

BULLETIN OF ECONOMIC THEORY AND ANALYSIS

June 2022 - Volume 7 - Issue 1
Haziran 2022 - Volume 7 - Sayı 1

*Semi-Annual Peer-Reviewed
Journal*

*Yılda İki Kez Yayınlanan
Hakemli Dergi*

BULLETIN OF ECONOMIC THEORY AND ANALYSIS

Semi-Annual Peer-Reviewed Journal
Yılda İki Kez Yayınlanan Hakemli Dergi

June 2022 ♦ Volume 7 ♦ Issue 1
Haziran 2022 ♦ Cilt 7 ♦ Sayı 1

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beta>

All right reserved © Her hakkı saklıdır

TRDİZİN

BULLETIN OF ECONOMIC THEORY AND ANALYSIS

June 2022 ♦ Volume 7 ♦ Issue 1
Haziran 2022 ♦ Cilt 7 ♦ Sayı 1

Publisher of the Journal / Yayın Sahibi
Mehmet SONGUR

Editor in Chief / Baş Editör
Erginbay UĞURLU

Assistant Editor / Yardımcı Editör
Özgür ŞAHİN

Correspondence Address / Yazışma adresi
Erginbay UĞURLU
İstanbul Aydın Üniversitesi Florya Kampüsü
Beşyol Mahallesi İnönü Caddesi No:40
Sefaköy İSTANBUL

E-mail / E-posta
betajournals@gmail.com

Web Address / Web Adresi
<http://dergipark.gov.tr/beta>

Bulletin of Economic Theory and Analysis is a peer-reviewed, quarterly published (in March, June, September and December) academic journal.

Bulletin of Economic Theory and Analysis yılda iki kez (Haziran, Aralık aylarında) yayımlanan hakemli bir dergidir.

The rights of all the papers accepted for publication belong to the Bulletin of Economic Theory and Analysis.

Yayımlanacak makalelerin tüm yayın hakları Bulletin of Economic Theory and Analysis 'e aittir.

The responsibility of the manuscripts belong to the authors. Bulletin of Economic Theory and Analysis Journal and the editors are not responsible for the manuscripts.

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlara ait olup, bu konuda Bulletin of Economic Theory and Analysis ve editörler sorumlu tutulamazlar.

The articles published in the journal can be cited by giving proper reference.

Dergide yayımlanan makalelerden kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

EDITOR & EDITORIAL BOARD / EDİTÖR & YAYIN KURULU

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

PUBLISHER OF THE JOURNAL / YAYIN SAHİBİ

Assoc. Prof. Ph.D. Mehmet SONGUR

Dicle University / Dicle Üniversitesi

EDITOR IN CHIEF / BAŞ EDİTÖR

Prof. Ph.D. Erginbay UĞURLU

Istanbul Aydın University / İstanbul Aydın Üniversitesi

FIELD EDITORS / ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Ph.D. Erginbay UĞURLU

Istanbul Aydın University / İstanbul Aydın Üniversitesi

Assoc. Prof. Ph.D. Mehmet SONGUR

Dicle University / Dicle Üniversitesi

Assoc. Prof. Ph.D. Üyesi Cihan YÜKSEL

Mersin University / Mersin Üniversitesi

ASSISTANT EDITOR / YARDIMCI EDİTÖR

Özgür ŞAHİN

Başkent University / Başkent Üniversitesi

SCIENCE AND ADVISORY BOARD / BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Ph.D. Ümit ŞENESEN

Istanbul Technical University / İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Ph.D. Serdar KILIÇKAPLAN

Ankara Hacı Bayram Veli University / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Ph.D. Öner GÜNÇAVDI

Istanbul Technical University / İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Ph.D. Kudret TOPYAN

Manhattan College / Manhattan College

Prof. Ph.D. M. Hakan BERUMENT

Bilkent University / Bilkent Üniversitesi

Prof. Ph.D. Yılmaz AKDİ

Ankara University / Ankara Üniversitesi

Prof. Ph.D. İsmail TUNCER

Mersin University / Mersin Üniversitesi

Prof. Ph.D. Süleyman DEĞİRMEN

Konya Food and Agriculture University / Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi

Prof. Ph.D. Ahmet ŞENGÖNÜL

Cumhuriyet University / Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Ph.D. Abuzer PINAR

Social Sciences University of Ankara / Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Ph.D. Filiz ELMAS SARAÇ

Ankara Hacı Bayram Veli University / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Assoc. Prof. Ph.D. Irena JINDRICHOVSKA

Anglo American University / Anglo American University

Assoc. Prof. Ph.D. Aušra RASTENIENĖ

Vilnius University / Vilnius University

Prof. Ph.D. Erginbay UĞURLU

Istanbul Aydın University / İstanbul Aydın Üniversitesi

Assoc. Prof. Ph.D. Ümit BULUT

Ahi Evran University / Ahi Evran Üniversitesi

Assoc. Prof. Ph.D. Serdar VARLIK

Hitit University / Hitit Üniversitesi

Assoc. Prof. Ph.D. Üyesi Cihan YÜKSEL

Mersin University / Mersin Üniversitesi

Assist. Prof. Ph.D. María BARREIRO-GEN

University of A Coruña / University of A Coruña

Assist. Prof. Ph.D. Devran ŞANLI

Bartın University / Bartın Üniversitesi

Assist. Prof. Ph.D. Üyesi Filiz Erataş SÖNMEZ

Celal Bayar University / Celal Bayar Üniversitesi

Assist. Prof. Ph.D. Yusuf MURATOĞLU

Hitit University / Hitit Üniversitesi

Ph.D. Gaetano LISI

University of Cassino and Southern Lazio / University of Cassino and Southern Lazio

BULLETIN OF ECONOMIC THEORY AND ANALYSIS

June 2022 ♦ Volume 7 ♦ Issue 1

Haziran 2022 ♦ Cilt 7 ♦ Sayı 1

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Original Article / Araştırma Makalesi

- Sürdürülebilir Kalkınma Politikası Aracı Olarak Çevre Vergileri: Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Çevre Vergilerinin Değerlendirilmesi**
Environmental Taxes as a Tool of Sustainable Development Policy: Evaluation of Environmental Taxes in Turkey and Selected Countries
Yasemin ÇELİK, İhsan Erdem SOFRACI1
- SSCB’de Plan-Bürokrasi Çatışması: Sovyet Tipi Firma Örgütlenmesi**
Plan-Bureaucracy Conflict in the USSR: Soviet Type Firm Organization
Kerim Eser AFŞAR, Emircan YILDIRIM, Özgür SARAC 33
- Toplumsal Cinsiyet Temelinde Bütçelemenin Siyasi Boyutu**
The Political Dimension of Gender Budgeting
Gizem Esra KUL, Hilmiye Yasemin ÖZUĞURLU59
- The Relationship Between Manufacturing Industry Bank Loans and Manufacturing Industry D-PPI: Loan-Inflation Spiral**
İmalat Sanayii Banka Kredileri ile İmalat Sanayii Yİ-ÜFE Arasındaki İlişki: Kredi-Enflasyon Sarmalı
Mustafa BEYBUR..... 87
- Covid-19 Pandemisinin ABD Ekonomisine Yansımaları ve Küresel Ekonomik Güçlükler**
The Reflections of the Covid-19 Pandemic on the USA Economy and Global Economic Challenges
Seher GÖKPINAR..... 107

Portrait of an Ottoman Province: Social and Economic Characteristics of the Population in Diyarbakir Province towards the End of the 19th Century Osmanlı Vilayeti Portresi: 19. Yüzyılın Sonlarına Doğru Diyarbakır Vilayetinde Nüfus (Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri)	
Mustafa BULUT	133
Katılım Endeksinin Döviz Kuru ve Altın Fiyatlarıyla İlişkisi: Türkiye için ARDL Sınır Testi Yaklaşımı The Relationship of Participation Index with Exchange Rate and Gold Prices: ARDL Bounds Test Approach for Turkey	
Burak SERTKAYA.....	173
Küresel Su Stresi ve Ölçüm Yöntemleri Global Water Stress and Measurement Methods	
Nihal GÖKÇE	189
Dünya Ekonomisinde Artan Eşitsizlikler Rising Inequalities in the World Economy	
Yusuf MURATOĞLU.....	209
Büyüme ve Yolsuzluk İlişkisinin Analizi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği Analysis of the Relationship Between Growth and Corruption: Evidence From Developing Countries	
Semih ÇETİN.....	225

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume VII, Issue 1, pp. 1-31, 2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beta>

Original Article / Araştırma Makalesi

Received / Alınma: 01.02.2022 Accepted / Kabul: 24.05.2022

Sürdürülebilir Kalkınma Politikası Aracı Olarak Çevre Vergileri: Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Çevre Vergilerinin Değerlendirilmesi

Yasemin ÇELİK^a

İhsan Erdem SOFRACI^b

^aYüksek Lisans Öğrencisi, Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mersin, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0003-2010-1725>

^bProf. Dr., Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Mersin, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0001-5622-6250>

ÖZ

Küresel kamusal bir mal olan çevre hem günümüz hem de gelecek nesilleri etkileyebilecek oldukça önemli dışsal maliyetlere sahiptir. Teknolojik gelişmelerle birlikte, üretim ve tüketim faaliyetlerinin hızla artması sonucunda kıt olan doğal kaynaklar tükenme noktasına gelmiştir. Tüm bu gelişmeler başta insanoğlu olmak üzere dünyadaki tüm canlılar için tehdit oluşturmaktadır.

Çevre vergileri negatif dışsallıkları içselleştirmek için önemli bir maliye politikası aracı olarak kullanılmakta ve neredeyse tüm dünya ülkelerinde kamusal bir çözüm olarak kabul görmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel bulgusu, gelişmiş olan ülkeler sürdürülebilir kalkınma hedefini gerçekleştirmek üzere çevre politikalarına odaklanırken, gelişmekte olan ülkeler ise kalkınma hedefine zarar vereceği gerekçesiyle çevre politikasını benimsemekte tereddüt etmektedirler. Bu çalışmada, Türkiye ve çeşitli dünya ülkelerindeki çevre vergilerinin gelişimi karşılaştırmalı olarak ele alınmakta ve çevre politikasına ilişkin çıkarımlar yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sürdürülebilir
Kalkınma,
Çevre Politikası,
Çevre Vergileri

JEL Kodu

Q01, Q50, Q58

İLETİŞİM Yasemin ÇELİK ✉ yasemincelik3347@gmail.com 📧 Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mersin, TÜRKİYE

Environmental Taxes as a Tool of Sustainable Development Policy: Evaluation of Environmental Taxes in Turkey and Selected Countries

ABSTRACT

The environment, a global public good, has quite significant external costs that can affect both present and future generations. With the advancement of technology and the rapid increase in production and consumption activities, scarce natural resources have reached the point of exhaustion. All these developments threaten all living things on earth, especially humans.

Environmental taxes are often used as a policy tool to internalize negative externalities and are generally seen as a public solution by almost all world countries. In this context the main finding of the study, developed countries focus on environmental policy to achieve sustainable development goals, while developing countries are hesitant to adopt environmental policies that could harm their development goals. In this study, we compared trends in environmental taxes in Turkey and various other countries and made conclusions on environmental policies.

Keywords

Sustainable Development, Environmental Policy, Environmental Taxes

JEL Classification

Q01, Q50, Q58

1. Giriş

Hızla artmakta olan nüfus ile birlikte kendini giderek gün yüzüne çıkaran ekolojik dengenin bozulması beraberinde bir takım olumsuz dışsallıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu olumsuz dışsallıkların etkileri doğal ve ekonomik yaşam açısından küresel tehdit oluşturmaya başlamıştır. Söz konusu tehditleri ortadan kaldırabilmek adına, dünya genelinde çevre politikalarına daha yoğun bir biçimde yönelme söz konusu olmaktadır.

Çevre kirliliğinin neden olduğu olumsuz dışsallıkların, özellikle 1970’li yıllardan itibaren, dünya geneline yayılmasının anlaşılması üzerine çeşitli çözüm arayışlarına yönelim başlamıştır. Bu anlamda, uluslararası ölçekte konferanslar, anlaşmalar, sözleşmeler, zirveler ve toplantılar düzenlenmiştir. Ancak sanayisi gelişmiş ülkelerin çevreye yönelik düzenlenen önlemler konusunda mali endişeler duymalarından ötürü önlem almada isteksiz bir duruş sergilemeleri ve düzenlenen anlaşmaların yaptırım güçlerinin de zayıf ve etkisiz olması, çevre kirliliği sorununun uluslararası ölçekte önlenmesi amacının gerçekleştirilmesini güçleştirmiştir. Özellikle küreselleşme sürecine girilmesiyle birlikte çok uluslu dev şirketlerin üretimlerini daha ucuz ve daha niteliksiz iş gücünü barındıran gelişmekte olan ülkelere kaydardıkları da görülmüştür. Çok uluslu şirketlerin çoğu doğal kaynakların çıkarılmasına, doğal kaynakların işlenmesine hatta makine ve teçhizat gibi imalat sanayi sektörüne ağırlık veren bir politika stratejisi izlemiştir. Çevre sorunlarına en çok neden olan

sektörlere bakıldığında ise başta petrol-kimya sektörü olmak üzere lastik, otomotiv, elektronik, tütün, ilaç ve gıda maddeleri üretimi şeklinde sıralanabilir.

Dünya Bankası, çevresel bozulmayı yalnızca insan sağlığını olumsuz etkilediği için değil, aynı zamanda ekonomik büyümeyi de olumsuz etkilediği için insanlığın karşı karşıya olduğu en büyük tehditlerden biri olarak görmektedir (Rufael & Weldemeskel , 2021). Aynı şekilde, Birleşmiş Milletler de “dünya hemen şimdi harekete geçmez ise iklim değişikliğinin felaket etkisinin günümüzde mevcut olan Covid-19 salgınından çok daha büyük olacağı” konusunda Sürdürülebilir Kalkınma Raporu 2020 ‘de ciddi bir uyarıda da bulunmaktadır. Hükümetler ve işletmeler, düşük sera gazı emisyonuna ulaşmak, iklime dirençli ekonomiler ve toplumlar haline gelebilmek için bu krizden çıkarılacak dersleri ve fırsatları, Paris Anlaşması ve Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçevesi 2015-2030'a ulaşmak için gereken geçişleri hızlandırmak, çevre ile ilişkiyi yeniden tanımlamak, sistematik ve dönüşümsel değişiklikler yapmak için kullanılmalıdır. Bu ciddi uyarının altında yatan neden ise, özellikle 2019 yılının ikinci en sıcak yıl olması ve dolayısıyla tüm kıtalarda büyük orman yangınlarına, kasırgalara, kuraklıklara, sellere ve diğer iklim felaketlerine yol açmasıyla birlikte küresel ısınmanın da paralel olarak arttığı gerçeğidir (UN, 2020: 50). Nihayet, İskoçya'nın Glasgow kentinde gerçekleştirilen 26. BM İklim Değişikliği Konferansı'nda (COP26) ülkeler, iklim değişikliğine karşı alınacak bir dizi önlemi içeren bir anlaşmayı imzalamışlardır. Söz konusu bu anlaşma, kömürün aşamalı olarak azaltılması taahhüdü, emisyon azaltma planlarının düzenli olarak gözden geçirilmesi ve geliştirmekte olan ülkelere daha fazla finansal destek verilmesi gibi önemli kararları içermektedir. Ancak, kömür taahhütleri vb. gibi konularda ilgili taslak metinlerde yer alan ifadelerin değiştirilmesi de tartışmalara neden olmuştur.

Bu bağlamda çalışmanın amacı; giderek içinden çıkılmaz bir hal alan çevre kirliliğinin azaltılması ve önlenmesi amacıyla uygulamaya konulan çevre ile ilişkili vergileri incelemektir. Bununla birlikte sadece Türkiye'nin uygulamış olduğu çevre politikası uygulamalarına bağlı kalmayarak, dünya ülkelerinin de uygulamalarından faydalanarak, çevreye duyarlı bir ekonomik yapının oluşturulması ve sürdürülebilir bir kalkınma için önemli bir politika aracı olan vergilerden faydalanılması gerektiğini vurgulamaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde sürdürülebilir kalkınmanın tanımı ile genel hatlarına değinilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde, sürdürülebilir kalkınma bağlamında çevre vergilerinin tanımı ve özellikleri ifade edilerek, çevre vergilerinin Türkiye'deki gelişimi ile çeşitli

çevre vergisi uygulamalarından söz edilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, seçilmiş ülkelerin çevre vergileri konusunda örnek uygulamaları ve Türkiye ile dünya ülkelerinin çevre vergileri karşılaştırmalı olarak tablo ve grafikler yardımı ile açıklanmaktadır. Çalışma sonuç ve değerlendirme yapılarak sonlandırılmaktadır.

2. Sürdürülebilir Kalkınma

Gelişmekte olan ülkelerde çok sayıda insanın gıda, giyecek, barınma, iş gibi temel ihtiyaçları karşılanmamaktadır. Ayrıca insanların temel ihtiyaçlarının ötesinde, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için meşru istekleri de vardır. Yoksulluğun ve eşitsizliğin var olduğu bir dünya, her zaman ekolojik kriz vb. diğer birçok krizlere de eğilimli olacağı ihtimaliyle karşı karşıyadır. Bu açıdan sürdürülebilir kalkınma; herkesin temel ihtiyaçlarını karşılamayı ve daha iyi bir yaşama olan özlemlerini tatmin etmek için tüm fırsatlara erişebilmesini gerektiren bir anlayış olarak tanımlanmaktadır (Brundtland, 1987).

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik anlayış 1970’li yıllarda uluslararası düzeyde ele alınan önemli konulardan biri olmuş ve bilim insanlarının, çevre sorunlarını ekonomi ile ilişkilendirerek araştırma konularında yer vermeleriyle birlikte gelişim göstermiştir. 1972 yılında Roma Kulübünün yayınlamış olduğu “Büyümenin Sınırları” adlı raporda ilk kez kalkınma politikalarında, doğal çevre ile ekonominin karşılıklı ilişkisinin birlikte ele alınması gerektiği konusunda kapsamlı bir uyarı yapılmıştır. Bununla birlikte, aynı dönemde düzenlenmiş olan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’nda kalkınma ile ekoloji arasındaki köprüyü oluşturan eko-kalkınma politikası bağlamında, “gelecek nesillere ait kaynakların korunması ve insan merkezilik” konuları sürdürülebilir kalkınmanın iki önemli temel unsuru olarak gündeme getirilmiştir. Ancak çevre vergilerinin küresel düzeyde bir politika halini alması 1992’de Rio de Janeiro şehrinde düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı)’dan sonra olmuştur (Toprak, 2018: 813-815).

Ekonomik kalkınma bağlamında sürdürülebilirlik kavramına dünyada farkındalık oluşturulması yine Birleşmiş Milletler bünyesinde önemli bir komisyon olan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayınlanan, günümüzde Brundtland Raporu olarak bilinen (diğer adıyla “Ortak Geleceğimiz” adlı rapor) raporun yayınlanmasıyla olmuştur. Ortak Geleceğimiz adlı raporda sürdürülebilir kalkınmanın amaçları şu şekilde belirtilmiştir (Brundtland, 1987);

- Büyümei canlandırmak
- Büyümenin kalitesini değiştirmek
- Temel insan ihtiyaçları karşılamak
- Sürdürülebilir nüfus seviyesini sağlamak
- Kaynak tabanının korunması ve geliştirilmesi
- Teknolojiye yeniden yön vermek ve riski yönetmek
- Karar vermede çevre ve ekonomiyi birleştirmek

Brundtland Raporu, sürdürülebilir kalkınmayı; “Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan bir gelişim süreci” olarak tanımlamaktadır. Tanımda ihtiyaçlar ve sınırlamalar olmak üzere iki temel kavrama odaklanılmaktadır. Bunlardan ilki olan “ihtiyaçlar” kavramı, özellikle öncelik verilmesi gereken temel ihtiyaçları ele almaktadır. Bu öncelik verilmesi gereken temel ihtiyaçların başında dünyadaki yoksulların temel ihtiyaçları gelmektedir. İkinci kavram olan sınırlamalar ise çevrenin günümüzdeki ve gelecekteki ihtiyaçları (talepleri) karşılama kabiliyetine teknoloji ve sosyal organizasyonun getirmiş “sınırlamaları” veya kısıtlamaları kastetmektedir (Brundtland, 1987).

Bu tanımdan yola çıkarak gelecek nesillerin gereksinimlerini dikkate alan, kaynak israfına sebebiyet vermeden ve ekonomi ile çevre arasındaki dengeye önem veren sürdürülebilir kalkınma kavramının; toplum, çevre ve ekonomi olarak üç boyuttan oluştuğunu söylemek mümkündür (Toprak, 2018: 813-814). Brundtland Raporu’nda yapılan resmi tanımlamadan hemen sonra 1992 yılında Rio Konferans’ında kalkınmaya ve çevreye odaklanarak stratejiler oluşturulmuş ve “İnsanlık tarihi bir dönüm noktasındadır” cümlesiyle 21.yüzyılın gündemi belirlenmiştir. Kyoto Protokolü’nde küresel ısınma ve iklim değişikliğine değinilmiş ve bu sorunlarla mücadelenin genel çerçevesi belirlenmiştir. 2000 yılında ise BM Binyıl Kalkınma Zirvesi’nde Binyıl Kalkınma Hedefleri tespit edilmiştir. 2002 yılında da Rio Zirvesi’nde alınan kararların uygulanması ve daha etkili stratejilerin ortaya koyulabilmesi için Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gerçekleştirilmiştir (Soylu, 2020).

Günümüzde kuruluş amacı doğrudan çevre sorunlarıyla mücadele etmek olan hükümetler arası bir örgüt bulunmamakla birlikte, bu süreçte aktif görev alan ve devletlerin temsil ettiği birçok uluslararası aktörler bulunmaktadır. Bu uluslararası aktörler başta Birleşmiş Milletler ve Avrupa

Birliği olmak üzere; OECD, Dünya Bankası, FAO (Gıda ve Tarım Örgütü), UNDP (Birleşmiş Milletler Gelişme Programı), EEA (Avrupa Çevre Ajansı) ve WHO (Dünya Sağlık Örgütü) olarak gösterilebilir. Bu aktörlerin dışında dünyada en önemli hükümetler dışı uluslararası örgüt (NGO) olan Greenpeace (Yeşil Barış Örgütü) 1971 yılından beri dikkat çekici eylemleri ile ses getirmektedir (Sönmezoğlu & Erler Bayır, 2012).

3. Çevre Vergileri

Çevre kirliliği, dikkat gerektiren bir seviyeye ulaştıktan sonra, birçok ülke iklim değişikliği sorununu ve çevre kirliliğini hafifletmek amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Ekonomi ve çevre arasındaki etkileşimi düzenlemekte olan çevre vergileri bu önlemlerden birini oluşturmaktadır. Çevre vergilerinden elde edilen gelirler ise, doğanın korunmasına ve daha yeşil üretime dayalı sürdürülebilir ekonomilerin teşvik edilmesine tahsis edilmektedir (Miceikiene vd, 2018: 286-287).

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, kısa vadeli ekonomik faydaları öngörmek yerine uzun vadeli ve kuşaklar arası sosyal ve ekolojik faydaları öngörmektedir. Bununla birlikte, ekolojik dengeyi de gözetilen bir kalkınma sürecini hedeflemektedir (Toprak, 2018). Sürdürülebilir kalkınma hedefinin gerçekleştirilebilmesi için vergi sistemi oldukça önemli bir unsurdur. Çünkü vergiler sürdürülebilir kalkınma sürecinde belirli eylemleri/faaliyetleri teşvik etmek için de kullanılabilir. Dolayısıyla çevre vergileri, düzenleyici vergiler olarak çevresel sorunlarla mücadele etmede kullanılan önemli mali araçlardan biridir. Çevre vergileri, geçmişteki faaliyetlerin neden olduğu negatif dışsallığın içselleştirilmesi için gerekli olan kaynakların elde edilmesini sağlarken, gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olan kirlilik faaliyetlerinin önlenmesi anlamında da önemli bir politika aracı olduğunu göstermektedir.

Özellikle 1980’li yılların başlarından itibaren çevresel sorunların çözümü konusunda geliştirilen fiyat temelli maliye politikası araçlarından yararlanılması görüşü egemen olmuştur. İlk olarak 1990’lı yılların başında İskandinav ülkelerinde çevresel vergi reformlarıyla karşılaşılacaktır. Özellikle emek ve sermaye üzerindeki vergi yükünü çevrenin kirlenmesine neden olan kaynaklara kaydırmak amacıyla, önemli çevre vergisi reformları gerçekleştirmişlerdir. İlerleyen dönemde bu politikaları Almanya, İngiltere ve Hollanda gibi diğer Avrupa ülkeleri de takip etmiştir (Gündüz & Agun, 2013).

Ekolojik vergiler, daha çok yabancı ülkelerdeki uygulamalarla birlikte gelişim göstermiş olduğundan İngilizce’ de kavram olarak “Eco-taxes” veya “Green tax” şeklinde ifade

edilmektedir (Jamali, 2007: 74-75). Literatürde çevre vergileri yeşil vergiler, ekolojik vergiler, eko-ücretler, eko-vergiler veya Pigovian vergiler olarak ifade edilmektedir (Debniak, 2018). Ayrıca literatürde ‘‘Environmental taxes’’ anlamına gelen çevresel vergiler veya ‘‘Pollution taxes’’ anlamına gelen kirlilik vergileri olarak da kullanılmaktadır (Jamali, 2007: 74-75).

‘‘Çevre vergileri’’ kavramı genellikle Pigovian vergiler olarak yorumlanmakta, sosyal maliyetler veya negatif dışsallıklar ise üretim ve tüketim faaliyetlerinin çevresel sonuçlarıyla ilişkilendirilmektedir (Frone & Constantinescu, 2019). Vergilerin bir araç olarak çevresel dışsallıkların önlenmesi amacıyla kullanılmasını öneren ilk kez A.C. Pigou olmuştur. Bu kapsamda Refah Ekonomisi adlı çalışmasına istinaden günümüzde çevre vergileri Pigovian vergiler olarak anılmaktadır. Pigou’ya göre negatif bir dışsallık yayan tüketim veya üretim malı kullanımına birim başına uygun bir vergi konulmalıdır. Söz konusu bu miktar belirlenirken marjinal özel maliyet ve marjinal sosyal maliyet arasındaki negatif dışsallıktan dolayı ortaya çıkan farkı yani marjinal zararı dikkate alarak vergi uygulanmalıdır. Dolayısıyla marjinal zarar miktarı kadar birim başına vergi konulması piyasa başarısızlığının da giderilmesine yardımcı olacaktır. Bu durumun tersi, pozitif dışsallıkların varlığını durumunda sübvansiyon uygulamasında da geçerlidir ve bu durumda dışsal faydaya eşit miktarda sübvansiyon uygulanması önerilmektedir (Pigou, 1952 aktaran Yüksel, 2013: 174-176).

Pigou'nun yapmış olduğu Refah Ekonomisi adlı çalışmasında çevresel bozulmanın negatif dışsallıklara sahip olduğunu ve bu negatif dışsallıkların çözümü için tek başına piyasaya bırakılmaması gerektiği vurgusundan beri çevre vergileri ile düzenlemeleri en önemli politika araçları olmuştur (Rufael & Weldemeskel , 2021). Bu açıdan çevreye zararlı faaliyetlerin vergilendirilmesi yoluyla üretici ve tüketici gibi ekonomik birimlerinin vergi yükünün artırılmasıyla birlikte söz konusu birimlerin zararlı faaliyetlerinin önüne geçilirken, çevreye pozitif dışsallık yayan faaliyetlerin teşvik edilmesi amacıyla vergiler ve sübvansiyonlar kullanılarak ekonomik birimlerin çevre dostu faaliyetleri desteklenmektedir.

Çevresel vergilerin uygulanmasındaki temel amaç çevreye salınan zararlı emisyonların, atık üretimlerinin ve doğal kaynakların aşırı tüketimi gibi faaliyetlerin önüne geçilmesini sağlayarak çevre sorunlarının azaltılmasını sağlamaktır. Bununla birlikte, temiz-kirli olan ürünlerin ayrıştırılmasını sağlayarak temiz olanların üretimini ve tüketimini yaygınlaştırmak, çevre

korumaya yönelik politikalarının sürdürülebilmesi ve sosyal refahın artırılması da diğer amaçlar arasında sayılabilir (Terzi, 2017).

Çevre vergileri, çevre ile ilişkili matrahlar üzerinden, “zorunlu” ve “karşılıksız” ödemeler şeklinde alınan veya az ya da çok sunulan herhangi bir hizmetin karşılığı olarak alınmakta olan resim ve harçları ifade etmektedir (OECD, 2008). Bu bağlamda, çevre vergisi hem vergileri hem de resim ve harçları içinde barındırmaktadır. “Kirlenme vergileri” olarak da bilinen çevre vergileri aynı zamanda, işletme faaliyetleri sonucunda çevreyi kirlenmiş olan kimselerden alınan, telafi edici nitelikte olan bir vergidir. Söz konusu verginin uygulaması ise, genellikle çevreye daha çok zarar verenden daha yüksek vergi, daha az zarar verenden de daha düşük düzeyde vergi alınması şeklinde olmaktadır. Ayrıca sadece üretim sürecinde bulunmakta olan kurum ve firmaların değil, aynı zamanda çevre kirliliğine sebebiyet veren tüketicilerin de çevre vergilerinin mükellefi olmaları söz konusudur (Gündüz & Agun, 2013). Dolayısıyla çevre vergileri sayesinde bir taraftan negatif dışsallıkları içselleştirerek çevrenin kalitesinin artmasını sağlarken, diğer taraftan da emek üzerindeki vergi yükünü düşürerek kaynak dağılımında etkinliğin artırılması hedeflenmektedir. Söz konusu bu “çifte kazanç hipotezi” ile çevre vergilerinden sağlanan gelir emek üzerindeki vergi yükünü düşürmek için kullanılmaktadır.

Dünya genelinde birçok ülke (özellikle İskandinav ülkeleri) vergi sistemlerinin içerisine çevre vergisini dahil etmiştir. Gelişmişlik açısından farklı özellikler sergileyen ülkeler açısından ise, özellikle Vietnam ve Tayland çevre vergisini başarıyla uygulayan örnek ülkelerden ikisi olarak gösterilmektedir (Muhammad & Hasnu, 2020). Çevre vergilerinin birçok farklı ülkede çevre politikası aracı olarak kullanılmasının nedenleri arasında; kirliliğe neden olan faaliyetleri minimize etmek, yeni teknolojilerinin geliştirilmesini teşvik etmek ve kamusal gelirleri arttırmak ön sıralarda yer almaktadır. Çevre sorunlarını azaltmayı ve önlemeyi amaçlayan çevresel vergilerin özellikleri ise şu şekilde sıralanmaktadır (Ferhatoğlu, 2003):

- Çevreye zararlı olan hizmetlerin, faaliyetlerin ve malların maliyetinin artmasına neden olduğundan üretici ve tüketici davranışlarını etkileyerek bu birimleri çevreye zararlı olmayan alanlara yönlendirmektedir,
- Çevre vergileri üretici karar birimlerini yeni üretim teknikleri ile stratejilere yönlendirerek inovasyon ve teknolojik gelişmeyi teşvik etmektedir,

- Çevre vergileri devletin vergi gelirleri arttırılırken, sermaye ve işgücü üzerindeki vergi yükünün azaltılması ile ekonomiye olumlu etkide bulunmaktadır.

Vergilerin ‘yeşile’ dönüştürülmesi yani çevre dostu veya kirliliği azaltıcı bir şekilde yönlendirilmesi AB ve OECD ülkelerinde iki farklı şekilde gerçekleşmektedir. İlki mevcut vergilerin çevre dostu vergilere dönüştürülmesi (örneğin kurşunlu ve kurşunsuz benzin arasındaki vergi farklılaştırılması), ikinci ise kirliliğe sebebiyet veren faaliyet ve kaynakların diğer faaliyet ve kaynaklara göre daha ağır bir biçimde vergilendirilmesidir (Mutlu, 2006).

Eurostat çevre vergilerini; enerji vergileri, ulaştırma vergileri, kirlilik ve doğal kaynak vergileri olarak dördü bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Enerji vergileri daha çok sabit ve ulaşım amacı ile kullanılan enerji ürünleri üzerinden alınmakta olan vergileri kapsamaktadır. Sabit amaçlı kullanılan enerji ürünleri elektrik, kömür, doğal gaz ve fuel-oil (mazot) iken ulaşım amaçlı kullanılan enerji ürünleri ise daha çok dizel ve petroldür. Ulaşım vergileri motorlu taşıtların sahipliği ile kullanımına ilişkin bir gruplandırmayı ifade etmektedir. Kirlilik vergileri hava ve sudan ölçülen emisyonlar ile gürültü ve katı atıkları kapsarken kaynak vergileri ise kaynaklardan su çıkarılması, bazı hammaddeler ve ormanlar üzerindeki vergileri kapsamaktadır (Öz & Kutbay, 2016).

Yapılan açıklamaları kantitatif bulgularla desteklemek adına Tablo 1’de 2010-2019 yıllarında AB-27’deki çevre vergisinin türleri açısından toplam çevre vergisi gelirleri içerisindeki dağılımları yer almaktadır. Tablo 1’den hareketle, AB’deki toplam çevre vergisi gelirleri 2019 yılında 2010 yılına göre artış göstererek 330,577 milyar Euro olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan AB’de enerji vergileri, çevre vergi gelirleri içerisinde en büyük paya sahip vergi türü olarak öne çıkmaktadır. Enerji vergileri 2019 yılında toplam çevre vergisi gelirlerinin %77,9’unu oluştururken, ulaştırma vergileri %18,9 ve kirlilik ve kaynaklar ise %3,2’sini oluşturmaktadır. 2010 yılına kıyasla 2019 yılında enerji vergilerinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı artarken, taşımacılık ve kirlilik/doğal kaynak vergilerinin toplam çevre vergileri içerisindeki payı ise azalmaktadır.

Tablo 1

Çevre Vergisi Türleri Açısından Toplam Çevre Vergisi Gelirleri AB-27 (2010- 2019)

Çevre Vergisi Türü	Milyon Euro		GSYİH Oranı %		Toplam Çevre Vergisi Gelirleri İçerisindeki Payı %		Toplam Vergi Gelirleri İçerisindeki Payı* %	
	2010	2019	2010	2019	2010	2019	2010	2019
Enerji vergileri	198.633	257.534	1,81	1,84	76,5	77,9	4,6	4,5
Taşımacılık vergileri	52.036	62.433	0,47	0,45	20,1	18,9	1,2	1,1
Kirlilik Vergileri/ Kaynaklar	8.934	10.610	0,08	0,08	3,4	3,2	0,2	0,2
Toplam çevre vergileri	259.603	330.577	2,36	2,37	100	100	6	5,8

Kaynak. (EUROSTAT,2022). *Sosyal güvenlik katkı payları dahildir.

3.1. Türkiye’de Çevre Politikalarının Gelişimi

1970’li yıllarda çevre sorunları yaşamaya başlayan Türkiye’de çevreye ilişkin olarak yapılan ilk ve en önemli düzenleme 1982 Anayasası’nda Çevre Hakları Yönetmeliği’nin 56. Maddesinde yer alan "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlığıdır (Jamali, 2007). Anayasa'nın 56. maddesine göre “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi iyileştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirliliğini önlemek devletin ve vatandaşların görevidir”. Bu bağlamda 1982 Anayasasında, "Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesinde devlete ve vatandaşa birtakım görevler düşmektedir." ibaresi yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Yürürlüğe giren bu madde ile hava kirliliği genel kapsamda çevre kirliliği sayılarak kirliliği azaltmak adına önlemler konusunda ceza ve müeyyideler belirlenmiştir.

Türkiye kalkınma planlarında çevreye ve sürdürülebilir kalkınmaya önem vermektedir. Bu kapsamda Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuş ve 1983 yılında 2872 nolu Çevre Kanunu kabul edilmiştir (Çevre Kanunu, 1983). Bununla birlikte OECD’nin çevreye ilişkin olan “kirleten öder ilkesi” çevre kanunda da benimsenmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı kavramı Türkiye’de ilk kez ‘VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer almıştır. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ile doğal denge ve insan sağlığını koruyacak sürekli bir ekonomik kalkınmayı sağlayacak

şekilde doğal kaynakların yönetimini gerçekleştirmek ve gelecek nesillere sağlıklı bir doğal çevre bırakmak temel ilkelerdir (Terzi, 2017).

Türkiye’de ekonomik ve sosyal politikaların uygulanması yanı sıra sürdürülebilir kalkınmayı da güvence altına alma amacıyla, DPT-Çevre Bakanlığı’nın iş birliği ile “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı” (UÇEP) oluşturulmuştur (Toprak, 2018). Ayrıca, “Akdeniz Eylem Planı” çerçevesinde 1975’te Akdeniz’in Kirlenmesine ve Korunmasına İlişkin (Barcelona) Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme ile Akdeniz’de kirliliği azaltmak amaçlanmış ve bu doğrultuda Özel Çevre Koruma Başkanlığı kurulmuştur. 1991 yılında 443 sayılı KHK ile Çevre Bakanlığı kurulmuş ve 1992 yılında İl Çevre Durum Raporları ilk defa iller bazında yayımlanmıştır. 1993 yılında 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ile Çevre Temizlik Vergisi uygulamasına başlanarak ‘Türk Vergi Sistemi’nde ilk kez doğrudan çevreye yönelik bir düzenleme yapılmıştır (Soylu, 2020). Sonraki yıllarda ise, “Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında” bir kanun da çıkarılmıştır. Bu kanunda, tütün ürünlerinin kamu hizmet binalarının kapalı olan alanlarında ve koridorları da dahil olmak üzere her türlü sağlık, eğitim, ticaret, sosyal, kültürel, eğlence, spor, üretim vb. amaçlı özel hukuk şahıslarına ait olan ve birden fazla şahısın girebileceği (ikamete mahsus olan konutlar hariç) binaların kapalı alanlarında tüketilemez şeklinde düzenlemeler yer almaktadır (Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Korunması Hakkında Kanun, 1996).

Türkiye 2000’li yıllar ile birlikte plan ve politikalarında sürdürülebilir kalkınma ve büyüme kavramlarını kullanmaya başlamıştır. Önemli bir adım olarak Türkiye 2002 yılında ‘Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’ne katılmış ve bu zirvede Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu’nu hazırlamıştır. 2009 yılında “Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedeflerinin Yerel Gündem-21 Yönetişim Ağları aracılığıyla Türkiye’de Yerelleştirilmesi” konusundaki çalışmalar tamamlanmıştır (Toprak, 2018).

X. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nı kapsayan 2014-2018 yılları arasında Türkiye çevre ve iklim değişikliği adı altında, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirebilmek için küresel çapta başlayan yeni büyüme modellerine yönelerek “yeşil büyüme” kavramına odaklanmıştır. Bu çerçevede, üretim sektörlerinde eko-verimlilik ile üretim sürecinde gerek çevre kirliliğinin önlenmesi gerekse rekabetin artırılması ve AR-GE faaliyetlerinin artırılması hedef olarak belirlenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

2019-2023 yıllarını kapsayan XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise, doğal kaynakların korunması ile çevre kalitesinin iyileştirilmesi temel politikalar olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte, sürdürülebilirliği sağlayacak yönetimlerin çevre dostu ve iklim değişikliklerini iyileştirici yeni politika uygulamalarının geliştirilmesi ve bunların her alana entegre edilmesi, toplumun tüm kesimine çevre bilincinin aşılması ve çevre duyarlılığının artırılması hedefler arasındadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Avrupa Komisyonu'na göre, Türkiye çevre ve iklim değişikliği ile ilgili olarak belirli düzeyde hazırlıklıdır ancak özellikle atık yönetimi ve endüstriyel kirlilik konusunda uygulamalar zayıf kalmaktadır. Kısa vadede, Türkiye su, atık yönetimi ve endüstriyel kirlilikle ilgili AB direktiflerine uyumunu tamamlamalı ve Çevresel Etki Değerlendirme Direktifinin doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamalıdır. Bununla birlikte, Türkiye'nin enerji üretiminde kömür kullanımına devam etmesi hükümetin taahhütlerini zayıflatmakta ve ülkenin çevre politikası çabalarını etkisiz ve sürdürülemez hale getirmektedir (European Commission, 2018).

3.2. Türkiye'de Uygulanan Ekolojik Vergi Uygulamaları

Türkiye'de doğrudan bir şekilde çevre kirliliğinin azaltılması amacıyla uygulanmakta olan çevre temizlik vergisi ve katı atık vergisi adında iki vergi uygulaması vardır. Bu iki verginin yerel düzeyde alınması ortak noktayı oluşturmaktadır. Öte yandan, yerel yönetimlerde uygulanan bu vergiler aynı zamanda çevre kirliliğinin neden olduğu negatif dışsallıkların ortadan kaldırılması amacıyla 'kirleten öder ilkesi' bağlamında hayata geçirilmiş olan uygulamalar olarak kabul edilmektedir. Neticede katı atıkların ve diğer çevre sorunlarının bertaraf edilmesi önemli miktarda bir maliyet unsuru taşımaktadır. Bu anlamda, devletin ek bir gelir elde etmesi amacıyla Türkiye'de 1993 yılında çevre temizlik vergisi uygulamasına geçilmiştir.

3.2.1 Çevre Temizlik Vergisi

Çevre temizlik vergisi; 1 Ocak 1994 tarihinden itibaren belediyelerin temizlik hizmetlerini sabit bir tarifeye göre kullanan konut, iş yeri ve diğer amaçlarla kullanılan binalardan belediye sınırları ve bitişindeki alanlarda toplanmakta olan bir vergidir. Çevre temizlik vergileri; yeme ve içme, kullanma gibi faaliyetler sonucunda ortaya çıkan atıkları ve park ve piknik alanlarında meydana gelen evrensel atıkları içermektedir. Öte yandan tıbbi veya endüstriyel atıkların zararsız bir hale getirilerek depolanması ve taşınması halinde özel bir taşıma yöntemi, önlemi dolayısıyla

maliyetleri gerektirdiğinden çevre temizlik vergilerinin kapsamı dışında tutulmaktadır (Soylu, 2020).

Çevre temizlik vergisinin konusu 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanununun mükerrer 44. maddesinde ‘‘Belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde kalan belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden faydalanan konut, işyeri ve diğer şekillerde kullanılan binalar’’ olduğu belirtilmiştir (2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, 1987). Binalardan çevre temizlik vergisinin alınabilmesi için 5035 sayılı kanunla ‘‘binaların kullanımı’’ koşulu getirilmiş ve vergiyi doğuran olayı ise belediyelerin hizmetlerinden faydalanma ve binaların kullanımı oluşturmaktadır (Öz & Kutbay, 2016).

Çevre temizlik vergisi büyükşehir belediyeleri dışındaki belediyelerde ve büyükşehir belediyelerinde uygulanması bakımında ikili bir ayrıma tabidir. Konutlara ilişkin çevre temizlik vergisi, 2021 yılı itibariyle su tüketim miktarı esas alınması suretiyle metreküp başına büyükşehir belediyelerinde 50 kuruş (2019’da 47 kuruş), diğer belediyelerde ise 38 kuruş (2019’da 35 kuruş) olarak hesaplanmaktadır (TÜRMOB, 2021). Bu şekilde hesaplanmakta olan vergi su faturası ile birlikte ödenmektedir. Bu bağlamda 2021 yılında büyükşehir belediyeleri dışındaki belediyelerde ve büyük şehir belediyelerinde uygulanacak olan çevre temizlik vergisi tarifesi aşağıda yer alan Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2

Büyükşehir Belediyeleri Dışındaki Belediyelerde Uygulanacak ÇTV-2021

Bina Grupları	Bina Dereceleri ve Yıllık Vergi Tutarları (TL)				
	1. Derece	2. Derece	3. Derece	4. Derece	5. Derece
1. Grup	4500	3600	2800	2500	2100
2. Grup	2800	2100	1700	1400	1300
3. Grup	2100	1400	1300	900	700
4. Grup	900	700	530	450	360
5. Grup	530	450	310	300	250
6. Grup	300	250	160	140	109
7. Grup	109	86	60	50	38

Kaynak. Vergi Dosyası, (2020)

Tablo 3

Büyükşehir Belediyelerinde Uygulanacak ÇTV-2021

Bina Grupları	Bina Dereceleri ve Yıllık Vergi Tutarları (TL)				
	1. Derece	2. Derece	3. Derece	4. Derece	5. Derece
1. Grup	5625	4500	3500	3125	2625
2. Grup	3500	2625	2125	1750	1625
3. Grup	2625	1750	1625	1125	875
4. Grup	1125	875	662	562	450
5. Grup	662	562	387	375	312
6. Grup	375	312	200	175	136
7. Grup	136	107	75	62	47

Kaynak. Vergi Dosyası, (2020)

Tablo 3'ten anlaşılacağı üzere, binalar 7 grup açısından 5 dereceye ayrılmakta ve vergiler her bir grubunun ilgili derecesinde yer alan miktarlar esas alınmak suretiyle yıllık vergi tutarları belirlenmektedir. İş yeri ve diğer şekillerde kullanılmakta olan binalara ilişkin vergiler büyükşehir belediyesi dışındaki belediyelerde, yıllık olarak 38 TL'den başlayıp 4500 TL'ye kadar çıkan, büyükşehir belediyelerinde ise yıllık olarak 47 TL'den başlayıp 5625 TL'ye kadar çıkan tutarlar söz konusu olmaktadır. Binalara ilişkin olarak tahakkuk eden bu vergi, her sene emlak vergisinin taksit süreleri içerisinde belediyelerce toplanarak, tahsili yapılmaktadır.

3.2.2 Katı Atık Vergisi

Katı atık vergisi diğer bir ifade ile kirlilik vergisi, kirli su ve emisyonlardan, katı atık ve gürültü gibi çeşitli unsurlardan alınmakta olan bir vergidir (Toprak, 2018). Uygulamaya konulan bir katı atık vergisinin temel amacı, çevresel atıkların azaltılması ve geri dönüşümün de arttırılmasını sağlamaktır. Bu temel amaçlar dışında; gerek çöplüklerden gelen kötü koku gerekse yeryüzüne yayılan kirlilik ve görüntü kirliliğinin önlenmesi, gürültü ve çöplerin yakılması nedeniyle ortaya çıkan toksin kirlenmelerin (zehirli kirlilik) azaltılması amaçlanmaktadır. Ayrıca metan gazı emisyonlarının da en az seviyeye indirilmesi gibi amaçlarda söz konusu olmaktadır. Katı atık vergisinde yaşanan temel sorun ise ekonomik birimlerden olan hane halkı, birey ve firmaların katı atık miktarlarını azaltamaması ile azalımı ve geri dönüşüme doğru bir yönelim sağlayacak herhangi bir mali teşvik mekanizmasının olmayışdır (Soylu, 2020).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, stratejik planında -çevreyi ve doğayı koruma, kirliliği önleme ve iklim değişikliğiyle mücadele- başlıklarını ön plana çıkarmıştır. Diğer taraftan, çevre kalitesini iyileştirmek için ortamları izlemek ve kontrol etmek; yatırımlar için çevresel etki değerlendirme süreçlerinin hızlandırılması; afete dirençli, enerji tasarruflu ve çevre dostu inşaat projeleri için mekânsal planlama ve kentsel dönüşüm gibi geniş kapsamlı hedefleri 2023 yılına kadar gerçekleştirmeyi planlamaktadır.

3.2.3 Ulaştırma (Yol Geçiş Ücreti) Vergileri

Ulaşım sektörü, yakıt tüketiminden dolayı CO2 emisyonlarının yaklaşık %18'ini gerçekleştiren önemli ve geleneksel bir hava kirletici kaynağını oluşturmaktadır (Çelikkaya, 2011). Bununla birlikte karayollarında tıkanıklık çok önemli bir ekonomik ve çevresel sorundur. Birçok ekonomist trafiğin yoğun olduğu saatlerde (ör. mesai bitimleri) bu sorunun üstesinden gelmek için, diğer araçlara katılan ek araçlar için bir "geçiş ücreti" uygulaması gerektiğini vurgulamaktadır (Repetto vd, 1992: 35-36).

Türkiye'de trafik yoğunluğunun neden olduğu çevresel zararların ortadan kaldırılması için uygulamaya konulan herhangi bir yoldan geçiş için ücretli uygulama bulunmamaktadır. Ancak, araçların ebadına ve gidilen mesafeye ve İstanbul'da bulunan Avrupa ile Asya arasındaki köprüde araçların ebadına göre, trafik yoğunluğunu dolayısıyla çevre kirliliğini önlemek amacıyla ana otopanları kullananlardan vergiler alındığı görülmektedir (Soylu, 2020). Ancak bu uygulamanın amacının trafik yoğunluğu azaltarak çevre kirliliğini önleme amacından çok gelir elde etmek olduğunu söylemek mümkündür.

Geçiş ücreti uygulaması sayesinde sürücüler, kararlarını verirken tüm ekonomik sonuçları göz önünde bulundurmakla yükümlüdür ve trafiğin yoğun olduğu saatlerde kullanıcılar arasında "kıt mal" özelliği gösteren yollar verimli bir şekilde tahsis edilebilecektir. Tıkanıklığın ekonomik maliyetleri (bekleme, kaza, yakıt, kirlilik, daha fazla sigara tüketimi veya sigara dumanına maruz kalma, asit yağmuru ve karbondioksit emisyonları gibi) azaltılabilir ve net ekonomik tasarruf (gelir) sağlanabilir. Sürücüler rotalarını yeniden planlayarak ve alternatif ulaşım veya toplu taşıma yöntemlerini seçebilirler (Repetto vd, 1992: 36-38).

2005 yılında Ulaştırma Ana Planı Stratejisi, toplu taşıma ve demiryolu ve denizyolu ulaşımı OECD'nin tavsiye dergisinde tanıtılmaya başlanarak teşvik edilmiştir. Bu kapsamda büyük şehirlerde toplu taşıma projeleri (metro-tramvay gibi) uygulamalarına başlanmıştır. Diğer taraftan,

yeni nesil akaryakıt ürünlerine getirilen emisyon standartlarına uygun yeni motor, egzoz sistemleri ve yakıtların kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. AB ülkelerinden sonra 2009 yılından beri, Euro 4 emisyon standardı zorunlu hale gelmiştir. Türkiye'de artık daha çevre dostu araçlarla seyahat etmek mümkün hale gelmektedir (Çelikkaya, 2011).

3.2.4 Motorlu Taşıt Vergisi

Ulaştırma sektöründen kaynaklanan egzoz ve sera gazı emisyonları çevre için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Motorlu taşıt vergisi uygulaması doğrudan çevreyi korumaya yönelik bir çevre vergisi uygulaması değildir. Ancak, OECD üyesi olan birçok ülke gerek motorlu taşıt alımlarında gerekse de motorlu taşıt kullanımlarında karbondioksit emisyonlarına dayalı olarak vergi oranları belirlemektedir.

Motorlu Taşıtlar Vergisinin çevreyi korumak için organize edilmesi gerektiğini belirten bazı çalışmalar vardır. Bu konuda çalışmalar yapan Jamali'ye göre, motorlu taşıtlardan alınacak olan vergilerin çevre dostu olması gerekmektedir. Fakat Türkiye'de bu kapsamda karbon emisyonlarının azaltılmasına yönelik doğrudan bir vergi uygulamasına rastlanılmamaktadır (Jamali, 2007). Başka bir örnek olarak Üstün'e göre ise; motorlu taşıtların çevreye vermiş oldukları zararları önlemek adına motorlu taşıtlardan vergi alınması gerekmektedir. Söz konusu verginin çevreyi az kirleten taşıtlardan daha az miktarda vergi alınması ve çevreyi daha fazla kirleten taşıtlardan ise daha fazla miktarda vergi alınması gerektiğini savunmaktadır (Üstün, 2012).

Türkiye ve AB'nin önde gelen ülkeleri olan Almanya, Danimarka, Finlandiya'da Motorlu Taşıtlar Vergisi uygulamalarında teorik olarak bir görüş ayrılığının varlığı söz konusudur. Türk Vergi Sisteminde motorlu taşıt vergisi bir servet vergisi olarak değerlendirilmekte ve vergi tutarı buna göre hesaplanmaktadır. Ancak AB ülkelerinin uygulamalarına bakıldığında, motorlu taşıt vergisinin bir yol ve çevre vergisi olarak değerlendirildiği görülmektedir. AB üyesi ülkelerin ortak amacı çevreyi korumak olsa da taşıtların vergilendirilmesi konusunda üye ülkeler arasında herhangi bir uyum bulunmamaktadır (Yalçın, 2013). Bu bağlamda tarife yapıları dikkate alındığında; vergi tutarının belirlenmesinde temel kriterler farklılık göstermektedir. AB ülkelerinde motorlu taşıt vergisinin miktarı hesaplanırken, hesaplamada; yakıt tüketimi, silindir hacmi, ağırlık ve CO2 emisyonları gibi kriterlere odaklanmaktadır. Bu kriterler içerisinde ağırlık kriterine dikkat edilmesinin nedeni, araçların kullandıkları yola verdikleri zararın/hasarın aynı zamanda toplam

ağırlıkları ile doğru orantılı olmasıdır. Dolayısıyla aracın toplam ağırlığı artıkça ödemesi gereken vergi tutarları da artacaktır (Sugözü, Yıldırım, & Aydın, 2014).

3.2.5 Plastik Poşet Vergisi

Son yıllarda gerek dünya nüfus artışı gerekse ekonomik büyümeye bağlı olarak dünyada plastik kullanımı gittikçe kontrolsüz bir şekilde artarak biyolojik çeşitliliği tehdit etmeye başlamıştır. Bununla birlikte plastik poşetler sera etkisi yaparak orman yangınlarına neden olabilmektedir. Ayrıca plastik poşetler, petrol türevi maddelerden üretildiğinden doğada çözümleri yüzyıllar sürmekte ve bu çözünme sürecinde su ve toprağa karışmaktadır. Toprağa karışan maddeler tarım arazilerini verimsiz hale getirirken mahsul ve besinleri zararlı hale getirmekte dolayısıyla insan ve hayvan sağlığı konusunda kanser ve ölümlere neden olabilmektedir (Jalil, Mian, & Rahman, 2013). Yaşanılan bu durum, küresel bir görüş ekseninde plastik ürün kullanımının sınırlandırılması bağlamında, politikalar üretilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu açıdan bir politika olarak ortaya konulan tek kullanımlık alışveriş poşetlerinin kullanımının azaltılması hedeflenmektedir (Şahin, 2020).

Plastik poşetlerin yasaklanmasına yönelik ilk uygulamalar; 1999'da Bhutan, 2002'de Bangladeş ile Hindistan ve 2003'te ise Tayvan gibi Asya ülkelerinde görülmektedir. Bazı Avrupa ülkeleri ise plastik poşetlerin tarım arazileri üzerindeki olumsuz etkilerini dikkate alarak plastik poşetleri ücretlendirme yolunu tercih etmektedir. Örneğin ilk poşet vergisi uygulamasını 1991'de Almanya ve 1994'te Danimarka yürürlüğe koymuş ve bu konuda iki ülke de başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Yine İrlanda vergilendirme yolunu seçerek plastik poşet vergisi kullanımını %90 azaltmıştır. Japonya hükümeti de üretimini ve kullanımını azaltmak için plastik poşetlere ücret uygulaması getirmiştir (Jalil, Mian, & Rahman, 2013).

Tüm bu gelişmelerden etkilenen Türkiye, 2000'li yıllardan beri plastik kullanımının azaltılması için bazı çalışmalara yönelmiş ve bu çalışmaların somut bir örneği olarak; 2019 yılında tek kullanımlık plastik alışveriş poşetlerinin ücretlendirilmesi uygulamasına geçmiştir (Şahin, 2020). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, plastik poşet ücretlendirilmesi sayesinde 1 Ocak 2019'dan beri plastik poşet kullanım oranının %77,27'ye düştüğünü ve 11 ayda yaklaşık olarak 150 bin ton plastikten tasarruf edildiğini açıklamıştır. 2019 yılında plastik poşetlerin perakende satış fiyatı 25 kuruş olarak belirlenmiş ve 2021 yılında bu tutar değişmemiştir. PAGEV raporuna göre; 2019

yılında kişi başı aylık plastik poşet kullanımını 35'ten 10'a düşmüştür. 2020'de plastik poşet kullanımında dengeli bir düşüş öngörülmüştür (PAGEV, 2020).

Türkiye'de yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, plastik poşete ücret uygulaması tüketicilerin ücretli poşetlerin kullanımını azaltmış olduğu yönündedir. Ayrıca çalışmanın bir başka sonucu da tüketicilerin çevre bilinci, çevresel kaygıları ve ücretli olan plastik poşetlere yönelik davranışı plastik poşet kullanmama tutumu üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu yönündedir (Topal, Günay, Yılmaz Uğur, & Aydın, 2020).

Ancak Türkiye Perakendeciler Federasyonu (TPF)'nün açıklamasına göre; yaşanan Covid-19 salgını ile birlikte Türkiye genelinde poşet kullanımı yaklaşık %40-50 oranında artmıştır. 2025 yılında Türkiye'de yıllık kişi başı poşet kullanımının 40 adete düşürülmesi hedeflenirken, bu rakamlar Almanya'da 20 adet, Danimarka ve Finlandiya'da ise 4 adet olarak belirlenmiştir (Aydın, 2020). Bununla birlikte, Türkiye günümüzde Avrupa'dan en çok plastik atık ithal eden ülkelerin başında gelmektedir ve Greenpeace Akdeniz'in açıklamasına göre 2020 yılında Türkiye 659 bin 960 ton plastik atık ithal edilmiştir (Greenpeace Akdeniz, 2021). Bu bağlamda çevreye negatif zararları olan plastik alışveriş poşetinin Türkiye 'de tüketiminin kontrol altına alınarak azaltması için ücretlendirme yoluna gidildiği görülmektedir.

4. Seçilmiş Ülkelerde Uygulanan Ekolojik Vergi Uygulaması Örnekleri

Çevre vergileri ve yeşil vergi reformları, sürdürülebilir ekonomilere geçişi teşvik etmek için giderek daha güçlü araçlar olarak görülmektedir. Aslında, çevre vergilerinin temiz teknolojilerin geliştirilmesine ve kullanımına katkıda bulunan uygun maliyetli etkin bir düzeltici bir politika uygulaması olduğu bilinmektedir. Çevre vergileri; dağıtım ve/veya gelir hedefleriyle daha geniş bir yeşil vergi reformunun parçası olarak, çoğu çevre sorununda (küresel ısınma sorunu da dahil olmak üzere) kullanılabilir (Labeaga & Labandeira, 2020). Dolayısıyla birçok ülke çevre vergilerini sürdürülebilir kalkınma hedefi doğrultusunda vergi sistemlerine yerleştirmektedir.

Çalışmada, çevre vergisi uygulamalarına ağırlık veren ülkeler bağlamında; Danimarka, Norveç ve Finlandiya seçilmiştir.

4.1. Danimarka

Çevreyi koruma amacıyla mali ve ekonomik araçları kullanarak yeşil vergi reformu yapan ilk ülke olan Danimarka öncü olarak nitelendirilmiş ve birçok ülkeyi çevresel vergi reformları

bağlamında etkilemiştir. 1927 yılından beri motorlu yakıt üzerinden vergi alan Danimarka 1970'li yıllarda maliye politikasını çevreye yönlendirmeye başlamıştır (Değirmendereli, 2000). Danimarka ilk kez 1973'te yaşanan petrol krizinin etkisiyle çevre vergisi uygulamasını hayata geçirmiştir. 1973 petrol krizinin etkisiyle, enerji tasarrufunu arttırmak ve petrole alternatif olan enerji kaynaklarına yönlendirilmesi amacıyla ekonomik birimlere (hane halkı ve firmalar) 1977 yılında enerji vergileri uygulanmıştır. Enerji üretiminde kullanılmakta olan fosil yakıtların büyük bir etken olduğu çevre sorunlarını gidermeye yönelik düzenlemelere gidilmiş ve 1985 yılında dünya çapında petrol fiyatlarının düşmesiyle vergi oranları oldukça arttırılmıştır. Enerji vergileri uygulamaya konulduğu ilk zamanlarda bir tüketim vergisi gibi tüketicilerin kullanmış olduğu yakıtlar üzerinden alınmış ve ekonominin olumsuz etkilenmemesi için sanayi sektörüne muafiyetler tanınmış ancak ilerleyen dönemlerde vergiler ticaret ve sanayi sektörüne de kaydırılmış, böylece kapsamı genişletilmiştir (Ertekin & Dam, 2020).

Danimarka 1992 yılında karbon vergisi uygulamasına geçmiştir. Ayrıca, enerji tasarrufu anlaşması yapıp bu anlaşmayı yerine getiren işletmelere %40'a kadar vergi indirimlerinden faydalanma imkânı getirilmiştir. Dolayısıyla anlaşmalar yoluyla işletmelerin enerji tasarrufu potansiyeli belirlenirken vergi indirimleri ile de işletmelerin enerji tasarrufu konusunda önlemler almasını teşvik etmektedir. Bu bağlamda Danimarka işletmelerle 1996 yılında 30, 1997 yılında ise 60 anlaşma yaparak vergi indirimleri uygulamıştır. Anlaşma yapılan söz konusu işletmeler sanayi sektöründe enerjinin beşte birini kullanmakta olan tanınan büyük işletmelerdir ve bu işletmelerden bu yolla elde edilen vergi gelirlerinin 500 milyonu sanayi sektöründeki yeni teknolojiler için ayrılmıştır (Değirmendereli, 2000).

Danimarka'da kullanılan ve çöplere atılan (kullan-at) ambalaj malzemelerinin azaltılması amacıyla, 1999 yılında ilk kez ambalaj vergisi uygulamıştır. Ambalaj vergisi şarap, bira ve hafif içecek kutularının miktarına bağlı olarak alınırken, sıvı veya sıvıya yakın ürünler için ise ambalajların üretimi ve imha edilmesi için gerekli olan kaynakları azaltmak için ağırlığa bağlı olarak alınmıştır. Bunun yanı sıra su vergi uygulamasıyla atık su oranları azalmış, atık suya getirilen vergiler 2 katına çıkarılmasıyla da 1987-1993 yılları arasında atık su evlerde %16, inşaat sektöründe %64, ve diğer alanlarda ise %22 oranında azalmıştır (Canpolat Bıçakçı, 2017).

Danimarka son yıllarda Avrupa'nın kişi başına düşen en büyük kentsel atık üreticisi olarak kabul edilmesine rağmen, 2024 yılına kadar tüm atıkların %70'ini geri dönüştürmeyi

hedeflemektedir. Ayrıca Danimarka 2030'a kadar emisyonlarını %70 oranında azaltarak 2050'ye kadar tamamen iklim nötr hale gelmeyi hedefleyen, dünyanın en iddialı iklim değişikliği hedeflerinden birine sahip ülke olarak, dikkat çekmektedir. Almış olduğu vergisel önlemlerden bu yana, 2018 yılında yenilebilir enerji kaynaklarından elde ettiği enerji %41 iken 2019 yılında rüzgâr enerjisinden elde ettiği enerjiyi %47 oranına çıkarmış ve rüzgâr değirmenleri ülkenin en önemli ihraç malı olmuştur (Ng-Kent, 2020).

Toplam çevre vergileri gelirleri içinde enerji ve nakliye vergileri Danimarka için devlet gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. AB üyesi ülkeler içerisinde en çok çevre vergileri uygulamakta olan Danimarka'da toplam çevre vergileri 2019 yılında GSYH'nin %3,27'sine ulaşmıştır (Eurostat, 2021).

4.2. Norveç

Uygulamış olduğu çevreyle ilgili vergi uygulamalarıyla birçok ülkeye örnek olan Norveç, OECD ülkeleri içerisinde çevre vergisinden en yüksek kazancı sağlayan ülke konumundadır. 1990'lı yıllardan itibaren, radikal kararlar alarak yeşil vergi reformu yolunda uygulamalar geliştirmiştir. Bu şekilde tüketim ve üretim alanında daha temiz bir ekolojik sürece geçilmesi mümkün olmuştur. Bir yandan kişisel gelirler üzerinden alınmakta olan vergilerin azaltıldığı, diğer yandan ise çevresel vergilerin çeşitlendirildiği reform paketi hazırlanmış ve uygulanmıştır. İlk çevre vergisi uygulaması, 1971 yılında mineral yapıları üzerinden aldığı sülfür vergisidir (Canpolat Bıçakçı, 2017). Ekolojik vergileri kalkınma planlarına entegre etmek isteyen Norveç hükümeti, 1977 yılında ekolojik vergi uygulamasına geçiş için "Çevresel Vergiler Komisyonu" adlı bir komite oluşturmuştur. Ayrıca bu komitenin düzenlemiş olduğu raporda; hükümetin çevresel politika bağlamında uluslararası çevre anlaşmalarında aktif rol alması gerektiği vurgulanmaktadır (Tütüncü, 2012).

1990'lı yıllarda Norveç hükümeti çevre politikasında ekonomik araçların kullanımına ilişkin karar verme sürecinde görev alması için "Çevre Vergisi Komisyonu" adında bir hazırlık komitesini görevlendirmiştir. 1990-1993 Uzun Vadeli Programı'na göre çevre vergileri, ekonomide kaynak tahsisini iyileştirmenin bir yolu olarak kabul görmektedir. Ayrıca Norveç hükümeti, çevre vergilendirilmesinden elde edilen artan gelirin diğer vergileri azaltmak için kullanılabileceğini ifade etmiştir (Ministry of Finance, 2007).

Çevre vergisi uygulamaları yolcuğuna petrol vergileri ile başlayan Norveç ilerleyen dönemde kapsamı genişletmiştir. Örneğin; 1998 yılında böcek ilaçları, gres yağı ve suni gübre gibi ürünlerden vergi alınmış ve madeni yağlar üzerindeki sülfür vergisi reel olarak arttırılmıştır. 1990 yıllarında çevreye zarar veren aküler ve bataryalar üzerine vergi konulmuştur. 1991 yılından itibaren petrol, madeni yağlar ve petrol sektöründeki diğer ürünlere karbon vergisi uygulanmaya başlanmıştır. Ancak, karbon vergisi uygulandığı sektörlerde talep esnekliğinin olmaması ve vergi muafiyetlerin çok fazla olmasından dolayı, 1990-1999 yılları arasında karbon vergisinden beklenen sonuç alınamamıştır. 1999 yılından itibaren ise, üretimleri esnasında yaydıkları emisyonlara bağlı olarak gıdalara karbon vergisi konulmuştur (Canpolat Bıçakçı, 2009: 123).

1994 yılında uygulamaya konan içecek ambalaj atıkları, böcek ilacı vergisi ve 1999 yılında uygulamaya konan nihai atık vergileri çevresel ve sağlık riskleri göre farklılaştırılarak kullanılmıştır. Atık vergisinde yapılmış olan vergi farklılaştırılması neticesinde evsel atık oranı 1998 yılında %43 iken değişiklik sonrası %24 'e düşmüş, diğer yandan %33 olan geri dönüşüm oranı %45'e yükselirken, yakma oranı ise %23'ten %31' yükseltilmiş ve uygulama başarıyla sonuçlanmıştır. 1998 yılından itibaren uygulanan çevre vergileri yenilenebilir enerji kaynaklarına ve enerji tasarrufu sağlayan yatırımlara teşvik edilmesinde etkili olmuştur (Ministry of Finance, 2007).

Ekolojik vergiler kapsamında uygulanmakta olan karbon vergisi, özel tüketim vergilerinin dışında alkollü içkiler vergisi, benzinde yol kullanım vergisi, motorlu taşıt vergisi, elektrik tüketim vergisi ve tütün ürünleri vergisi gibi uygulamalarda ekolojik vergi uygulamaları kapsamında değerlendirilmektedir (Soylu, 2020).

Geçmişten günümüze kadar yapılmış olan vergisel düzenlemeler, 2019 yılı itibariyle Norveç'te elde edilen çevre vergisi gelirlerini 7.632,65 milyon Euro'ya ulaştırmıştır (Eurostat, 2021).

4.3. Finlandiya

Finlandiya, dünya tarihinde karbon vergisi uygulamasına geçen ilk ülke olarak tarihte yer almaktadır. Karbon vergisini dizel, benzin, jet yakıtı, ağır ve hafif fuel-oil, kömür ve doğal gazı uygulamaktadır. 1990 senesinde uygulamaya koymuş olduğu karbon vergisinde, karbon ton başına 2,05 DM olarak spesifik olarak karbon vergisi almıştır. Daha sonra bu oranı 1993 yılında 4,10 DM olarak yükseltmiştir. Uygulama koyulmuş olduğu ilk senelerde karbon vergisine ilişkin herhangi

bir muafiyet ve istisnaya vermemiştir. Ancak daha sonraki yıllarda ise AB üyeliğine girmesiyle piyasalarda rekabet gücünü sağlamak adına bazı sektörlerle muafiyet ve istisnalar tanımaya başlamıştır (Değirmendereli, 2000)

Özetle fosil yakıtlarının sebep olmuş olduğu emisyon salınımı üzerinden alınan karbon vergisi uygulaması, özellikle gelişmiş ülkelerin dünyayı tahrip eden hatta iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi tehlikeleri beraberinde getirmesine neden olan fosil yakıtların kullanımını azaltmak ve sonuç olarak ortadan kaldırmak maksadıyla uygulamaya koymuş olduğu temel politikalarından biri olmaktadır (Barbier & Burgess, 2020).

Öncelikle negatif dışsallıkların içselleştirilmesinde, her bir ülkenin kendine özgü koşulları (örneğin ekonomik yapısı, ekonomik gücü veya kaynağı, sektörel ağırlığı vb.) dikkate alınmalı ve çevre vergileri diğer destekleyici araçlarla birlikte organize edilerek uygulanmalıdır. Çevre vergilerinin bu şekilde uygulanması halinde daha başarılı sonuçlar elde edilebilmektedir. Bununla birlikte, muafiyet, istisna ve indirim gibi vergisel teşvik araçlarının sıkça kullanımı çevre vergilerinin etkinliğini azaltmaktadır. Bu yüzden vergi sisteminde teşvik uygulamalarına sınırlama getirilmesi ve teşviklerin çevre politikası hedeflerine yönelik olarak kullanımı konusunda çalışmalara yönelmesi tüm dünya ülkeleri bağlamında sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir çevre hedefine ulaşmak için önem arz etmektedir.

5. Türkiye ve Dünya Ülkelerinin Ekolojik Vergilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Çalışmanın bu bölümünde Eurostat ve OECD'nin yayınlanmış olduğu güncel veriler esas alınarak, Türkiye ve çeşitli dünya ülkelerinde çevre vergilerinin gelişimi karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

5.1. Vergi Türüne Göre Toplam Çevre Vergisine İlişkin Göstergeler

Tablo 4 ve Şekil 1 yardımıyla 2019 yılında ülkelerin çevre vergilerinin hem GSYİH içindeki oranı hem de toplam vergi gelirleri içerisindeki payları (sosyal katkı payları dahil) yüzdeler halinde gösterilmektedir.

Çevre vergisinden elde edilen gelirler AB üyesi ülkeler arasında değişiklik göstermekle birlikte, çoğu ülkelerde enerji vergilerinden elde edilen gelirler çevre vergisi gelirlerinin ana kaynağını oluşturmaktadır. AB üyesi ülkeler genelinde çevre vergisi gelirlerinin GSYİH oranları %1,4 (İrlanda) ile %3,9 (Yunanistan) arasında değişmektedir. Bununla birlikte çevre vergilerinin

toplam vergi gelirleri içerisindeki payları da AB üyesi ülkeler arasında farklılık göstermektedir; en yüksek paya sahip Bulgaristan'da toplam çevre vergileri %10,28 iken en düşük paya sahip olan Almanya ve Lüksemburg aynı oranlara (%4,4) sahiptir.

Tablo 4

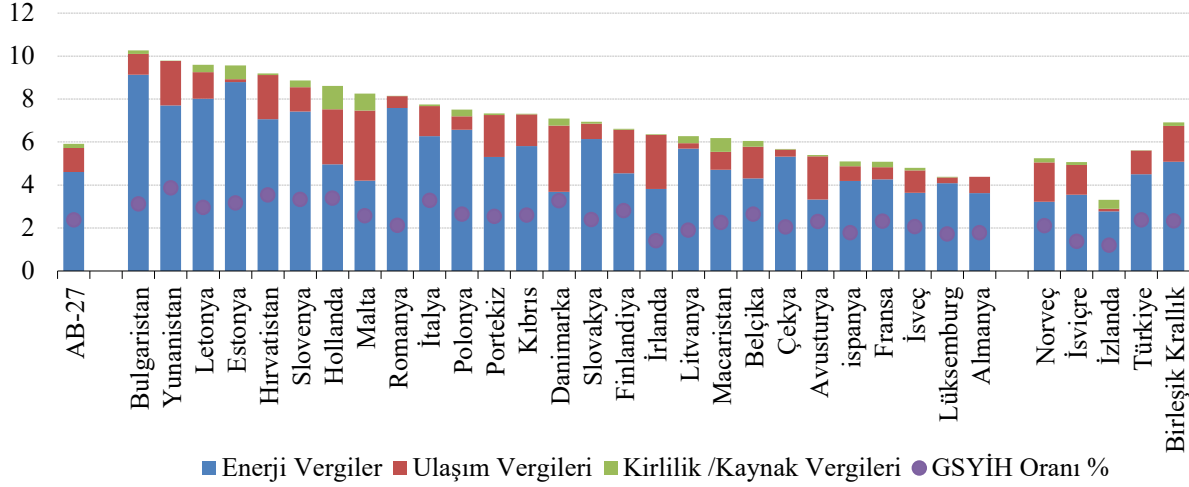
Vergi Türlerine Toplam Çevre Vergileri ve GSYİH Oranı (%) 2019

	Toplam Çevre Vergileri	Enerji Vergileri	Ulaştırma Vergileri	Kirlilik Vergileri	GSYİH %	Milyon Euro
AB-27	5,91	4,6	1,12	0,19	2,37	330.578,73
Bulgaristan	10,28	9,13	0,97	0,17	3,11	1.903,74
Yunanistan	9,78	7,7	2,07	0,01	3,86	7.085
Letonya	9,59	8,01	1,24	0,34	2,96	900,3
Estonya	9,57	8,79	0,14	0,64	3,16	889,55
Hırvatistan	9,2	7,06	2,06	0,08	3,54	1.921,62
Slovenya	8,86	7,42	1,13	0,31	3,32	1.605,11
Hollanda	8,61	4,96	2,57	1,08	3,39	27.439
Malta	8,25	4,21	3,26	0,78	2,57	345,68
Romanya	8,14	7,59	0,54	0,02	2,12	4.731,71
İtalya	7,76	6,27	1,41	0,07	3,28	58.701
Polonya	7,51	6,57	0,63	0,31	2,64	14.070,41
Portekiz	7,33	5,31	1,95	0,07	2,54	5.410,49
Kıbrıs	7,3	5,82	1,47	0,02	2,6	578,4
Danimarka	7,1	3,68	3,08	0,34	3,27	10.237,08
Slovakya	6,96	6,14	0,72	0,09	2,39	2.245,98
Finlandiya	6,63	4,54	2,03	0,05	2,8	6.730
İrlanda	6,37	3,82	2,52	0,02	1,41	5.019,34
Litvanya	6,27	5,69	0,26	0,32	1,89	921,31
Macaristan	6,19	4,71	0,84	0,64	2,26	3.298,86
Belçika	6,05	4,31	1,48	0,26	2,64	12.557,7
Çek C.	5,69	5,32	0,33	0,03	2,05	4.594,86
Avusturya	5,4	3,33	2,01	0,06	2,3	9.149,93
İspanya	5,1	4,19	0,68	0,23	1,77	22.050
Fransa	5,09	4,26	0,57	0,26	2,32	56.207
İsveç	4,8	3,64	1,04	0,12	2,06	9.779,3
Lüksemburg	4,4	4,08	0,27	0,04	1,72	1.094,36
Almanya	4,39	3,63	0,76	0	1,77	61.111
Norveç	5,25	3,22	1,83	0,2	2,11	7.632,65
İsviçre	5,07	3,55	1,38	0,14	1,38	9.039,28
İzlanda	3,31	2,77	0,13	0,41	1,19	442.78
İngiltere	6,91	5,09	1,66	0,16	2,33	58.829,76
Türkiye	5,8	4,5	1,1	0,2	2,37	259.603

Kaynak. Eurostat, (2022) verileri kullanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Tüm AB üyesi ülkelerde enerji vergisi çevre vergisinden elde edilen gelirlerini yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Enerji vergileri özellikle Çekya, Romanya, Lüksemburg, Estonya ve

Litvanya gibi ülkelerde en önemli gelir kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Ulaştırma vergileri ise, Litvanya ve Estonya dışındaki tüm AB üyesi ülkelerde çevre vergisi gelirlerinin ikinci büyük kalemini oluşturmaktadır. Çevre vergisi gelirlerinin en küçük kısmını kirlilik ve kaynak vergileri oluşturmaktadır. Bu vergiler, atık ve su kirliliği gibi kategorileri içermektedir.

Şekil 1. Vergi Türlerine Göre Toplam Çevre Vergileri. Eurostat

Birçok Avrupa ülkesinde kirlilik ve kaynak vergileri enerji ve ulaştırma vergilerinden sonra uygulamaya konulmuştur. Bununla birlikte, henüz Almanya'da bu kategoriden hiçbir vergi alınmamakta, öte yandan Hollanda, Malta, Macaristan ve Estonya gibi ülkeler ise bu bakımdan öne çıkmaktadır. Çevre vergisi gelirlerinin İngiltere, Türkiye ve EFTA ülkeleri İzlanda, Norveç ile İsviçre için en önemli payının enerji vergilerinde olduğu görülmektedir. 2019 yılında Türkiye'de çevre vergilerinden elde edilen gelirlerin GSYİH içerisindeki oranı %2,7'dir ve bu oran AB-27 ortalaması ile aynı orana sahiptir.

5.2. Çevre Vergisi Gelirlerinin GSYİH İçerisindeki Payı (%)

Aşağıda yer alan Tablo 5'de seçili ülkelerde çevre vergilerinden elde edilen vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payları gösterilmektedir.

Tabloda yer alan verilerden hareketle; 2010 yılında Türkiye (%3,71) çevre vergilerinden elde edilmiş vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payı Danimarka (%4,12) ve Slovenya'dan (%3,77) sonra en yüksek paya sahip ülke olmuştur. Ancak 2019 yılına ait veriler incelendiğinde, Türkiye (%2,22) ve Danimarka'da (%3,38) düşüşler yaşandığı görülmektedir. 2019 yılında Estonya %3,7, Hollanda %3,63, Slovenya %3,59 oranlar ile çevre vergilerinden elde edilen vergi gelirlerinin

GSYİH içindeki payları, diğer ülkelere oranda daha yüksek paya sahip ülkeler olmaktadır. İsveç ise %0,27 ile tüm ülkeler arasında en düşük paya sahip ülke olarak dikkat çekmektedir.

2010-2019 yılları arasında Türkiye ve diğer ülkelerde çevre vergisinden elde edilen gelirlerin GSYİH oranı yılları içinde değişiklik göstermiş olmasının nedeni olarak çevre vergisinden elde edilen gelirin değişmesinden olabileceği gibi, GSYİH’de yaşanan artış veya azalışlardan kaynaklanmış olabileceğini söylemek mümkündür. Çünkü ülkelerin gerek yatırım ve tüketim kararları/alışkanlıkları gerekse serbest ticaret politikası veya ithalat ile ihracat kotalarına bağlı olarak, dış ticaret politikası uygulamaları yılları itibarıyla değişim gösterebilmektedir.

Tablo 5

OECD Ülkelerinde Çevre Vergisi Gelirlerinin GSYİH İçerisindeki Payları 2010-2019

Yıllar/Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Avustralya	1,89	1,83	2,34	2,29	1,84	1,85	1,74	-	-	-
Avusturya	2,46	2,54	2,52	2,5	2,52	2,5	2,46	2,52	2,39	2,36
Belçika	2,22	2,27	2,16	2,07	2,07	2,08	2,16	2,23	2,2	2,14
Kanada	1,18	1,16	1,16	1,15	1,11	-	-	-	-	-
Şili	1,05	1,1	1,15	1,16	1,23	1,21	1,24	1,26	1,32	1,35
Kolombiya	0,93	0,93	0,87	0,83	0,82	0,83	0,82	0,62	0,6	-
Kosta Rika	2,41	2,34	2,27	2,44	2,33	2,43	2,41	2,41	2,34	2,39
Çek C.	2,61	2,62	2,56	2,55	2,49	2,47	2,49	2,44	2,54	2,47
Danimarka	4,12	4,14	4,04	4,05	4,02	4	3,91	3,69	3,62	3,38
Estonya	2,92	2,72	2,73	2,76	2,64	2,9	3,08	3,1	3,68	3,7
Finlandiya	2,71	3,05	3,02	2,97	2,94	2,9	3,09	2,97	2,94	2,8
Fransa	2,15	2,2	2,21	2,3	2,25	2,26	2,31	2,35	2,4	2,32
Almanya	2,16	2,18	2,13	2,07	2	1,92	1,87	1,63	1,78	1,78
Yunanistan	2,68	2,97	3,33	3,67	3,74	3,84	3,82	4,05	3,79	1,58
Macaristan	2,87	2,76	2,88	2,73	2,38	2,54	2,61	2,5	2,39	2,28
İzlanda	2,03	2,03	2,11	1,97	1,96	1,95	1,89	2,03	1,51	1,31
İrlanda	2,43	2,47	2,38	2,48	2,38	1,92	1,88	1,67	1,58	1,39
İsrail	3,28	3,22	3,03	2,86	2,97	2,79	3,07	2,67	2,63	-
İtalya	2,83	3,07	3,51	3,46	3,6	3,43	3,5	3,33	3,3	3,28
Japonya	1,54	1,54	1,52	1,48	1,41	1,37	1,38	1,35	1,35	1,32
Kore	2,52	2,62	2,73	2,63	2,67	-	-	-	-	-
Letonya	3,32	3,05	3,08	3,29	3,52	3,67	3,76	3,7	3,52	3,37
Litvanya	1,88	1,78	1,73	1,78	1,84	1,96	2,04	2,02	2,05	1,95
Lüksemburg	2,42	2,39	2,4	2,2	2	1,85	1,72	1,7	1,73	1,74
Meksika	-0,21	-0,79	-1,12	-0,35	0,1	1,37	1,57	1,17	0,96	1,3
Hollanda	3,55	3,46	3,27	3,32	3,39	3,42	3,44	3,45	3,51	3,63
Y. Zelanda	1,35	1,31	1,32	1,33	1,37	1,4	1,37	1,31	1,39	1,31
Norveç	2,47	2,33	2,2	2,17	2,15	2,22	2,3	2,17	2,02	1,91

Polonya	2,39	2,36	2,47	2,33	2,43	2,47	2,54	2,4	2,5	2,45
Portekiz	2,44	2,33	2,2	2,22	2,29	2,43	2,59	2,59	2,59	2,59
Slovakya	2	1,97	1,89	1,99	1,97	1,99	2	1,99	2,09	2,02
Slovenya	3,77	3,75	4,16	4,57	4,51	4,66	4,71	4,53	3,79	3,59
İspanya	1,77	1,71	1,74	1,97	1,88	1,94	1,87	1,84	1,84	1,78
İsveç	2,56	2,37	2,37	2,34	2,18	2,19	2,22	2,14	0,25	0,27
İsviçre	1,68	1,64	1,64	1,6	1,6	1,61	1,48	1,5	1,52	1,55
Türkiye	3,71	3,46	3,26	3,49	3,26	3,3	3,26	3,1	2,3	2,22
İngiltere	2,46	2,44	2,43	2,46	2,44	2,41	2,39	2,36	2,3	2,26
ABD	0,79	0,79	0,78	0,76	0,75	0,73	0,72	-	-	-
OECD Avrupa	2,5	2,51	2,53	2,57	2,53	2,51	2,51	2,42	2,32	2,25
OECD Toplam	1,65	1,63	1,63	1,65	1,64	1,67	1,67	1,6	1,54	1,51

Kaynak. OECD'den faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

6. Sonuç

Önemli dışsal maliyetlere sahip küresel kamusal bir mal olan çevre, insan sağlığı ve ekonomik büyüme için küresel bir tehdit oluşturmaktadır. Tek bir devletin kendi ekonomik gücü veya kaynağı, dünyanın tamamını ilgilendiren çevre sorunlarının çözümünde tek başına yeterli olamamaktadır. Dolayısıyla diğer ülkelerin veya örgütlerin çevre sorunlarıyla mücadelede tek başlarına ayrı ayrı çözüm üretmeleri yerine, küresel iş birliği yaparak bütünsel bir bakış açısıyla hareket etmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, tüm dünya ülkeleri için doğal ve ekonomik yaşam açısından küresel tehdit oluşturmaya başlayan çevre sorunlarını ortadan kaldırmak adına, dünya genelinde ülkeler ve örgütler çevre politikalarına yoğun bir biçimde yönelmiştir. Bu kapsamda birçok ülke vergi sistemlerinin içerisine çevre vergisini dahil etmiştir.

Çalışmanın bulgularından ilki, Türkiye’de uygulanan çevre vergisinin OECD ve/veya AB ülkelerindeki uygulamalardan farklı olduğu yönündedir. Çevre vergileri, Avrupa ülkelerinde üzerine konuldukları mal ve hizmetlerin maliyetlerini arttırdığından, üretici ve tüketici karar birimleri bu sayede çevreye zararlı olmayan faaliyetlere yönlendirilmekte ve bununla birlikte teknolojik gelişme de sağlanmaktadır.

Çalışmanın bir başka bulgusu ise, söz konusu ülkelerde uygulanmakta olan çevre vergileri ilk aşamada “yönlendirme ve denetleme” amacına hizmet etmektedir. İkinci aşamada ise çevre vergileri mali amaca odaklanmaktadır. Elde edilen bulgulardan hareketle, Türkiye’deki uygulamalar incelendiğinde, doğrudan çevrenin korunmasına ilişkin olarak yönlendirmek ve denetlemek amacıyla uygulamaya konulmuş olan ‘Çevre ve Temizlik Vergisi’ dışında doğrudan bir çevre vergisi uygulamasına rastlanılmamaktadır.

Çalışmanın bir diğer bulgusu, Türkiye’de çevre vergileri, faaliyetleri ve/veya davranışları çevre dostu veya kirliliği azaltıcı olacak şekilde yönlendirmek ve bu faaliyet ve/veya davranışları denetlemekten çok çevre vergileri mali amaçlar güdülerek bütçeye bir gelir kaynağı yaratma amacıyla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Zaten Türkiye’de elde edilen vergi gelirlerinin önemli bir bölümünü enerji ve ulaştırma vergilerinden elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Bununla birlikte, uygulanmakta olan çevre vergileri arasında elektrik ile petrol ürünleri üzerinden alınan ÖTV ve MTV ilk sıralarda yer almaktadır. Söz konusu çevre kirliliğine sebebiyet veren elektrik ve petrol vb. yakıtların vergilendirilmesinde çevreye salınan emisyon miktarına ya da neden olduğu kirliliğe bakılmaksızın, sadece tüketim miktarı baz alınarak vergilendirme yapılmaktadır. Nitekim bu tespitler de çevre vergilerinin çevre kirliliğini önleme, yönlendirme-denetleme amacından çok mali amaçların güdüldüğünü kanıtlamaktadır. İskandinavya ülkeleri çevresel hedefleri gerçekleştirmek üzere uygulamaya koymuş olduğu çevre vergilerini başarıyla uygulamaktadır. Özellikle vergi tabanı oldukça geniş olan Danimarka uygulamaya koyduğu vergilerle dikkat çekmektedir. Örneğin Danimarka’da uygulanan karbon vergisinin, fosil yakıtların çevreye saldığı emisyon miktarı üzerinden alınıyor olması, verginin nihai amacının yönlendirme-denetleme amacına hizmet ettiğini kanıtlamaktadır. Danimarka aynı zamanda uygulamaya koymuş olduğu vergilerin yanında bazı destekleyici çevresel araçlara da başvurmaktadır.

En başta Türkiye’de çevre kirliliğini önlemek bir amaç olarak görülecekse eğer, çevre vergilerinin bu amaç doğrultusunda düzenlenmesi gerekmektedir. Örneğin motorlu taşıtlar vergisinin düzenlenmesi gerekmektedir. Söz konusu verginin tüketim miktarı üzerinden alınması yerine karbondioksit emisyonlarına dayalı olarak vergi alınması çevre vergisinin amacına daha uygun olacaktır. Özetle çevre kirliliğine neden emisyon miktarı üzerinden vergi alınması, hem dışsal maliyetin minimize edilmesine katkı sağlayacak hem de diğer taraftan bütçeye ek bir kaynak sağlanması noktasında katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu. (1987). *Mevzuat*. 04 23, 2021 tarihinde <https://mevzuat.gov.tr: https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2464.pdf> adresinden alındı
- 2872 Sayılı Çevre Kanunu. (1983). *Mevzuat*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2872.pdf> adresinden alındı
- 4207 Sayılı Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Korunması Hakkında Kanun. (1996). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4207.pdf> adresinden alındı
- Aydın, A. R. (2020, 01 01). *Milliyet*. 04 28, 2021 tarihinde milliyet.com.tr: milliyet.com.tr/ekonomi/poset-1-yilda-eridi-6112483 adresinden alındı
- Barbier, E. B., & Burgess, J. C. (2020). Sustainability and development after COVID-19. *World Development*(135).
- Brundtland, G. H. (1987). *Our common future, report of the world commission on environment and development*. 03 26, 2021 tarihinde <https://sustainabledevelopment.un.org: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> adresinden alındı
- Canpolat Bıçakçı, S. (2009). Çevre vergisi ve Türkiye uygulaması, (Yüksek Lisans Tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Canpolat Bıçakçı, S. (2017). Çevre vergilerinin araçsallığı üzerine bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 348-369.
- Çelikkaya, A. (2011). Avrupa Birliği üyesi ülkelerinde çevre vergisi reformları ve Türkiye'deki durumun değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 97-120.
- Debniak, P. (2018). Environmental taxes and their role in the economics of sustainable development. *Management Issues*, 16(75), 72-87.
- Değirmendereli, A. (2000). Çeşitli ülkelerde uygulanan ekolojik vergiler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 251-266.
- Ertekin, & Dam. (2020). Türkiye'de çevre vergilerinin çevresel etkileri üzerine bir değerlendirme. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3. Uluslararası EUREFE Kongresi Özel Sayısı, 15(66), 66-87.
- European Commission. (2018). *Turkey 2018 Report*. Brussel.
- Ferhatoğlu, E. (2003). Avrupa Birliği'nde ortak çevre politikası çerçevesinde çevre vergileri. *E-Yaklaşım Dergisi*(3).
- Frone, S., & Constantinescu, A. (2019). Conceptual issues of environmental taxes for a sustainable development. *VI Edition* , 297-303.

- Greenpeace Akdeniz. (2021, 04 26). Türkiye yine Avrupa'dan en çok plastik çöp alan ülke oldu. 04 29, 2021 tarihinde <https://www.greenpeace.org/turkey/basin-bultenleri/turkiye-yine-avrupadan-en-cok-plastik-cop-alan-ulke-oldu/> adresinden alındı
- Gündüz, İ. O., & Agun, B. H. (2013). Çevre vergilerinin yerel yönetim düzeyinde uygulanması: Avrupa Birliği ve Türkiye Uygulaması. *Maliye Finans Yazıları*, 27(99), 55 - 79.
- Jalil, A., Mian, N., & Rahman, M. K. (2013). Using plastic bags and its damaging impact on environment and agriculture: an alternative proposal. *International Journal of Learning and Development*, 3(4), 1-14.
- Jamali, T. (2007). *Ekolojik vergiler (çevre vergileri)*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Labeaga, J. M., & Labandeira, X. (2020). Economics of environmental taxes and green tax reforms. *Sustainability*, 12(1).
- Miceikiene, A., Rauluskeviciene, J., Streimikine, D., & Ciuleviciene, V. (2018). Assessment of the effect of environmental taxes on environmental protection. *Ekonomicky Casopis (Journal of Economics)*, 66, 286-308.
- Ministry of Finance. (2007). The history of green taxes in Norway. <https://www.regjeringen.no/en/historical-archive/Stoltenbergs-2nd-Government/Ministry-of-Finance/tema-og-redaksjonelt-innhold/The-history-of-green-taxes-in-Norway/id418097/> adresinden alındı
- Muhammad, I., & Hasnu, N. N. (2020). Developing an environmental tax framework for Malaysia: learning from Vietnam's environmental tax implementation experiences. *Proceedings-4th International Conference on Sustainable Innovation*, (s. 188-191). Indonesia.
- Mutlu, A. (2006). Küresel kamusal mallar bağlamında sağlık hizmetleri ve çevre kirlenmesi: üretim, finansman ve yönetim sorunları. *Maliye Dergisi*, 53-78.
- Ng-Kent, K. (2020, 01 03). Denmark sets record by sourcing nearly half its power from wind energy. 04 28, 2021 tarihinde <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/denmark-power-wind-energy-climate-turbines-sea-a9269076.html> adresinden alındı
- OECD. (2008). [www.oecd.org](http://www.oecd.org/greengrowth/greengrowthandtaxation.htm). 12 09, 2020 tarihinde <http://www.oecd.org/greengrowth/greengrowthandtaxation.htm> adresinden alındı
- Öz, E., & Kutbay, H. (2016). Ekolojik vergileme: seçilmiş bazı dünya ülkeleri ile Türkiye verilerinin karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 247-271.
- PAGEV. (2020, 09). *Türkiye Plastik Sektör İzleme Raporu*. 04 25, 2021 tarihinde <https://pagev.org/upload/files/Plastik%20%20Sekt%C3%B6r%20Raporu%202020%20-%20Ocak%20-Eyl%C3%BC1%20%281%29.pdf> adresinden alındı

- Repetto, R., Roger, D. C., Jenkins, R., & Geoghegan, J. (1992, Nowember). Green fees: how a tax shift can work for the environment and the economy. *World Resources Institute*.
- Resmî Gazete. (2010, 10 27). <https://www.mevzuat.gov.tr>. 04 24, 2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=14390&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden alındı
- Rufael, Y. W., & Weldemeskel, E. M. (2021). Do environmental taxes and environmental stringency policies reduce CO2 emissions? Evidence from 7 emerging economies. *Environmental Science and Pollution Research*.
- Soylu, M. (2020). Sürdürülebilir kalkınma teorisi çerçevesinde ekolojik vergiler ve Türkiye açısından değerlendirilmesi Yüksek Lisans Tezi. *Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Sönmezoğlu, F., & Erler Bayır, Ö. (2012). Çevre sorunlarına ilişkin uluslararası rejimler. *İ.Ü Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 247-289.
- Sugözü, İ. H., Yıldırım, H., & Aydın, H. İ. (2014). Vergi adaleti açısından motorlu taşıtlar vergisinin analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (32), 115-128.
- Şahin, M. (2020). Sürdürülebilir çevre dinamikleri için yeni bir enstrüman: plastik poşet vergisi. *Vergi Raporu* (246), 107-121.
- Terzi, S. (2017). Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde Türkiye’de uygulanan çevre politikası araçlarının değerlendirilmesi. *Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı*.
- Topal, M. H., Günay, H. F., Yılmaz Uğur, C., & Aydın, A. (2020). Sebepli eylem teorisi bağlamında ücretli poşet kullanım niyeti üzerinde etkili olan faktörlerin incelenmesi. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 9(17), 86-107.
- Toprak, D. (2018). Environmental policies and fiscal instruments in the context of sustainable development: an analysis of environmental taxes. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 5(3), 812-838.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, 07 11). *TBMM*. 04 12, 2021 tarihinde www.tbmm.gov.tr: https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf adresinden alındı
- TÜRMOB. (2021). 03 23, 2021 tarihinde <https://www.turmob.org.tr>: <https://www.turmob.org.tr/ekutuphane/Read/d8e47c89-a4e3-4fb9-8f76-6f30ccb03ae7> adresinden alındı
- Tütüncü, S. İ. (2012). Çevre vergileri ve uluslararası standartlara uyum açısından Türkiye değerlendirmesi, (Yüksek Lisans Tezi). *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- UN. (2020). *The Sustainable Development Goals Report 2020*. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2020/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2020.pdf> adresinden alındı
- Üstün, Ü. S. (2012). Motorlu taşıtlar üzerinden alınan vergilerin çevreyi korumaya yönelik ve adil olarak düzenlenmesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(1), 153-190.
- Yalçın, A. Z. (2013). Potansiyel bir çevre vergisi olarak motorlu taşıtlar vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye arasında karşılaştırmalı bir analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 141-158.
- Yüksel, C. (2013). Kamu ekonomisi ve çevre sorunları. C. Oskay ve C. Yüksel (Eds.) *Türkiye Ekonomisinde Güncel Ekonomik ve Mali Konular* içinde (ss. 173-189) Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume VII, Issue 1, pp. 33-57, 2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beta>

Original Article / Araştırma Makalesi

Received / Alınma: 23.03.2022 Accepted / Kabul: 24.05.2022

SSCB’de Plan-Bürokrasi Çatışması: Sovyet Tipi Firma Örgütlenmesi

Kerim Eser AFŞAR^a

Emircan YILDIRIM^b

Özgür SARAÇ^c

^aDr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İzmir, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0002-9853-0186>

^bDokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Finansal İktisat ve Bankacılık Programı, İzmir, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0001-5020-7788>

^cDoç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, İzmir, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0001-8029-6646>

ÖZ

SSCB’nin çöküş sürecinin merkezi planlama ve bürokrasi kapsamında tartışıldığı bu çalışma, Sovyet tipi firma örgütlenmesine odaklanmıştır. Literatürde merkezi planlamayla bürokrasi genellikle birlikte çalışan bir alan olarak ele alınmış, bu iki ayrı yapı arasındaki nüanslar çoğunlukla ihmal edilmiştir. Bu da bürokratik yapıdan kaynaklı sorunların hatalı biçimde merkezi planlamaya mal edilmesine yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı, SSCB’deki bürokratik mekanizmalarla merkezi planlama olguları arasındaki çatışmayı/ayırımı vurgulamaktır. Birincil kaynakları ele alan literatürden türetilen teorik argümanlardan elde edilen temel bulgu şudur: etkinsizliğin nedeni merkezi planlama değildir. Çöküşü hazırlayan koşullar, ağırlıklı olarak siyasi saiklerle oluşan bürokratik amaçların merkezi planlarla olan çatışmasından ortaya çıkmıştır. Bu tezden yola çıkan çalışma, SSCB’nin merkezi planlama hiyerarşisindeki en küçük karar birimi olan firmaların yönetim ilkelerini analiz ederek bürokrasi ve merkezi planlama arasındaki çelişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sosyalist Planlama,
Bürokratik
Örgütlenme, Sovyet
Tipi Firma,
Teknokrasi,
Kara Borsa.
JEL Kodu
P20, P21, D73

İLETİŞİM Kerim Eser AFŞAR ✉ eser.afsar@deu.edu.tr 📧 Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İzmir, TÜRKİYE

Plan-Bureaucracy Conflict in the USSR: Soviet Type Firm Organization

ABSTRACT

This study, in which the collapse of the USSR is discussed within the scope of central planning and bureaucracy, focuses on Soviet type firm organization. In the literature, central planning and bureaucracy are generally considered as fields that work together, and the nuances between these two separate structures are mostly neglected. This has led to the erroneous attribution of problems arising from the bureaucratic structure to central planning. The aim of this study is to emphasize the conflict/difference between bureaucratic mechanisms and central planning phenomena in the USSR. The main finding from the theoretical arguments derived from the literature based on primary sources is that central planning is not the cause of inefficiency. The conditions that prepared the collapse emerged from the conflict of bureaucratic aims, mainly political motives, with central plans. Starting from this thesis, the study aims to reveal the contradiction between bureaucracy and central planning by analyzing the management principles of firms, which are the smallest decision units in the central planning hierarchy of the USSR.

Keywords
Socialist Planning,
Bureaucratic
Organisation, Soviet
Type Firm,
Technocracy,
Black Market.
JEL Classification
P20, P21, D73

1. Giriş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin, 26 Aralık 1991 tarihinde dağılması, bunu uzun zamandır bekleyen kapitalist dünya yazarları için argümanlarını yayınlama fırsatı sunmuştur. Kaldı ki, yaşanan bu dağılışı çok önceden görenler de vardır (Berkowitz ve Richelson, 1995). Örneğin Grossman (1962) ve Fedorenko (1967) bu dağılışı ekonomik faktörleri ön plana çıkararak piyasa ekonomisinin yokluğuna bağlamaktadır. Berliner (1952), Linz (1988), Harrison ve Kim (2001) ise firmaların organizasyonel yapısına ve özerkliğine, yöneticilerin davranışlarına odaklanarak açıklamaktadır. Kotz (1995), çöküşün temel sebebi olarak Sovyet yöneticilerini ön plana çıkartmaktadır. Anderson ve Boettke (1997), Sovyet ekonomi sisteminin merkantilist ekonominin modern versiyonu olduğunu ileri sürmektedir. Siyasi argümanlara yaslanarak bürokratik yozlaşmanın ön plana çıkarıldığı çalışmalar da bulunmaktadır¹. Yasadışı faaliyetlerin ekonomide yarattığı esneklik, demokrasi hataları ve uluslararası siyasi gelişmeler literatürde tartışılmaktadır².

SSCB'nin dağılmasına ilişkin olarak başta planlama hataları olmak üzere (Markevich, 2005; Ziegler 1982; Grossman, 1963; O'Hearn, 1980), artan hammadde fiyatları (Goldman, 1983;

¹ Bkz. Kramer, 1977; Clark, 1993; Belova ve Gregory, 2002; Baron, 2004; Duhamel, 2004.

² Bkz. Dallin, 1992; Feldbrugge, 1984; Harrison ve Kim, 2006; Grossman, 1998; Ericson, 2006

Jensen, 1979; Rumer, 2019; Vanous, 1983), alkol üzerinden alınan vergiler (Treml, 1975; Tarschys, 1993), Sovyetler Birliği'nin planlı bir ekonomisinin olmadığı (Wilhelm, 1985; Lazarev ve Gregory, 2002) ve askeri harcamaların yarattığı ekonomik etkiler literatürde ön plana çıkarılmıştır (Kontorovich ve Wein, 2009; Kaufman, 1985; Cooper, 1991; Noren, 1995; Steinberg, 1990; Davies, 1993). SSCB'yi oluşturan ülkeler arasındaki eşitsiz gelişmeler de bu dağılıшта önemlidir. Dini ve etnik sorunlar zaten sistemin altını sürekli olarak oymaktadır³. Dağılıştın temel sebebinin ekonomik ve siyasi gelişmelerden ziyade sosyalizmin özünden kaynaklandığını savunan görüşler de bulunmaktadır (Knight, 1940; Rosser JR ve Rosser, 1997).

SSCB'nin dağılışı Cox (2008) için şok edici ve beklenmedik bir gelişmedir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasındaki bir diğer önemli etkenin reformların eksik veya hatalı uygulanmasına bağlayan görüşler söz konusudur. Bu bağlamda Sovyet sisteminde reformlar sıkça tartışılmıştır⁴. SSCB'nin dağılmasında Çernobil felaketinin en önemli neden olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır⁵.

Bir diğer izlek, "sosyalizm" tartışmaları üzerinde ortaya çıkmıştır. Literatürde sosyalizmin hatalı uygulanmasına ağırlık verenlerle (Evans JR, 1977; Slovo, 1990), SSCB'nin hiçbir zaman sosyalist bir yapı ortaya koyamadığını ileri süren çok daha uğta görüşler ifade edilmektedir (Resnick ve Wolff, 1994). Karaborsa/ikincil ekonomi ve mafyanın neden olduğu organize suç ilişkileri SSCB'deki ekonomik örgütlenme bağlamında tartışılmaktadır⁶.

SSCB'nin dağılıştının üzerinden otuz yıl geçmesi sebebiyle SSCB'nin neden çöktüğüne dair akademik tartışmalar pek tabi ki demode hale gelmiştir. Hatta kapitalist batı literatüründe bu tür sorulara yer veren çalışmalar artık neredeyse yoktur. Bilebildiğimiz kadarıyla prestijli dergilerde yayınlanan çalışmalarda en son Strayer (2001) ve Bunce (1998), SSCB'nin çöküşünü halefi devletlerle karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bugün, SSCB ülkeleri kapitalist piyasa sistemine çeşitli veçhelerle entegre olmuştur. Demokrasi ve insan haklarıyla ilgili konular neredeyse tüm SSCB ülkeleri için halen bir sorun olsa da bu konudaki akademik merak, daha çok Çin Halk

³ Bkz. Baberowski, 2011; Ruble, 1989; Shanin, 1989; Limberg, 2019; Hajda, 1988; Warhola, 1991.

⁴ Bkz. Bornstein, 1985; Litwack, 1991; Ryavec, 1969; Ellman ve Kontorovich, 1997; Kuczynski, 1979; Ogushi, 2007; Schroeder, 1972; Murphy, Shleifer ve Vishny, 1992.

⁵ Bkz. Kennedy-Pipe, 1999; Marples, 1991; Ioffe, 2007; Spechler, 1970; Veen, 2013.

⁶ Bkz. Finckenaueer 2004; Frisby, 1998; Shelly, 1990; Handelman, 1994; Lee, 1994; Jameson ve Reiss, 1991; Shelly, 1995; Kneen, 2000; Stahl II ve Alexeev, 1985; Wellisz ve Findlay, 1986.

Cumhuriyeti'ne kaymıştır. Bürokratik yozlaşmanın ve totalitarizmin bataklığında yoluna devam eden bu ülkeler piyasa reformlarını hayata geçirdikleri müddetçe sorunsuz biçimde yollarına devam etmektedir. Devrim öncesinde de demokratikleşme ve insan hakları bakımından ileri durumda olmayan çoğu SSCB ülkesi, SSCB'nin çökmesinden sonra da fazla yol alamamıştır. Birçok SSCB ülkesinde çevre sorunları devam etmektedir. Sorunlu sosyo-ekonomik yapı neredeyse tüm SSCB ülkelerinde hayatın bir parçasıdır. Etnik sorunların çözüldüğünü söylemekse oldukça zordur. Rusya'nın birlikten ayrılan birçok ülke üzerindeki ekonomik ve siyasi ağırlığı değişmeden sürmektedir.

SSCB ülkeleri için fazlaca değişiklik göstermeyen birçok alanın içinde tek bir faktörün yokluğu göze çarpmaktadır: *sosyalist planlama*. Bu nedenle SSCB'nin dağılımının nedenleri üzerinde merkezi planlamanın ne derece hayati rol oynadığını bir kez daha sormanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu soruya merkezi planlamanın en küçük karar birimi olan “Sovyet Tipi Firma Örgütlenmesine” odaklanarak bir yanıt arıyoruz. Sovyet bürokrasisi, birçok SSCB ülkesinde hala varlığını koruyor. Sovyet yeraltı ekonomisiyse post Sovyet kapitalizminin bel kemiğini oluşturuyor. Kanaatimizce bürokratik mekanizmalarla merkezi planlama arasındaki ayrımın netleştirilmesi, sorunların odağını değiştirebilir. Neo liberalizmin devam ettiği bu süreçte SSCB deneyimi üzerinden piyasa-plan dikotomisine bir kez daha bakmak bize şu iki önemli sorunun yanıtını verebilir: (i) *Neden hala eski SSCB ülkelerindeki bireyler Sovyet tipi planlamanın ortadan kalkmasının ülkelerin refah seviyesini olumsuz etkilediğini düşünmektedir?*⁷ (ii) *Geçmiş sosyalist planlama deneyimleriyle demokratik mekanizmaların birleştirilmesi, yeni bir sosyalizm biçimini gündeme getirebilir mi?*⁸ Bu iki soru çalışmadaki temel motivasyonumuzu oluşturmakta ve aradığımız yanıtlar, planlama tartışmalarının yeniden canlanmasına mütevazî bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın devamı altı bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm SSCB'nin bürokratik yapısını ele almaktadır. İkinci bölüm ülke bürokrasisinin plan teknokrasisi üzerindeki etkisini incelemektedir. Üçüncü bölüm SSCB'deki bürokrasinin yolsuzluk olgusuyla ilişkisini ve siyasi saiklerini araştırmaktadır. Dördüncü bölüm Sovyet yöneticilerinin planlama sürecinde nasıl bir rol

⁷ Rusya yurttaşlarının %75'nin Sovyet döneminin daha iyi olduğuna dair anket çalışması için bkz. <https://www.themoscowtimes.com/2020/03/24/75-of-russians-say-soviet-era-was-greatest-time-in-countrys-history-poll-a69735>

⁸ 21. YY'da demokratik sosyalist planlama tartışmaları için bkz. Cockshott ve Cottrell, 2000.

oynadığını tartışmakta ve ikinci bölümdeki argümanları genişleten tartışmalar yapmaktadır. Beşinci bölümde SSCB’de ortaya çıkan kayıt dışı ekonominin kökenleri ve yöneticilerin bu olgudaki rollerine değinilmektedir. Altıncı bölümde SSCB’deki firmalara odaklanılmakta ve plan hedeflerinin yerine getirilmesinde firmaların yaşadığı problemler ele alınmaktadır. Çalışma sonuç ve tartışma bölümüyle sonlanmaktadır.

2. SSCB’de Devlet Bürokrasisi

Bolşeviklerin iktidarı almasının ardından Rus ekonomisinde keskin dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşüm sayesinde Bolşevikler devlet yönetimini de şekillendirmişlerdir. Devlet yönetiminde yeniden inşa edilen yapılardan biri de bürokrasidir. SSCB’de bürokrasi hızla gelişmiştir. Bürokraside yaşanan bu gelişimin ana hatlarının ortaya konulması, SSCB’deki plan - bürokrasi çatışmasının araştırılması bakımından önemli, hatta gereklidir.

Devlet organlarının incelenmesi bağlamında Rigby (1972), devlet kurumlarının üç düzeyini ayırt eder. Birincisi kabine, devlet başkanı ve yargıçlardan oluşan *siyasi çekirdektir*. İkincisi siyasi çekirdeğin kararlarını ileten *idari mekanizmadır*. Üçüncüsü ise postaneler, polis ve askeri karakollar ve benzerlerinden oluşan *saha birimleridir*. Devrim, devlet organlarında köklü değişiklikler hedeflemiştir. Bu değişimse devrimin karakterine göre farklılık gösterir. Rigby’e göre devrim, öncelikle siyasi sahadaki çekirdek personeli, hemen ardından seçim sistemini değiştirmiştir. Daha sonra siyasi çekirdeği yeniden yapılandıran devrim, idari mekanizmada köklü değişiklik yapmış ve son olarak devletin saha birimlerini dönüştürmüştür. Devlet organlarındaki bu dönüşüm birdenbire değil, zaman içinde kalıcı olacak şekilde yavaş ilerlemiştir.

Sovyetlerin bürokratik yönetici sınıfı, teknik vazgeçilmezliğe dayanan “yönetim devrimi” temelinde değil, devrim sonrası dönemde adım adım oluşturulmuştur (Contas, 1958). Öncelikle halk komiserlikleri kurulur ve bakanlıklarla iletişime geçilir. Lakin bakanlıklar yeni yönetimle çalışmayı reddeder ve kendi aralarında örgütlenerek pasif bir direniş sergiler. Bolşeviklerse bu süreci mali ve askeri baskıyı artırarak kazanımla sonuçlandırır. Devrimin ardından Bolşevikler, özel mülkiyetin koşulsuz müsaderesi, endüstriyel arzın denetimi ve gıda ürünlerinin kontrolü olmak üzere üç planlı ekonomi unsurunu hayata geçirmişlerdir (Harrison, 2016: 258). Planlı ekonominin çerçevesi genişlerken, bazı unsurların eksik olması ve devam eden iç çatışmalar karaborsa oluşmasına neden olur. Harrison’a göre bu koşullar altında planlı ekonomi tam olarak çalışmaz ve devlet, kaynakları tekelleştirmek için mücadele eder. Yeni Ekonomi Programı

kapsamında devlet kapasitesine önemli yatırımlar yapılır ve Devlet Planlama Komitesi (Gosplan) kurulur. Artık tüm önemli mevkilerde parti üyeleri vardır.

Merkezi planlama sürecinde parti üyelerine mevki verilmesi ve yönetimin atamalar yoluyla oluşturulması Sovyet bürokrasisinin kendine özgü yapısını oluşturmuştur. SSCB'nin bürokratik yapısını inceleyen Pakulski (1986), Sovyet tipi toplumlarda yönetimin merkezi unsurlarının bürokrasiden ziyade iktidar partisini devletle birleştiren *partokrasiye* yaklaştığını söyler. Bürokrat ve teknokratların çalışmaları teknik ve yasal bilgi gerektirirken partokratik kadroların işlevleri, politik ve ideolojiktir. Kaldı ki, kamu personel alımlarında uzmanlıktan ziyade Komünist Partiye yakınlık belirleyicidir ve kamu istihdamı üst yöneticilerin atamalarıyla gerçekleştirilir. Partokrasinin oluşturulması, gayri resmi bağlantıların ve politik referansların önemli olduğu seçici örgütsel bir şekil alır. Partokrasinin karakter özelliği olan uzmanlığın yokluğu, partokratik yetkililerin kariyerinde de görülür. Ayrıca Stalin tarafından kurulan personel ve gizlilik rejimi, partokrasinin ve Stalin otoritesinin temel taşı oluşturmuştur (Harrison, 2016: 365). Onuncu yılını tamamlayan Devrimin ardından 1928 yılına gelindiğinde Stalin, Yeni Ekonomi Programını terk etmiş ve ikinci planlı ekonomi girişimini başlatmıştır. Harrison'a göre, şiddetli ve yıkıcı olan bu süreç, sanayinin merkezileştirilmesi, tarımın kolektifleştirilmesi, angaryanın yaygınlaştırılması ve güvenlik polisinin ekonomiye dahil edilmesiyle gerçekleşmiştir.

SSCB'nin ekonomik ve siyasi durumu göz önüne alındığında bürokratikleşme, esasen koşulların doğasında vardır (Nove, 1975: 620). SSCB merkezi yönetiminin belirlediği önceliklerin planlama aracılığıyla dayatılması, bürokratikleşme sürecini pekiştirmiştir. Nove'ye göre, merkezi planlamanın işleyiş biçimi doğası gereği bürokratiktir. Rekabetçi sistem, çatışmayla işlerken planlı ekonomi, tutarlılığı sağlamak ve çelişkileri çözmek için hiyerarşiyi gerektirir. Zira merkezi planlamanın işleyişindeki bürokratik hiyerarşi, planın etkili şekilde uygulanması için gereklidir. Bürokratların neyin üretileceğine karar veren bir merkeze bağlı olması ve devletin üretim ilişkilerine egemen olması, bürokratların bir sınıf konumuna yükselmelerini sağlar (Nove, 1975: 622). SSCB'nin ilk yıllarında Stalin yönetimi, bağları devrimci mücadeleye dayanan seçkin üyelerden oluşmaktadır ve ekonomi bu seçkinler tarafından yönetilmektedir. Stalin ekonomik büyümeyi teşvik eden politikalara ağırlık vermiştir. Lakin zamanla özel çıkarlar, bürokratik rekabet ve gizli anlaşmalar, büyümeyi teşvik eden politikaların yerini alır. Rant arayışının kitleselleşmesi, bu politikaların önüne geçerek büyüme oranının düşmesine yol açar. Stalin ekonomik gerçeklerden

uzaklaşır ve siyasi kararlara yönelir. Büyüme amacının yerini Stalin'in siyasi gücünü koruma amacı alır (Belova ve Gregory, 2002: 267-281).

Stalin ekonomi yönetimini elinde bulundurmak ve kontrolü sağlamak amacıyla baskı politikaları uygulamış ve hükümetinin devamlılığı için hareket etmiştir. Baron'a (2004) göre yönetimin üretim ve yatırım önceliklerini dikte etmesi planın çıkarlara göre müzakere edilmesine yol açmıştır. Ayrıca Gosplan'ın yerel bölgeler hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması uzun vadeli planları baltalamış ve operasyonel planların yanlış bilgilere maruz kalmasına neden olmuştur. Stalinci planlama, üretim karşıtı davranışların gelişimine meydan verir ve kontrolü sağlamaya yönelik siyasi müdahaleyi gerektirir. Lakin siyasi müdahaleler verimli merkezi kontrolden ziyade çıkar davranışlarını geliştirir ve ekonomik performansı daha da sekteye uğratar.

Sovyetler Birliği'nin kendisine özgü bir bürokratik mekanizmasının oluşması, endüstrilerde ve firmalarda teknik yeterliliğe sahip olmayan kadroların yer almasına neden olmuştur. Bu durum üretim süreçlerinde aksamalar meydana getirerek "planlama hatalarının" oluşumunu hızlandırmıştır. Bununla birlikte bürokrasinin yarattığı baskı koşulları, endüstriler ve firmaların üretimden sapmalarını hazırlayacak koşulları da beraberinde getirmiştir.

3. Sovyet Bürokrasisinin Plan Teknokrasisi Üzerine Etkisi

Merkezi planların hazırlanması ve uygulanması, hiyerarşik ve teknik bir süreç gerektirir. Lakin planlara bürokratik müdahalelerin gerçekleşmesi planlama hatalarını ortaya çıkarır. SSCB'de parti bürokrasisi, planlama teknokrasisi üzerinde oldukça etkili bir rol oynamış ve planlama başarısını önemli ölçüde etkilemiştir.

Teknokrasi, teknik uzmanların yetkinliğini ifade etmek için kullanılır. Bu çalışmada teknik uzmanların yetkinliğinden ziyade planlama sürecini şekillendiren teknik birimler incelenmektedir. SSCB'de planlama hiyerarşisi Politbüro, bakanlıklar, Gosplan, Glavk⁹ ve işletmelerden oluşmaktadır. Gosplan ve bakanlıklar teknokratik birimlerdir. Teknokrasi Rowney'in (2019) belirttiği gibi teknik anlamda eğitim almış veya deneyimli profesyonellerin baskın operasyonel roller üstlendiği, para ve terfi gibi kaynakları tahsis etmek amacıyla resmi güç ve yetkilere sahip kuruluşlardır. Teknokrasi, ilgili politika konularına karar veren birimler olma özelliği de taşımaktadır.

⁹ Kamulaştırılmış sanayi kollarının yönetiminden sorumlu olan birim.

SSCB'de teknokrasinin gelişimini inceleyen Rowney (2019), Çarlık döneminde temelleri atılan teknik kurumların (bakanlıklar) devrimin ardından isimlerinin “komiserlik” olarak değiştirilse de temel yapısal özelliklerinin devam ettiğini vurgulamaktadır. Çarlık döneminde sosyal statüye sahip olan aristokratlar ve toprak sahipleri *Devrimin* ardından bürokrasi içerisinde konumlarını devam ettirmişlerdir (Rowney, 2019). İktidarı ele geçiren Bolşeviklerin teknik yeterliliğe sahip kadrolarının eksik olması, bu kadroların burjuva eğilimli teknisyenler tarafından doldurulmasına neden olmuştur. Komünist Parti, teknik yeterlilikleri göz ardı etmiş ve parti kontrolünü güçlendirmek için yönetici kadrolara parti üyelerini getirmiştir (Rowney, 2019: 132; Benson, 1990: 96; Pirani, 2006: 204). Ayrıca Sovyetler Birliği'ndeki egemen sınıf oluşumunu parti seçkinleri, fabrika yöneticileri, fabrika hücre memurları, teknik uzmanlar ve bunların işçilerle olan ilişkileri bağlamında inceleyen Pirani (2006), tek parti yönetiminin oluşturulmasıyla siyasi güç ve devletin idari mekanizmasının Parti seçkinlerinde yoğunlaştığını vurgulamaktadır. Parti seçkinleri bu süreçte kendi maddi ayrıcalıklarını, bürokratik sınıfa katılan sanayi yöneticileri ve teknik yöneticiler gibi diğer grupların ayrıcalıklarını da meşrulaştırır. 1922-23 yıllarında endüstrinin canlanmasıyla fabrikalarda parti hiyerarşisinin bir alt tabakası olan fabrika hücreleri ortaya çıkmıştır. Hücrelerin endüstriyel yöneticiler ve teknik uzmanlarla birlikte çalışması yetkililerce vurgulanmıştır. Ancak fabrika hücrelerinin bileşiminde değişim meydana geldikçe hücrelerin çalışma şekli değişmiştir. Hücreler fabrika yönetimine yaklaşmış ve bazı konularda yöneticilerle birleşmişlerdir (Pirani, 2006). Sovyet endüstrisinin erken aşamalarında teknik yeterliliğin sağlanamaması ve kontrol organları için hiyerarşiye yeni birimlerin dahil edilmesi, fabrikalarda ve ekonomide planların gerçekleştirilmesinde bir kaos ortamı yaratmıştır.

Bu kaos ortamı içinde 1929 yılında “*edinonachalie ilkesi*” ortaya atılır (Kuromiya, 1984). Tek adam yönetimi olan bu ilke kapsamında yönetim otoritesinin güçlendirilmesi, emek disiplinsizliğinin azaltılması ve yönetimdeki iki başlıkların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Ayrıca Komünist Parti üyelerine teknik yeterlilik kazandırılması ve burjuva uzmanlarına bağımlılığın en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Yöneticilere fabrika kaynaklarının seferber edilmesi, verimli ve güçlü bir yönetim kurmaları için geniş yetkiler verilmiştir. Hesap verebilirliğin oluşması ve demokratik bir işleyiş sağlanması için işçi denetimi de getirilmiştir. Yetkileri sayesinde yöneticilerin güçlenip yetkinlik kazanacakları düşünülmüştür. Ancak yöneticiler yetkinlikleri yerine kontrolü ilerletmişlerdir. *Edinonachalie ilkesi*, konulan hedeflere ulaşmada işlevsiz

kalmıştır ve yöneticilerin gelişmemesi sebebiyle bu ilkedden 1930'ların sonlarında vazgeçilmiştir. Çoğu yönetici tasfiye edilmiştir (Kuromiya, 1984).

Planlama sürecinde yöneticilere sorumluluk verilmesi ve bu sorumlulukların karşısında ödül ve ceza sisteminin uygulanması yöneticilerin kendi davranış kalıplarını geliştirmesine neden olmuş ve plan hiyerarşisinde sorunlar ortaya çıkarmıştır. Gregory (1989), SSCB ekonomisinde görevli olan teknokratları, işletme yöneticileri, bakanlık çalışanları ve devlet komitesi üyeleri bağlamında inceler. Ona göre, kaynak tahsisi yapan ve sonuçlarından sorumlu tutulan yöneticiler *Khozyaistvennik* grubundadır. Bunlara talimat verenlerse *Apparatchik* grubudur. Bu iki grup farklı risk ve ödül mekanizmasına sahip olmaları nedeniyle planlama sürecinde farklı davranış kalıpları sergilemektedir. *Khozyaistvennik* doğrudan üretim faaliyetlerinde yer almakta ve bunların sonuçlarından sorumlu tutulmaktadır. *Khozyaistvennik*'e örnek olarak Glavk başkan ve yardımcıları, işletme müdürleri ve yardımcıları, bakanlar ve yardımcıları verilebilir. Üretim hedefleri ve verilen görevlerin yerine getirilememesi durumunda *Khozyaistvennik* kınama alır, ikramiye kaybeder ve bulunduğu pozisyondan tasfiye edilir. *Khozyaistvennik* düşük performans ve yanlış davranış sergilemesinden dolayı cezalandırılma riskleri de taşır.

Khozyaistvennik'tekiler üstlerinin beklentilerini karşılamak için kural ve yasaları çiğnemişlerdir. Zira üstleri tarafından başarıya ulaşılması için her yolun denenmesi gerektiği vurgulanmıştır. *Khozyaistvennik*, cezalardan ve ikramiye kayıplarından kendini korumak amacıyla dört farklı yöntem geliştirmiştir (Gregory, 1989: 517-518). Bunlardan ilki güvenilir ortaklar çemberi oluşturulmasıdır. Yakın tanıdıklar ve rüşvet verilenler bu çember içindedir. İkinci yöntem iyi ilişkiler sürdürülmesidir. Zira tedarikte problem yaşayanlar bakanlık başkanını rüşvet almakla suçlayabilir. Bu tür suçlamaların savuşturulması iyi ilişkileri gerektirir. Üçüncü yöntem plan hedeflerine ulaşılamaması durumunda *Khozyaistvennik*'in bunda sorumluluğu olmadığını kanıtlamasıdır. Dördüncü ve son yöntemse ortaya çıkan sorunlardan sorumlu olmamak için önem seviyesi ne olursa olsun her bir faaliyet için üstlerden onay alınmasıdır.

Apparatchik planın hazırlanmasında ve uygulanmasında direktif ve emir veren teknokratlardır. Gosplan ve Gosstab'ın planlama departmanlarındaki sorumlu pozisyonlar *Apparatchik*'e örnek verilebilir. *Apparatchik*'in performansını değerlendirmek oldukça zordur. Zira planlama *ortak* bir çabanın sonucudur. Planlama sürecinde farklı kişiler öneri verir ve plan taslağı sıkça değişir. Lakin planlamada sorun ortaya çıktığında kimin sorumlu tutulacağı

belirsizdir. *Khozyaistvennik*'in verimli çalışması için kurallar belirlemesi sebebiyle *Apparatchik*, ulaşılan ekonomik sonuçlar bağlamında önemli bir pozisyonda bulunur. *Apparatchik*'in tek kaygısıysa pozisyonunu korumaktır (Gregory, 1989: 521).

Uzmanlaşmanın uzun süre sağlanamaması ve plan emirlerinin yerine getirilmesinde sorunlar oluşması sebebiyle ekonomide kontrol sistemleri oluşturulmuştur. Stalin'in emirlerini uygulatmak için kurduğu kontrol ve izleme sistemini inceleyen Markevich (2011), bu sistemin aslında askeri anlamda bir tür emir komuta sistemi olduğunu vurgular. Planlar çok boyutlu emir-komuta zinciri içerir ve işletmeler planlama dönemine eksik bilgiyle girermişlerdir. Ayrıca planlar gecikmelerle hazırlanmış ve sık sık değiştirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nde kontrol sistemi önemli bir yer tutar. Sistem içerisinde kontrol, önceden verilen komutla hayata geçirilen plan operasyonlarının izlenmesini kapsamakta ve devam eden operasyonlara yönelik müdahaleleri içermektedir (Markevich, 2011: 1450). Kontrol birimleri bürokrasiyi denetlemenin yanı sıra denetim işlevini de yerine getirmiştir. Parti kontrol kurumu, parti üyelerinin performansını ve verilen emirlerin uygulanmasını izlerken devlet kontrol kurumu da devlet memurları için aynı süreci yürütmüştür. Her kontrol kurumu emirlerin yürütülmesi ve izlenmesi için faydalar sunsa da ciddi maliyetlere sebep olur. Bu yüzden alternatif bir denetim olan muhbirlik sistemi oluşturulur. Muhbirlerin çok fazla şikâyeti dile getirmeleri muhbirlik sisteminin tıkanmasına yol açmıştır (Markevich, 2011: 1457).

SSCB'de kontrol organlarının plan hedeflerine yönelik müdahaleleri iki soruna neden olur. Bunlardan ilki kontrol sisteminde görevli olan müfettişlerin sonuçlardan sorumlu tutulması ve yöneticilerin motivasyonunu düşürerek kendi davranış kalıplarını geliştirmeleridir. İkinci sorunsu paralel güç merkezlerinin oluşmasıdır (Markevich, 2011: 1464). Komünist Parti'nin görevini aksatanları cezalandırması ve kontrol ajanlarının günlük yönetim faaliyetlerine dahil olması, yöneticilerin hangi emirleri takip edeceğini bilmemesinden kaynaklı olarak yönetimde kaos yaratmıştır. Bu kaos ortamında birden çok emirle karşılaşan firma yöneticileri kendilerini korumak amacıyla kendi davranış kalıplarını geliştirmişlerdir. Parti bürokrasisinin planlamanın teknokratik sürecine yönelik müdahaleleri planın yerine getirilmesinden ziyade plan etkisizliği ile sonuçlanmıştır.

4. Sovyet Bürokrasisinin Bir Sonucu: Yolsuzluk

SSCB'nin bürokratik yapısı, kendine özgü problemlerin ortaya çıkmasının koşullarını yaratmıştır. Yönetimin üretim faaliyetlerini yerine getirmede uyguladığı baskı politikaları, kişilerin ve işletmelerin kendi çıkarlarına yönelik hareket etmesine neden olur. Bu başlık altında SSCB'de yolsuzluğunun ortaya çıkış ve yayılma koşulları incelenecektir.

Yolsuzluğu “kamu görevlilerinin özel amaçları için resmi görevinin dışında hareket etmesi” şeklinde tanımlayan Kramer (1977), yolsuzluğun üç yönünü detaylandırmaktadır. Birincisi, kamu görevlisi bir yolsuzluk eylemine karışmış olmalıdır. Buna göre, bir vatandaşın devlet deposundan mal çalıp karaborsada satması yolsuzluk değil, hırsızlıktır. Bu faaliyete bir kamu görevlisi işbirliği yaparak dahil olursa, onun yaptığı yolsuzluktur. İkincisi, yolsuzluğun resmi görevlerden sapan bir davranış olarak tanımlanması, nüfusun geniş kesiminin bu davranışları kınadığını göstermez. Kabul edilebilir kamusal davranışa yönelik özel ve resmi anlayış farklılıkları, toplumda siyasi yozlaşmayı besleyen önemli bir faktördür. Üçüncüsü, kamu görevlileri kişisel çıkarları için yolsuzluğa bulaşsa da bunların faaliyetleri topluma fayda sağlayabilir.

Yolsuzluğun ortaya çıkabilmesi için fırsat ve teşviklerin bulunması gerekir. SSCB'de yöneticilerinin bulunduğu konum ve ekonomi koşulları, gereken fırsat ve teşvikleri fazlasıyla sağlamıştır. Kramer (1977), yolsuzluğu, özel kazanç için yolsuzluk ve bürokratik kazanç için yolsuzluk olarak ikiye ayırır. Özel kazanç için yolsuzluk, kamu görevlerinin kendileri veya başkaları için yasadışı yollardan sağladığı kamusal malları içerir. Bürokratik kazanç için yolsuzluksa çalışanların kurum performansını ve verimliliği arttırmak için uyguladıkları kural dışılıktır. Üretim hedeflerine ulaşamaması yüzünden işletmelerin cezalandırılması, bunların yolsuzluk yapmasına neden olmuştur. Bürokratik kazanç için yolsuzluk daha çok üretim hedeflerinin yerine getirilmesini kapsar. Bireyler, memurlar ve işletme yöneticileri mal ve hizmetlerin dağılımı için bir alternatif olarak yasadışı faaliyetlere yöneldikçe bu faaliyetler zamanla benimsenir ve informel birer kurala dönüşür. Bürokrasinin kendi içerisinde yarattığı bu durum ekonomik sistemde esneklik sağlaması sebebiyle Sovyet yöneticilerini rahatsız etmemiştir. SSCB kurum reformlarından kaçınırken sosyal işlevleri daha iyi yerine getiren alternatif kurumların ortaya çıkmasına ve işlemesine uyum sağlar ve bu gayri resmi sistem, Sovyet rejiminin istikrarını güçlendirir (Clark, 1993). Sovyet yöneticilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri nedeniyle Anderson ve Boettke (1997), Sovyet sisteminin merkantilist ekonominin modern

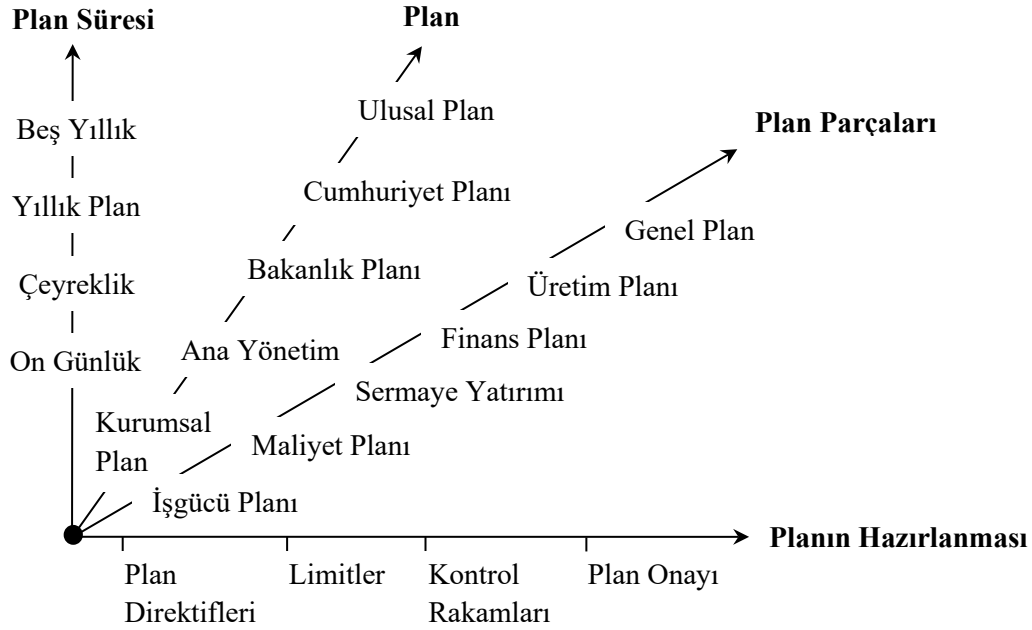
versiyonu olduğu ileri sürer. Avrupa merkantilizminde yöneticiler imtiyazlarını kullanarak gelirlerini arttırırken, devlet tekelleri tarafından kısıtlanmış bir piyasa olan Sovyet ekonomisinde de bürokratlar tekel haklarını satarak gelirlerini arttırırlar. Anderson ve Boettke (1997), Sovyet ekonomisinin ideoloji yerine rüşvetle yönetildiğini, merkezi planlamanın ise merkantilist dönemin birçok işlevini yerine getirmesine rağmen Sovyet rüşvetçiliğini gizlemek için tasarlandığını öne sürmektedir.

Sovyet yolsuzluğuyla mücadele zaman zaman yöneticiler tarafından dile getirilip çeşitli uygulamaları hayata geçirilse de mücadelenin kapsamı daha çok siyasi çıkarlarla sınırlı kalmıştır. 1980'lerde yolsuzlukla mücadele Devlet Güvenlik Komitesi (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti: KGB) tarafından yürütülmüştür (Duhamel, 2004: 182). KGB'nin yolsuzluğa karşı yürüttüğü mücadele süreci ekonomide meydana gelen problemlerin çözümünden ziyade yönetimin siyasi itibarsızlaştırılmasına yönelik olmuş ve bu mücadele, Komünist Parti sekreterinin görevden alınmasıyla "başarıya" ulaşmıştır. KGB'nin baskılarına rağmen Moskova'daki "gayri resmi" ticaret ağı, ellerindeki kaynakları kullanarak yetkililerin desteğini almış ve bu baskı sürecine direnebilmiştir (Duhamel, 2004: 209).

Baskı koşullarından kaynaklı olarak firma yöneticileri ve memurlar kendilerini korumak amacıyla yolsuzluğa başvurmuşlardır. Ancak bu durum merkezden hazırlanan planların tutarsızlık yaratmasına neden olmuştur. Tutarsız planlar ise belirsizlik ortamı yaratarak firmalara plan hedeflerinin yerine getirilmesi için farklı alternatiflere yönelmeye itmiştir.

5. Sovyet Bürokrasisinin Planlama Üzerindeki Rolü

Merkezi planlama, Sovyet ekonomisinin temel yapı taşı oluşturur. Planlama sayesinde sanayileşmenin ilk örneği SSCB'ye aittir. Devrimin ardından devlet kapitalizmi, savaş komünizmi ve Yeni Ekonomi Politikası (Novaya Ekonomiçeskaya Politika: NEP) dönemlerini yaşayan SSCB'de planlı ekonomiye geçiş 1929 yılında birinci beş yıllık planla başlamaktadır (Boratav, 1982: 17). Temelinde planın hazırlanması ve uygulanması olarak iki temel unsur bulunur. SSCB'de çeşitli hedeflere yönelik *perspektif* (uzun vadeli planlar) ve *operasyonel* (kısa vadeli planlar) olmak üzere birden fazla plan bulunur (Boratav, 1982: 23). SSCB planlamasının ana hatları özetle Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. SSCB’de Planlama. Markevich, 2005: 368.

Operasyonel planlama, “hazırlama talimatları” denen kararnamelerle başlar. Bu talimatlar Politik Büro (Politiçeskoye Byuro: Politbüro) ve Halk Komiserliği Konseyi (Soviet Narodnykh Kommissarov: Sovnarkom) gözetiminde Gosplan tarafından hazırlanır. Bakanlıklarsa kendi planlarını hazırlamak için talimatlar yayınlar. Talimatlar, plan görevlerinin tamamlanacağı tarihleri belirler. Genel bir plan yarasının olmaması ve her yılın talimatlarının yayınlanması, prosedürler üzerinde pazarlık turunu başlatır. Yıllık planlamanın ilk aşamasında ana hedefleri belirleyen bir “otoritenin” (Politbüro ve Sovnarkom) olması zaruridir. Süreci yürütmekten sorumlu olan bakanlıklar ve bağlı kuruluşlar sürecin dışında bırakılmıştır. Üretim hedeflerine karar veren Politbüro, tahıllar dışında ürünler için plan görevleri belirlemez. Bu sebeple planlamacılar, endüstriyel ürünlerin üretilmesi ve dağıtılmasıyla ilgili siyasi otoritenin tercihleri konusunda net bir bilgiye sahip değildir. Bu sorunlar Gosplan’daki teknik uzmanlar tarafından çözülmek zorundadır (Markevich, 2005: 369). Plan öncelikleri teknisyenler tarafından belirlense de bakanlıklar ve ulusal ekonomi için kontrol rakamlarını, Gosplan ve bakanlıklar ve ardından Glavk ve bakanlıklar arasındaki plan müzakereleri ve tartışmalar belirler. Bu bağlamda planlama bir müzakere ve bilgi alışverişi sürecidir. Planın hazırlanması sürecinde *Sovnarkom* planı hazırlamak yerine, Gosplan’ın hazırladığı planı değiştirir. Bakanlıklarsa Gosplan’dan kontrol rakamlarını aldıktan sonra planlamayı başlatır. Bu direktiflerden hareketle bakanlıklar kendi planlama takvimini belirleyen kararnameler yayınlar. Planlamanın her aşamasında departmanların ve

Glavk'ın çıktığı rakamları, işletme hedefleri gibi bilgileri sağlaması gerekir. Glavk ise kontrol rakamlarını aldıktan sonra bunları tröstler ve işletmelerle müzakere eder ve kontrol rakamlarını onaylar. Glavk'dan bakanlığa ulaşan bilgileri bakanlık, Gosplan ve Sovnarkom'a gönderir. Üretim hedeflerinin onaylanmasının ardından Glavk'a ve işletmelere nihai görevleri verilir. Siyasi liderlik, istediği zaman plana müdahale etmeyi büyük bir güç olarak görmüş ve bakanlık, işletme ve Glavk planları her an değiştirilmeye açık olmuştur (Markevich, 2005: 378).

Siyasi yönetimin büyümeyi maksimize edici politikalarıyla birlikte siyasi istikrarın devamlılığını sağlama ve kendi yönetimini meşrulaştırma amacı gütmesi, planlamanın manipüle edilmesine neden olmuştur. Planın sadece o an için incelenen kısmı dışındaki üretim hedeflerinin göz ardı edilmesi planlamanın tutarsız olmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte planlamanın politik olması ve planlamacıların yeterli bilgiden yoksun olması nedeniyle planlamanın kaotik bir yapısı vardır. Bunun bir sonucu olarak da kaotik planlama doğaçlama üretimi ve yasadışı faaliyetleri ortaya çıkarıp “belirsizlik alanı” yaratır (Baron, 2004). Plan tutarsızlığı ve direktiflerin değişiyor olması, planların daha fazla tutarsız olmasına ve hedeflerden uzak kalınmasına neden olmaktadır. Sovyet sistemi bilgi ve yeteneklerin yokluğu nedeniyle fırsat maliyetlerini görememektedir. Fırsat maliyetlerinin dikkate alınmaması kaynakların etkin kullanılmasını engellemektedir (Ericson, 1991: 21).

Johanson (2000), sosyalist planlamanın işleyebilmesinin üç önemli koşulu bulunduğunu belirtmektedir. Birincisi tüm ekonomide hem zamansal hem de yapısal tüm boyutlar hakkında mükemmel bilgiye sahip olunması gerekir. İkincisi plan, firma ve tüketiciler için tüm bilgileri içermeli ve firmalar tarafından bu bilgiler tek bir şekilde yorumlanmalıdır. Üçüncüsü, planı gerçekleştirmek için güç ve yetkiye ihtiyaç vardır. Lakin planlama sürecinde planlayıcıların tercihleri zayıf bir şekilde ifade edilmiştir. Firmalar üzerindeki baskı yöneticilerin yanlış bilgi aktarımına neden olmuş ve planlayıcılar planları eksik bilgiler vasıtasıyla yapmak zorunda kalmıştır. Buna ek olarak planlamacıların yerel bölgeler konusunda yetersiz bilgiye sahip olması da planlamanın eksik bilgiye dayalı olmasına neden olur. Güç ve yetki kısmını ele aldığımızda Politbüro ayrıntılı çalışmalara fazlasıyla yüklenir ve Gosplan'a verdiği emirler muğlak olup işlevsel değildir. Markevich (2005)'e göre Stalin müdahaleler yoluyla planlamacıların tercihlerini yönlendirmiştir. Constat (1958)'e göre Sovyet bürokrasisi bir organizasyon biçimi olmaktan çok yönetici sınıfı ifade etmektedir. SSCB'de bürokratik yapının müdahaleleri planlamanın etkin işlemesine engeldir. Kaldı ki, Parti arşivleri yıllık ve üç aylık planın aynı şema üzerinden

hazırladığını göstermektedir. Üç aylık planlar, yıllık planlardan daha işlevsel değildir. Sektörler üç aylık planlar yerine kararnameler ve plan düzeltmeleriyle günü birlik yönetilmiştir (Markevich, 2005: 382).

Sovyet ekonomisinin gelişmesiyle birlikte bölgeler arasındaki koordinasyon ihtiyacı giderek artmıştır. Sovyet ekonomisi “şube ilkesi” olarak bilinen esasa göre planlanıp yönetilmektedir (Shaw, 1985: 401). Bu ilke Ekim Devrimi’nin ardından merkezileşme sürecini tamamlayan üretim ve yatırımda hükümet kontrolü kuran ve iktidarı sınır dışı eden Stalin politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Şube planlamasında ekonominin her şubesi bir bakanlık tarafından yönetilmekte ve ekonomik bağlantılar dikey kontrol tarafından koordine edilmektedir. Şubeler arasındaki yatay bağlantılar yukarıdan planlanır ve yerel inisiyatifte çok sınırlı bir alan bırakılır. SSCB yönetiminin temel kaygısının ekonomik performans olması nedeniyle mekânsal ve bölgesel sorunlar ikincil öneme sahiptir. Bakanlıklar gibi büyük kuruluşlarsa yerel sorunlarla başa çıkmak için genellikle yetersizdir (Shaw, 1985: 402).

6. Kayıt Dışı Ekonomi

SSCB’de kayıt dışı ekonomi arz ve talep yapısının uyuşmaması nedeniyle sistemin doğasından kaynaklı olarak karaborsa biçiminde ortaya çıkmıştır. Kayıt dışı ekonomi daha çok mafyalar tarafından yürütülmüş ve buna Sovyet yöneticileri de katılmıştır. SSCB’de mafyanın kökenini inceleyen Finckenauer (2004), organize suçun ülkede dört yüz yıllık bir geçmişi olduğu ve bu tarihin legal ve illegal ile kamusal ve özel olan arasındaki ayrımlarla karakterize edilen bir tarih olduğunu iddia etmektedir. Rus devrimi sırasında devrimciler Çarı devirmek için profesyonel suçlularla iş birliği yapmış ve bunun sonucunda Rus organize suçu gelişip, Sovyet ekonomisinin ve siyasetinin kendine özgü koşulları içinde şekillenmiştir. Organize suç, genel olarak arz kıtlığı yaşanan mal ve hizmetlerin talebini karşılamak amacıyla ortaya çıkmaktadır. Sovyet ekonomisinde kayıt dışı ekonominin ortaya çıkması, planlı ekonomiye yapılan müdahaleler sonucunda hedeflenen üretimin gerçekleştirilemeyip vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanamamasından kaynaklanmaktadır. Sovyet iktidarı boyunca ülke, mal ve hizmet kıtlığı yaşamış ve bu durumdan kaynaklı olarak hem kayıt dışı ekonomi hem de kara borsa oluşmuştur (Finckenauer, 2004: 62).

Kayıt dışı ekonomi, -eğer bir katkı olarak ele alınırsa- Sovyet sisteminin ayakta kalması için ihtiyaç duyduğu esnekliği de sağlamaktadır (Shelley, 1990: 19). Zira “gölge ekonomi” de denilen kayıt dışı ekonomi sayesinde piyasada olmayan mallar üretilir. SSCB’de kayıt dışı

ekonominin uygulayıcıları, mafya olarak adlandırılmaktadır. 1960'lara gelindiğinde ülkedeki organize suç, üç katmanlı piramit benzeri bir yapıya dönüşmüştür. En üst katmanda hükümet ve Komünist Parti bürokratları yer alır ve bunlar *apparatchiks* ve bürokraside çeşitli kilit görevleri ellerinde tutan *nomenklatura* şeklinde adlandırılır. Orta katmanda kayıt dışı ekonomi yöneticileri ve pazarlamacılar yer alır. En alt katmandaysa profesyonel suçlular bulunur (Finckenauer, 2004: 62). Organize suç SSCB'de hükümetin yüksek seviyelerine kadar uzanmakta ve parlamento organları içinde organize suçla mücadele yasalarını engelleyen suç örgütü temsilcileri bulunmaktadır (Lee, 1994: 393). Sovyetlerin son dönemlerinde *nomenklatura*, Komünist Partinin kontrolündeki sanayi, banka, liman ve fabrikalar üzerindeki mücadelesinde organize suç çetelerini araç olarak kullanmıştır (Handelman, 1994: 84).

Yerel ve yabancı yatırımcılar için mafya, iyi işleyen sosyal bir kurumdur (Lee, 1994: 405). Aksak işleyen bir ticari sistemin varlığında işletmeler, borç almak, tedarikçiler ve rakiplerle yaşanan problemleri çözmek için mafyaya başvurmuşlardır. Sovyet yönetimiyle suç çeteleri arasındaki en kârlı işbirliği 1960'larda kara borsanın yükselmesiyle ortaya çıkmaktadır (Handelman, 1994: 86). Sovyet ekonomisinde mafya, gayri resmi araçlar olarak hareket etmekte ve özel olarak üretilmiş malları veya devlet malzemelerini piyasaya sürmektedir.

Frisby (1998)'e göre, Sovyet ekonomisi 1970'lerden sonra yönetilemez bir hal alır; savurgan ve verimsiz bir ekonomiye dönüşür. Tüketim mallarının kalitesi ve miktarı düşer. Bu dönemde gerek devletin para basması gerek petrol ve doğalgaz gelirlerinin artması sayesinde kişi başına düşen gelir artar. Batı'nın dikte ettiği kalite ve moda ihtiyacı sebebiyle tüketiciler, ürünleri devlet mağazalarında değil, kara borsada arar. Artan talep devletten çalınan kaynaklarla gayri resmi meta üretiminin ve kara borsanın daha da yaygınlaşmasını sağlar (Frisby, 1998: 33). Jameson ve Reiss (1994)'e göre batı, SSCB'deki organize suçun büyüklüğünden habersizdir. Tahminen ekonominin üçte biri kara borsadır. Bundan böyle piyasa, mafyanın kontrolündedir ve polisin hatta KGB'nin bile kontrolü sağlaması mümkün değildir.

SSCB'nin dağılması ve sonrasında mafya, firmalar üzerinde etkin rol oynar. Sovyet yönetimi sonrasında eyaletlerdeki suç örgütleri, özelleştirme ihalelerinin manipülasyonu, doğrudan satın alma ve gasp yöntemiyle çok sayıda restoran, kumarhane ve otel satın alırlar (Shelley, 1995: 58). Rusya İçişleri Bakanlığı, 1993 yılında tahminen kırk bin işletmenin mafya kontrolünde olduğunu açıklar. Özelleştirmenin artmasıyla daha fazla işletme mafyanın egemenliği altına girer

(Shelley, 1995: 59). Organize suç faaliyetleri, özelleştirme sürecinde vatandaşlara organize suçun etkisini fazlasıyla hissettirir. Artan kişisel suçlar ve mülkiyet suçları, sosyal çatışmayı şiddetlendirir. Yüksek fiyatlara ve güvensiz çalışma koşullarına yol açan bu durum, sivil toplumun yaratılmasının önünde ciddi engeller oluşturur.

Firmaların üretim hedeflerini yerine getirirken tedarikte problem yaşamaları ve bireylerin tüketim talebinde bulunduğu malların kıtlığı Sovyetler Birliği'nde kara borsanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Firmalar, kara borsanın bel kemiğini oluşturan mafya ile var olan problemlerin çözümü için etkileşimde bulunmuştur. Bu durum ise merkezden yönetilen bir ekonomide aksaklıkların ortaya çıkmasına neden olarak plan tutarsızlıklarını tetiklemiştir. Sovyet yöneticilerinin de bu yolsuzluk sürecinde yer alması bürokratik örgütlenmenin etkin bir şekilde işlemeyerek planlamanın teknokratik sürecinin sekteye uğramasına neden olmuştur. Bu çatışmalı yapı altında, firmalar kendilerini koruyacak alternatifler üretmişlerdir.

7. Firma Organizasyonu

Sovyet planlamasının en küçük birimi olan firmalar, plan oluşturulmasında ve uygulanmasında önemli bir role sahiptir. Firmaların içinde bulunduğu koşullar, davranışlarını şekillendirecek unsurları da beraberinde getirmiştir. Sovyet yöneticileri üretim hedeflerinin yerine getirilmesi kapsamında firmalar üzerinde baskı kurar ve hedeflere ulaşılmaması halinde cezalara yönelir. Zira üretim hedeflerine ulaşılması için çeşitli teşvikler ve primler bulunmaktadır. Bir aylık çalışma karşılığında ödenen maaş haricinde prim, planlanan çıktıya eşit veya daha iyi bir performans karşılığında ödenen ikramiyedir. Primler yönetim kararlarının alınmasında da ön plandadır (Berliner, 1952). Berliner'e göre üç tür prim vardır. Bunlar; birincisi çıktı planının yerine getirilmesi karşılığında ödenen, ikincisi maliyetlerin azaltılmasına orantılanan ve üçüncüsüyse genel performans için ödenen primlerdir. Ancak bu primler devletin çıkarlarına aykırı davranışlara yol açabilir. Örneğin, yöneticilerin fiili kapasitenin altında olan planları sunma eğilimi, fiili çıktının planlanan çıktıya orantılı olarak prim ödenmesine dayanır (Berliner, 1952). Plan hedeflerinin yerine getirilmesinde uygulanan primler ve teşvikler sistemin kendi 'patolojik' durumlarının ortaya çıkmasına neden olur. Sovyet sisteminde önemli bir role sahip yönetici ve teknik kadrolar, devrimci dinamizm yerine primlerini maksimize etme davranışları gösterir. Bu, merkezle firmalar arasındaki bilgi akımının güvenini zedeler ve tutarlı olmayan plan hedefleriyle birlikte başarı göstergeleri, sistemde kaynak israfına neden olur (Boratav, 1982: 201-2).

Sovyet yöneticileri firmaların üretim hedeflerini yerine getirmesi için baskı kurar. Bunun karşısında firma yöneticileri üretim hedeflerini gerçekleştirmek için kendi davranış ilkelerini geliştirirler. Bu davranış ilkelerini Berliner (1952), (i) güven faktörü, (ii) simülasyon ve (iii) firmalar arası illegal alışverişleri sağlayan kişilerden oluşan *blat* şeklinde üçe ayırır. Üretim hedeflerinin yerine getirilmesinde tedarik sorunları yaşanmasına rağmen firma yöneticileri tedarik taleplerini şişirir ve bakanlıklarla müzakere ederek daha fazla girdi talebinde bulunur. Bu, kendilerine sağladıkları güven faktörüdür. Simülasyonsa (1) firma yöneticilerinin üretim hedeflerinin yerine getirilmesi için yanlış ürün üretmesi, (2) işlemdeki malların üretimi tamamlanmadan çıktı olarak muhasebeleştirilmesi, (3) çıktı kalitesinin düşürülmesi ve (4) fonların kötüye kullanılması şeklinde belirir. Son ilke olan *blat*, firmanın tüm yönlerinde çalışır. *Blat* firmanın en çok güçlük çektiği endüstriyel tedarikte faaliyet gösterir. Firma tedarikinde *blat*, diğer firmalarla ve/veya bakanlıklarla görüşme yaparak firmanın ihtiyacı olan girdileri temin eder. Özellikle yönetimin öncelikli olarak belirlediği sektörlerin girdi akımlarında bir tıkanma meydana geldiğinde diğer işletmelerin girdileri bu sektörlere aktarılır. Girdi akımındaki tıkanıklıklara ikmal-tedarik planlarının cevap verecek esnekliğe sahip olmaması nedeniyle firmalar, kuralları aşarak kendi girdilerini karşılar (Boratav, 1982: 218). Yasal olmayan bu davranış kalıbı çoğu firma tarafından kullanıldığı için *de facto* bir kurala dönüşür.

Tahsis kararlarının merkezce alındığı Sovyet ekonomisinde firma yöneticilerine bir tür serbestlik alanı bırakılmıştır. Planların hazırlanması firmaların üretim kapasitesinden hareketle gerçekleştirilmektedir. Plan hedeflerinin yerine getirilmesi sürecinde Linz (1988), firmaların yönetsel özerkliğini incelemektedir. Firmaların plan hedeflerini gerçekleştirmede yaşadığı tedarik problemleri, eskimiş makineler gibi çeşitli zorluklar, yönetsel özerkliği azaltmaktadır. Düzensiz malzeme tedarikine karşın firmaların malzeme tedarikinin ikamesini oluşturmaları, bir dereceye kadar yönetsel özerklik sağlar. Lakin plan hedeflerinin sıkça değiştirilmesi, yönetsel özerkliği azaltır. Bu süreçte firmalar yerine getirilmesi imkânsız olan plan hedefleri üstlenmektedir. Buna karşılık firmalar düşürülmüş plan hedeflerine ulaşma yeteneği geliştirmekte ve bu, planlamacıların ekonomiyi komuta etme yeteneğini zayıflatmaktadır (Linz, 1988).

SSCB'nin son döneminde yönetim, yolsuzlukla mücadele ve firmalar üzerindeki baskıların ortadan kaldırılması yönünde çeşitli uygulamalar hayata geçirmiştir. Uygulanan politikaların etkisizliği, var olan yolsuzluğun destekçisi olmuştur. Stalin tarafından başlatılan "hırslı" sanayileşme programı, fabrika hedeflerini kaynaklardan ayırmıştır (Kneen, 2000). Artık firmaların

üretim faktörlerindeki açıklarla başa çıkmaları zaruridir. Firmaların kendilerini korumak için yaptıkları “doğaçlamalar”, planlanan ve gerçekleşen girdiler arasındaki tutarsızlıkları daha da kötüleştirir. Yöneticiler hedeflere ulaşmak için kalite ve verimlilik kayıpları pahasına brüt çıktının başarı göstergesine odaklanırlar. Gorbaçov’un 1980’lerin sonundaki reform paketi bu sorunu çözmeye çalışır (Kneen, 2000). Merkezi planlamanın etkinliğini arttırmak için yürürlüğe giren Devlet Teşebbüsü Yasası, firmaların kendilerini finanse etmesini veya kapanmalarını zorunlu kılan önlemleri devreye sokmaktadır. Bu yasayla firmaların piyasa disiplinine ayak uydurmaları amaçlanmıştır. Bunun sebep olduğu sonuçlardan biri ise, firma yöneticilerinin kendi yönetimleri altındaki kaynakları kişisel avantajları için kullanmalarına yönelik tanınan özerklikten yararlanmaları olmuştur (Kneen, 2000). Özetle SSCB dağıldıktan sonra yaşanan yolsuzluk, aslında bir önceki dönemin olması gereken şekilde yönetilememesinden kaynaklanmıştır.

8. Sonuç

SSCB’nin dağılması sonrasında sistemin çöküş nedenleri literatürde sıkça tartışılmıştır. Sistemin çöküşünü açıklayan genel kanaat, merkezi planlamanın doğasından kaynaklanan sorunlardır. Oysa bize göre, sorunun kaynağı bürokrasi ve bu yapılanma içerisindeki üretimin örgütlenme biçimidir. Bürokratik yapının içerisinde firmaların rolünü ele alan bu çalışma, Sovyet yöneticilerinin siyasi istikrarı sağlamak ve kendi iktidarlarını meşrulaştırmak amacıyla merkezi planları manipüle ettiklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Planların oluşturulması sürecinde Sovyet yönetimi kendi önceliklerine aldığı sektörleri ön plana çıkarmıştır. Plan hedeflerinin yerine getirilmesindeyse firmalara imkânsız hedefler verilmiş ve bu hedeflerin yerine getirilmesi için baskı uygulanmıştır. Bu baskılar firma yöneticilerinin plan hedeflerini yerine getirmek için üretim sürecini ihlal etmelerine yol açmıştır. Planlamanın hazırlanma ve uygulanma süreci ele alındığında Sovyet yöneticilerinin direktifleriyle işleyen sistem, planlamanın çalışmasında aslında kendi engelini yaratmıştır.

SSCB’de Ekim Devrimi’nin ardından Komünist Parti, teknik kadrolardaki boşluğu parti üyeleriyle kapatmak istemiştir. Atanan yöneticilerin teknik bilgi ve yeterliliğe sahip olmamaları planın işleyişinde ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Planın yerine getirilmesinde oluşturulan kontrol sistemleri etkinlikten ziyade kontrol mekanizmasını yoğunlaştırarak paralel güç merkezleri ortaya çıkarmıştır. Paralel güç merkezleri plan işleyişinde birimlere çeşitli emirler vererek hedeflerin yerine getirilmesini istemiş, ancak bu, birçok yerden emir alan üretim birimleri için bir

tür kaos ortamı yaratmıştır. Ayrıca yönetici kadroların hedefleri yerine getirmesi amacıyla teşvik ve ceza sistemine tabi olmaları, onların kendilerini korumak amacıyla davranış kalıplarını geliştirmelerine yol açmıştır. Geliştirdikleri davranış kalıplarıyla yöneticiler, plan hiyerarşisinin dışına çıkıp kuralları çiğnemişler ve Sovyet bürokrasisinin yarattığı bu kaos, merkezi planlamanın etkinsizliğiyle sonuçlanmıştır.

SSCB'de arz ve talep yapısının uyumsuzluğu, aşırı bürokratik engellerin olduğu ortamda kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kayıt dışı ekonominin ülkenin doğal koşulları neticesinde ortaya çıkması, bu kayıt dışı ekonominin yöneticilerini de belirlemiştir. İlk başlarda mafya, kayıt dışı ekonominin yürütücüsü iken Sovyet yöneticileri de bu sürece eklenerek yolsuzluğa bulaşmışlardır. Yöneticilerin yolsuzluk yapmak için fırsat ve teşviklere sahip olmaları, sistem açıklarına yol açmış ve adeta bürokratik kurala dönüşen yolsuzluk, merkezi planlamanın işleyişinde temel sorunu oluşturmuştur.

Çalışmanın bulgularına göre gelecekteki araştırmalar için birkaç yola işaret etmek gerekirse, SSCB'nin yıkılmasından sonra teknokrasinin yeni sistem içindeki konumunun ele alınması, geçiş ekonomileri bağlamında yeni bakış açılarının ortaya çıkmasını sağlayabilir. Bunun yanında bu çalışma kapsamına dahil edilmeyen vergi, bankacılık sistemi vs. gibi farklı unsurların da analize dahil edilmesi, merkezi planlama ile ilgili henüz yanıtlanmamış sorulara yanıt üretebilir. Makalenin, merkezi planlama ile ilgilenen araştırmacıların bu alandaki yeni çalışmalarını teşvik etmesi umulmaktadır.

Kaynakça

- Anderson, G. M., & Boettke, P. J. (1997). Soviet venality: A rent-seeking model of the communist state. *Public Choice*, 93(1), 37-53.
- Baberowski, J. (2011). Criticism as crisis, or why the Soviet Union collapsed. *Journal of Modern European History*, 9(2), 148-166.
- Baron, N. (2004). Stalinist planning as political practice: control and repression on the Soviet periphery, 1935–1938. *Europe-Asia Studies*, 56(3), 439-462.
- Belova, E., & Gregory, P. (2002). Dictator, loyal, and opportunistic agents: The Soviet archives on creating the Soviet economic system. *Public Choice*, 113(3), 265-286.
- Benson, L. (1990). Partynomialism, bureaucratism, and economic reform in the Soviet power-system. *Theory and Society*, 87-105.
- Berkowitz, B. D., & Richelson, J. T. (1995). The CIA vindicated: the Soviet collapse was predicted. *The National Interest*, (41), 36-47.
- Berliner, J. S. (1952). The informal organization of the Soviet firm. *The Quarterly Journal of Economics*, 66(3), 342-365.
- Boratav, K. (1982). *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Bornstein, M. (1985). Improving the Soviet economic mechanism. *Soviet Studies*, 37(1), 1-30.
- Bunce, V. (1998). Subversive institutions: The end of the Soviet state in comparative perspective. *Post-Soviet Affairs*, 14(4), 323-354.
- Clark, W. A. (1993). Crime and punishment in Soviet officialdom, 1965–90. *Europe-Asia Studies*, 45(2), 259-279.
- Cockshott, W.P., & Cottrell, A. (1993). *Towards a new socialism*. Nottingham: Spokesman.
- Constas, H. (1958). Max Weber's two conceptions of bureaucracy. *American Journal of Sociology*, 63(4), 400-409.
- Cooper, J. (1991). Military cuts and conversion in the defense industry. *Soviet Economy*, 7(2), 121-142.
- Cox, M. (2008). 1989 and why we got it wrong. *Working Paper Series of the Research Network*, (1), 1-14.
- Dallin, A. (1992). Causes of the collapse of the USSR. *Post-Soviet Affairs*, 8(4), 279-302.
- Davies, R. W. (1993). Soviet military expenditure and the armaments industry, 1929–33: A reconsideration. *Europe-Asia Studies*, 45(4), 577-608.
- Duhamel, L. (2004). The last campaign against corruption in Soviet Moscow. *Europe-Asia Studies*, 56(2), 187-212.

- Ellman, M., & Kontorovich, V. (1997). The collapse of the Soviet system and the memoir literature. *Europe-Asia Studies*, 49(2), 259-279.
- Ericson, R. E. (1991). The classical Soviet-type economy: Nature of the system and implications for reform. *Journal of Economic perspectives*, 5(4), 11-27.
- Ericson, R. E. (2006). Command versus 'shadow': the conflicted soul of the Soviet economy. *Comparative Economic Studies*, 48(1), 50-76.
- Evans Jr, A. B. (1977). Developed socialism in Soviet ideology. *Soviet Studies*, 29(3), 409-428.
- Fedorenko, N. (1967). Price and optimal planning. *Problems in Economics*, 10(7), 11-21.
- Feldbrugge, F. J. (1984). Government and shadow economy in the Soviet Union. *Soviet Studies*, 36(4), 528-543.
- Finckenauer, J. O. (2004). The Russian "mafia". *Society*, 41(5), 61-64.
- Frisby, T. (1998). The rise of organised crime in Russia: Its roots and social significance. *Europe-Asia Studies*, 50(1), 27-49.
- Goldman, M. I. (1983). Economic problems in the Soviet Union. *Current History*, 82(486), 322-339.
- Gregory, P. R. (1989). Soviet bureaucratic behaviour: Khozyaistvenniki and apparatchiki. *Soviet Studies*, 41(4), 511-525.
- Grossman, G. (1963). Notes for a Theory of the Command Economy.
- Grossman, G. (1998). Subverted sovereignty: Historic role of the Soviet underground. *Research Series-Institute of International Studies University of California Berkeley*, 24-50.
- Hajda, L. (1988). The nationalities problem in the Soviet Union. *Current History*, 87(531), 325-352.
- Handelman, S. (1994). The Russian 'mafiya'. *Foreign Affairs*, 83-96.
- Harrison, M. (2016). Foundations of the Soviet command economy, 1917 to 1941. *The Cambridge History of Communism*, 1, 327-47.
- Harrison, M., & Kim, B. Y. (2001). Plan, siphoning, and corruption in the soviet command economy, University of Warwick, *Department of Economics The Warwick Economics Research Paper Series*, no. 606.
- Harrison, M., & Kim, B. Y. (2006). Plans, prices, and corruption: the Soviet firm under partial centralization, 1930 to 1990. *The Journal of Economic History*, 66(1), 1-41.
- Ioffe, G. (2007). Belarus and Chernobyl: Separating seeds from chaff. *Post-Soviet Affairs*, 23(4), 353-366.
- Jameson, L., & Reiss, M. (1991). The new Soviet Union: An unfinished revolution. *The RUSI Journal*, 136(4), 29-32.

- Jensen, R. G. (1979). The AAG Project on Soviet natural resources in the world economy. *The Professional Geographer*, 31(1), 75-78.
- Johanson, M. (2000). Anonymity, hierarchy and stability some retrospective observations on soviet industrial networks in the planned economy. In *16th IMP Conference*.
- Kaufman, R. F. (1985). Causes of the slowdown in Soviet defense. *Soviet Economy*, 1(1), 9-31.
- Kennedy-Pipe, C. (1999). Getting it right, getting it wrong: the Soviet collapse revisited.
- Kneen, P. (2000). Political corruption in Russia and the Soviet legacy. *Crime, Law and Social Change*, 34(4), 349-367.
- Knight, F. H. (1940). Socialism: The Nature of the Problem. *Ethics*, 50(3), 253-289.
- Kontorovich, V., & Wein, A. (2009). What did the Soviet rulers maximise?. *Europe-Asia Studies*, 61(9), 1579-1601.
- Kotz, D. M. (1995). Lessons for a future socialism from the Soviet collapse. *Review of Radical Political Economics*, 27(3), 1-11.
- Kramer, J. M. (1977). Political corruption in the USSR. *Western Political Quarterly*, 30(2), 213-224.
- Kuczynski, W. (1979). Planning and economic reforms under socialism. *Soviet Studies*, 31(4), 505-522.
- Kuromiya, H. (1984). Edinonachalie and the Soviet industrial manager, 1928–1937. *Soviet Studies*, 36(2), 185-204.
- Lazarev, V., & Gregory, P. R. (2002). The wheels of a command economy: allocating Soviet vehicles. *The Economic History Review*, 55(2), 324-348.
- Lee, R. (1994). The organized crime morass in the former Soviet Union. *Demokratizatsiya*, 2(3), 392-411.
- Limberg, W. P. (2019). World turned upside down: Ethnic conflict in the former Soviet Union. In W. R. Duncan, & G. P. Holam (Eds.), *Ethnic Nationalism and Regional Conflict* (pp. 53-76). Alnan yer Routledge.
- Linz, S. J. (1988). Managerial autonomy in Soviet firms. *Soviet Studies*, 40(2), 175-195.
- Litwack, J. M. (1991). Discretionary behaviour and Soviet economic reform. *Soviet Studies*, 43(2), 255-279.
- Markevich, A. (2005). Soviet Planning Archives: the Files that Bergson could not see. *Comparative Economic Studies*, 47(2), 364-386.
- Markevich, A. (2011). How much control is enough? monitoring and enforcement under Stalin. *Europe-Asia Studies*, 63(8), 1449-1468.

- Marples, D. R. (1991). Chernobyl': Observations on the fifth anniversary. *Soviet Economy*, 7(2), 175-188.
- Murphy, K. M., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1992). The transition to a market economy: Pitfalls of partial reform. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(3), 889-906.
- Nikerichev, A. (2020). 75% of Russians say Soviet era was 'greatest time' in country's history – poll. Alınan yer <https://www.themoscowtimes.com/2020/03/24/75-of-russians-say-soviet-era-was-greatest-time-in-countrys-history-poll-a69735>.
- Noren, J. H. (1995). The controversy over Western measures of Soviet defense expenditures. *Post-Soviet Affairs*, 11(3), 238-276.
- Nove, A. (1975). Is there a ruling class in the USSR?. *Soviet Studies*, 27(4), 615-638.
- Ogushi, A. (2007). Why did CPSU reform fail? The 28th Party Congress Reconsidered. *Europe-Asia Studies*, 59(5), 709-733.
- O'Hearn, D. (1980). The consumer second economy: size and effects. *Soviet Studies*, 32(2), 218-234.
- Pakulski, J. (1986). Bureaucracy and the Soviet system. *Studies in Comparative Communism*, 19(1), 3-24.
- Pirani, S. (2006). The party elite, the industrial managers and the cells: Early stages in the formation of the Soviet ruling class in Moscow, 1922–23. *Revolutionary Russia*, 19(2), 197-228.
- Resnick, S., & Wolff, R. (1994). Between state and private capitalism: what was Soviet "socialism"?. *Rethinking Marxism*, 7(1), 9-30.
- Rigby, T. H. (1972). Birth of the central Soviet bureaucracy. *Politics*, 7(2), 121-135.
- Rosser Jr, J. B., & Rosser, M. V. (1997). Schumpeterian evolutionary dynamics and the collapse of Soviet-bloc socialism. *Review of Political Economy*, 9(2), 211-223.
- Rowney, D. (2019). *Transition to technocracy*. Cornell University Press.
- Ruble, B. A. (1989). Ethnicity and Soviet cities. *Soviet Studies*, 41(3), 401-414.
- Rumer, B. (2019). Problems of Soviet Investment Policy. In the Federal Institute for East European and International Studies (Eds.), *The Soviet Union 1984/85* (pp. 139-148). Alınan yer Routledge.
- Ryavec, K. W. (1969). Soviet industrial managers, their superiors and the economic reform: A study of an attempt at planned behavioural change. *Soviet Studies*, 21(2), 208-229.
- Schroeder, G. E. (1972). The 'reform' of the supply system in Soviet industry. *Soviet Studies*, 24(1), 97-119.
- Shanin, T. (1989). Ethnicity in the Soviet Union: analytical perceptions and political strategies. *Comparative studies in society and history*, 31(3), 409-424.

- Shaw, D. J. (1985). Spatial dimensions in Soviet central planning. *Transactions of the institute of British Geographers*, 401-412.
- Shelley, L. I. (1990). The second economy in the Soviet Union. In M. Los (Eds.), *The Second Economy in Marxist States* (pp. 11-26). Alınan yer Springer Link.
- Shelley, L. I. (1995). Organized crime in the former Soviet Union. *Problems of Post-Communism*, 42(1), 56-60.
- Slovo, J. (1990). *Has socialism failed?* London: Inkululeko publications.
- Spechler, M. C. (1970). Decentralizing the Soviet economy: Legal regulation of price and quality. *Soviet Studies*, 22(2), 222-254.
- Stahl II, D. O., & Alexeev, M. (1985). The influence of black markets on a queue-rationed centrally planned economy. *Journal of Economic Theory*, 35(2), 234-250.
- Steinberg, D. (1990). Trends in Soviet military expenditure. *Soviet Studies*, 42(4), 675-699.
- Strayer, R. (2001). Decolonization, democratization, and communist reform: The Soviet collapse in comparative perspective. *Journal of World History*, 375-406.
- Tarschys, D. (1993). The success of a failure: Gorbachev's alcohol policy, 1985–88. *Europe-Asia Studies*, 45(1), 7-25.
- Treml, V. G. (1975). Alcohol in the USSR: a fiscal dilemma. *Soviet Studies*, 27(2), 161-177.
- Vanous, J. (1983). The impact of the oil price decline on the Soviet Union and Eastern Europe. *The Energy Journal*, 4(3).
- Veen, M. V. D. (2013). After Fukushima: revisiting Chernobyl and the collapse of the Soviet Union. *Rethinking Marxism*, 25(1), 121-129.
- Warhola, J. W. (1991). The religious dimension of ethnic conflict in the Soviet Union. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 5(2), 249-270.
- Wellisz, S., & Findlay, R. (1986). Central planning and the second economy'in Soviet-type systems. *The Economic Journal*, 96(383), 646-658.
- Wilhelm, J. H. (1985). The Soviet Union has an administered, not a planned, economy. *Soviet Studies*, 37(1), 118-130.
- Ziegler, C. E. (1982). Centrally planned economies and environmental information: A rejoinder. *Soviet Studies*, 34(2), 296-299.

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume VII, Issue 1, pp. 59-85, 2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beta>

Original Article / Araştırma Makalesi

Received / Alınma: 15.04.2022 Accepted / Kabul: 07.06.2022

Toplumsal Cinsiyet Temelinde Bütçelemenin Siyasi Boyutu*

Gizem Esra KUL^a

Hilmiye Yasemin ÖZUĞURLU^b

^aDoktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Bursa, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0002-7001-4796>

^bDoç. Dr, Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Mersin, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0003-4813-1352>

ÖZ

Toplumsal cinsiyet algısının sosyo-ekonomik ve ekonomi politik bir tartışma alanı olarak ele alınması, toplumsal cinsiyet temeline dayalı bütçelemenin farklı uygulama biçimlerini değerlendirmek açısından önemlidir. Nitekim toplumsal cinsiyet rollerini siyasal karar alma süreci içinde görünür kılan politika aracı toplumsal cinsiyet temelli bütçeleme yaklaşımıdır. Toplumsal cinsiyet temelli bütçe yaklaşımlarında dikkate alınması gereken temel nokta, bütçe politikalarının kadınların özel alana hapsolme, kadın emeğinin görünmez kılınması gibi toplumsal cinsiyet rolleri sonucunda şekillenen yapısal sorunları çözümlenmeye yardımcı olup olmadığıdır. Bu çerçevede temel amaç, cinsiyet rollerini dönüştürmeyi amaçlayan bütçe sistemleri oluşturabilmektir. Buradan hareketle çalışmada cinsiyet rollerini meşrulaştıran sosyal hizmet ağırlıklı bütçe politikaları toplumsal cinsiyete “duyarlı” yaklaşımlar olarak değerlendirilirken, cinsiyet rollerinin dönüşümünü içeren yaklaşımlar toplumsal cinsiyet “esaslı” bütçe politikası yaklaşımı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Böyle bir kavramsallaştırma demokrasi modelleri ile toplumsal cinsiyet bütçeleme uygulamaları arasındaki ilişki çerçevesinde ele alınmaktadır. Buradan hareketle her bir demokrasi modelinde toplumsal cinsiyet temelli bütçe politikalarının kadınların toplumsal konumu üzerindeki etkileri değerlendirilmekte ve sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler
Yapabilirlikler,
Demokrasi Modelleri,
Toplumsal Cinsiyet
Bütçeleme.

JEL Kodu
H61, I31, J16.

İLETİŞİM Gizem Esra KUL ✉ gizemesra@windowslive.com ☒ Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Bursa, TÜRKİYE

* Bu çalışma, Gizem Esra Kul tarafından Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında Temmuz-2019 tarihinde tamamlanmış “Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Toplumsal Cinsiyet Esaslı Bütçeleme: Yerel Yönetimler Çerçevesinde Karşılaştırmalı Bir Analiz” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

The Political Dimension of Gender Budgeting

ABSTRACT

Considering the perception of gender as a socio-economic and political economy discussion area is important in terms of evaluating the different application forms of gender-based budgeting. As a matter of fact, the policy tool that makes gender roles visible in the political decision-making process is the gender-based budgeting approach. The main point to be taken into account in gender-based budget approaches is whether budget policies help to resolve structural problems shaped by gender roles, such as women being confined in the private sphere and making it invisible women's labor invisible. In this framework, the main purpose is to create budget systems that aim to transform gender roles. From this point of view, in the study, social services -oriented budget policies that legitimize gender roles are evaluated as "sensitive" approaches to gender, while approaches that involve the transformation of gender roles are conceptualized as a gender "based" budget policy approach. Such a conceptualization is discussed within the framework of the relationship between democracy models and gender budgeting practices. From this point of view, the effects of gender-based budget policies on women's social position are evaluated and questioned in each model of democracy.

Keywords
Capabilities, Models of Democracy, Gender Budgeting.

JEL Classification
H61, I31, J16.

1. Giriş

Toplumsal cinsiyet yaklaşımı, kadınlar ve erkekler arasındaki güç ilişkilerinin görünür hale gelmesini sağlamaktadır. Bu anlamda toplumsal cinsiyet ilişkilerini ele alan araştırmalar feminist bir bakış açısını gerektirmektedir. “Feminizm cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir harekettir.” Buna göre cinsiyetçi tutum ve eylemlerin kadın/erkek, yetişkin/çocuk kimin tarafından gerçekleştirildiğinin önemi yoktur. Feminizm, dünya üzerinde bir cinsin diğer bir cinsi tahakküm altına almasına karşılık verilen bir mücadeledir. Aslında doğrudan cinsiyet sömürsüne karşı doğmuştur. Bu açıdan feminizm amaçladığı dünya düzeninde belirli bir cinse ya da gruba yönelik değildir, kapsayıcıdır. Hooks’un kitabına ismini verdiği gibi “feminizm herkes içindir” (Hooks, 2000).

Feminizmin kadınlar için özellikle önem ifade etmesi ise, kapitalist ekonomik işleyişe dayalı erkek hegemonyasının bu cinsiyet sömürsünün baskın tarafı olmasıyla açıklanabilir. Cinsiyetler düzeninde eşitsizlikleri gidermek için önce kadınların bedenleri ve sosyo-ekonomik konumlarındaki özerkliğin sağlanması için mücadele edilmesi gerekmektedir. Buradan hareketle feminist iktisat, emek piyasasına hâkim olan cinsiyet körü yaklaşımları irdeleyerek kadın emeğinin

görünmeyen yüzünü ortaya çıkarmayı hedeflemekte ve kadın emeğini toplumsal cinsiyet rolleri ve sosyal ilişkiler bütününe dikkate alarak incelemektir (Serdaroğlu, 2010:3)

Maliye ve feminist iktisat kuramlarını bir araya getiren toplumsal cinsiyet temeline dayalı bütçeleme ile amaçlanan, kadınların toplumsal iş bölümünden doğan dezavantajlı sosyo-ekonomik konumlarını, siyasal karar alma sürecinin içerisinde görünür kılmaktır. Bu anlamda bütçe hakkının kullanım süreci, siyasal sürecin bir yansıması olarak ele alınmalıdır. Siyasal sürecin işleyiş yöntemlerini belirleyen demokrasi modellerinin, bütçe hakkının kullanım biçimine yön verdiği bir gerçektir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet temeline dayalı bütçeleme yaklaşımları, bu yaklaşımlara yön veren demokrasi anlayışlarına bağlı olarak, cinsiyetler üzerinde kaynakların yeniden dağılımının gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır.

Feminizm ve demokrasi modelleri arasındaki ilişki, her iki geleneğin eşitlik için verdiği mücadele ve hegemonik yönetim anlayışlarına karşı tutumlarından ileri gelmektedir. Diğer taraftan feminizm, demokrasinin eril işleyişini değiştirmeyi hedeflemektedir. Feminizmin demokrasinin işleyişini sorguladığı bütünsel çerçeveye “kim için demokrasi?” sorusu ile ortaya çıkmaktadır. Feminist hareket için, demokrasinin varlığı kadar, demokrasinin kim için var olduğu büyük bir önem taşımaktadır. Böyle bir sorgulama demokrasinin cinsiyetini ve demokrasinin cinsiyetine göre şekillenen kamusal alan ve özel alan ayırımını feminist perspektiften değerlendirme ihtiyacını doğurmaktadır (Phillips, 2012: 16). Kamusal ve özel alanın feminist perspektiften analizi, en etkili ekonomi-politik alan olarak toplumsal cinsiyet bütçelemesi üzerinden yapılmaktadır.

Bu çerçevede toplumsal cinsiyet bütçelemesini inceleyen diğer akademik çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, demokrasi modelleri ayırımı yapılarak, bu ayırımı dayalı farklı toplumsal cinsiyet temelli bütçe pratikleri önerisi geliştirilmektedir. Buradan hareketle her bir demokrasi modeline karşılık gelen toplumsal cinsiyet temelli bütçe yaklaşımları ve yurttaşlık tanımları ortaya konmaktadır. Klasik demokrasi yaklaşımı toplumsal cinsiyet “körü” bütçe ve kadının “tanınmayan” yurttaşlığı ile ilişkilendirilmektedir. Sosyal demokrasi yaklaşımı, toplumsal cinsiyete “duyarlı” bütçe ve kadının “eksik” yurttaşlığı ile tanımlanmaktadır. Son olarak ele alınan katılımcı demokrasi modeli ise toplumsal cinsiyet “esaslı” bütçe yaklaşımı ve “mahrem” yurttaşlık kavramı ile bağdaştırılmaktadır. Böyle bir ayırım ve kavramsallaştırma, toplumsal cinsiyet bütçelemesine ilişkin özgün bir analitik çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

Buradan hareketle çalışmanın amacı, toplumsal cinsiyet körü bütçe politikalarına karşı alternatif bir bütçe politikası olarak toplumsal cinsiyet esaslı bütçe önerisi geliştirmektir. Toplumsal cinsiyet esaslı bütçelemeğin önemi, kapitalist ekonomik işleyiş tarafından yeniden üretilen cinsiyete dayalı toplumsal iş bölümünün dönüşümüne yapacağı katkıyı ortaya koymaktır.

Bu amaçla çalışmanın ikinci bölümü; toplumsal cinsiyet bütçelemeğinin kavramsal çerçevesini sunmaktadır. Üçüncü bölüm, demokrasi modelleri çerçevesinde toplumsal cinsiyet temelli bütçelemeyi ele almaktadır. Dördüncü ve son bölüm, üçüncü bölümde demokrasi modelleri ve toplumsal cinsiyet bütçelemeğisi ilişkisi çerçevesinde oluşturulan kuramsal temele dayalı olarak, özellikle toplumsal cinsiyete “duyarlı” ve toplumsal cinsiyet “esaslı” kamu harcamaları yapısı arasındaki ayırımı ortaya koymakta ve toplumsal cinsiyet etkisini değerlendirmektedir.

2. Toplumsal Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Bütçeleme Yaklaşımı

Toplumsal cinsiyet, cinsiyetin kültürel farklılıklar, zamansal- mekânsal değişimi ve ideolojik temeller çerçevesinde yorumlanmasıdır. Biyolojik cinsiyeti bir veri olarak kabul edersek, toplumsal cinsiyet bu verinin işlenmesidir (Butler, 2010:52). Esas olarak toplumsal cinsiyet kavramı ile biyolojik cinsiyet kavramından tamamen bağımsız bir cinsiyet kimliğinden bahsedilmektedir. Toplumsal cinsiyet bir kurgu psikolojisinden ibarettir ve toplumsal olgular üzerinden inşa edilmiştir. Özünde var olmayan bir cinsiyet kimliği yaratmaya çalışmakta ve yarattığı kimlikleri idealize ederek doğal olanın bu olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet bir algı politikası olarak yönetilmeye açık hale gelmektedir.

Toplumsal cinsiyet temelli bütçeleme kavramı irdelenirken genellikle ilk sorgulanan cinsiyet eşitsizliklerini aşmak için “Neden bütçe?” sorusundan hareket edilmesi gerektiğidir. Burada öncelikle bütçe kavramı üzerinde durmakta fayda vardır. Bütçe, devletin en etkin ekonomi politikası aracı olup, ülkeye ait değerleri, hangi vatandaşların emeğini önemsendiğini veya hangi vatandaşların emeğinin görünmez kıldığını ortaya çıkaran bürokratik bir süreçtir (Budlender, Sharp & Allen, 1998:6). Başka bir deyişle bütçe devlet- vatandaş ilişkisinde kaynak ve hizmet kapsamını belirlerken, bir yandan da vatandaşlar arasındaki cinsiyet, sınıf vb. farklılıklardan doğan eşitsizlikleri iyileştirme ya da kötüleştirme etkisine sahip bir siyasi belge niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla kamu bütçeleri, üretim ilişkiler tarafından belirlenen ekonomik, sosyal, siyasal boyutlar içermektedir. Bu anlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini dönüştürmek adına bütçeler en etkili politika araçlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Toplumsal cinsiyet temelli bütçe girişimleri ülkede yerleşik olan demokrasi anlayışına, siyasi iktidarın toplumsal cinsiyete bakış açısına ve siyasi rejimin niteliğine bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Dolayısıyla cinsiyet temelli bütçeleme yaklaşımında tek bir bütçe yapısından söz etmek mümkün değildir. Toplumsal cinsiyet temelli bütçelemenin uygulama biçimi değişebilirken, bütçenin temelini oluşturan üç amaç sürekliliğini korumaktadır. Buna göre, toplumsal cinsiyet temelli bütçelemede ilk amaçlanan, toplumsal cinsiyet sorunları hakkındaki farkındalığı arttırmaktır. İkinci olarak, hükümetlerin toplumsal cinsiyet eşitliğini bütçe taahhütlerine dönüştürmede sorumlu olmalarını sağlamaktır. Son olarak ise katılımcı süreçlerin bu hedeflerin başarılmasında merkez olarak konumlandırılmasıdır (Cecila Ng, 2016:2). Bu çerçevede toplumsal cinsiyet bütçelemesinin, geleneksel kamu bütçesi kalıplarından farkları aşağıda belirtilen özellikleri çerçevesinde ortaya konmaktadır (Quinn, 2009:8);

- Toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının makroekonomik politika ile ilişkilendirmek adına etkin bir yoldur.
- Bütçelerin toplumsal cinsiyet tarafsız olmadığı önermesine dayanmaktadır.
- Kadınlar için ayrı bir bütçe oluşturulmasını önermemektedir, insan merkezli bir bütçeleme anlayışı üzerine kuruludur.
- Kadınların ve erkeklerin ihtiyaçları için daha kapsamlı araştırmalar ile harcama ve gelir kalemlerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kamu harcamalarının daha verimli şekilde tahsis edilmesini sağlamaktadır.
- Daha geniş yelpazede paydaş katılımını gerektirir. Böylece demokratik süreçlere katılımı güçlendirmektedir.

Toplumsal cinsiyet temelli bütçe politikaları mevcut bütçe politikalarına eleştirel bir yaklaşımın sonucu olarak gelişmiştir. Örneğin cinsiyet körü yaklaşımlar aileyi/hane halkını yeniden üretim ilişkileri içerisinde değil, tüketim ve tasarrufa ait bir kategori olarak konumlandırmaktadır. Buna karşılık toplumsal cinsiyet temelli bütçe politikaları ise aileyi yalnızca tüketime bir unsur değil, toplumsal yeniden üretim birimi olarak ele almaktadır. Ana akım yaklaşımlar kapsamında uygulanan bütçe politikaları hane halkının -çoğunlukla kadının üzerinde kalan- ev içi işleri görmezden gelmektedir. Ev içi üretimin ve emeğin dikkate ve güvenceye alınmadığı bir bütçe politikası uygulanmaktadır. Ailenin tüketen yüzünün yanında üreten yüzünü de esas alan bir bütçe politikası geliştirmenin gerekliliği, toplumsal cinsiyet temelli bütçe sistemini de gerekli kılmaktadır (KEFEK, 2014:7-8). Toplumsal cinsiyet perspektifinin bütçe yapısına

yansıması siyasal karar alma süreçlerine katılım mekanizmaları ile yakından ilişkilidir. Bu anlamda izleyen bölüm, katılım ve/veya temsiliyet etkileri bağlamında demokrasi modelleri ve toplumsal cinsiyet bütçeleme ilişkisini ele almaktadır.

3. Demokrasi Modelleri Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Temelli Bütçeleme

Demokrasi kavramı incelendiğinde kavramın tek bir tanımının olmadığı, demokrasinin toplumsal gelişim dinamiklerinden beslendiği ve dönüştüğünü belirtmek gerekir. Farklı zaman dilimlerinde demokrasiye farklı anlamlar yüklenmiştir. Tarihsel ve toplumsal gelişme dinamikleri çerçevesinde değerlendirildiğinde, 20.yüzyılın ortalarında demokrasi kavramı genellikle temsili demokrasi ile ilişkilendirilmektedir. Ancak günümüzdeki gelişmeler dikkate alındığında, farklı demokrasi biçimlerinin yeniden gündeme geldiğini ve/veya farklı demokrasi yaklaşımlarının ortaya çıktığına dikkat çekmek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında demokrasi kavramsallaştırılması net bir anlam olmaktan çıkarak, dönüşümü bünyesinde barındıran bir arayış halini almaktadır (Tekeli, 2009:314).

Demokrasinin gelişimi uzun ve tartışmalı tarihsel bir süreci kapsamaktadır. Demokrasi ve feminizm arasında kurulan ilişki ise her iki geleneğin de keyfi iktidar uygulamalarının sınırlandırılması konusundaki ısrarlarına dayanmaktadır. Demokrasinin ortaya çıkışı olarak görülen Eski Yunan'da demokrasi, kadınların ve kölelerin olmadığı bir yaklaşımı ifade etmektedir. İki gelenek arasında kurulan köprü özünde eşitlik arayışının bir sonucu olarak yorumlanmaktadır. Demokrasinin temel öğretisi eşitlik ve adaletin sağlanmasıdır. Ancak bu noktada feministler "kim için eşitlik?" sorusunu gündeme getirmektedir. Bu anlamda eşitlik anlayışı oluşturulurken demokrasinin "cinsiyet körü" kaldığı noktaları değiştirmek, feminizmin demokrasi üzerindeki en temel etkisini ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, eşitliği cinsiyetler arasında ve sınıflar arasında genişletebilmek feminizm ve demokrasinin ortak şiarı halini almaktadır (Phillips, 2012: 13).

Demokrasinin toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmesi, kadınların politik süreçlere ne derece dahil olduğunu gözlemlene fırsatı vermekte ve erk demokrasisi içerisinde ne gibi demokratik kazanımlar elde ettiklerini sorgulamayı sağlamaktadır (Eley, 2008: 34). Demokrasinin feminizm ile buluştuğu en can alıcı noktayı ise yurttaşlık tanımlarının cinsiyetlendirilmesi oluşturmaktadır. Aydınlanma çağı ile birlikte yaşanan toplumsal gelişmeler ışığında dahi yurttaşlık tanımları kadınların yurttaşlığını görünür kılmaktan uzaktır. Kadın

yurttaşlığı bu dönemde elde edilen toplumsal kazanımlara rağmen ikincil konumdadır. Ancak 20. yüzyıl ile birlikte kadın bedenine ait politikaların özerkliği ve siyasal alanda kadın varlığına yönelik talepler, yurttaşlık kavramının niteliğini kökten değiştirmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır (Eley: 2008:134). Bu gereklilik her demokrasi modeli içerisinde kadınların yurttaşlıklarını ve dolayısıyla bütçe haklarını farklı şekillerde etkilemektedir. Çalışmanın ilerleyen alt başlıklarında her bir demokrasi modeli içerisinde kadın yurttaşlığının nasıl konumlandırıldığı ve cinsiyet temelli bütçe anlayışlarındaki farklılıklar üzerinde durulmaktadır. Bu noktada demokrasi modelleri seçiminin, bünyesinde barındırdığı yurttaşlık kavramı ve katılım mekanizmalarının bütçe sistemlerine ve pratiklerine yansımaya bağlı bir tercihe dayandığını belirtmek gerekir. Bu anlamda toplumsal cinsiyet temelli bütçeleme yaklaşımında tek bir plan olmadığını yinelemek yerinde olacaktır. Aşağıda yer alan tabloda, demokrasi modellerine göre farklılaşan devlet, yurttaşlık ve bütçe yaklaşımları toplumsal cinsiyet perspektifine dayalı bir sınıflandırmayı kapsamaktadır. Tablonun anlaşılabilirliğini arttırmak adına öncelikle çalışmamızda yer alan temel kavramları açıklığa kavuşturmak, demokrasi modellerinden hareket ederek analiz ettiğimiz toplumsal cinsiyet bütçelemeleri arasındaki farkları daha net biçimde ortaya koymamıza yardımcı olacaktır. Bu kapsamda;

- Toplumsal cinsiyet körlüğü; bütçe süreçlerine ve politik süreçlerin tüm aşamasına konu olan uygulamaların toplumsal cinsiyete olan etkisinin görmezden gelinmesini ifade etmektedir. Bu durum cinsiyet tarafsızlığı ile değil, cinsiyet körlüğü ile sonuçlanmaktadır.
- Toplumsal cinsiyete duyarlılık; toplumsal cinsiyet farkındalığı olan ancak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini kadınların günlük yaşamlarında aldıkları sorumluluklar üzerinden ele alınmasına ve kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin meşrulaştırılmasına neden olan bakış açısı olarak tanımlanmaktadır.
- Toplumsal cinsiyet esaslı yaklaşım; yerleşik toplumsal cinsiyet rollerini sosyo-ekonomik sistemin yapısal özelliklerine rağmen dönüştürmeyi hedefleyen, kadının konumunu doğrudan etkileyen bütçe politikaları ile ilişkilendirmektedir. Bu anlamda köklü sistemsel dönüşümün altyapısını oluşturan bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır.

Tablo 1

Demokrasi Modelleri Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Bütçeleme Yaklaşımları

Demokrasi Modelleri	Klasik Demokrasi	Sosyal Demokrasi	Katılımcı Demokrasi
Devlet Yaklaşımı	Tarafsız Devlet	Sosyal Devlet	Heteredoks Yaklaşım Dayalı Devlet (Devletin görelî özerkliği)
Kadının Yurttaşlığı	Kadının “ Tanınmayan ” Yurttaşlığı	Kadının “ Eksik ” Yurttaşlığı	Kadının “ Mahrem ” Yurttaşlığı
Bütçe Yaklaşımı	Geleneksel Bütçeleme Yaklaşımı	Sosyal Bütçeleme Yaklaşımı	Well-Being (Dirlik) Temelinde Bütçeleme Yaklaşımı
Bütçenin Cinsiyet Temelinde Değerlendirilmesi	Toplumsal Cinsiyet “ Körü ” Bütçe Yaklaşımı	Toplumsal Cinsiyete “ Duyarlı ” Bütçe Yaklaşımı	Toplumsal Cinsiyet “ Esaslı ” Bütçe Yaklaşımı

Not. Tablo tarafımızca hazırlanmıştır.

Tabloda aktarılmaya çalışıldığı üzere her demokrasi modeli kadınların toplumsal gerçekliğini farklı biçimde konumlandırmaktadır. Klasik demokrasi anlayışının bütçe sistemi, cinsiyetleri ne kadar dikkate aldığı derin biçimde sorgulatmaktadır. Sosyal demokrasi yaklaşımı mevcut bütçe sistemlerini toplumsal cinsiyete “duyarlı” hale getirme anlayışı ile sınırlı tutmuştur. Ele alınan son model olan katılımcı demokrasinin temel varsayımlarından yola çıkılarak oluşturulan katılımcı temelde cinsiyet “esaslı” bütçe yaklaşımı, geleneksel katılımcı bütçeleme yaklaşımlarından farklı olarak cinsiyetler üzerinden bir bütçe planlaması yapmaktadır. Dolayısıyla katılımcı temelde cinsiyet esaslı bütçeleme yaklaşımı kadınların katılımına elverişli bir demokrasi modeli öngörmektedir. Buradan hareketle izleyen alt başlıklar, klasik demokrasi pratiği ile ilişkilendirdiğimiz cinsiyet “körü” bütçe, sosyal demokrasinin bir yansıması olarak kabul ettiğimiz cinsiyete “duyarlı” bütçe ve katılımcı demokrasi pratiği temel alınarak geliştirilen cinsiyet “esaslı” bütçe kavramları arasındaki farklılıkları analiz etmeyi ve hâkim demokrasi modelinin cinsiyet temelli bütçeye olan etkisini görünür kılmayı hedeflemektedir.

3.1. Klasik Demokrasi ve Toplumsal Cinsiyet “Körü” Bütçeleme

Demokrasi öğretileri, yönetimin nasıl daha iyi sağlanacağı sorusu temel alınarak farklılaştırılmaktadır. Schumpeter, demokrasiyi halk anlamına gelen “demos” ve yönetim anlamına gelen “kratos” kavramlarına bağlı olarak ortaya çıkan “halkın yönetim egemenliği” anlayışının dışında tanımlamaktadır. Ona göre demokrasi, halkın kendi yönetim egemenliğinden çok, halkın

onları yönetecek erkekleri/kişileri kabul etme veya reddetme fırsatına sahip olmasıdır (Schumpeter, 1975: 284-285). Bu tanım farklı demokrasi anlayışları içerisinde çeşitli sebeplerle sorgulanabilir. Ancak sorgulanması gereken başka bir nokta ise demokrasiye hâkim olan cinsiyet algısıdır. Tanım, kurulu olduğu eril cinsiyet algısı ile demokrasinin cinsiyetini sorgulatur niteliktedir (Phillps, 2012:15).

Demokrasinin hangi cinsiyet üzerine kurulu olarak geliştirildiği demokrasinin cinsiyetler üzerindeki sınırını belirlerken, daha iyi bir yönetimin nasıl olacağı sorusu ise, devletin hangi sınıfsal grup tarafından yönetileceğinin kapsamını çizmektedir. John Stuart Mill, demokraside en iyi temsil mekanizmasının nasıl sağlanacağı üzerinde durmaktadır. Buna göre İngiliz Anayasası'nın en belirgin doktrinlerinin; oy hakkı ve temsil hakkının kullanımının vergi ödeme kriterine bağlı olmasına rağmen vergi mükellefi olması koşuluyla erkeklere oy hakkı tanınırken, vergi mükellefi olsa dahi kadınların oy hakkı tanınmadığını vurgulamıştır (Mill, 1871:2). Mill, oy hakkının sınırlı tutulmasının demokratik olmadığı üzerinde durmuş ancak genel oy hakkı kavramını “farklı kişiler için farklı sayıda oy hakkı” olarak tanımlamıştır. Seçme hakkının kullanılması Mill'in ideal temsil yönetiminde farklı kriterlere bağlanmıştır. Buna göre seçme hakkı yalnızca okuma- yazma bilen, eğitilmiş kişiler ve doğrudan vergi ödeyen vatandaşların kullanabileceği bir haktır ve oylar açık oy olarak kullanılmalıdır. Mill, siyasal katılımın belirli bir elit sınıf üzerinde kalmasının sorun oluşturacağı endişesi ile çoğul oy hakkı (plural voting) kurumunu teklif etmiştir. Çoğul oy hakkı, eğitim düzeyi yüksek ve vergi ödeyen vatandaşlara tanınan ayrıcalıklı oy hakkıdır. Modelde “ayrıcalıklı” seçmenler birden fazla oy kullanma hakkına sahipken “ayrıcalıksız” seçmenler yalnızca bir oy hakkına sahiptirler (Schmidt, 2001:95). Klasik bir iktisatçı olan John Rawls, “A Theory of Justice” adlı eserinde en belirgin siyasi eşitsizliğin bir kişi- bir oy öğretisinin ihlal edilmesi olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Rawls'ın Adalet Teorisi'ne göre, bireyler temsilin gerçek öznesi değildirler, gerçek temsil edilen çıkarlar etrafında şekillenmektedir (Rawls, 2005: 231).

Hayek, liberalizmin eşitlik anlayışı üzerine kurulu olmadığını, klasik liberal teorinin ve klasik demokrasinin bazı üstün insanların varlığının kabulünden hareketle oluşturulduğunu belirtmektedir. Ancak teori üstün insanların kimlerden oluşacağını belirleme yetkisini de birine vermemektedir. Hayek, liberal entelektüel elitlerin toplumu ileriye taşıdıklarının yadsınamaz bir gerçek olarak kabul etmektedir. Fakat bu durumu tüm insanlar adına hareket etmesi beklenen bu

bireylerin “elit sınıfa” ait olduklarını entelektüel birikimleri ile kanıtlamaları koşuluna bağlamaktadır (Hayek, 2006: 347-348).

John Stuart Mill ise üstün insanların kimlerin olması gerektiği konusunda bir şüpheye düşmemiştir. Mill’in, üstün insanların eğitim seviyesi yüksek, entelektüel kişilerden oluşması gerektiği konusundaki tavrının sınıfsal bir çıkarımdan çok entelektüel bir ayrıma gittiğini düşündürebilir. Ancak dönemin koşulları dikkate alındığında eğitim lüks bir mal olarak kabul edilmelidir. Eğitimli kişilerin olduğu sınıf ise zorlu çalışma ve yaşam koşullarına sahip işçi ailelerini dışarda bırakmaktadır. Dolayısıyla eğitim koşulu sınıfsal bir bakış açısını temsil etmektedir. Mill’in demokrasi yaklaşımı ile ilgili eleştirilerin radikal olarak toplandığı nokta tam da bu çerçevede ortaya çıkmaktadır. Zorunlu çalışan işçilerin ayrıcalıklı seçmen niteliklerine sahip sosyo- ekonomik konuma sahip olmamaları, işçi sınıfını seçme hakkının dışında tutulmasına neden olmaktadır. Bu gerekçeler ile çoğul oy hakkı doktrini, farklı kuramcılar tarafından “bir grup elitin egemenliği” olarak yorumlanmaktadır (Schmidt, 2001:99).

Klasik demokrasinin kuramsal alt yapısını liberal demokrasi oluşturmaktadır. Liberal demokrasinin tüm öğretileri ise klasik iktisadın temel argümanlarının bir uzantısıdır. Bu anlamda klasik demokrasi “laissez faire, laissez passed” felsefesini yalnızca ekonomik bir yaklaşım olarak değil, tüm siyasi süreçler ile somutlaştırmaktadır. Buna göre klasik demokrasi minimal devlet anlayışı ve minimal bütçe ilkelerini esas almaktadır. Klasik demokrasinin bütçe pratiğini cinsiyet temelli bir yaklaşım içerisinde incelemeyen önce klasik demokrasinin süregelen bütçe pratiğini irdelemek yerinde olacaktır. Klasik demokrasi yaklaşımının bütçeye yansması kendini “klasik bütçe yaklaşımı” çerçevesinde göstermektedir. Klasik iktisadın minimal devlet yaklaşımı bütçe anlayışının da “minimal” olması sonucunu doğurmaktadır. Ana akım maliye yazınında genel kabul görmüş bir yaklaşım olarak bütçe, kaynak dağılımı, gelir dağılımı ve istikrar fonksiyonları üzerine kurulmaktadır (Musgrave, 1994:13).

Bu yaklaşım içerisinde bütçenin kaynak dağılımı fonksiyonunu, kadın ve erkeklerin kamu harcama ve kamu gelirlerinden farklı şekilde etkilendiği gerçeği dikkate alınmadan oluşturulmaktadır. Oysaki kamu harcamalarının kadınlar ve erkekler üzerindeki etkileri farklı sonuçlar üretmektedir. Musgrave, bütçenin kaynak dağılımı fonksiyonu üzerinde dururken kamusal ve özel malların, kim tarafından üretileceği ve kaynak dağılımının optimal noktasının hangi oranda belirleneceği üzerine yoğunlaşmaktadır (Musgrave, 2004:9). Kaynak ayrımı

fonksiyonuna cinsiyet esaslı bütçe kapsamında baktığımızda kaynak ve gelir dağılımının cinsiyetler için ne ifade ettiği ayrıca önem kazanmaktadır. Kaynakların kim tarafından üretildiğinin yanı sıra kim için üretildiği de bütçede adil bir dağılımı sağlamak adına oldukça önemlidir. Çünkü yineleyerek söylemek gerekmektedir ki üretilen kamusal malların faydası kadınlar ve erkekler için farklı sonuçlar üretmektedir. Bu farklılığı dikkate almamak klasik doktrinin temel öğretisi olan “tarafsızlık” ilkesiyle açıklanamaz. Bunun tersi olarak klasik demokrasi ilkelerine dayalı bir siyasal karar alma sürecinin oluşturduğu kaynak dağılımı, cinsiyetler arasındaki güç dengesini erk bir zihniyetle inşa etmeye açık hale getirmekle ilişkilendirilmelidir.

Bütçenin gelir dağılımı fonksiyonu ise cinsiyetler üzerinden değil asgari düzeydeki gelir dağılımı üzerinden bir analiz ile sınırlı kalmaktadır. Oysa yoksulluk yalnızca sınıfsal faktörler ile sınırlı değildir. Sınıfsal ilişkilerin ürettiği yoksulluğun toplumsal cinsiyet boyutu en az toplumsal iş bölümünün kendisi kadar önemlidir. Kaldı ki kapitalist ekonomik işleyiş içerisinde cinsiyete dayalı iş bölümü, sınıfsal ilişkiler ile tanımlanan toplumsal iş bölümünün yeniden üretim unsuru olarak ele alınmalıdır. Bu anlamda kadın yoksulluğu hane halkı yoksulluğundan ayrı bir boyut içermektedir (Ecevit, 1993: 21). Oysa devlet yönetiminin sınırlarını minimum düzeyde belirlemeyi amaçlayan klasik demokrasinin bütçe yaklaşımı, cinsiyetler arasındaki kaynak ve harcama sınırı ile ilgilenmemektedir. Klasik bütçe ve klasik demokrasi politik süreçlerin tüm aşamalarında toplumsal cinsiyet etkisini görmezden gelmektedir. Klasik bütçe anlayışının asgari düzeyde sunmayı planladığı kamu hizmetlerinin kim tarafından karşılandığı klasik iktisat biliminin konusu dâhilinde değildir. Toplumsal yeniden üretim süreçleri klasik iktisat için bir değer olarak ifade edilmemektedir. Hatta o kadar ki klasik iktisat siyasi, sosyal ve ekonomik yaşamın bir cinsiyetler düzeninden oluştuğunu dahi fark etmemektedir. Klasik iktisat yaklaşımının kamu harcamalarını gereksiz, verimsiz görmelerinin sonucunu da en çok toplumun dezavantajlı gruplarına kesilen bir fatura olarak görülmesi olağandır. Tüm eşitsiz sistemler içerisinde eşitsizliği meşru kılacak her müdahalesizlik tercihi eşitsizliği destekleyen, geliştiren ve çözümsüz bırakan bir hal almaktadır. Bu nedenle klasik demokrasi yaklaşımının bütçe pratiği, cinsiyet körü bütçe yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu durum cinsiyet tarafsızlığı ile değil, cinsiyet körlüğü ile sonuçlanmaktadır (Budlendered, Sharp & Allen, 1998:6).

3.2. Sosyal Demokrasi ve Toplumsal Cinsiyete “Duyarlı” Bütçeleme

Sosyal demokrasi, Liberalizm ve Marksizm arasında yer alan bir yaklaşım olarak görülmektedir. Sosyal demokrasinin Marksist teori ile ilişkilendirildiği nokta, kapitalist sistem içerisinde toplumsal hak arayışına yaptığı vurgudan kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede liberalizmin en belirgin teorik argümanının serbest piyasa ekonomisi olmasına karşın sosyal demokrasi, piyasaya müdahale edilmesinin gerekliliğini savunmaktadır. Sosyal demokrasi bu kapsamda liberalizm ile ayrılmakla birlikte “sosyal piyasa ekonomisi” ya da “karma ekonomi” olarak da adlandırılmaktadır (Kamalak, 2013:13-14).

İngiliz siyasetçi Anthony Croslands, “sosyal demokrasiyi: siyasi liberalizm+ karma ekonomi + refah devleti + keynesyen ekonomi politikası + eşitlik taahhüdü” olarak geniş kapsamlı bir biçimde formüle etmiştir. Bununla birlikte sosyal demokrasi olgusuna ilişkin ele alınan bu yaklaşım, sosyal demokrasinin "kademeli" karakterine dikkate çekerek, kapitalist sosyoekonomik sisteme etkin bir biçimde oturduğunu vurgulamaktadır. Sosyal demokrasi, kapitalist sistem içerisinde reformlarla sağlanması beklenen iyileşmelerin kademeli olarak gerçekleşeceği algısı üzerine kuruludur. Başka bir deyişle, reforme edilmiş bir kapitalizm olarak kabul edilen sosyal ve politik bir rejim ön görmektedir (Moschonas, 2002:15).

Sosyal demokrasinin, sosyal haklar ve kapitalizm arasındaki “uzlaşmacı” yaklaşımı hegemonik bir güç olmasına, sorgulanmamasına ve alternatif yaklaşımların dışlanması neden olmaktadır. Sosyal demokrasi merkez olarak konumlandırılırken diğer demokrasi ve iktisat yaklaşımları marj dışına itilerek ötekiler olarak konumlandırılmaktadır. Bu anlamda sosyal piyasa ekonomisinin piyasa dışı faaliyetleri önemsememesi diğer iktisadi yaklaşımları marj dışında bırakmanın yanında kadını ve kadın deneyimlerini de göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Özkaplan & Serdaroğlu, 2010: 18). Sosyal piyasa ekonomisi, hane içi emeği ücretlendirmedeği sürece kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin radikal biçimde dönüşmesi oldukça güç bir hal almaktadır. Ailenin mutlu birlikteliğinin devamı adına kadınların ortaya koyduğu bakım emeği özünde yeniden üretimin büyük bir parçasıdır. Yeniden üretim süreci ise sosyal piyasa ekonomisi içerisinde değerli görülmemektedir. Oysaki sosyal devlet kapsamında yapılması beklenen birçok kamu hizmeti (yaşlı bakım evleri, kreşler, hasta ve engelli bakımı, yaşamın sürdürülebilirliği için temel gerekliliklerin yerine getirilmesi gibi) kadınların, duygusal ilişkiler sonucunda üstlendikleri emek ile desteklenmektedir.

Sosyal demokrasinin bu kapsamda hedeflediği, köklü bir toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümünden daha çok siyasi süreçleri toplumsal cinsiyete “duyarlı” hale getirmektir. Klasik demokrasi ile karşılaştırdığımızda, klasik demokrasi cinsiyetler düzenini yok sayarken, sosyal demokrasi siyasi süreçleri cinsiyete duyarlı hale getirmektedir. Ayrıca sosyal demokrasi, klasik demokrasi yaklaşımından farklı olarak dezavantajlı grupların konumunu iyileştirmek için bütçe ve diğer sosyo-ekonomik politika araçları ile müdahaleyi öngörmektedir. Feminist kuramcılar, sosyal demokrasi yaklaşımını klasik demokrasiye oranla daha fazla mali alana sahip olması nedeniyle öne çıkartmaktadırlar. Mali alan ile kastedilen ise, bütçeler üzerinde hükümetin daha fazla takdir yetkisinin olmasıdır. Bu “genişletilmiş mali alanın” toplumsal cinsiyet eşitliği savunucuları ve tüm toplumsal eşitsizlikler için daha fazla sosyal imkân yarattığı kabul edilmektedir (Elson, 2006: 240).

Sosyal demokrasinin, kadınların siyasetteki dezavantajlı konumlarından hareketle geliştirdiği en fazla ilgi uyandıran politikası ise, siyasette cinsiyet kotası uygulamasıdır. Sosyal demokrasi cinsiyet kotasını, kadınların siyasi arenadan dışlanmasını engellemek adına oluşturulmuş bir yol haritası olarak sunmaktadır. Literatürde kadınların kısa vadede hızlı bir şekilde politikaya dahil edilmesi adına kota uygulamalarının etkili bir araç olduğu hâkim görüş olsa da kota uygulamaları farklı tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Kotalara yöneltilen eleştirilerin başında kadınlar homojen bir grup gibi algılanıp kadınlara ilişkin sorunları ve talepleri tek bir çatı altında birleştirilmiş olması gelmektedir. Oysaki sınıf, etnik köken, din, kırsal/ kentsel arka plan kadınların ihtiyaçlarını farklılaştırmaktadır. Başka bir deyişle biyolojik ortaklık kadınların siyasal hayatta temsili için tek başına yeterli değildir. Kotalarının başarısı temsil gruplarında çeşitlilik, katılımın güçlenmesi, ideolojik ve psikolojik baskıların ortadan kalkmasına bağlıdır. Tüm bu faktörlerin yanında seçmenlerin çoğunluğunun oy verme davranışı ilkel sadakatlere ve ataerkil ilişkilere bağlıdır. Daha geniş siyasi dönüşüm olmadan cinsiyet kotaları kadınların siyasi yaşamda yer almasını güçlendirmek için önemli bir adım olmakla birlikte yeterli değildir (Bari, 2005:7).

Temsil yetkisine ilişkin vurgulanması gereken bir diğer nokta, kadınların bütçe komisyonundaki varlıklarının bir azınlık oluşturmasıdır. Kadınlar daha çok aile, sosyal politikalar gibi alanlarla ilişkilendirilirken iktisadi kaynakların dağılımını sağlayan bütçe, ekonomi gibi alanlarda kadınlar yok denecek kadar az sayıda yer almaktadır. Temsil yetkisinden beklenen, farklılıkları kapsayan bir sayısal çoğunluğa ulaşılmasıdır. Temsil ilişkisi kurulurken yalnızca

cinsiyet ortaklığı değil, politik ortaklıkta gerekmektedir. Bu anlamda kotaların sadece siyasetteki kadın sayısı gibi niceliksel verilerle değerlendirilmesinin yanında niteliksel oluşumları da göz önüne alacak biçimde geliştirilmesi, daha gerçekçi bir temsil mekanizmasının kurulmasına yardımcı olacaktır.

Kadınların ve dezavantajlı grupların yetersiz temsili, yurttaşlık haklarının kullanım biçimini etkilemektedir. Yurttaşlığın hak olarak kazanılmasının yanında, yurttaşlığın ne kadar aktif bir biçimde kullanılmasına imkân tanındığı devlet- yurttaş ilişkisini şekillendirmektedir. Bu açıdan, sosyal demokrasi de kadınların yetersiz temsili ve kadınların “eksik” yurttaşlığı ile sonuçlanmaktadır. Eksik yurttaşlık kadının bütçe hakkının önüne geçmektedir. Yetersiz temsil, cinsiyetler arasındaki kaynak dağılımını orantısız biçimde kadınların ve dezavantajlı grupların aleyhine etkilemektedir. Kadınların bütçe hakkını zedeleyen başka bir unsur da sosyal hizmet niteliğindeki kamusal alanda sunulması beklenen hizmetlerin kadının ücretsiz emeği ile sürdürülmesidir.

Toplumsal cinsiyete “duyarlı” bütçe yaklaşımı, kadınların dezavantajlı konumları üzerine inşa edilmiş gündelik yaşam pratiklerini değiştirmek üzerine kuruludur. Ancak bu durum toplumsal cinsiyet rollerinin kronikleşmesine neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyet bütçeleme anlayışından beklenen toplumsal cinsiyet rollerinde köklü bir devinimi gerçekleştirebilmesidir. Yani sosyal demokrasinin sistem içerisinde ürettiği politikalar kadınların konumunu iyileştirme hedefinde olsalar dahi yeterli gelmemektedir. Bu politikalar genellikle kadınlara yönelik doğrudan kamu hizmetlerinden oluşmamakta, ebeveynlere ya da hane içi gereksinimlere yönelik “sosyal hizmetlerin”, “kadına yönelik” bir kamu hizmeti olarak adlandırılması ile sonuçlanmaktadır. Bu durum ise kadının özel alandaki varlığını güçlendirmekte, kamusal alanda ise etkisiz kılmaktadır.

Sosyal demokrasinin varlığı elbette kadınların gündelik yaşamlarını iyileştirmekte ve bireysel yapabilirliklerini arttırmaktadır. Çoğunlukla kadınların üzerinde olan bakım işlerinin kamusal bir hizmet biçiminde sunulması kadınların kendilerini geliştirebilecekleri zamanı yaratmalarına olanak tanımaktadır. Bu anlamda sosyal demokrasi ve sosyal demokrasi modeli ile ilişkilendirdiğimiz toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe yaklaşımı kadınların yaşamını “mevcut toplumsal cinsiyet rolleri” içerisinde iyileştirmektedir. Ancak mevcut toplumsal cinsiyet rolleri kadınların hayatına ücretsiz bakım emeği, bağımlı bir sosyo- ekonomik konum, çalışan kadınlar için çifte emek sömürüsü olarak yansımaktadır. Bu nedenle yalnızca mevcut toplumsal cinsiyet

rolleri üzerinden bir iyileştirme yapmak toplumsal cinsiyet temelli bütçeleme ile asıl amaçlanan dönüşümü beraberinde getirmemektedir.

Sosyal demokrasi yaklaşımının ortaya koyduğu sosyal politikalar, refah devleti modeli ile görünür kılınmıştır. Refah devletinin kurumsallaşması 1883 yılında Almanya’da Bismarck tarafından uygulanmaya başlanan sosyal güvenlik sigorta sistemi ile şekillenmiştir. Sosyal güvenlik sisteminin temel amacı devletin ücretli olarak çalışan işçilere bir güvenceyi sağlamasıdır. Sosyal güvenlik sisteminin ücretli çalışanlar üzerinden bir güvence taahhüt ediyor olması sistemin sınıfsal farklılıkların yanında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini besleyici doğasını da ortaya koymaktadır (Davutoğlu, 2016: 174). Refah devleti kapitalist süreç içerisinde kitlelerin mutlakiyetçi yapıdan demokratik yapılara geçmeleri ile ortaya çıkmıştır. Bu anlamda refah devletinin gelişimi, sosyal politikaların kurumsallaşması ve kamu bütçelerindeki sosyal paylara ayrılan miktarın artması olarak iki temel bileşen üzerinde şekillenmektedir. Sosyal demokrasi yaklaşımının kapitalizme olan bakış açısı refah devleti ile somutlaşmaktadır (Koray, 2005:184-186). Refah devleti, sosyal politika alanlarının tanınması ve dezavantajlı grupların konumunun iyileştirilmesi gibi müdahale gerektiren sorunların kapitalizm içerisinde devlet eliyle çözümünü sağlamayı hedefleyen demokratik bir yol bulmayı amaçlamaktadır. Ancak kadının ücretsiz emeğini görünmez kılmaya devam etmesi, sosyal demokrasi anlayışının ve refah devletinin toplumsal cinsiyet perspektifinden yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymakta ve katılımcı yaklaşımlar ve toplumsal cinsiyet “esaslı” bütçeleme gibi alternatif yaklaşımların varlığını görünür kılma ihtiyacını doğurmaktadır.

3.3. Katılımcı Demokrasi ve Katılımcı Temelde Cinsiyet “Esaslı” Bütçeleme

Temsili demokrasinin kadınlar, LGBTİ+ ve azınlıklar gibi sistem içerisinde hegemonik güce sahip olmayan grupları yeterince kapsamaması, temsil mekanizmasının salt homojen bir grup içerisinde sınırlı tutulması daha geniş yelpazede katılımcı mekanizmalara olan ihtiyacı arttırmaktadır. İlhan Tekeli, temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçişi “yarı-zamanlı vatandaşlıktan” çıkıp “tam zamanlı vatandaşlığa” geçiş olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Tekeli, katılımcı demokrasiyi “demokrasinin demokratikleştirilmesi” olarak ifade etmektedir (Tekeli, 2004:1).

Katılımcı bütçe uygulaması ilk kez 1989 yılında Brezilya’nın Rio Grande De Sul eyaletinin başkenti Porto Alegre kentinde uygulanmaya başlanmıştır (Wampler,2007;23). Porto Alegre’de

katılımcı bütçeleme anlayışı direkt olarak toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile ilgili bir taahhütte bulunmamakla birlikte, yerel düzeydeki tüm sosyal ve ekonomik eşitsizlikler ile ilgili bir çerçeve sunmaktadır. Katılımcılık, kadınların kaynaklara erişimini ve kolektif karar alma süreçlerindeki nüfuz etme gücünü arttırmaktadır. Dolayısıyla katılımcı temelde cinsiyet bütçeleme, cinsiyet eşitsizliklerini önlemek adına önemli bir etken olma potansiyeline sahiptir. Geleneksel katılımcı yaklaşımlar, geniş paydaş katılımı sunma imkânlarına rağmen toplumsal cinsiyet sorunlarını pratikte yüzeysel biçimde ele almaktadırlar. Burada dikkat edilmesi gereken unsur, bütçeler oluşturulurken yalnızca katılımcı unsurların sağlanması değil, güç ilişkisinde cinsiyetler arasındaki dengenin de sağlanması beklenmektedir (Cecilia Ng, 2016:19).

Katılımcı demokrasi ve toplumsal cinsiyet bütçe yaklaşımının bir araya geldiği ortak bir bütçe pratiği öngörülmektedir. Farklı ülkelerde uygulama alanı bulan ve “well-being-gender budget” olarak tanımlanan bütçe yaklaşımına katılımcı unsurları dahil etmenin çok daha uygun olduğu görülmektedir (Klatzer, Addabbo , AlarconGarcía & O’Hagan: 2018;116). Well -being bütçe yaklaşımı Amartya Sen, Martha Nussbaum ve Ingrid Robeyns’in çalışmalarında geliştirdiği “yapabilirlikler yaklaşımı” esas alınarak oluşturulmuştur (Klatzer vd, 2018:123). Yapabilirlikler yaklaşımı, bireylerin yaşam kalitesini arttırmayı ve dezavantajlı kişilerin konumunu iyileştirme yolu ile toplumsal adaleti sağlamayı amaçlayan bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede yapabilirlikler yaklaşımı, hak ve özgürlüklerin varlığı kadar hak ve özgürlüklere olan erişimi de sorgulamaktadır. Bu anlamda yapabilirlik, insanın yaşam standartlarını yalnızca bireysel yeteneklerine bağlı olarak değerlendirmeyip, ekonomik, siyasi ve toplumsal olgular tarafından oluşturulan ve erişim olanakları belirlenen hak ve özgürlükler olarak ifade edilmektedir (Nussbaum, 2011: 20).

Gülay Günlük Şenesen ve Ümit Şenesen, yabancı literatürde well-being olarak adlandırılan kavramın karşılığını “dirlik” olarak Türkçe literatüre kazandırmışlardır. Dirlik temelli bütçelemeyi diğer cinsiyet temelli bütçe yaklaşımlarından farklı kılan unsur ise, kadın ve erkeklerin farklı yapabilirlikleri üzerine odaklanmış bir bütçe politikası öneriyor olmasıdır. Dirlik temelli bütçe yaklaşımı özellikle yerel yönetimlerde uygulanabilir bir bütçe yaklaşımıdır. Buna göre dirlik temelli bütçeleme, demokrasi yaklaşımları adına en önemli etkisi bütçe süreçlerinde katılımcılığı belirgin biçimde vurguluyor olması ile ilişkilendirilmektedir (Günlük Şenesen vd, 2014: 73-74).

Toplumsal cinsiyet bütçelerinin katılımcı temelde oluşturulmasına dair birkaç noktaya değinilmesi gerekmektedir. İlk olarak kadınların siyasi katılımının her zaman doğrudan kadın çıkarlarının gündeme gelmesiyle sonuçlanmasa da katılımdaki artışın bu durumu kuvvetlendirecek olmasıdır. İkinci olarak cinsiyet temelli bütçe yaklaşımları mı katılımı sağlamaktadır yoksa kadınların katılımı sonucunda mı cinsiyet temelli bütçe yaklaşımları ortaya çıkmaktadır sorunsalının çözülmesi gerekmektedir. Debbie Budlender, bu durumu yumurta ve tavuk ilişkisine benzer bir paradoksa benzetmektedir. Son olarak ise katılımı oluşturan unsurların hükümet tarafından sınırlandırılmamasına özen gösteriyor olmasıdır. Sürecin kadınların katılımı adına doğru biçimde işlemesi için, bürokrasiye, parlamentoya veya sivil toplum kuruluşlarına katılımın sağlandığından emin olmak gerekmektedir. Katılımın yeterliliği ve katılımın yelpazesi katılımcı temelde cinsiyet bütçelemesinin merkezine alınması gereken bir konuyu oluşturmaktadır (Budlender, 2005: 21-22).

Toplumsal cinsiyet esaslı bütçeleme, belirtildiği gibi katılımcılığı vurgulamaktadır. Katılımcı demokrasi son yıllarda farklı siyasi ekoller tarafından benimsenen ve yeniden tartışılan bir konu haline almaktadır. Ancak katılımcı demokrasinin ortaya çıkışı uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. Ünlü Fransız Filozof J.J.Rousseau temsil yetkisinin yalnızca, temsil edecek kişiyi seçerken özgürlük tanıdığını diğer tüm karar alma süreçlerinde ise bireyi bu özgürlükten yoksun bıraktığını ifade etmektedir. Rousseau, egemenliğin devredilemeyeceğini ve temsil mekanizmasının bunun aracı olamayacağını belirtmektedir (J.J.Rousseau, 2012: 90).

J.J.Rousseau insanların eşit, özgür olmadıkları gerekçesiyle yönetenlere eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşmış, eşitliği, özgürlüğü ve katılımı savunmuştur. Ancak savunulan eşitlik ve özgürlük yalnızca tam yurttaş olarak kabul edilen ergin erkekler üzerine kurulu bir ideal düzen arayışı olduğu için J.J.Rousseau'nun kurduğu model eksik kalmaktadır. Temsili demokrasi anlayışını kabul etmeyerek tüm yurttaşların hak ve yasalara eşit, doğrudan katılımının gerekliliği üzerinde durmuş fakat katılımcı modele kadınları dahil etmemiştir (Deniz, 2009: 39).

Carole Pateman, "The Sexual Contract" (Cinsel Sözleşme) kitabında, bir klasik olarak kabul görmüş Jean-Jacques Rousseau tarafından yazılan Toplum Sözleşmesini feminist perspektiften değerlendirmektedir. Vatandaşlar için özgürlük yolu olarak sunulan toplum sözleşmesinin özünde erkek kardeşler arasında yapılmış bir sözleşme olduğunu dile getirmektedir. Pateman'a göre liberal vatandaşlık tanımları eril imgeler üzerine kuruludur. Dolayısıyla kadınların

liberal demokraside kazandıkları yurttaşlık hakları dahi kadınların niteliklerinin değersizleştirildiği ataerkil iktidar yapısı içinde kazanılmıştır. Kadınların eşitlik talebi, kadınların erkeklere benzemesi anlamına gelen ataerkil vatandaşlık tanımlarını kabul etmesi ile değil, kadınların kendine özgü nitelikleri, faaliyetleri kapsayan bir vatandaşlık tanımını içermesi ile kabul edilmelidir (Mouffe, 1993: 80).

Kadınların vatandaşlık haklarını tam anlamıyla kullanamaması, kamusal alanda eşitlik arayışını, vatandaşlık kavramını ve özel alanı sorgulama ihtiyacını doğurmaktadır. Yurttaşlık tanımlarının dar niteliği “tam yurttaş” olarak kabul görmeyen kimliklerin varlığının giderek artmasına neden olmaktadır. Sasha Roseneil tüm bu kaygıları göz önüne alarak, kapsayıcı bir yurttaşlık kavramını ortaya atmaktadır. Roseneil, kamusal alan ve özel alan ayrımının nihai olarak çizilemeyeceğini vurgulayarak mahrem hayattaki eşitsizlikleri sorunsallaştırma ve siyasal alanda görünür kılabilmek adına “mahrem yurttaşlık” kavramını ortaya koymaktadır. Mahrem yurttaşlık kavramı, Ken Plummer’in (1995) “Telling sexual stories: Power, change and social worlds” (Cinsiyet Hikâyelerini Anlatmak: Güç, Değişim ve Sosyal Dünyalar) kitabı referans alınarak ortaya çıkmıştır (Feuvre ve Roseneil, 2014: 9). Buna göre mahrem yurttaşlık, özünde geleneksel aile tanımlarının dışında kalan ailelerin ve bireylerin, mahrem hayattaki sorunlarının siyasallaşması olarak tanımlanmaktadır.

Mahrem yurttaşlık kavramı, mahrem hayat ve yurttaşlık arasında doğrudan bir ilişki içermesi bakımından önemlidir. Kamusal alan- özel alan dikotomisinin özünde birbiriyle iç içe geçmiş kavramlar olduğunu vurgulamakta ve “özel alan politiktir” şiarından yola çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin bir sonucu olarak kadınların aile, mahrem hayat, ev ve duygu dünyasıyla ilişkilendirilmesine karşın erkeklerin rasyonelite, yurttaşlık, politika ile ilişkilendirilmesinin mahrem hayatta yaşanan sorunların da görünmez kılınmasına ve siyasal alandan dışlanmasına neden olmaktadır. Bu noktada mahrem yurttaşlık kavramı ile amaçlanan; hukuk ve politikaların kadınların, LGBTİ+ bireylerinin mahrem hayatlarında tehdit olarak gördükleri unsurları politik süreçlerin içine yerleştirmek ve yeterli çözüm araçlarını uygulamak olarak özetlenebilir (Roseneil, 2014).

4. Sosyal Hizmet mi? Kadına Yönelik Kamu Hizmeti mi?

Toplumsal cinsiyet temelli bütçe yaklaşımında kamu harcamalarının cinsiyetler için farklı fayda ve sonuçlar üretmesi üzerinde durulmaktadır. Kamu harcamalarının cinsiyetler üzerindeki

farklı faydalarını göz önüne alırken, kadınların mevcut toplumsal konumları üzerinden doğrudan ve dolaylı etkilerini analiz etmek, toplumsal cinsiyet temelli bütçeleme sistemine daha derin bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışmada kamu harcamalarının dolaylı ve dolaysız analizi, kamu hizmetlerinin gerçekten kadınlara yönelik sunulan hizmetler mi olduğu yoksa hane halkı gereksinimlerini karşılayan sosyal hizmetler mi olduğu sorusundan hareketle ayrılmıştır. Toplumsal cinsiyet politikalarından beklenen, günlük ihtiyaç ve taleplere yönelik geliştirilen kamu politikalarının bütünsel çerçevede toplumsal cinsiyet rollerinin yerleşmesine dayanak oluşturulmamasıdır. Başka bir ifadeyle toplumsal cinsiyet temelli politikaların hedefi, cinsiyetlerin günlük yaşam pratiklerini kolaylaştırmanın yanında toplumsal cinsiyet rollerinin kadınlar ve erkekler için düzenlenmiş cinsiyet normlarının dışına çıkarabilmektir. Bu nedenle oluşturulan politikaların günlük kazanımlar adına asıl amaçlanan çerçeveden uzaklaşmaması beklenmektedir.

Sosyal demokrasi geleneğinin bütçe pratiği olarak ele aldığımız toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe yaklaşımı, sosyal hizmet niteliğindeki kamu hizmetlerini kadına yönelik kamu hizmeti olarak sunmaktadır. Bu durum kadının özel alan ile ilişkilendirilmesi ve aslında ebeveynlere veya diğer aile bireylerine yönelik olan kamu hizmetlerinin kadına yönelik kamu hizmeti olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Elbette kadınlara yönelik “dolaylı” kamu hizmetleri, mevcut toplumsal cinsiyet rolleri içerisinde kadınların günlük yaşamlarını destekleyici sonuçlar doğurmaktadır. Burada vurgulanmak istenen, dolaylı olarak tanımlanan kamu hizmetlerinin kadınların yapabilirliklerini olumlu etkilediği reddedilmemekle birlikte mevcut toplumsal cinsiyet rollerinin meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanıldığıdır.

Toplumsal cinsiyet politikaları oluşturulurken üzerinde durulması gereken temel olgu, kadına yönelik kamu hizmetlerinin kadının toplumsal kimliğini nasıl etkilediğidir. Toplumsal cinsiyet bütçeleri aracılığıyla aile devamlılığı adına ücretsiz emek politikaları ile çocuk veya yaşlı bakımını orantısız bir biçimde üstlenen kadın rolü mü desteklenmektedir yoksa ekonomik bağımsızlığın kazanılmasına imkân yaratılan, siyasi alanda doğrudan yer alan, bedeni üzerindeki özerkliğini sağlamış bir kadın rolü mü desteklenmektedir. Bu söylemi daha somut biçimde açıklayabilmek adına, kadınların ekonomik özgürlüklerini kazanmak amacıyla yerel yönetimler tarafından sunulan meslek kurslarının içeriği örnek gösterilebilir. Yerel yönetimlerin bütçeleri incelendiğinde kadınlara yönelik kamu hizmetleri içerisinde yer alan meslek kurslarının açılılık, dikiş, el sanatları, kuaförlük gibi daha çok kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkilendirilen alanların eğitimini kapsadığı görülmektedir. Bu politikalar hazırlanırken kadınların ilgi alanları

tamamen mevcut toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden tanımlanmaktadır. Oysa uzay bilimleri, araba tamiri, mühendislik, sosyal bilimler gibi konularda kadınların ilgi alanı içerisinde yer alabilir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet bütçeleri ve politikaları ile asıl amaçlanan bu rollerin kalıcı ve etkin biçimde dönüştürülmesi hedefinden uzaklaşmaktadır.

Toplumsal cinsiyet bakış açısı ile değerlendirilebilecek bir başka harcama kalemi ise, çocuk ve yaşlı bakım hizmetlerinin doğrudan kadına yönelik sunulan bir kamu hizmeti olarak ele alınmasıdır. Bakım hizmetlerin sosyal hizmet üretim alanları olduğu gerçeğinden uzaklaşarak çocuk bakımını ebeveynlere yönelik bir kamu hizmeti olarak değil, kadının annelik rolüne sunulan bir hizmet olarak tanımlanmasının toplumsal cinsiyet rollerinin kronikleşmesine neden olduğunu belirtmek gerekmektedir. Sosyal hizmet kapsamındaki kamusal hizmetlerin, kadınlara yönelik kamu hizmeti olarak sunulması kadınların bütçe hakkının “saptırılmasına” ya da bütçe hakkının “gasp” edilmesine neden olmaktadır.

Kadınların toplumsal cinsiyet bütçe sistemi ile bütçe haklarını daha yetkin kullanımlarını sağlayabilmek adına kamu harcamalarını “dolaylı ve “doğrudan” kadına yönelik kamu hizmetleri olarak ayırmayı uygun görmekteyiz. Bu kapsamda dolaylı kamu hizmetleri olarak nitelendirdiğimiz kamu harcamaları özünde sosyal hizmet niteliğindeki kamu harcamalarıdır. Doğrudan kamu hizmetleri ise kadınların toplumsal cinsiyet rollerinden bağımsız bireysel yeteneklerinin geliştirilmesini hedefleyen kamu hizmetleridir.

Doğrudan kamu hizmetleri olarak tanımladığımız kamu hizmetlerinin temel özelliği kadınların bütçe hakkını doğrudan kadınlar için kullanımını ifade etmesidir. Bununla birlikte dolaylı kamu hizmetlerini özel kılan unsur ise, kadınların yapabilirliklerine olan erişimi sağlamakta etkin bir araç olarak işlev görmeleridir. Kadınların yapabilirliklere erişiminde karşılaştıkları en büyük zorluk, sistemsal ve çevresel olarak karşılaştıkları engellerdir. Toplumsal cinsiyet rolleri sonucunda ortaya çıkan bütçenin zaman kullanım etkisi ise sistemsal engellerin başında gelmektedir. Dolaylı kamu hizmetleri tam da bu noktada kadınların günlük yaşam pratiklerini kolaylaştırarak zaman kullanımını arttırır ve yapabilirlikleri kadınlar adına daha erişilebilir kılar.

Tüm bu çerçevede oluşturulan kamu hizmetlerinin dolaylı ve doğrudan ayrımını öncelikle hangi kamu hizmetlerinin dolaylı hangi kamu hizmetlerinin ise doğrudan olduğunu saptamak gerekmektedir. Bu kapsamda öncelikle kuramsal çerçevede sunulan gerekçelerle kamu hizmetleri spesifik biçimde ele alınmakta ve aşağıda sunulan tablo üzerinde somutlaştırılmaktadır.

Tablo 2

Kadınlara Yönelik Kamu Hizmetlerinde Dolaylı- Doğrudan Ayrımı

Doğrudan Kamu Hizmetleri	Dolaylı Kamu Hizmetleri
<p>-Kadın istihdamını arttırmak, meslek kurslarının yaygınlaşması ve katılımın sağlanması</p>	<p>-Gündüz bakım evleri, kreşlerin yerel yönetimlerde açılması; kreşler ebeveynlere yönelik bir kamu hizmeti olmasına rağmen kadınlara yönelik bir kamu hizmeti olarak sunulmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadınların üstlendiği çocuk bakımı kadın istihdam oranlarını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle gündüz bakım evleri kadınlara yönelik dolaylı bir kamu hizmeti halini almaktadır.</p> <p>-Yaşlı ve hasta bakım evleri açmak; Toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadınların üzerinde kalan başka bir bakım emeği de yaşlı ve evde bakıma ihtiyacı olan hasta bakım hizmetidir. Yaşlı ve hasta bakım hizmetlerini ulaşılabilir, güvenilir ve her yerel yönetimde açmak doğrudan kadına yönelik bir kamu hizmeti olmamasına karşılık kadınların beşerî yeteneklerini güçlendirecekleri zaman yaratacak ve kadınların ücretlendirilen işlerde çalışmalarına imkân yaratacaktır.</p>
<p>-Kaldırımların, park ve bahçelerin yerel yönetimlerde engelli bireyleri ve kadınları düşünülerek tasarlanması</p>	<p>-Kaldırımların, oyun alanlarının bebek arabalarını kullanmada kolaylık sağlayacak şekilde tasarlanması: Bebek bakım hizmetinin annenin görevi olarak kabul edilmesinin sonucunda kadına yönelik hizmet olarak sunulmaktadır.</p>
<p>-Kadın emeğini görünür kılmak; kadınların ev içi emek ve yaşlı bakım hizmeti gibi tüm zamanlarını alan işlerin, hastanedeki bir hemşire veya çalışan bir işçi ücreti gibi hesaplanıp emeğin görünür kılınmasını sağlamak</p>	<p>-Kadınların ev eksenli çalışmalarını desteklemek</p>
<p>-Kadınları bedensel güçlerini desteklemek, öz savunma sporlarının teşvik edilmesi -Kadınların neden sığınma evlerine ihtiyaç duyulduğunun araştırılması, toplumsal şiddet ve kadına şiddet konuları hakkında eğitimlerin sürekli ve ısrarcı devamlılığının sağlanması</p>	<p>-Kadın sığınma evlerini açmak; Kadınların kentte kendilerini güvende hissedecekleri ve barınmalarını sağlayacak destek birimlerinin olması hayati önem taşımaktadır. Ancak bununla birlikte çözüm sığınacak kadın sayısındaki artışa karşılık sığınma evlerinin çoğalmasından ziyade kadınların sığınmaya ihtiyaç duyduğu faktörleri en aza indirmek, ortadan kaldırmaktır.</p>
<p>-Kadınların sokaklarda güvenliğinin artırılması, suç oranlarının düşürülmesi için gerekli önlemlerin alınması</p>	<p>-Sokak lambalarının ve sokak kameralarının artırılması; ne yazık ki kadınların karanlık saatlerde ulaşımını sağlaması veya herhangi bir sebeple sokakta bulunması hayatı ile ödediği bir bedel halini almaktadır. Sokak lambalarının aydınlatıldığı sokaklar elbette ki suç oranlarının düşmesi için yeterli bir sebep değildir. Ancak</p>

	lambaların ve kameraların olduğu bir sokak en azından suçu görünür kılmak adına önemlidir.
-Engelli bireylerin istihdamı; Kamu kuruluşlarına %3 oranında engelli birey istihdam etme zorunluluğu getirilmiştir. Ancak bu oran engelli bireylerin kadrolara yerleştirilmesi için uygun niteliklere sahip olmaması gibi nedenlerle doldurulamamıştır. Engelli istihdamlarının sağlanması için öncelikle devletin, bireylerin mevcut koşullarına uygun gerekli eğitim çalışmalarını sağlayıp, kamu ve özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarında istihdam edilmeleri konusunda gereken ciddi adımların atılması ve bunun denetiminin sağlanması gerekmektedir.	
-Kadınlara Yönelik Sağlık Harcamaları; Sağlık hizmetleri kadınların hamilelik sürecinde ve doğum sırasında duyulan ihtiyaca cevap verecek kapsam ve nitelikte olmalıdır. Aile planlaması ve doğum kontrolü gibi kadınların yaşantılarını derinden etkileyecek konular ile ilgili özellikle kırsal kesimdeki kadınlar için bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır. Kadınların sıkça yakalandıkları rahim, göğüs kanseri gibi günümüzde çığ gibi büyüyen hastalıklar için gerekli kontroller sağlık kuruluşları tarafından düzenli olarak yapılmalıdır.	
-Kadınlara ve Kız Çocuklarına Yönelik Eğitim Harcamaları;	
-Sanatsal ve Kültürel Faaliyetlerin Arttırılması; Kadınların hem toplumsal cinsiyet eşitliği hem farklı konular üzerinde bilinçlenmesini sağlayacak sosyal aktivitelerin olmasının yanı sıra sınırlı sosyal yaşam alanlarına sahip engelli bireyler için düzenlenecek sanatsal ve kültürel faaliyetlerin belirli bir düzen içerisinde devam etmesi adına ödenek ayırmak.	
-Kadın ve dezavantajlılar konusunda çalışma yürüten sivil toplum kuruluşları ile iş birliğini sağlayacak koordine merkezleri oluşturmak.	
-Belediye teşkilatlanmalarında kadın sayısını arttırmak; kadınların hem siyasi yönetimde hem de idari işlerde yer almalarını sağlamak, yerel yönetim birimlerinde doğrudan söz sahibi olma hakkına sahip olmalarını sağlamak.	
-Toplu taşıma araçlarında kadın sürücü sayılarını arttırmak	

Not. Tablo tarafımızca hazırlanmıştır

5. Sonuç

Toplumsal cinsiyet bütçeleme yaklaşımının siyasi boyutu, demokrasi modelleri ile ilişkilendirilmiş ve ele alınan her demokrasi modeline özgü bir toplumsal cinsiyet temelli bütçe yaklaşımı ortaya konmuştur. Bu kapsamda farklı demokrasi geleneklerine göre tanımladığımız, devlet modelleri, kadınların yurttaşlık ve bütçe haklarına olan erişimleri toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmiştir. Kadınların kamusal alandaki varlığının görünür kılınması, yurttaşlık haklarını etkilemekte dolayısıyla bütçenin kullanım yetkisi olan bütçe hakkını da sınırlandırmaktadır. Siyasal ve kamusal alan içerisinde yürütülen bu süreç birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet temelli bütçeleme demokrasi modelleri ile ve siyasi süreçlerle ilişkilendirilerek değerlendirilmesi toplumsal cinsiyet temelli bütçeye daha gerçekçi bir yaklaşım ile bakmamız açısından önemlidir.

Demokrasi modellerindeki farklılıklara rağmen toplumsal cinsiyet temelli olarak ele aldığımız yaklaşımların, özünde ortak temel ve kabuller üzerine kurulu olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu anlamda toplumsal cinsiyet esaslı bütçeleme, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe yaklaşımının öğretilerini reddetmemektedir. Ancak alternatif bir bütçe sistemi olarak önerilen toplumsal cinsiyet esaslı bütçe, cinsler arasındaki ilişkilerin sosyo-ekonomik etkileri üzerinden kurulan bir bütçeleme sistemi olmanın ötesinde, toplumdaki tüm asimetrik ilişkilerin giderilmesine yönelik bir bütçe sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede ele aldığımız iki bütçe yaklaşımı arasındaki temel fark, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımının kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin üstü örtük biçimde kabulünden hareket etmesine karşılık, toplumsal cinsiyet esaslı bütçe yaklaşımının hedefi toplumsal cinsiyet rollerinin radikal biçimde dönüştürülmesi ve cinsler arasındaki eşitliğin görülür biçimde sağlanmasıdır.

Başka bir ifadeyle kadınların kapitalist sistem içerisinde günlük yaşam deneyimlerinin iyileştirilmesi yeterli görülmemektedir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe yaklaşımı kadının özel alan rolünün bütçeler yoluyla meşrulaştırılmasını sağlamaktadır. Oysa toplumsal cinsiyet esaslı bütçe yaklaşımı ile amaçlanan günlük yaşam pratiğini kolaylaştıracak cinsiyet normlarını dönüştürmenin yanında yapısal cinsiyet eşitsizliklerinin de kalıcı çözümlere kavuşmasıdır. Çalışmanın nihai amacı, toplumsal cinsiyet temelli bütçeleme yaklaşımı kapsamında ele alınan her uygulamanın aynı sonuçları doğurmadığını ortaya koymaktır. Bu kapsamda değişen demokrasi

modelleri ile ilişkilendirilen toplumsal cinsiyet bütçelemesinin, kadınların bütçe hakkını ve yurttaşlık kapsamalarını farklı biçimlerde şekillendirildiği görülmektedir.

Çalışmada vurgulanan bir diğer nokta, kadına yönelik kamu harcamalarını dolaylı ve doğrudan olarak iki temel kategoriye ayrılmasıdır. Bu ayrımın temel sebebi kadının bütçe hakkının doğru biçimde analiz edilmesini sağlamaktır. Aile ve sosyal yaşamın devamlılığı için gerekli sosyal hizmet harcamalarının (çocuk bakım evleri, yaşlı bakım evleri gibi) kadına yönelik bir kamu harcaması olarak sunulması kadının bütçe hakkının bir sapmasıdır. Temelde sosyal demokrasi geleneğinin bütçe pratiği olarak değerlendirdiğimiz toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe yaklaşımı tam da bu noktada kadınların sosyo- ekonomik varlığını mevcut toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmeden iyileştirme aracı olarak kullanmaktadır. Sosyal hizmet niteliğindeki kamu harcamalarının, kadına yönelik kamu hizmeti olarak sunulması kadının ücretsiz bakım emeğindeki rolünün kabulünden hareketle ortaya çıkmaktadır. Öncelikle yapılması gereken cinsiyetler arasındaki iş bölümünün orantılı, kamusal ve özel alan içerisinde dengeli olarak ele alındığı bir kaynak bölüşümü ortaya koymaktır. Kadınların bütçeye sundukları katkının karşılığını alabilmeleri, kaynakların bütçe aracılığıyla yeniden dağılımına bağlıdır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet esaslı bütçe yaklaşımları ile doğrudan kadınların yer aldığı katılımcı mekanizmalarla oluşturulmalıdır. Bu kapsamda ortaya konulan, katılımcı demokrasi geleneğinin bütçe pratiği olarak tanımladığımız toplumsal cinsiyet esaslı bütçe yaklaşımı bu potansiyeli taşımaktadır.

Kaynakça

- Bari, F. (2005, November). Women's political participation: Issues and challenges. In *United Nations Division for the Advancement of Women Expert Group Meeting: Enhancing Participation of Women in Development through an Enabling Environment for Achieving Gender Equality and the Advancement of Women*. Bangkok.
- Budlender, D., Sharp, R., & Allen, K. (1998). *How to do a gender-sensitive budget analysis: Contemporary research and practice*. Commonwealth Secretariat.
- Davutoğlu, A. (2016). Refah Devletinin Kurucu Belgelerinde Kadının Adı Yok: Beveridge Raporu'nun Cinsiyetçi Karakteri. *VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu*, (pp. 145-153). Kocaeli.
- Deniz, Ş. (2009). Türkiye'de demokrasi ve yurttaşlık düşüncesi perspektifinden kadınların siyasi hayattaki temsili: Kadın politikacılar üzerine bir inceleme. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi
- Ecevit, Y. (1993). Aile, Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı: (1), 9-34.
- Eley, G. (2008). *Demokrasiyi Kurmak & Avrupa Solunun Tarihi (1850-2000)*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Elson, D. (2006). Gender equality, public finance and globalization. In J.K. Boyce, S. Cullenberg, P. K. Pattanaik, & R. Pollin (ed) *Human Development in the Era of Globalization: Essays in Honor of Keith B. Griffin*, (pp.239-256). Edward Elgar Publishing Inc, Northampton.
- Günlük Şenesen, G. (2008). Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye İçin Bir Değerlendirme, *Bütçe Sürecinde Parlatonun Değişen Rolü Sempozyumu*, Bütçelemede Yeni Yaklaşımlar Oturumu, (pp. 327-350), 8-9 Ekim 2008, Afyonkarahisar.
- Günlük-Şenesen, G., Ergüneş, N., Yakar-Önal, A., Yakut-Çakar, B., & Yücel, Y. (2014). *Kamu politikaları, yerel yönetimler, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme: Kadın dostu kentler, Türkiye örneği* (Tübitak SOBAG: 112K481 No'lu Proje Raporu).
- Hooks, B. (2000). *Feminism is for everybody: Passionate politics*. Pluto Press.
- Kadın- Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK), (2016). Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme raporu. Alınan yer <http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/02/KEFEK-Toplumsal-Cinsiyete-Duyarl%C4%B1-B%C3%BCT%C3%A7eleme-Raporu-Temmuz-2014-.pdf>
- Kamalak, İ. (2013). *Sosyal demokrasi'ye giriş* içinde (ss. 11-42), Sosyal Demokrasi Notları. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

- Klatzer, E., Addabbo, T., Alarcon-García, G., & O'Hagan, A. (2018). Developments in Practice: Methodologies and Approaches to Gender Budgeting. In .A. O' Hagan & E. Klatzer (Eds), *Gender Budgeting in Europe* (pp. 109-133). Palgrave Macmillan, Cham.
- Koray, M. (2005). *Avrupa toplum modeli*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Le Feuvre, N., and Roseneil, S. (2014). Entanglements of economic and intimate citizenship: Individualization and gender (in) equality in a changing Europe. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 21(4), 529-561.
- McKay, A. (2004). Developing a Gender Budget Initiative: A Question of Process or Policy? Lessons Learned From the Scottish Experience. *Gender Studies*, 4.
- Mill, J. S. (1871). Women" s Suffrage [3]. *Speech in*, 1850-73.
- Moschonas, G. (2002). *In The Name of Social Democracy: The Great Transformation, 1945 to The Present*. (Translated by G. Elliott). London: Verso.
- Mouffe, C. (1993). *The return of the political*. London: Verso.
- Musgrave, R.A. (1994). *Public Finance in Theory and Practice*. Fifth Edition.
- Musgrave, R.A. (2004). *Kamu Maliyesi Teorisi*. (O, Şener ve Y, Methıbay, Çev.) Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Ng, C. (2016). Making Public Expenditures Equitable: Gender Responsive and Participatory Budgeting. In C.Ng (Ed) *Gender Responsive and Participatory Budgeting* (pp. 1-16). Springer, Cham, New York.
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating capabilities*. Harvard University Press.
- Phillips, A. (2012). *Demokrasinin Cinsiyeti*. (A. Türker, Çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- Quinn, S. (2009). *Gender Budgeting: Practical Implementation*. Council of Europe. Directorate General of Human Rights and Legal Affairs.
- Rawls, J. (2005). *A Theory of Justice*. Orginal (1971). London.
- Roseneil, S. (2014). Geleneksel aile dışında mahrem yurttaşlık: Siyaset, politikalar ve gündelik yaşam. In N. Boztekin (Ed), *Başka Bir Aile Mümkün Mü?*. Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Alınan yer <https://research.sabanciuniv.edu/24929/1/BaskaBirAileMumkunMu.pdf#page=10>
- Schumpeter A. Joseph, (1975). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper Perennial.
- Schmidt, M, G. (2001) *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. (M.E. Karataş, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Serdaroğlu, U ve Özkaplan, N. (2010). İktisat ve toplumsal cinsiyet- iktisatta kadın kimliği. Ufuk Serdaroğlu (Ed.), *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet* (pp. 18- 29). İstanbul: Efil Yayınevi.

- Tekeli, İ. (2004), “Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları”, 15. Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu. Alınan yer https://stk.bilgi.edu.tr/media/cd/01/doc/okuma_02-2.pdf
- Tekeli, İ. (2009). *Akılcı Planlamadan, bir Demokrasi Projesi Olarak Planlamaya*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Wampler, B. (2007). A Guide to Participatory Budgeting. In A. Shah (Ed), *Participatory Budgeting*, (pp. 21-54). Washington, D.C.: The World Bank.

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume VII, Issue 1, pp. 87-106, 2022

<https://dergipark.org.tr/pub/beta>

Original Article / Araştırma Makalesi

Received / Alınma: 27.04.2022 Accepted / Kabul: 18.05.2022

The Relationship Between Manufacturing Industry Bank Loans and Manufacturing Industry D-PPI: Loan-Inflation Spiral

Mustafa BEYBUR^a

^aDr., Dicle University, Cermik Vocational School, Department of Finance-Banking and Insurance, Diyarbakır, TURKEY

<https://orcid.org/0000-0003-0538-7155>

ABSTRACT

It has been observed that the manufacturing industry D-PPI rates, interest rates applied commercial loans (TL) by the banking sector, bank loans extended to the manufacturing industry and NPLs of these loans have increased since 2020. In terms of the sustainability of the manufacturing industry, which has an important place in Turkey's economic development, the manufacturing industry D-PPI ratios and bank loans extended to the manufacturing industry are of great importance. In this research, it is aimed to investigate the relationship between the manufacturing industry D-PPI rates, the weighted average of the interest rates applied to commercial loans (TL) by the banking sector, bank loans extended to the manufacturing industry and NPLs of these loans. For this purpose, the Engle-Granger cointegration test and the Granger causality test were applied to the variables in question and the relationships between the variables were analyzed. As a result of the analyzes, it has been detected that all variables are mutually cointegrated in the long term and there is a mutual relationship between the non-performing manufacturing industry loans with the manufacturing industry D-PPI rate and the interest rate applied to commercial loans (TL). In addition, it has been determined that there is a one-way causality relationship from bank loans extended to the manufacturing industry to the manufacturing industry D-PPI rate, the interest rate applied to commercial loans (TL) and non-performing manufacturing industry loans. In the research, it was concluded that the manufacturing industry inflation and loans have become a spiral, and policy recommendations have been made for the banking sector and decision-makers.

Keywords

Manufacturing Industry, Bank Loans, NPLs, D-PPI, Causality.

JEL Classification

E31, E5, G21, L60.

İmalat Sanayii Banka Kredileri ile İmalat Sanayii Yİ-ÜFE Arasındaki İlişki: Kredi-Enflasyon Sarmalı

ÖZ

2020 yılından bu yana imalat sanayii Yİ-ÜFE oranları, bankacılık sektörü tarafından ticari kredilere (TL) uygulanan faiz oranları, imalat sanayiine yönelik kullanılan banka kredileri ve bu kredilere yönelik tahsili gecikmiş alacakların yükseldiği gözlenmektedir. Türkiye'nin ekonomik gelişiminde önemli bir yer tutan imalat sanayiinin sürdürülebilirliği açısından imalat sanayii Yİ-ÜFE oranları ve imalat sanayiine yönelik kullanılan banka kredileri büyük önem arz etmektedir. Bu araştırmada imalat sanayii Yİ-ÜFE oranları, bankacılık sektörü tarafından ticari kredilere (TL) uygulanan faiz oranlarının ağırlıklı ortalaması, imalat sanayiine yönelik kullanılan banka kredileri ve bu kredilere ait tahsili gecikmiş alacaklar arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla söz konusu değişkenlere Engle-Granger eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi uygulanarak değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizler sonucunda tüm değişkenlerin uzun dönemde karşılıklı olarak eş bütünleşik olduğu ve tahsili gecikmiş imalat sanayii kredileri ile imalat sanayii Yİ-ÜFE oranı ve ticari kredilere (TL) uygulanan faiz oranı arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte imalat sanayiine kullanılan banka kredilerinden, imalat sanayii Yİ-ÜFE oranına, ticari kredilere uygulanan faiz oranına ve tahsili gecikmiş imalat sanayii kredilerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada imalat sanayii enflasyonu ve kredilerinin bir sarmal halini aldığı sonucuna varılmış ve bankacılık sektörü ile karar alıcılara yönelik politika önerilerinde bulunulmuştur.

Keywords

İmalat Sanayii,
Banka Kredileri,
Tahsili Gecikmiş
Alacaklar, Yİ-ÜFE,
Nedensellik.

JEL Kodu

E31, E5, G21, L60.

1. Introduction

The banking sector contributes to the economic growth of countries by transferring the deposits it has collected from units with surplus funds as loans to real and legal persons in need of funds. In developing countries such as Turkey, where the capital required for investments is not sufficient, the banking sector's intermediation process is of great importance in terms of making investments quickly. On the other hand, since the non-bank financial sector is not widespread in the financial markets of developing countries, most of the financial services are provided by the banking sector. According to 2021Q3 data, the share of the banking sector in the Turkish financial sector is 88.72%¹.

¹ The data on the share of the banking sector in the financial sector were obtained by using the balance sheet information of the banking sector and non-bank financial institutions in the CBRT electronic data distribution system.

The manufacturing industry, which is in the industrial sector, also includes many sub-sectors. In addition, the manufacturing industry provides the development of different sectors with its supply chain, contributes to innovation with R&D studies, and contributes to the employment level and exports of countries. According to the laws expressed as the laws of Kaldor (1966; 1968); It is stated that the growth in the manufacturing industry will also affect other sectors with which it interacts and increase their productivity (Pons-Novell & Viladecans-Marsal, 1998: 444; Mamgain, 1999: 296), therefore the manufacturing industry acts as a catalyst in the growth rate of the national economies (Ateşoğlu, 1993: 68; Necmi, 1999: 654). In other words, it is stated that the manufacturing industry, which interacts with many different sectors, increases the resilience of the country's economies against both systemic and sectoral shocks (Ritchie, Thomas, & Welpton, 2012:4) and is in a strategic position that contributes to economic growth.

In developing countries, banking sector loans and cost inflation (D-PPI) are of great importance in terms of the sustainability of manufacturing industry activities, and the ratio of NPLs and interest rates in terms of the sustainability of banking sector activities. It is stated that if inflation increases in economies, the volume of NPLs in the banking sector will also increase (Parasız, 2000: 126) and the intermediary function of banks will be adversely affected by this situation (Landskroner, Ruthenberg, & Zaken, 2005:28). In addition, Tari, Yiğitbaş, & Kurt (2012) state that there is a relationship between the interest rate to be applied to loans extended by banks and the NPL conversion of loans, while Akinboade & Makina (2010) state that there is a relationship between the increase in production volume and bank loans. It is stated that high inflation may adversely affect the interest rates to be applied to loans and thus the borrowing costs of enterprises (Okay, 2002: 104), while increasing borrowing costs may adversely affect the collection of bank loans (Arslan & Yapraklı, 2008: 92). As a result of these effects, it is stated that the fragility level of both enterprises and the banking sector may increase (Bölükbaşı, Ürkmez, & Karamustafa, 2018:493).

Turkey, which has been struggling with the high inflation problem for many years, has managed to control inflation, albeit partially. On the other hand, it is seen that inflation has increased rapidly, especially as of 2021Q3. In addition to this, it is observed that the loans extended by the banking sector to the manufacturing industry and the NPLs related to these loans have also increased. It is stated that the increase in the manufacturing industry D-PPI ratio may adversely affect the CPI rates thanks to the price pass-through (Koçak, 2021: 12). In other words, the increase

in the manufacturing industry D-PPI ratios is a development that may adversely affect both the manufacturing industry sector and the banking sector. Considering the importance of the loans extended by the manufacturing industry and the banking sector in terms of economic growth and stability, it is important to investigate the questions of whether the loans extended to the manufacturing industry and NPLs related to these loans increased due to the increase in the manufacturing industry D-PPI ratio, or whether the manufacturing industry D-PPI ratio increased due to the loans extended to the manufacturing industry and the NPLs of these loans, or whether the manufacturing industry sector has entered a credit-inflation spiral and take the necessary measures according to the results of the research.

In this research, it is aimed to investigate the relationships between the manufacturing industry D-PPI ratio, the interest rates applied to TL commercial loans by the banking sector, the loans extended to the manufacturing industry, the NPLs of these loans. For this purpose, Engle-Granger cointegration and Granger causality tests were applied using the data between the periods 2017:01 and 2022:02. Based on the findings obtained as a result of the analyzes, suggestions were made to the banking sector, manufacturing industry and decision-makers. In the literature research, no research was found on the manufacturing industry D-PPI ratio, bank loans extended to the manufacturing industry and manufacturing industry NPLs. Because of this it is thought that this research will contribute to the literature.

2. Share of Manufacturing Industry in GDP and Structure of Manufacturing Industry Bank Loans

The manufacturing industry sector has an important place in the Turkish economy as well as in all national economies. The manufacturing industry sector, which is in a very strategic position in terms of sustainable economic growth, can continue its economic activities with the funds provided by the banking sector and realize its investments without losing time. The real growth rates of the manufacturing industry sector and GDP between the years 2011-2021 in the Turkish economy and the share of the manufacturing industry in GDP are given in Figure 1.

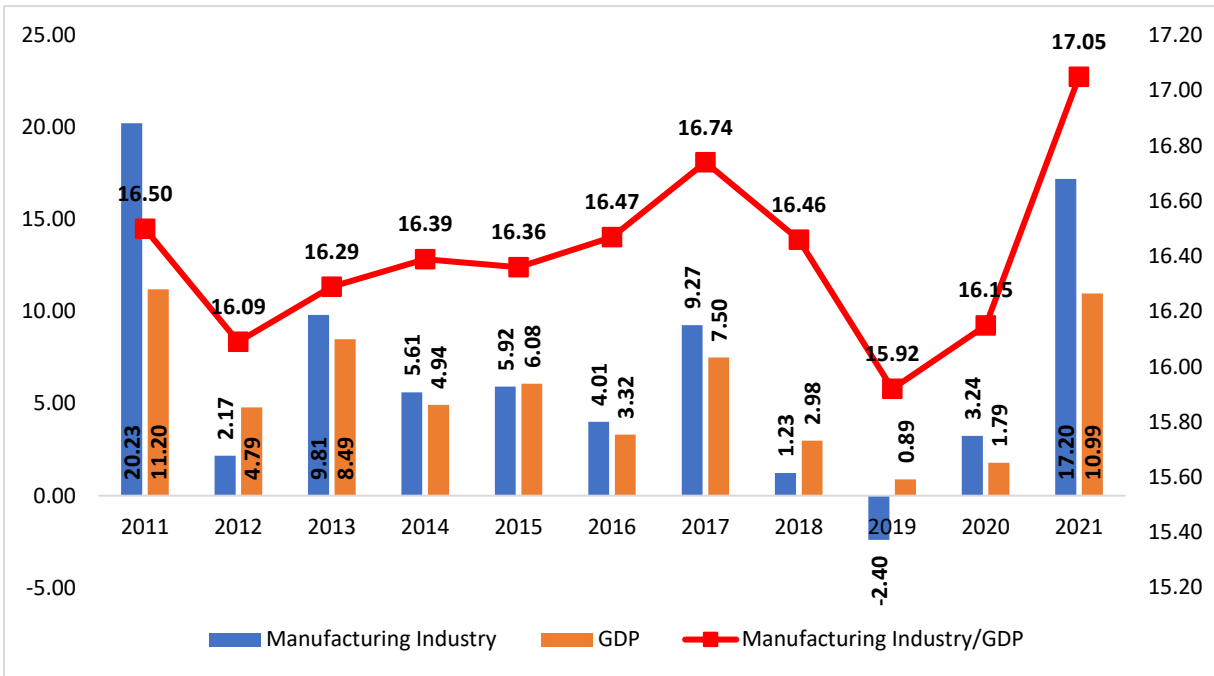

Figure 1. Manufacturing Industry and GDP Real Growth Rates & The Share of Manufacturing Industry in GDP (Source: It was created by using the annual GDP volume data published by the CBRT according to the economic activity branches. Url: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>. Access Date: 07.04.2022).

In Figure 1, the left axis indicates the real growth rates of the manufacturing industry and GDP, and the right axis indicates the share of the manufacturing industry in GDP. Although the growth rate of the manufacturing industry has remained at a low level in some years compared to the GDP growth rate, it is generally above the GDP growth rate. Especially in 2021, it is seen that the growth rate of the manufacturing industry increased rapidly and reached the level of 17.20%. In addition, it is seen that the share of the manufacturing industry in GDP increased rapidly after the decline between 2017-2019 and reached the level of 17.05%.

In order to avoid the problem of maturity mismatch between income and expense periods, businesses finance their current assets with short-term liabilities and their fixed assets with long-term liabilities. The characteristics of bank loans used by the manufacturing industry are given in Figure 2.

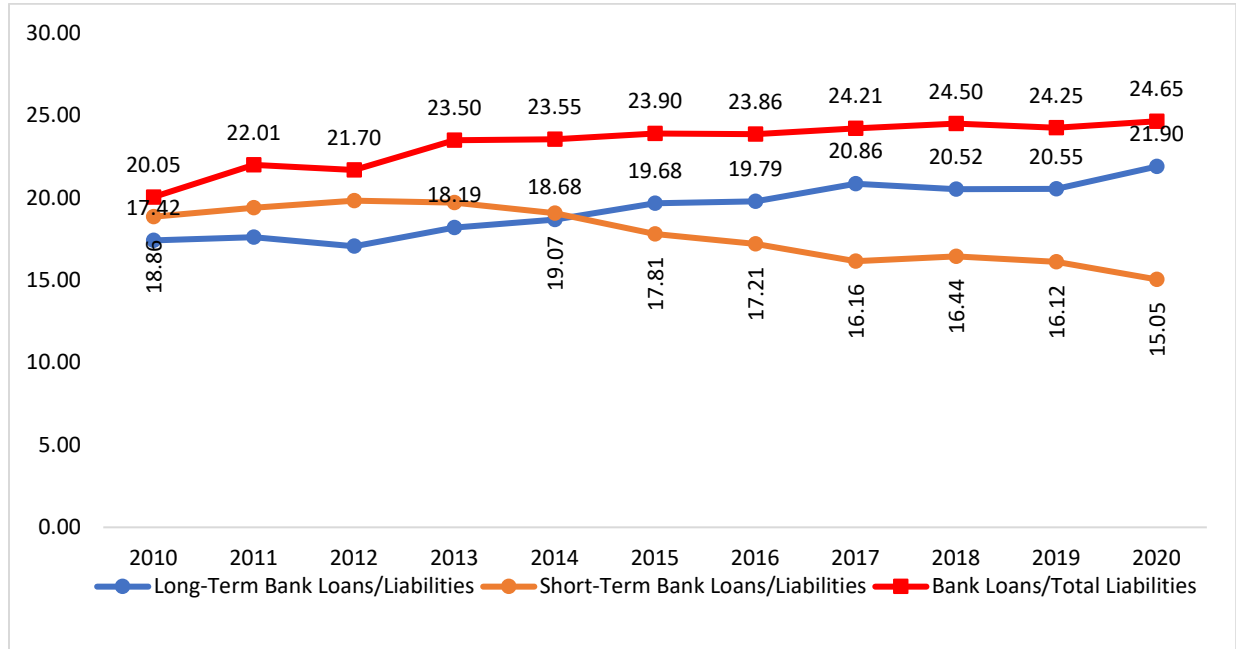

Figure 2. Structure of Manufacturing Industry Bank Loans (Source: It was created by using the information of the manufacturing industry sector balance sheets published by the CBRT. Url: <https://www3.tcmb.gov.tr/sektor/#/tr/C/imalat>. Access Date: 07.04.2022).

In Figure 2, it is seen that the share of bank loans used by the manufacturing industry in total liabilities has been in an increasing trend over the years and has reached the level of 24.65%. However, it is observed that the maturity structure of the loans used has changed, the ratio of short-term bank loans/total liabilities has decreased since 2014, while the share of long-term bank loans has increased.

3. Literature Review

In the literature search on the subject of the research, no research has been found in which the D-PPI ratio of the manufacturing industry, the interest rate applied to TL commercial loans by the banking sector, bank loans extended to the manufacturing industry and NPLs of these loans are used together. It has been determined that previous studies have been conducted to investigate the determinants of inflation rate (usually CPI), banking sector loan volume, banking sector NPLs ratio, industrial production index or interest rates. Studies using these variables were analyzed and studies related to the subject of this research were included in the literature review. The studies in the literature are as follows;

Özün & Çifter (2007); to investigated the relationship between industrial production and bank loan volume in Turkey with Wavelet analysis, they used the industrial production index and bank loan volume data between the periods 1992:03-2006:12. As a result of the research, they stated that there is a one-way causality relationship from the industrial production index to the bank loan volume in the first 2-year period. They also stated that there is a one-way causality relationship from the bank credit volume to the industrial production index at the end of the 2-year period.

Arslan & Yapraklı (2008); analyzed the relationship between the variables using the PPI and bank loans data between 1983-2007. As a result of Johanssen cointegration analysis, they stated that bank loans are negatively affected by inflation in the long run, and as a result of Granger causality analysis, there is a mutual causality relationship between bank loans and inflation rate.

Çifter, Yılmaz, & Çifter (2009); investigated the relationship between the industrial production index and the sectoral loan default rate in Turkey by wavelet network analysis in 2001:01-2007:11 periods. As a result of the research, they stated that credit defaults in different time periods are affected by the industrial production index.

Espinoza & Prasad (2010); used data from 80 banks operating in the Gulf Arab Cooperation Council Region to investigated the effect of macroeconomic variables on NPLs in bank loans. As a result of the research, they stated that the increase in loan interest rates caused an increase in NPLs.

Tarı, Yiğitbaş, & Kurt (2012); analyzed in an asymmetric information environment the lending behavior of commercial banks in Turkey and their relationship with the real sector. In the research, the data between 2002:01-2010:10 periods were subjected to VAR analysis. As a result of the research, they stated that bank loans affect the industrial production index, inflation rates and the difference between deposit and loan interest rates applied by banks affect bank loans.

Farhan et al. (2012); In order to investigate the factors affecting the NPLs in Pakistan between 2006 and 2012, conducted a survey to 201 bank employees. As a result of the research using regression analysis, they stated that NPLs were positively affected by loan interest rates and inflation rates.

Arsène & Guy-Paulin (2013); investigated the relationship between private sector loans, inflation rate and economic growth in Cameroon between 1965 and 2010 with the Granger

causality test. As a result of the research, they stated that the loans extended to the private sector cause inflation.

Messai & Jouini (2013); investigated the factors affecting NPLs between 2004 and 2008 with the help of correlation analysis using data from 85 banks in Italy, Greece and Spain. As a result of the research, they stated that economic growth and bank profitability decreased the NPLs rate, whereas loan interest rates increased the rate of NPLs.

Akosah (2013); investigated the relationship between private sector loans and inflation rates in Ghana between 1964 and 2012 with the help of Johanssen cointegration and Granger causality tests. As a result of the research, he stated that there is a mutually negative relationship between inflation and private sector loans in the short term, while there is a unidirectional and negative relationship from inflation to private sector loans in the long term.

Ghosh (2015); investigated the factors affecting the NPLs of US banks between 1984 and 2013 with panel data analysis. As a result of the research, he stated that interest rates and high inflation increased the NPLs.

Genç & Şaşmaz (2016); used the variables of GDP, real exchange rate, commercial loan interest rate and BIST100 index between 2005Q4 and 2015Q2 in their research to determine the factors affecting non-performing commercial loans in the banking sector. Kapetanios unit root, Hatemi-J cointegration and Least Squares tests were used in the research. As a result of the research, they stated that the commercial loan interest rate is among the determinants of non-performing commercial loans.

Sürekcı Yamaçlı & Saatçi (2016); investigated the determinants of CPI in Turkey with the help of ARDL analysis, using the data between 2004:01-2015:07. As a result of the analysis, they stated that the capacity utilization rate and PPI are the main determinants of CPI.

Göçer et al. (2016); investigated the factors affecting the CPI between the periods of 2006:01-2015:06 in Turkey with the help of multiple break cointegration analysis. As a result of the research, they stated that CPI is cointegrated with PPI, banking sector credit volume and consumer confidence index in the long run.

Demirci (2017); investigated the relationship between the manufacturing industry production index and the volumes of bank loans extended to the manufacturing industry using the

data between 1999 and 2015. Johanssen cointegration and Granger causality tests were used in the research, and as a result of the analysis, he stated that the manufacturing industry production index and bank loans are cointegrated in the long run, and there is a one-way causality relationship from the manufacturing industry production index to bank loans.

Teleşken & Değirmen (2018); investigated the relationship between CPI, PPI, retail and commercial loan interest rates with data between 2002:01-2018:06 using ARDL and Granger causality tests. As a result of the research, they stated that there is a one-way causality relationship from CPI to individual loan interest rates and from PPI to commercial loan interest rates. Additionally, they stated that PPI and commercial loan interest rates are cointegrated in the long run, whereas CPI and individual loan interest rates are not cointegrated.

Alev (2019); investigated the determinants of CPI in Turkey between 2006Q1-2018Q2 with the help of ARDL limit test. As a result of the research, it was stated that there is a long-term relationship between the CPI and the interest rates applied to loans and deposits.

Uslu (2020); investigated the relationship between inflation and interest rates with the data of annual interest rate, one-year deposit interest rate and CPI rate applied to commercial loans between 2002:01-2019:01. As a result of the research, it is stated that the series are cointegrated in the long run, commercial loan interest rates increase the inflation rate in the short run, and inflation and deposit interest rates increase the interest rate applied to commercial loans.

Polat (2020); investigated the relationship between loan interest rates and inflation rates by using CPI, PPI, consumer and commercial loan interest rates with the data between 2004:01-2019:08. As a result of ARDL and Toda Yamamoto tests used in the research, it was stated that there is a mutual causality relationship between PPI and commercial loan interest rates, there is a one-way causality relationship from CPI to individual loan interest rates, and there is a mutual causality relationship between commercial loan interest rates and consumer loan interest rates.

4. Empirical Analysis

4.1. Data Set and Models

In this research, using monthly data between 2017:01 and 2022:02, it has been aimed to examine the causality relationships between the D-PPI ratio of the Turkish manufacturing industry (YIUFE), the weighted average of the interest rate applied to TL commercial loans by the banking

sector (TKFAIZ), the volume of cash loans extended by the Turkish banking sector to the manufacturing industry (IMKRE), and the NPLs of these loans (ITKRE). Descriptive information about the data sets used in the research and the list of sources from which the data were obtained are given in Table 1.

Table 1

Descriptive Information and Sources of the Data Set Used in the Research

Data Set	Descriptive Information	Source
YIUFE	Manufacturing Industry Producer Price Index (D-PPI Ratio)	Turkish Statistical Institute (TUIK)
TKFAIZ	Weighted Average Interest Rate Applied to TL Commercial Loans Opened by Banks	Central Bank of the Republic of Turkey (CBT)
IMKRE	Volume of Cash Loans Extended to Manufacturing Industry by the Banking Sector	Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA)
ITKRE	NPL Volume of Cash Loans Extended by the Banking Sector to the Manufacturing Industry	Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA)

In order to investigate the relationships between the variables in the research, six different models were created, and the models created are given below.

$$\textit{Model 1} \quad YIUFE_t = \alpha_0 + \alpha_1 IMKRE_t + \varepsilon_1$$

$$\textit{Model 2} \quad YIUFE_t = \beta_0 + \beta_1 ITKRE_t + \varepsilon_2$$

$$\textit{Model 3} \quad YIUFE_t = \delta_0 + \delta_1 TKFAIZ_t + \varepsilon_3$$

$$\textit{Model 4} \quad TKFAIZ_t = \gamma_0 + \gamma_1 IMKRE_t + \varepsilon_4$$

$$\textit{Model 5} \quad TKFAIZ_t = \vartheta_0 + \vartheta_1 ITKRE_t + \varepsilon_5$$

$$\textit{Model 6} \quad IMKRE_t = \theta_0 + \theta_1 ITKRE_t + \varepsilon_6$$

4.2. Methodology

The datasets used in the research were firstly subjected to the Augmented Dickey-Fuller (ADF) developed by Dickey and Fuller (1979,1981) and the Phillips-Perron (PP) unit root tests developed by Phillips and Perron (1988). It has been determined that the series contain a unit root at the level and become stationary when first-degree differences are taken. For this reason, the Engle-Granger cointegration test developed by Engle and Granger (1987) was applied to test the long-term relationships between the series. Finally, the Granger causality test developed by

Granger (1969) was used to determine the direction of the short-term relationship between the series.

4.3. Unit Root Tests

In time series-based econometric analyzes, first of all, the stationarity levels of the series should be examined before the relationship tests between the variables are performed. In this research, Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests were used to determine the stationarity levels of the series.

Table 2

Unit Root Tests (Augmented Dickey-Fuller, ADF & Phillips-Perron, PP)

Augmented Dickey-Fuller (ADF) Unit Root Test				
Dependents	Level		1st Difference	
	ADF t-Statistic	Critical Values (%5)	ADF t-Statistic	Critical Values (%5)
IMKRE	4.662	-1.946 (0)	-4.651	-1.946 (0)
IMKRE ^a	2.666	-2.910 (0)	-5.643	-2.910 (0)
IMKRE ^b	0.493	-3.485 (0)	-6.146	-3.486 (0)
ITKRE	1.053	-1.946 (0)	-6.552	-1.946 (0)
ITKRE ^a	-1.364	-2.910 (0)	-6.706	-2.910 (0)
ITKRE ^b	-0.161	-3.485 (0)	-6.900	-3.486 (0)
TKFAIZ	-0.581	-1.946 (1)	-4.643	-1.946 (0)
TKFAIZ ^a	-2.494	-2.910 (1)	-4.600	-2.910 (0)
TKFAIZ ^b	-2.471	-3.485 (1)	-4.562	-3.486 (0)
YIUFE	1.511	-1.946 (2)	-3.229	-1.946 (0)
YIUFE ^a	0.858	-2.911 (2)	-4.071	-2.911 (1)
YIUFE ^b	0.262	-3.487 (2)	-4.579	-3.487 (1)
Phillips-Perron (PP) Unit Root Test				
Dependents	Level		1st Difference	
	PP t-Statistic	Critical Values (%5)	PP t-Statistic	Critical Values (%5)
IMKRE	3.996	-1.946 (3)	-4.880	-1.946 (4)
IMKRE ^a	2.369	-2.910 (2)	-5.750	-2.910 (3)
IMKRE ^b	-0.023	-3.485 (3)	-6.207	-3.486 (3)
ITKRE	0.736	-1.946 (4)	-6.754	-1.946 (4)
ITKRE ^a	-1.344	-2.910 (4)	-6.881	-2.910 (4)
ITKRE ^b	-0.507	-3.485 (4)	-7.027	-3.486 (4)
TKFAIZ	-0.252	-1.946 (3)	-4.643	-1.946 (0)
TKFAIZ ^a	-1.982	-2.910 (3)	-4.600	-2.910 (0)
TKFAIZ ^b	-1.964	-3.485 (3)	-4.562	-3.486 (0)

YIUFE	2.106	-1.946 (3)	-3.192	-1.946 (4)
YIUFE ^a	1.627	-2.910 (2)	-3.336	-2.910 (4)
YIUFE ^b	0.745	-3.485 (2)	-3.564	-3.486 (5)

Note. The fields marked with “a” show the values of the intercept model, the fields marked with “b” show the values of the model where the trend and intercept are together. “***” is statistical significance at the 5% level. Maximum lag length of ADF test was determined as 10 and according to the Schwarz information criterion. Bartlett Kernell method was used in PP unit root test, Bandwidth width was determined by Newey-West method. The values in parentheses represent ADF test’s lag length and PP test’s Bandwidth width.

Table 2 shows that according to both ADF and PP unit root tests, all series contain a unit root at the level and if the first-degree differences are taken, they become statistically stationary at the 5% significance level. In other words, all series show I(1) property. The I(1) feature of the series will be taken into account in the choice of both cointegration and causality testing.

4.4. Engle-Granger Cointegration Test

The Engle-Granger cointegration test is used to investigate the existence of a long-term relationship between the series. Accordingly, first of all, the models are tested according to the least squares method and the error terms indicated by “ ε ” are obtained, and these error terms are subjected to the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test in the model where there is no constant and trend. In the unit root test performed for error terms, if the series are stationary at the level, it is accepted that there is a long-term relationship between the series (Engle & Granger, 1987: 268).

Table 3

Engle-Granger Cointegration Test Results

1-Engle-Granger Cointegration Test Between YIUFE and IMKRE				
Dependents	ADF t-statistic	Mac Kinnon critical value	Lag Length	Cointegration Degree
ε_1	-6.911	-1.946**	0	I(0)
ε_2	-4.494	-1.946**	0	I(0)
2- Engle-Granger Cointegration Test Between YIUFE and ITKRE				
Dependents	ADF t-statistic	Mac Kinnon critical value	Lag Length	Cointegration Degree
ε_1	-4.304	-1.946**	1	I(0)
ε_2	-7.031	-1.946**	0	I(0)
3- Engle-Granger Cointegration Test Between YIUFE and TKFAIZ				
Dependents	ADF t-statistic	Mac Kinnon critical value	Lag Length	Cointegration Degree
ε_1	-3.206	-1.946**	0	I(0)
ε_2	-4.548	-1.946**	0	I(0)
4- Engle-Granger Cointegration Test Between TKFAIZ and IMKRE				

Dependents	ADF t-statistic	Mac Kinnon critical value	Lag Length	Cointegration Degree
ε_1	-4.610	-1.946**	0	I(0)
ε_2	-5.661	-1.946**	0	I(0)

5- Engle-Granger Cointegration Test Between TKFAIZ and ITKRE

Dependents	ADF t-statistic	Mac Kinnon critical value	Lag Length	Cointegration Degree
ε_1	-4.206	-1.946**	3	I(0)
ε_2	-6.855	-1.946**	0	I(0)

6- Engle-Granger Cointegration Test Between IMKRE and ITKRE

Dependents	ADF t-statistic	Mac Kinnon critical value	Lag Length	Cointegration Degree
ε_1	-5.745	-1.946**	0	I(0)
ε_2	-6.805	-1.946**	0	I(0)

Note. " ε_1 " in the first, second and third models represents the error term of the models where YIUFE is the dependent variable. " ε_2 " in the first model represents the error term of IMKRE, " ε_2 " in the second model represents the error term of ITKRE, and " ε_2 " in the third model represents the error term of TKFAIZ. " ε_1 " in the fourth and fifth models represents the error term of the models in which TKFAIZ is the dependent variable. " ε_2 " in the fourth model represents the error term of IMKRE, and " ε_2 " in the fifth model represents the error term of ITKRE. In the sixth model, " ε_1 " represents the error term of IMKRE, and " ε_2 " represents the error term of ITKRE. All variables were analyzed with the ADF unit root test, with no trends or constants. "***" denotes statistical significance at the 5% level. The lag length t-statistic values were chosen based on the Schwarz information criterion.

According to Table 3, it is determined that there is a long-term relationship between the manufacturing industry D-PPI ratio, the weighted average of the interest rate applied to TL commercial loans extended by banks, the volume of cash loans extended by the banking sector to the manufacturing industry and the volume of NPLs belonging to these loans.

4.5. Granger Causality Test

Granger causality test is used to determine the existence and direction of the short-term relationship between the variables. In the Granger causality test, the null hypothesis test is determined by the F-statistic.

Table 4

Granger Causality Test Results

1- Granger Causality Test Between IMKRE and YIUFE					
H_0	F-statistic	Prob.	df	Included Observations	
Δ IMKRE is not the cause of Δ YIUFE	32.2155	6.E-10***	2	59	
Δ YIUFE is not the cause of Δ IMKRE	0.4682	0.6286	2	59	

2- Granger Causality Test Between ITKRE and YIUFE					
H_0	F-statistic	Prob.	df	Included Observations	
Δ ITKRE is not the cause of Δ YIUFE	3.5244	0.0213**	3	58	
Δ YIUFE is not the cause of Δ ITKRE	4.5274	0.0069***	3	58	

3- Granger Causality Test Between TKFAIZ and YIUFE					
---	--	--	--	--	--

H_0	F-statistic	Prob.	df	Included Observations
$\Delta TKFAIZ$ is not the cause of $\Delta YIUFE$	1.1542	0.2872	1	60
$\Delta YIUFE$ is not the cause of $\Delta TKFAIZ$	1.2173	0.2745	1	60

4- Granger Causality Test Between TKFAIZ and IMKRE

H_0	F-statistic	Prob.	df	Included Observations
$\Delta TKFAIZ$ is not the cause of $\Delta IMKRE$	0.8136	0.3708	1	60
$\Delta IMKRE$ is not the cause of $\Delta TKFAIZ$	11.3410	0.0014***	1	60

5- Granger Causality Test Between TKFAIZ and ITKRE

H_0	F-statistic	Prob.	df	Included Observations
$\Delta TKFAIZ$ is not the cause of $\Delta ITKRE$	7.2001	5.E-05***	5	56
$\Delta ITKRE$ is not the cause of $\Delta TKFAIZ$	3.1011	0.0173**	5	56

6- Granger Causality Test Between IMKRE and ITKRE

H_0	F-statistic	Prob.	df	Included Observations
$\Delta IMKRE$ is not the cause of $\Delta ITKRE$	2.9075	0.0311**	4	57
$\Delta ITKRE$ is not the cause of $\Delta IMKRE$	1.2731	0.2936	4	57

Note. The appropriate number of delays have determined by checking the information criteria. The “ Δ ” symbol indicates that the analysis was performed by taking the 1st degree differences of the series. “***” and “****” indicate statistical significance at the 5% and 1% levels, respectively.

According to Table 4; It has been determined that there is a one-way causality relationship from the volume of cash loans extended by the banking sector to the manufacturing industry, to the manufacturing industry D-PPI rates, to the NPLs volume of the manufacturing industry and to the average of TL commercial loan interest rates. In addition, it has been determined that there is a mutual causality relationship between the NPLs volume of the manufacturing industry and both the manufacturing industry D-PPI rate and the average of TL commercial loan interest rate.

The summary representation of Table 3 and Table 4, which includes the findings on the long- and short-term relationship between the research variables, is given below.

Table 5

Summary Representation of Relationships Between Variables

Long-Term Relationship			Short-Term Relationship		
YIUFE	↔	IMKRE	ITKRE	↔	YIUFE
YIUFE	↔	ITKRE	ITKRE	↔	TKFAIZ
YIUFE	↔	TKFAIZ	IMKRE	→	YIUFE
TKFAIZ	↔	IMKRE	IMKRE	→	TKFAIZ
TKFAIZ	↔	ITKRE	IMKRE	→	ITKRE
IMKRE	↔	ITKRE			

5. Conclusion and Suggestions

The growth in the manufacturing industry in developing countries also affects the growth rates of other sectors that are in contact with the manufacturing industry. For this reason, the manufacturing industry acts as a catalyst in the growth of national economies. At the same time, businesses that do not have sufficient capital accumulation in developing countries obtain a large part of the financing needed for the acceleration of investments and operating expenses from the loans provided by the banking sector. Bank loans, on the one hand, accelerate the investments of the enterprises, on the other hand, they cause a financial burden that the enterprises have to bear. This financial burden causes the production costs of enterprises to increase.

According to the data of January 2022, it is observed that the share of the manufacturing industry, in which 33.03% of the wage-earners in Turkey are employed, in GDP increased rapidly in 2021 and reached the level of 17.05%. In addition, it is striking that the growth rate of the manufacturing industry in 2020 and 2021 is higher than the GDP growth rate. On the other hand, it is observed that the ratio of manufacturing industry cash loans/total cash loans increased to 21.37%, and the average of TL commercial loan interest rate to 24.37% annually. According to the data of March 2022, the ratio of D-PPI in the manufacturing industry has increased to 106.55% and the difference between D-PPI and CPI has increased to 53.83%.

The manufacturing industry has a very strategic importance for the Turkish economy, but the recent increases of the D-PPI ratio of the manufacturing industry, the increases of the cash loan volume of the banking sector and the increases of the loan interest rates attract the attention. For this reason, in this research, using the monthly data between the periods 2017:01 and 2022:01, it has been analyzed that the relationship between the manufacturing industry D-PPI ratio, the weighted average of the annual interest rate applied to TL commercial loans by the banking sector, the volume of cash loans extended to the manufacturing industry by the banking sector and the volume of these loans NPLs.

In the Engle-Granger cointegration test, in which the long-term relationships between the variables are analyzed, it has been determined that all the variables are cointegrated in the long run. In the Granger causality test, in which the short-term relationships between the variables were analyzed, it has been determined that there was a mutual causality relationship between the manufacturing industry NPLs and the manufacturing industry D-PPI ratio, and the average of TL

commercial loan interest rate. In addition, it has been determined that there is a one-way causality relationship from manufacturing industry loan volume to manufacturing industry D-PPI ratio, to TL commercial loan interest rate average, and to manufacturing industry NPLs.

The findings obtained as a result of the analysis show that the D-PPI ratio of the manufacturing industry and the cash loans extended by the banking sector to the manufacturing industry have turned into a spiral. This spiral causes higher financing costs in enterprises as a result of loans extended to the manufacturing industry, thus increasing D-PPI rates, increasing NPLs due to increasing costs, and increasing the demand for loans by the manufacturing industry again to eliminate these situations.

In Turkey, which has been struggling with inflation for many years, the focus is on CPI rates, which generally concern the general public, and policymakers take measures to reduce CPI. However, many researchers reveal that there is a transition from producer prices to consumer prices. For this reason, it is thought that lowering the price that consumers have to endure in order to reach goods and services without implementing a policy to reduce producer costs will not be a viable and sustainable policy. In addition, it is thought that the large difference between the D-PPI rates and the CPI rates in Turkey in recent years will reduce the producer profit levels, decrease the production appetite of the operators and cause damage to sustainable production. Because of this, it is recommended that policymakers focus on producer inflation rather than consumer inflation in the fight against inflation and act by creating policies that reduce producer inflation.

It has been determined that there is a tendency from short-term loans to long-term loans in the maturity structure of bank loans used by the manufacturing industry. Despite the share of long-term bank loans in the manufacturing industry's foreign resource structure increasing since 2014, the share of short-term bank loans has gradually decreased. If the maturity of the loan used is long, businesses are exposed to higher financing costs due to the compound interest applied to the loans. For this reason, it is recommended that manufacturing industry enterprises prefer long-term bank loans for investment financing and short-term bank loans for current asset financing. Thus, it is thought that the financing cost incurred by the manufacturing industry enterprises and thus the D-PPI ratios can be reduced.

Since the loans extended to the manufacturing industry will be included in the production process again, these loans are not expected to have an impact on inflation. However, there is no

control mechanism as to whether the loans made available to the manufacturing industry by the banking sector are used in accordance with their intended purpose. It is thought that these loans, which are made available to businesses by the banking sector for use in the manufacturing process, may cause inflation if they are evaluated in different expenditure areas other than the manufacturing process. In addition, it is thought that the 250 billion TL loan made available to businesses by the banking sector in 2017 with the support of the credit guarantee fund, without any control mechanism, is effective in the increase in inflation. For this reason, it is recommended to the banking sector to establish a control mechanism that will enable the use of loans for their intended purpose and to facilitate the access of enterprises to project-based finance.

The share of bank loans extended to the manufacturing industry in the total loans extended by the banking sector has an undeniable size. Considering that the manufacturing industry interacts directly or indirectly with many other sectors, timely repayment of the loans extended to the manufacturing industry becomes more important for the banking sector. Any deterioration that may occur in manufacturing industry loans may adversely affect the loans extended to other sectors. Such a deterioration in loan repayments will lead to an increase in the credit risk of the banking sector and a decrease in bank profits. Considering the interaction of the manufacturing industry and the banking sector with other sectors and the added value they provide to the country's economy together; it is thought that these sectors should grow by adding value to each other in the economic system. For this reason, it is recommended to the banking sector should consider the costs that the manufacturing industry has had to endure, especially in the last period, and provide more cost-effective financing to the manufacturing industry as much as possible. With this credit policy to be implemented by the banking sector, it is thought that both the credit losses in the banking sector can be prevented and the continuity of the activities of these two sectors, which are in close relationship with each other, can be ensured.

References

- Akinboade, O. A., & Makina, D. (2010). Econometric Analysis of Bank Lending and Business Cycles in South Africa. *Applied Economics*, 42(29), 3803-3811. Doi:10.1080/00036840802360138.
- Akosah, N. K. (2013). Dynamics of Inflation and Financial Development: Empirical Evidence from Ghana. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(15), 20-37.
- Alev, N. (2019). Türkiye’de Enflasyonun Belirleyicileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı (2006:Q1-2018:Q2 Dönemi). *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1), 1-18. Doi:10.29216/ueip.471966.
- Arslan, İ., & Yapraklı, S. (2008). Banka Kredileri ve Enflasyon Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1983-2007). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 0(7), 88-103.
- Arsène, M. F., & Guy-Paulin, D. D. (2013). An Econometric Analysis of the Nexus between Credit to the Private Sector, Inflation and Economic Growth: Case of Cameroon 1965 – 2010. *Global Journal of Management and Business Research Interdisciplinary*, 13(7), 41-53.
- Ateşoğlu, H. S. (1993). Manufacturing and Economic Growth in the United States. *Applied Economics*, 25(1), 67-69. Doi:10.1080/00036849300000114.
- Bölükbaşı, Ö. F., Ürkmez, E., & Karamustafa, O. (2018). Türk Bankacılık Sektörünün Kırılganlığı: Ampirik Bir Çalışma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*(18. EYİ Özel Sayısı), 485-496. Doi:10.18092/ulikidince.349833.
- Çifter, A., Yılmaz, S., & Çifter, E. (2009). Analysis of Sectoral Credit Default Cycle Dependency with Wavelet Networks: Evidence from Turkey. *Economic Modelling*, 26(6), 1382-1388. Doi:10.1016/j.econmod.2009.07.014.
- Demirci, N. S. (2017). İmalat Sanayi Sektöründe Üretim ve Banka Kredileri İlişkisi: Türkiye için Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 35-61. Doi:10.16953/deusbed.38804.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431. Doi:10.2307/2286348.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. Doi:10.2307/1912517.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. Doi:10.2307/1913236.

- Espinoza, R., & Prasad, A. (2010). *Nonperforming Loans in the GCC Banking System and their Macroeconomic Effects*. IMF (International Monetary Fund). Doi:10.5089/9781455208890.001.
- Farhan, M., Sattar, A., Chaudhry, A. H., & Khalil, F. (2012). Economic Determinants of Non-Performing Loans: Perception of Pakistani Bankers. *European Journal of Business and Management*, 4(19), 87-99.
- Genç, E., & Şaşmaz, M. Ü. (2016). Takipteki Banka Kredilerinin Makroekonomik Belirleyicileri: Ticari Krediler Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(36), 119-129.
- Ghosh, A. (2015). Banking-Industry Specific and Regional Economic Determinants of Non-Performing Loans: Evidence from US States. *Journal of Financial Stability*(20), 93-104. Doi:10.1016/j.jfs.2015.08.004.
- Göçer, İ., Aydın, N., & Sümer, A. L. (2016). Türkiye’de Son Yıllarda Enflasyonun Belirleyicileri: Çoklu Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi. *Bankacılar Dergisi*(98), 3-22.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438. Doi:10.2307/1912791.
- Kaldor, N. (1966). *Causes of the Slow Rate of Economic Growth of the United Kingdom*. London: Cambridge University Press.
- Kaldor, N. (1968). Productivity and Growth in Manufacturing Industry: A Reply. *Economica*, 35(140), 385-391. Doi:10.2307/2552347.
- Koçak, N. A. (2021). Tüketici ve Üretici Fiyatları Arasında Geçişkenliğin Alternatif Ölçümü: Alt Endeksler Ayrımında Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(67), 12-27. Doi:10.51290/dpusbe.739204.
- Landskroner, Y., Ruthenberg, D., & Zaken, D. (2005). Diversification and Performance in Banking: The Israeli Case. *Journal of Financial Services Research*, 27(1), 27-49. Doi:10.1007/s10693-005-6411-6.
- Mamgain, V. (1999). Are the Kaldor-Verdoorn Laws Applicable in the Newly Industrializing Countries? *Review of Development Economics*, 3(3), 295-309. Doi:10.1111/1467-9361.00069.
- Messai, A. S., & Jouini, F. (2013). Micro and Macro Determinants of Non-performing Loans. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(4), 852-860.
- Necmi, S. (1999). Kaldor's Growth Analysis Revisited. *Applied Economics*, 31(5), 653-660. Doi:10.1080/000368499324093.
- Okay, E. (2002). Türk Bankacılık Sektöründe Risk ve Kriz. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 1(2), 95-122.

- Özün, A., & Çifter, A. (2007). Industrial Production as a Credit Driver in Banking Sector: An Empirical Study with Wavelets. *Bank and Bank Systems*, 2(2), 69-80.
- Parasız, İ. (2000). *Para, Banka ve Finansal Piyasalar* (7 b.). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. Doi:10.2307/2336182.
- Polat, M. A. (2020). Fisher Etkisinin Türkiye Örneğinde Değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1551-1561. Doi:10.18506/anemon.645556.
- Pons-Novell, J., & Viladecans-Marsal, E. (1998). Kaldor's Laws and Spatial Dependence: Evidence for the European Regions. *Regional Studies*, 33(5), 443-451. Doi:10.1080/00343409950081284.
- Ritchie, F., Thomas, A. D., & Welpton, R. (2012). *What is a manufacturing job?* Bristol: University of the West of England. <https://uwe-repository.worktribe.com/output/955313> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 07.04.2022.
- Süreççi Yamaçlı, D., & Saatçi, M. (2016). Türkiye'de Tüketici Enflasyonunun İktisadi Belirleyicileri: ARDL Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 53-71. Doi:10.20409/berj.2016321808.
- Tarı, R., Yiğitbaş, Ş. B., & Kurt, S. (2012). Asimetrik Bilgi, Banka Kredileri ve Reel Sektör Arasındaki İlişkilerin Ampirik Analizi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(4), 1248-1274.
- Telçeken, H., & Değirmen, S. (2018). Enflasyon ve Kredi Faizleri Arasındaki Uzun Dönemli İlişkinin Fisher Hipotezi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Türkiye Uygulaması (2002-2018). *İstanbul Business Research*, 47(2), 154-182. Doi:10.26650/ibr.2018.47.2.0043.
- Uslu, H. (2020). Enflasyon ile Mevduat ve Kredi Faizleri Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Fisher Eşitliği Çerçevesinde Ekonometrik Bir Analiz. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 201-229. Doi:10.31454/usb.723532.

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume VII, Issue 1, pp. 107-132, 2022

<https://dergipark.org.tr/pub/beta>

Original Article / Araştırma Makalesi

Received / Alınma: 11.05.2022 Accepted / Kabul: 28.06.2022

Covid-19 Pandemisinin ABD Ekonomisine Yansımaları ve Küresel Ekonomik Güçlükler

Seher GÖKPINAR^a

^aArş. Gör. Dr. Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Çorum, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0003-0974-6151>

ÖZ

Dünya 20. yüzyılı daha çok savaşlarla ve derin politik krizlerle geçirmiştir. 21. yüzyılda ise var olan sorunlara yenileri eklenerek sorunlar daha karmaşık bir hal almıştır. Etkileri tüm dünyada derinden hissedilen son kriz ise, Covid-19 pandemisi olarak dünya tarihindeki yerini şimdiden almıştır. Covid-19, her ne kadar bir sağlık kriziyle başlamış olsa da kısa süre içerisinde derin bir küresel ekonomik krize evrilmiştir. Bu süre zarfında tüm dünya ülkeleri pandeminin ortaya çıkardığı ekonomik türbülansı en aza indirmek için çok sayıda mali desteğe başvurmuştur.

Pandemiyle mücadele kapsamında gelir kaybına uğrayan çok sayıda kesime para ve maliye politikaları çerçevesinde doğrudan ve dolaylı mali destek sağlayan ülkelere biri de ABD'dir. Uygulanan karantina önlemleri ve derin belirsizlik ortamı bu mali uygulamaları gerekli kılmıştır. Ancak pandeminin en ağır hissedildiği dönemde makroekonomik göstergeler bozulmuş ve nihayetinde kamu harcamaları ve bütçe açıkları önemli ölçüde artmıştır. ABD'nin küresel ekonomideki yeri ve büyüklüğü dikkate alındığında, Covid-19 pandemisi ile mücadele kapsamında ortaya koyduğu politikalar küresel ekonomi açısından daha önemli olmaktadır. Bu kapsamda, bu çalışmada Covid-19 pandemisinin ABD ekonomisine etkileri ele alınmış ve pandeminin ortaya çıkardığı küresel ekonomik sorunlara yönelik politika önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler
Covid-19 Pandemisi,
ABD Ekonomisi,
Ekonomik Belirsizlik,
Para Politikası,
Maliye Politikası

JEL Kodu
F6, G38, H6

İLETİŞİM Seher GÖKPINAR ✉ sehergokpinar@hitit.edu.tr 📧 Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Çorum, TÜRKİYE

The Reflections of the Covid-19 Pandemic on the USA Economy and Global Economic Challenges

ABSTRACT

The world has spent the 20th century mostly with wars and deep political crises. In the 21st century, problems have become more complex by adding new ones to existing problems. The last crisis, the effects of which are deeply felt all over the world, has already taken its place in world history as the Covid-19 pandemic. Although Covid-19 started with a health crisis, it soon evolved into a deep global economic crisis. During this period, all countries of the world have applied for a large number of financial support to minimize the economic turbulence caused by the pandemic.

Within the scope of the fight against the pandemic, one of the countries that provide direct and indirect financial support to many people who have lost income within the framework of monetary and fiscal policies is the USA. The quarantine measures implemented and the deep uncertainty environment necessitated these financial practices. However macroeconomic indicators deteriorated in the period when the pandemic was felt most severely, and ultimately, public expenditures and budget deficits increased significantly. Considering the place and size of the USA in the global economy, the policies put forward by the USA in the fight against the Covid-19 pandemic are more important for the global economy. In this context, in this study, the effects of the Covid-19 pandemic on the USA economy were discussed and policy recommendations were made for the global economic problems caused by the pandemic.

Keywords

Covid-19 Pandemic, USA Economy, Economic Uncertainty, Monetary Policy, Fiscal Policy

JEL Classification

F6, G38, H6

1. Giriş

2019 yılının Aralık ayında Çin’de ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi küresel bir krize yol açmıştır. Pandeminin özellikle sosyal yaşam ve çalışma hayatında köklü değişimlere yol açması ile hemen hemen tüm ekonomik faaliyetler zarar görmüştür. Bu süreçte ekonomilerin temel dinamikleri derinden etkilenmiştir. Pandeminin hızla yayılarak kısa süre içerisinde kontrolden çıkmasıyla neredeyse her alanda büyük bir küresel belirsizlik oluşmuştur. Covid-19’un yaratmış olduğu bu belirsizlik şoku küresel krizlerle kıyaslanmıştır. Baker (2020) göre Covid-19 pandemisi, 2008-2009 küresel finans krizinde ortaya çıkan belirsizlikten daha büyük bir şoka yol açarken, 1929-1933 büyük buhranı sırasında yaşanan belirsizliğe daha çok benzeyen muazzam bir şok yaratmıştır. Ülkeler, pandemi süresince hem sağlık hem de ekonomi cephesinde baş gösteren sorunlarla baş etmek zorunda kalmışlardır.

Covid-19’a yakalan insan sayısının hızla çoğalması başta sağlık sistemi olmak üzere ABD ekonomisi açısından sorunlara yol açmıştır. Amerika Birleşik Devletleri pandemi için en fazla destek sağlayan ülkelerin başında gelmektedir. Ekonominin resesyona girmesini önlemek, gelir

kayıbı yaşayan kesimi desteklemek ve belirsizlik ortamının taşıdığı riskleri azaltabilmek için açıklanan ekonomik önlem paketlerinin boyutları trilyonlarca dolara ulaşmıştır. Bu süreçte faiz oranlarında değişikliğe gidilmiş ve büyük miktarda parasal genişleme gerçekleştirilmiştir. Uygulanan genişletici politikalar, pandeminin yol açtığı ekonomik koşullar ve küresel ekonomide ortaya çıkan güçlükler makroekonomik göstergeleri bozmuştur. ABD ekonomisinin mevcut görünümü, Covid-19 krizi ortadan kalksa bile ekonominin dengelerinin yerine gelmesinin uzun bir zaman alabileceğini göstermektedir. ABD'nin küresel konjonktürdeki yeri ve önemi dikkate alındığında, makroekonomik göstergelerindeki bozulmanın ve pandemiyle mücadelede uyguladığı ekonomi politikalarının küresel bazlı etkileri olmaktadır. ABD ekonomisinin politikaları bütün küresel ekonomik aktörler tarafından yakından takip edilmektedir. Bu bağlamda pandemi sürecinin ortaya çıkardığı küresel ekonomik güçlükleri ele almak ve bu tartışmanın boyutunu genişletmek çalışmanın önemini artırmaktadır. Önümüzdeki dönemde ABD ekonomisi ve küresel ekonomik güçlüklerle yönelik tartışmaların literatürde daha fazla yer bulacağı düşünülmektedir.

Covid-19 krizinin ABD ekonomisine etkisinin ele alındığı bu çalışmanın ilk kısmında pandeminin ortaya çıkışı ve yaşanan küresel belirsizlik çeşitli indekslerle ele alınmıştır. Bununla birlikte, ABD-Çin ticaret savaşlarının küresel belirsizliğe ve ABD'nin dış ticaretine olan etkisine dikkat çekilmiştir. İkinci kısımda ise Covid-19 pandemisine yönelik ABD'nin uygulamaya konduğu mali ve parasal önlemlere yer verilmiştir. Ardından Covid-19'un ABD ekonomisine etkisi makroekonomik göstergeler çerçevesinde analiz edilmiştir. Son kısımda ise Covid-19 pandemisinin ABD ekonomisinde ve küresel ekonomide yarattığı güçlüklerle yönelik politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. Covid-19 Pandemisinin Ortaya Çıkışı

2019 yılı Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan SARS-CoV-2 (Severe Acuterespiratory Syndrome-Coronavirus 2) virüsü Covid-19* (Corona Virus Disease-2019) pandemisine yol açmıştır (Smith vd., 2020: 102). Salgın ortaya çıktıktan bir süre sonra 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün Covid-19'un endişe verici yayılma ve şiddet

* Virüsün yüzeyinde taç benzeri sivri uçlar bulundurması nedeniyle taç ve virüs kelimelerinin birleşiminden oluşan Corona Virus adını almıştır. Bu salgın 2002 yılı Kasım ayında Çin'de ortaya çıkan SARS (SARS-CoV) virüsü ile genetik olarak %86* oranında benzerlik taşıması nedeni ile onun resmi adı "SARS-CoV-2" olmuştur (Smith vd., 2020: e102; Yang vd., 2020: 1-2). Şu anda insan nüfusunda dolaşan dört endemik koronavirüs türü (229E, HKU1, NL63 ve OC43) vardır. Covid-19 bunlardan beşincisi olacaktır (Li vd., 2020: 493).

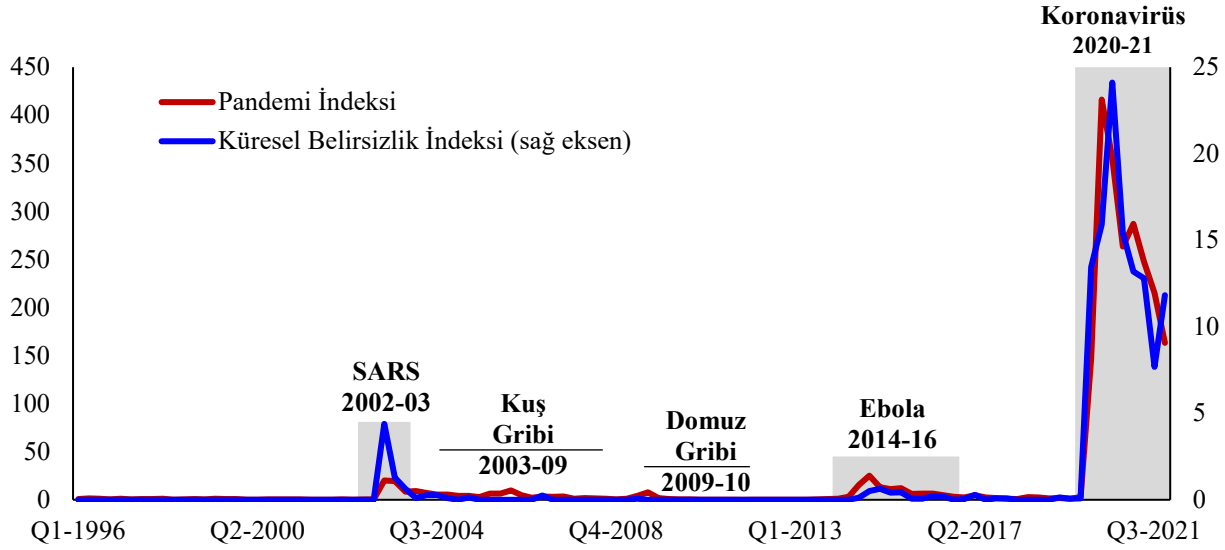
seviyelerini değerlendirerek bir pandemi olarak ilan etmesi tüm dünyanın dikkatini bu konunun üzerine çekmiştir. Bu gelişme Covid-19'un bulaşıcılığı ve öldürücülüğü de dâhil olmak üzere neredeyse her alanda büyük bir belirsizlik yaratmıştır. Öyle ki pandemide, aşılari geliştirmek ve dağıtmak için gereken zaman; ikinci dalganın ortaya çıkıp çıkmayacağı; sosyal mesafenin süresi ve etkinliği; kısa ve uzun vadede ortaya çıkan ekonomik etkiler; politika tepkileri; ekonominin toparlanma hızı; "geçici" devlet müdahalelerinin kalıcı olup olmayacağı; tüketici harcama kalıpları, iş seyahatleri ve evden çalışmanın getirdiği değişimlerin ne ölçüde devam edeceği soruları tüm dünyada belirsiz süreli bir değişime yol açmıştır (Baker vd., 2020: 2; Altig vd., 2020: 1). Covid-19 pandemisinin yarattığı belirsizlik, beklentiler ve ekonomi üzerinde yarattığı tahribat FED Başkanı Jerome Powell'ın 21 Mayıs 2020 tarihindeki konuşmasında da gündeme gelmiştir: "...Benzeri olmayan bir ekonomik gerilemenin ortasındayız...Son on yılın iş kazanımlarını şimdiden sildi ve ülke genelinde şiddetli bir sancıya neden oldu. Ve yük yayılmış olsa da, eşit olarak dağılmış değil...Bu gerilemenin acısı geleceğe dair büyük belirsizliğin yanı sıra normal yaşamın alt üst olmasıyla birleşiyor. En iyi zamanlarda, ekonominin gidişatını kesin olarak tahmin etmek zordur...Şu an tamamen yeni bir belirsizlik seviyesi yaşıyoruz, çünkü virüse dair sorular görünümü karmaşıklaştırıyor...". Yaşanan süreç FED başkanını büyük ölçüde haklı çıkarmıştır. Küresel ekonomi, büyük krizlerin yaşandığı dönem ve sonrasında krizlerin olumsuz neticelerini uzun süre atlatamamıştır. Covid-19 pandemisi de bu krizlerden biridir.

3. Pandeminin Yarattığı Küresel Belirsizlik Ortamı

Covid-19 pandemisi ile ortaya çıkan belirsizlik yakın tarihte yaşanan salgın hastalıkların yarattığı belirsizliği geride bırakmıştır. Nitekim yaşandığı dönemde oldukça yüksek etkilere sahip olduğu düşünölen SARS, Kuş gribi, Domuz gribi ve Ebola salgınları, Covid-19'a nazaran oldukça düşük seviyelerde belirsizlik ortaya çıkarmıştır. WHO (2003) verilerine göre, Covid-19 pandemisi ile en fazla benzerlik barındıran ve diğer salgınlardan daha fazla belirsizlik oluşturan SARS salgını bile 2002-2003 yıllarında dünyada yalnızca 8422 kişiye bulaşmış ve 916 kişinin ölümüne (vakaölüm oranı: %11) yol açmıştır.

Küresel belirsizlik düzeyi çeşitli hesaplamalara konu olarak ölçölmektedir. Ahir vd. (2018), 1996 yılından bu yana önemli olayların küresel ölçekte yaratmış olduğu belirsizlik düzeyini küresel belirsizlik indeksi ile ölçmektedirler. Küresel belirsizlik indeksinin bir alt indeksi olarak pandemi belirsizlik indeksi oluşturulmaktadır. Covid-19 pandemisinin şiddeti ve gidişatına yönelik ortaya

çıkan belirsizlik bu indeksleri önemli ölçüde etkilemiştir. Grafik 1’de salgın dönemlerinde pandemi indeksi ile küresel belirsizlik indeksinde yer alan değişim gözlenmektedir. Buna göre, Covid-19 salgını ile ortaya çıkan belirsizlik şoku, indeksi şu ana kadar ki en yüksek seviyesine taşımıştır. Bu seviye SARS salgını ile ortaya çıkan şokun dört katına karşılık gelmektedir.

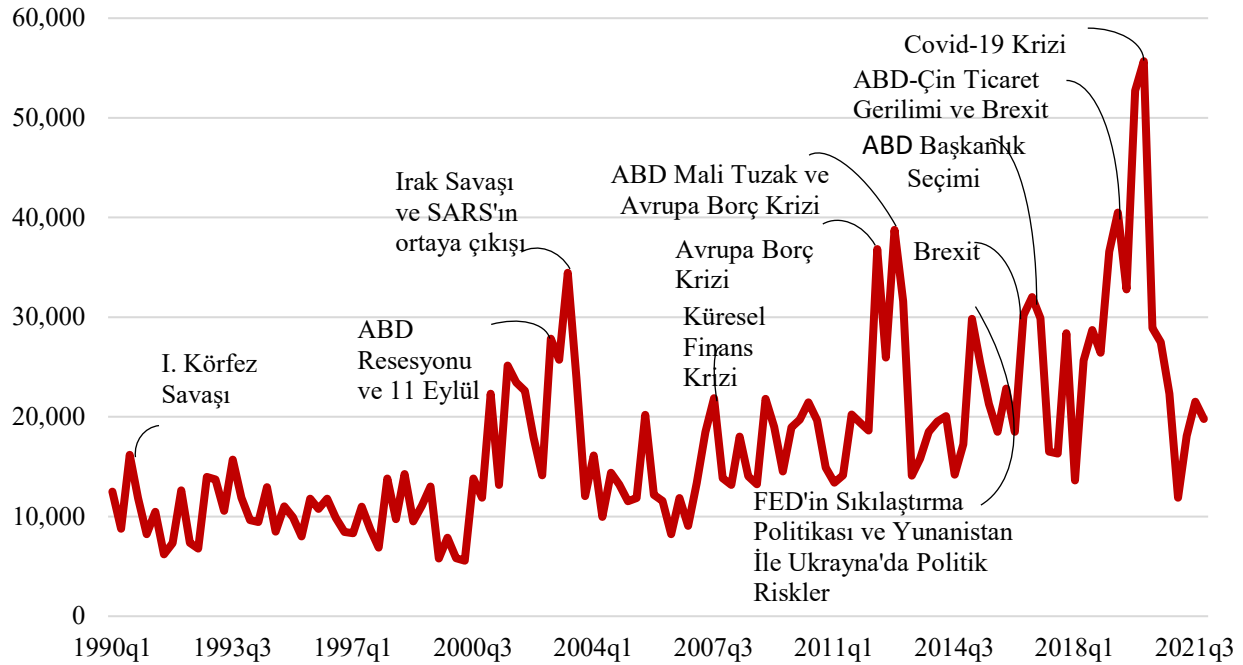

Grafik 1. Küresel Belirsizlik ve Pandemi Belirsizlik İndeksi (1996Q1 - 2021Q4) (Kaynak: Ahir vd., 2018; WUI, 2022)

Not. Küresel Belirsizlik İndeksi (The World Uncertainty Index-WUI), 1996'dan başlayarak 143 ülke için EIU (Economist Intelligence Unit) ülke raporlarındaki pandemi ya da epidemiyi ile ilgili bir kelimenin yakınında geçen belirsizlik ifadesi sayılarak hesaplanmaktadır. Bu indeks, dünya genelinde pandemilerle ilgili belirsizliği ölçmektedir. Küresel Belirsizlik İndeksi'nin bir alt indeksi olan Pandemi İndeksi ise, EIU ülke raporlarında pandemi ile ilgili bir kelimenin kaç kez geçtiği hesaplanarak oluşturulmaktadır.

Covid-19 pandemisinin SARS salgınına göre daha fazla belirsizlik yaratmasında pek çok faktör etkili olmuştur. Örneğin Çin'in Wuhan şehrinin nüfusunun çok fazla sirkülasyona sahip olması ve ayrıca buranın büyük bir ticaret ve sanayi merkezi konumunda yer alması virüsün yayılımını kolaylaştırmıştır. Ek olarak, SARS'ın daha çok hastahanelerde bulaşan bir virüs olmasına karşılık, Covid-19'un topluluk yayılımının daha yüksek olması bulaşıcılık hızını yükseltmiştir. Ayrıca bu iki virüs arasında bulaşıcı dönem farklılık göstermektedir. Covid-19'un hastalığın erken döneminde bulaşması virüsün yayılımını artırarak izolasyon tedbirlerinin SARS virüsündeki gibi etkili olmasına engel olmuştur (Smith vd., 2020: 104-105). WHO verilerine göre Covid-19, SARS salgınına oldukça geride bırakarak 25 Şubat 2022 tarihine kadar 430 milyonun üzerinde kişiye bulaşmış ve 6 milyona yakın kişinin ölümüne neden olmuştur. ABD'de ise aynı tarihte 79 milyon kişiye bulaşmış ve 1 milyona yakın kişinin ölümüne yol açmıştır.

Covid-19 pandemisi küresel ekonomide artan belirsizliklerin yaşandığı bir zamanda ortaya çıkmıştır (Song ve Zhou, 2020: 4). Nitekim 2000’li yılların başından Covid-19 pandemisine kadar geçen dönemde dünyada pek çok ekonomik ve siyasi gelişme yaşanmıştır. Irak Savaşı ve SARS salgını, 2008-2009 küresel finans krizi, FED’in sıkılaştırıcı para politikaları, ABD başkanlık seçimi, ABD-Çin ticaret gerilimi ve Brexit Süreci’nin de aralarında olduğu pek çok küresel gelişme büyük çapta bir belirsizlik yaratmıştır. Bunlar arasında özellikle 2008-2009 küresel finans krizine ve Avrupa borç krizine ayrı şekilde değinilebilir. Zira Covid-19 pandemisi ortaya çıkmadan dünya, küresel finans krizinin etkilerini henüz atlatamamıştır. FED ve ECB (European Central Bank/Avrupa Merkez Bankası) gibi major merkez bankaları krizden sonra uzun yıllar boyunca genişletici ekonomi politikalarını muhafaza etmelerine rağmen büyüme ve enflasyon oranları istenilen düzeye ulaşmamış ve ekonomik faaliyetlerdeki canlılık tam olarak gerçekleşmemiştir. Hatta Avrupa krizden sonra uzun yıllar deflasyonla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Avrupa’da enflasyon oranları Covid-19 pandemisine kadar halen çok düşük seviyelerde kalmıştır. Tüm bu gelişmelere ilaveten, küresel belirsizliği hat safhalara çıkaran olgu 2020 yılının birinci çeyreğinde ortaya çıkan Covid-19 pandemisi olmuştur. Bu durum Grafik 2’den çok daha yakın bir şekilde izlenebilir.

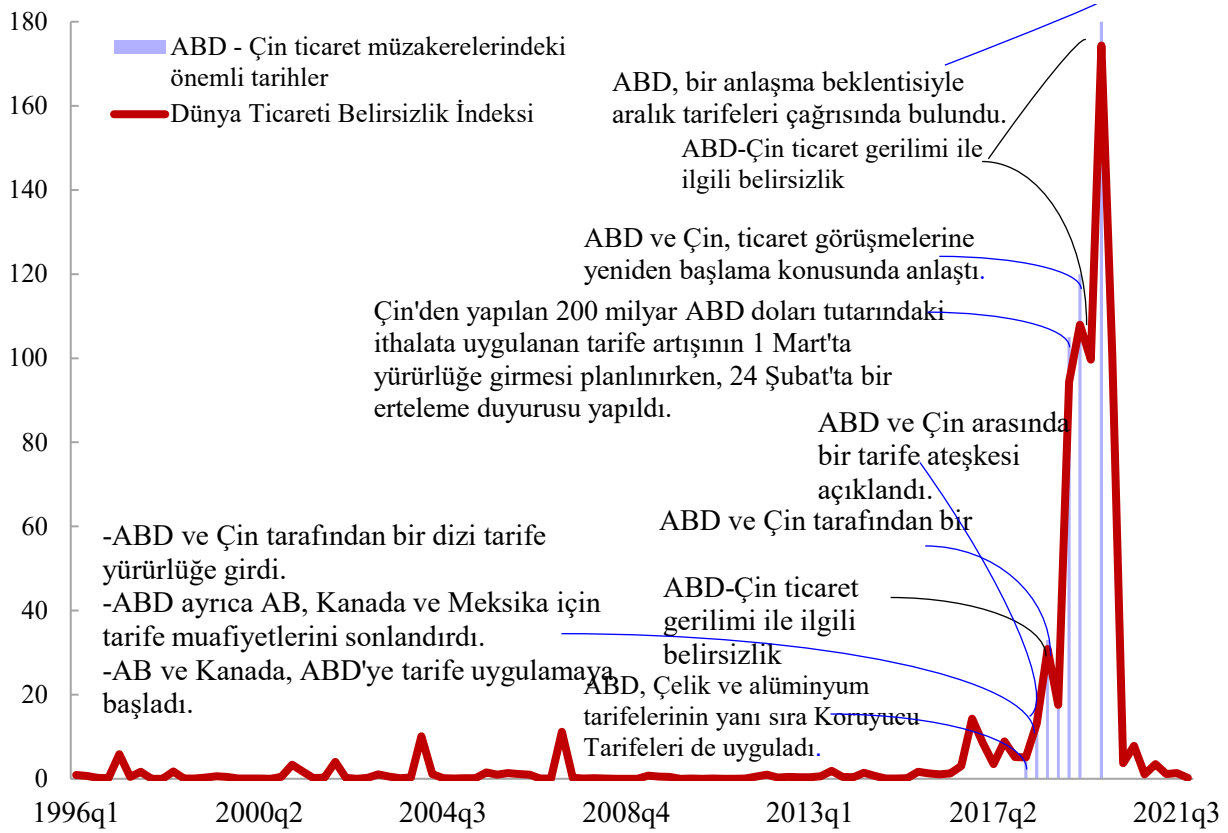

Grafik 2. Küresel Belirsizlik İndeksi (1990Q1 - 2021Q4) (Kaynak: Ahir vd., 2018; WUI, 2022)

Covid-19 pandemisinin ortaya çıkışından hemen önce ABD ve Çin arasında yaşanan ticaret krizinin dünya ticareti üzerinde yol açabileceği olası negatif etkiler dünya gündemini yoğun bir biçimde meşgul etmiştir. Donald Trump'ın 2016 yılında başkanlık kampanyası sırasında ABD ve Çin arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiye yönelik açıklamaları ile gündeme gelen ABD-Çin ticaret savaşları, Trump yönetiminin Mart 2018'de Çin'e karşı bir "tarife savaşı" başlatmasıyla resmîyet kazanmıştır. Tarife tedbirleri 2018 yılı Temmuz ayı başlarında yürürlüğe girmiştir. İlk aşamada çelik ve alüminyum üzerinde "ulusal güvenlik incelemeleri" ile başlayan süreç, kısa sürede fikri mülkiyet hakları ve teknolojiye kadar uzanmıştır (Steinbock, 2018: 518). ABD'nin Çin ithalatına uyguladığı tarife artışlarına karşılık olarak Çin'in de tarifelerini yükseltmesi karşılıklı gerilimi tırmandırmıştır (Bekkers ve Schroeter, 2020).

ABD-Çin ticaret gerilimi her iki ülkedeki birçok üreticinin yanı sıra tüketicileri olumsuz yönde etkilemiştir. Tarifeler, ABD ve Çin arasındaki ticareti azaltmış olmasına rağmen ikili ticaret açığı genel olarak değişmemiştir. Bu iki ülke arasındaki ticaret savaşlarının, iş ve finans piyasası duyarlılığını önemli ölçüde bozabileceği aynı zamanda küresel tedarik zincirlerini etkileyebileceği ve 2019 yılında küresel büyümede öngörülen toparlanmayı tehlikeye atabileceği yönünde kaygıları da artırmıştır. ABD-Çin ticaret savaşlarının diğer ülkelere sıçraması olasılığı da bu kaygılar üzerinde etkili olmuştur. Daha fazla ticaret engelleri küresel tedarik zincirlerini bozacak ve yeni teknolojilerin yayılmasını yavaşlatacak, sonuçta küresel üretkenliğin ve refahın düşmesine yol açabilecektir (IMF, 2019).

ABD'nin ticaret politikalarında uyguladığı korumacılık tedbirleri yalnızca ABD-Çin ilişkisiyle sınırlı kalmamıştır. Trump yönetimi, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) şartlarını yeniden müzakere etmeleri için Kanada ve Meksika ile görüşmelerde bulunmuştur. ABD'nin AB, Japonya ve Güney Kore gibi diğer ülkelerle olan ticari ilişkisi, "Önce Amerika" ilkesi çerçevesinde korumacılığa daha fazla vurgu yapan yeni ticaret politikasının bir sonucu olarak sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak Çin, ABD tarafından hedeflenen birincil ülke konumundadır (Lu, 2018: 87). ABD-Çin ticaret müzakerelerinin olduğu önemli tarihlerde (Grafik 3) dünya ticareti belirsizlik indeksinin eş zamanlı bir değişim göstermesi bu iki ülke ilişkilerinin dünya ticareti üzerindeki etki gücünü ortaya koymaktadır.

Grafik 3. Dünya Ticareti Belirsizlik İndeksi (1996Q1 - 2021Q4) (Kaynak: Ahir vd., 2018)

Not. Küresel Belirsizlik İndeksi'ne dayanılarak oluşturulan Dünya Ticareti Belirsizlik İndeksi (World Trade Uncertainty -WTU) EIU ülke raporlarında ticaretle ilgili bir kelimeye yakın bir yerde geçen belirsizlik kelime sayıları dikkate alınarak oluşturulmaktadır.

2017 yılında ABD ve Çin birbirlerinin en büyük ticaret ortaklarıydılar. 2000 yılında Çin ekonomisi ABD GSYİH'sının sadece onda biri kadar bir ekonomik büyüklüğe sahipti. Ancak Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olmasıyla Çin ekonomisi ihracata dayalı hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. 2000 yılında Çin'in ABD ekonomisindeki payı yüzde 12 iken, 2010 yılında üç kattan fazla artarak yüzde 40'ın üzerine çıkmıştır. Bu durum Çin'in diğer ülkelere kıyasla ABD ekonomisi için önemini daha fazla ortaya koymuştur. Böylece Çin, ABD'nin dış ticaret açıklarından daha fazla sorumlu tutulur bir hale gelmiştir (Steinbock, 2018: 518).

ABD ile Çin arasında mal, hizmet ve tarım alanında yapılan ihracat-ithalat rakamları incelendiğinde ise Çin'in ABD dış ticareti için önemi daha fazla ortaya çıkmıştır. ABD Ticaret Temsilciliği (U.S. Trade Representative-USTR) rakamlarına göre, ABD'nin Çin ile mal ve hizmet ticareti 2020 yılında yaklaşık 615,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun 164,9 milyar doları ihracat; 450,4 milyar doları ise ithalattır. Böylece ABD 2020 yılında Çin'e karşı toplam 285,5

milyar dolar mal ve hizmet ticareti açığı vermiştir. Çin ise, toplam 559,2 milyar dolar (iki yönlü) mal ticareti ile 2020 yılında ABD'nin en büyük mal ticareti ortağı olmuştur. 2020 yılında ABD'nin Çin'e yaptığı mal ihracatı 2010 yılına göre yüzde 35 artarak 124,5 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı zamanda ABD'nin en büyük tarımsal ihracat pazarı olan Çin'e toplam tarım ürünleri ihracatı 2020'de 26,5 milyar dolara yükselmiştir. Bununla birlikte ABD'nin Çin'e yaptığı hizmet ihracatı, 2020 yılında yaklaşık 40,4 milyar dolara ulaşmıştır. ABD'nin Çin'den yaptığı ithalat incelendiğinde ise Çin'in ABD'nin en büyük mal ithalatı tedarikçisi olduğu görülmektedir. 2020 yılında Çin'den yapılan mal ithalatı 434,7 milyar dolar düzeyindedir. ABD'nin Çin'den toplam tarım ürünleri ithalatı 2020'de 3,8 milyar dolara ulaşmıştır. Çin, ABD'nin yedinci en büyük tarımsal ithalat tedarikçisidir. 2020 yılında ABD'nin Çin ile yaptığı hizmet ithalatı 2019 yılına göre yüzde 21,2 (4,2 milyar dolar) azalarak yaklaşık 15,6 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Ancak 2010 yılının rakamlarına göre hizmet ithalatı yüzde 36 artmıştır. Çin'in DTÖ üyeliği öncesine göre hizmet ithalatı yaklaşık yüzde 370,9 artmıştır. Böylece ABD'nin Çin ile olan ithalatı 2020 yılında ABD'nin toplam ithalatının yüzde 18,6'sını oluşturmuştur.

Tüm bu ikili ilişkilere rağmen ABD-Çin ticaret savaşları halen devam etmektedir. Ancak Trump yönetiminin sona ermesi ve Çin'de ortaya çıkan Covid-19 pandemisi, ticaret engellerinin dünya gündemindeki yeri değiştirmiştir. Diğer bir değişle ABD-Çin arasında yaşanan ticaret savaşları Covid-19 pandemisinin gölgesinde kalmıştır.

Covid-19 krizinde sağlık ve ekonomi alanında yaşanan şoklar arasında neredeyse anında oluşan etkileşim hükümetleri hızlı bir şekilde parasal ve mali yanıt vermek zorunda bırakmıştır (Moreira ve Hick, 2020). Sağlık ekonomisi cephesinde yoğun bakım üniteleri, sağlık personeli, maske, Covid-19 test kitleri ve aşı geliştirmeye yönelik acil müdahale gerektiren pek çok ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Ekonomi cephesinde ise salgının yayılımını kontrol altına alabilmek için kapatılan işletmelere destek sağlama ve süreli/süresiz olarak işten çıkarılan bireylerin gelir kayıplarının telafi edilmesi ve borç ertelemeleri gibi çok sayıda yeni finansal ihtiyaç belirlemiştir. Pandemi ile oluşan tüm bu ekonomik sorunları ortadan kaldırmaya yönelik olarak ABD hazinesi ve merkez bankası aracılığıyla mali ve parasal tedbirler uygulamaya konulmuştur. Pandeminin gelişimine bağlı olarak süreli bir şekilde oraya konulan mali tedbirlerin yerine yenileri eklenmiş ya da süreleri uzatılmıştır. ABD'de Covid-19 pandemisi ile mücadele kapsamında alınan parasal ve mali önlemler tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1.

*Covid-19 Pandemisine Yönelik Uygulanan Mali ve Parasal Önlemler***Mali Önlemler**

– ABD başkanı Donald Trump tarafından 6 Mart 2020’de Covid-19 ile mücadele çabalarını mali açıdan desteklemek için “*Coronavirus Preparedness and Response Supplemental Appropriations Act* (P.L. 116-123)” yasası ile 8.3 milyar ABD doları acil durum fonu onaylanmıştır.

- 18 Mart’ta ise Başkan Trump ücretli hastalık izni ve ücretsiz Covid-19 testi sağlayan “*The Families First Coronavirus Response Act* (PL 116-127)” yasasını imzalayarak gıda yardımı, işsizlik yardımları ve işverenlerin sağlık çalışanları için ek koruma sağlamasını zorunlu kılmıştır. Kongre ayrıca ajansların, çalışanların tesis dışında uzaktan çalışma uygulamalarına yönelik acil durum planları, petrol endüstrisine mali yardım, vergi indirimi ve vergi beyannamesi verme süresinin uzatılması gibi diğer olası önlemleri de ele almıştır.

GSYİH’nın yaklaşık %1’ine denk gelen bu fonlara göre; (i) Virüs testi; yoksullara sağlık yardımı (medicaid) finansmanı için eyaletlere transferler; teşhis, tedavi ve aşuların geliştirilmesi; Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri için destek. (ii) 2 haftalık ücretli hastalık izni; enfekte olanlar için 3 aya kadar acil izin (2/3 ücretle). (iii) Küçük İşletme İdaresi (Small Business Administration - SBA) kredi sübvansiyonlarının genişletilmesi. Ve (iv) 1,25 milyar ABD doları uluslararası yardım. Ayrıca, federal öğrenci kredisi yükümlülükleri 60 gün süreyle askıya alındı. Bu süre zarfında uygulanan ek önlemler ise şu şekildedir:

11 Mart’ta Avrupa’dan Amerika Birleşik Devletleri’ne 30 gün boyunca tüm seyahatlerde kısıtlamalar getirildi, küçük işletmelere Küçük İşletmeler İdare’since düşük faizli krediler sunuldu, Hazine Bakanlığı’nca etkilenen işletmelerin vergi cezaları ertelenmiştir.

13 Mart’ta, eyalet ve yerel yönetim birimlerine destek olmak için afet yardım fonlarını serbest bırakan bir olağanüstü hal ilan edildi. Ayrıca virüsün tespiti için ek testler, bireylerin semptomları tanımlamalarına yardımcı olacak bir web sitesi ve Stratejik Petrol Rezervi için petrol alımları artırılmıştır. Bunlara ek olarak öğrenci kredilerine uygulanan faiz ödemelerinden feragat edildiği duyurulmuştur.

18 Mart 2020’de, bazı ABD işletmelerinin yetersiz tedarik edilen tıbbi ekipman ve sarf malzemelerinin üretimini artırmasını talep etme yetkisi veren Savunma Üretim Yasası (Defense Production Act - DPA) yürürlüğe girmiştir.

- 25 Mart’ta yaklaşık 2,3 trilyon ABD doları (GSYİH’nın yaklaşık %11’i) “*Coronavirus Aid, Relief and Economy Security Act (CARES)*” yasası onaylanmıştır. Covid-19 pandemisinden etkilenen bireyler, aileler ve işletmeler için acil yardım ve sağlık hizmeti sağlanmasını amaçlayan bu yasa şu destekleri içermektedir:

(i) bireylere bir defalık vergi iadesi sağlamak için 293 milyar ABD doları. (ii) işsizlik yardımlarını genişletmek için 268 milyar ABD doları. (iii) yardıma muhtaç bireylere gıda güvenliği ağı için 25 milyar ABD doları. (iv) krediler, garantiler ve Federal Rezerv programını destekleyerek kurumsal iflası önlemek için 510 milyar ABD doları. (v) SBA kredileri ve işçi çalıştıran küçük işletmeler için garantileri kapsayan 367 milyar dolarlık bir kredi programı. (vi) hastaneler için 100 milyar ABD doları. (vii) eyalet ve yerel yönetimlere 150 milyar ABD doları transfer ve (viii) uluslararası yardım için 49,9 milyar ABD doları kredi fonu oluşturulmuştur.

- 23 Nisan 2020’de Temsilciler Meclisi, The “*Paycheck Protection Program and Health Care Enhancement Act* (P.L. 116-139)”, yasasını kabul etmiştir. Bu yasa ile küçük işletme kredileri, sağlık hizmeti sağlayıcıları ve Covid-19 testleri için 484 milyar ABD doları ek kaynak sağlanmıştır. Bu yasa ile (i) SBA’ya ek geri ödemesiz krediler ve işçi çalıştıran küçük işletmelere garantiler için 321 milyar ABD doları. (ii) SBA’nın küçük işletmelere yardımcı olmak için hibe ve kredi sağlaması için 62 milyar ABD doları. (iii) hastaneler için 75 milyar ABD doları ve (iv) virüs testlerinin genişletilmesi için 25 milyar ABD doları sağlanmıştır.

- 27 Aralık 2020’de Başkan Trump “*Consolidated Appropriations Act of 2021 (P.L. 116-260)*” yasasının bir parçası olarak 868 milyar ABD doları (2020 GSYİH’nın yaklaşık yüzde 4,1’i) Covid-19 programları için ek

bir koronavirüs yardımı ile 12 ödenekten 1,4 trilyon dolarlık bir bütçe imzalamıştır. Sağlanan önlemler ise özetle şunlardır: (i) yetişkinler, çocuklar da dâhil olmak üzere uygun bireylere 600 ABD doları teşvik çeki. (ii) 14 Mart 2021'e kadar haftalık 300 ABD dolarına kadar uzatılmış işsizlik yardımı ve 11 haftaya kadar kalifiye bireyler için Pandemi İşsizlik Yardımı. (iii) 31 Ocak 2021'e kadar kira tahliyelerine ilişkin borçların ertelenmesi ve kiracılar için acil durum finansmanı (iv) Aşı üretimi, dağıtımı ve testini desteklemek için fonlar (iv) Okullar, kolejler ve çocuk bakımı yardımı için fonlar (vi) Otobüsler, yollar, havaalanları ve ABD ulusal demir yolu şirketi fonları aracılığıyla ulaşım endüstrisine yardım.

- 11 Mart 2021'de gelindiğinde ise ABD başkanı Joe Biden, başka bir koronavirüs yardımı sağlayan 1,9 trilyon dolar (2020 GSYİH'nın yaklaşık yüzde 8.8'i) tahsis edilen "*American Rescue Plan Act (P.L. 117-2)*" yasasını imzalamıştır. Bu yasaya ile:

(i) 6 Eylül 2021'e kadar haftalık 300 ABD doları ek genişletilmiş işsizlik ödeneği. (ii) bireylere doğrudan ödemelerde 1.400 dolar, tek ebeveynler için 75.000\$'dan 112.500\$'a kadar ve çiftler için 150.000 dolar. (iii) acil ücretli izin, çocuk başına 3.600 dolara kadar genişletilmiş çocuk vergi indirimi, genişletilmiş çocuk ve bağımlı bakım desteği. (iv) küçük işletmelere 50 milyar doların üzerinde hibe ve diğer ödemeler. (v) Eyalet ve yerel yönetimlerine 350 milyar dolarlık yardım. (vi) okullar için 130 milyar dolar; Kolejlere ve üniversitelere 40 milyar dolar. (vii) konut yardımı, acil kiralama yardımı, ev sahibi yardımı ve diğer konut programları için yaklaşık 50 milyar dolar. (viii) Covid-19 aşılı, testler, temaslı takibi ve sağlıkla ilgili diğer finansmanlar dâhil olmak üzere sağlıkla ilgili programlarda 160 milyar doların üzerinde destek. (ix) havaalanları, havayolları ve demiryolu hizmetleri için finansman da dâhil olmak üzere ulaşım için 50 milyar dolar. (x) çiftçiler için borç indirimi de dâhil olmak üzere tarım için 10.4 milyar dolar. (xi) siber güvenliği geliştirmek için 1,9 milyar dolarlık destek sağlanmasının önu açılmıştır.

Parasal Önlemler

-2020 yılı mart ayında FED fonlama faizini toplamda 150 baz puan indirerek %0-0,25 aralığına çekmiştir. Gecelik ve vadeli repolar genişletilmiştir. Reeskont penceresi kredi maliyeti düşürülmüştür. Majör merkez bankalarıyla mevcut swap hatlarının maliyeti düşürülmüş ve döviz işlemlerinin vadesi uzatılmıştır; ABD doları takas limitlerini daha fazla merkez bankası ile genişletmiş; yabancı ve uluslararası para otoriteleri için geçici repo imkanı sunulmuştur.

-15 Mart 2022 tarihi itibarıyla niceliksel genişleme (quantitative easing) yaklaşık 8,95 trilyon ABD dolarına ulaşmıştır.

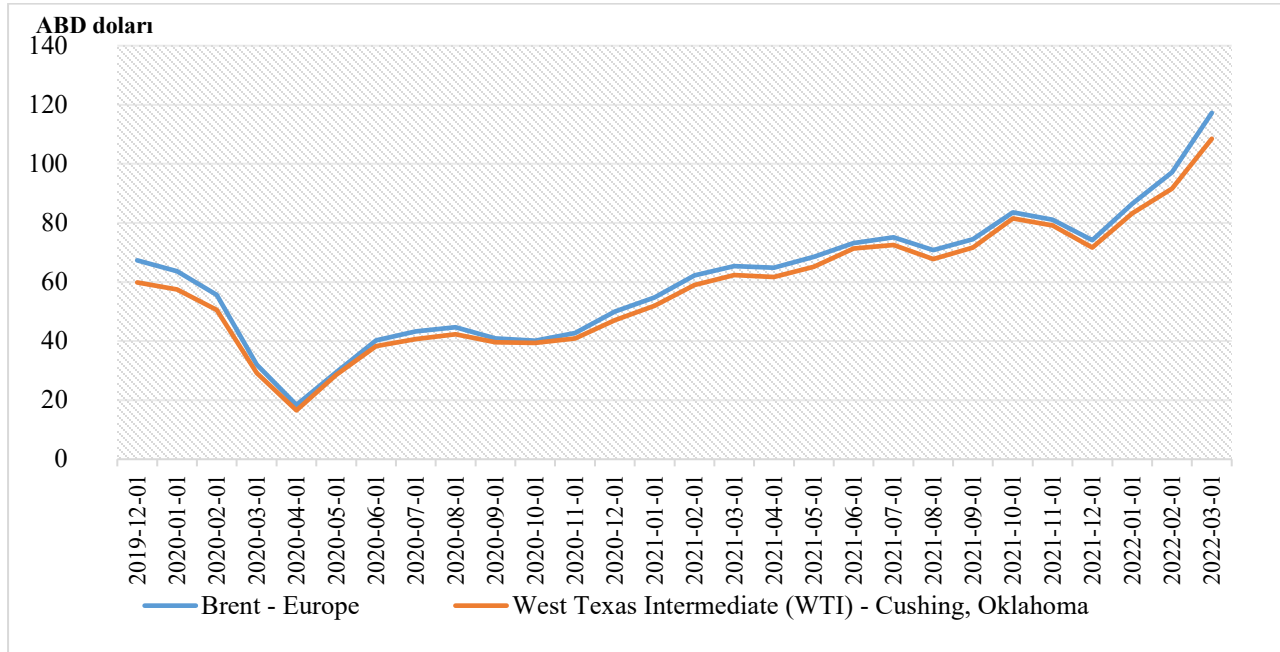
Kaynak: IMF (2021a); Congressional Research Service (CRS) Report (2021); Statista (2022).

4. Covid-19 Pandemisinin ABD Ekonomisine Yansımaları

Covid-19 pandemisi her ne kadar bir sağlık krizi olarak başlasa da kısa süre içerisinde küresel bir ekonomik krize evrilmiştir. Pandemi küresel ölçekte petrol fiyatlarını, üretimi, tedarik zincirlerini ve tüketim talebini etkilerken ülke bazında bütçe açığı, kamu ve özel sektör borçları, işsizlik, enflasyon ve durgunluk sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Küresel ekonomide ortaya çıkan belirsizlik ortamı, karantina tedbirlerinin uzaması, emtia fiyatlarında yaşanan dalgalanma, tedarik zincirinde oluşan bozulma ve iş kollarında değişen koşullar üretim ve istihdamda azalışa yol açarak makroekonomik göstergeleri bozmuştur.

Ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde ve arzulanan büyüme oranlarının yakalanabilmesinde her türlü küresel öneme sahip emtia büyük bir role sahiptir. Bunların başında

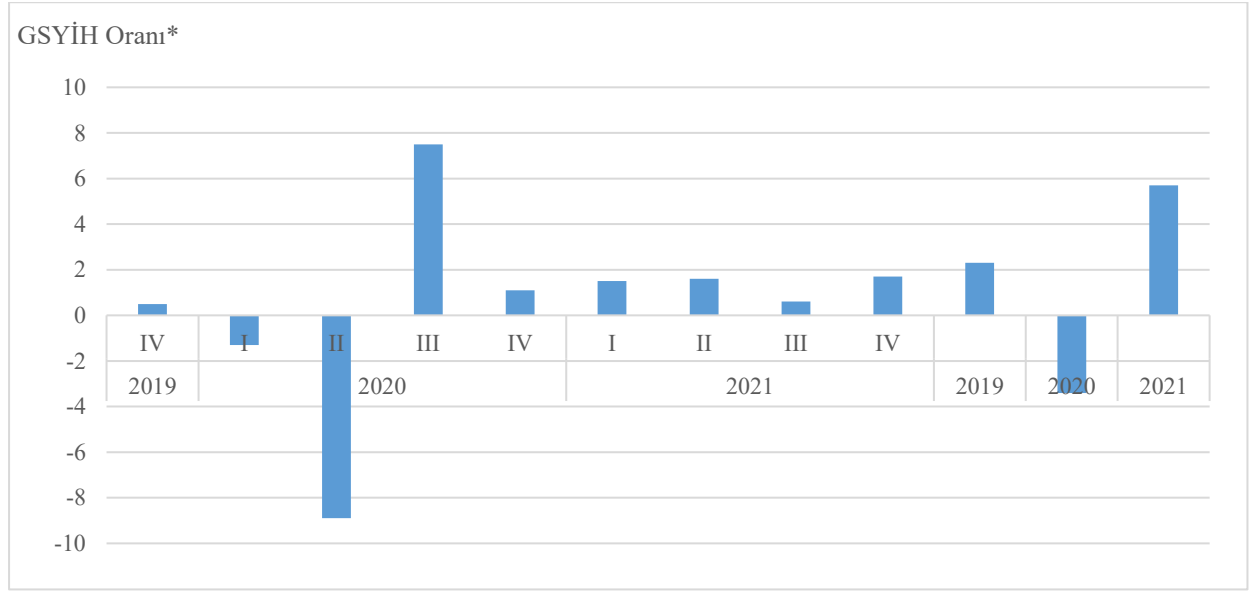
ise enerji gelmektedir. BP (2020) raporu verilerine göre pandeminin başlangıcında üretim, tedarik ve tüketimde yaşanan düşüş dünyanın önde gelen petrol ithalatçılarından olan Çin (toplam ithal edilen ham petrolün %22,6'sı), ABD (%12,5) ve Hindistan'ın (%9,7) başında olduğu ülkelerin petrol talebini azaltmalarına yol açmıştır. Takip eden süreçte ise ekonomi cephesinde yükselen risklerle birlikte petrol fiyatlarında büyük dalgalanmalar görülmüştür. 2020 yılının Nisan ayında Brent petrol fiyatları 18,38 dolara WTI ise 16,55 dolar seviyelerine kadar gerilemiştir (Grafik 4). 2020 yılının üçüncü çeyreğiyle birlikte büyüme ve aşya ilişkin olumlu gelişmelere bağlı olarak petrol talebinin artacağı yönündeki beklentiler petrol fiyatlarının tekrar yükselmesine yol açmıştır.

Grafik 4. Brent Petrol ve WTI Ham Petrol Varil Fiyatları (FRED verilerinden derlenmiştir)

2022 yılı Mart ayında Brent ham petrolünün ortalama varil fiyatı 116 dolara kadar yükselmiştir. Böylece 2021 yılının Aralık ayına göre yüzde 55 artış gösteren Brent petrol fiyatları 2013'ten bu yana en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2022 yılının Şubat ayında Ukrayna'da savaşın ortaya çıkışı ve Rusya'nın ham petrol (küresel petrol üretiminin yaklaşık yüzde 10'una sahip) ihracatının aksaması küresel arzla ilgili endişeleri tetiklemiştir. Yanı sıra Kanada, İngiltere ve ABD'nin de aralarında olduğu birçok ülkenin Rusya'dan petrol ithalatını yasaklamaları ve ithalatı aşamalı olarak durdurma planlarını açıklamaları da petrol fiyatlarının yükselmesinde etkili olmuştur. Bu gelişmeler, yeni petrol kaynaklarına yapılan yetersiz yatırım göz önüne alındığında, petrol tüketiminin küresel üretimi geride bırakacağına ilişkin endişeleri artırmıştır. 2022 yılının Mart ayı başında 130\$/varile yükselen petrol fiyatları, Uluslararası Enerji Ajansı (International

Energy Agency-IEA) üyeleri tarafından büyük bir petrol envanterinin açıklanmasının yanı sıra Çin'in birçok şehrinde tekrar uygulamaya konulan Covid-19 ile ilgili sokağa çıkma kısıtlamalarının yol açtığı zayıf talep beklentileri nisan ayı başında petrol fiyatlarının 100\$/varil seviyesine gerilemesini sağlamıştır (World Bank, 2022: 29). Covid-19 ile yaşanan belirsizlik, tedarik zincirlerinde yaşanan aksama, karantina önlemleri ve değişken petrol fiyatları üretim gerilemesine yol açarak büyüme oranlarını etkilemiştir.

Grafik 5. ABD Büyüme Oranları (OECD (2022) raporu verilerinden derlenmiştir)

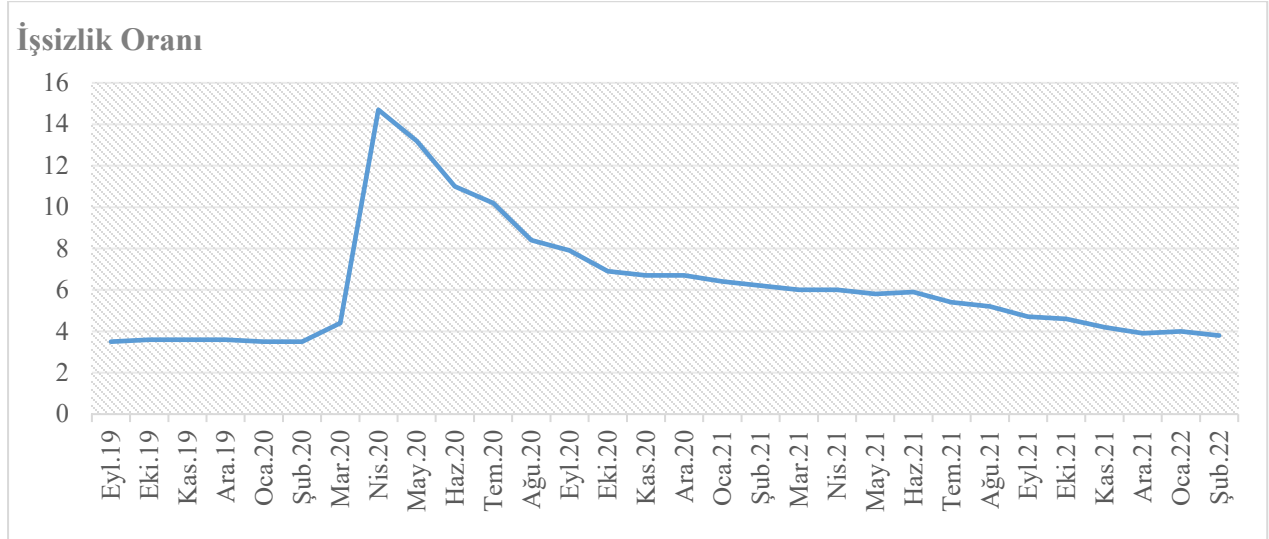
*Not. *Bir önceki çeyreğe ve bir önceki yıla göre büyüme oranında yaşanan yüzde değişim, mevsimsellikten arındırılmış.*

2020 yılında talepte yaşanan keskin daralma birçok işletmenin ara girdi siparişlerini kesmesine yol açmıştır. 2021 yılına gelindiğinde ekonomik büyüme ivme kazanırken arz tekrar hızlı bir şekilde artırılmamıştır. Talebe kıyasla mikroçip üretimine ilişkin zorlukların devam etmesi arz cephesindeki kısıtlamalardan sadece biridir. Ayrıca, nakliye konteynırlarının dünya dağılımı pandemi sırasında büyük ölçüde bozulmuş ve birçoğu olağan rotalarından ayrılmıştır. Bununla birlikte geçici kesintilere yol açan gelişmelerde örn. Süveyş Kanalı'nın kapatılması, Covid-19 pandemisinin ardından Çin'in İnci Nehri Deltası'ndaki limanlardaki kısıtlamalar (Los Angeles ve Long Beach limanlarındaki tıkanıklık gibi) teslimat sürelerinde gecikmeler yaşanmasına neden olmuştur. Emtia fiyatları ise güçlenen ekonomik faaliyetlerle birlikte yukarı yönlü artışını sürdürerek ekonomik büyümeyi baltalamıştır (IMF, 2021b: 8).

Pandemi süresince ABD'nin büyüme rakamlarında görülen değişime grafik 5'te yer verilmiştir. 2020 yılının ikinci çeyreğinde meydana gelen yüzde 8,9'luk daralma 2008 küresel

finans krizinden bu yana ABD ekonomisinin deneyimlediği en büyük daralmaya işaret etmektedir. Benzer şekilde Çin hariç hemen hemen tüm ülkelerde 2020'nin ikinci çeyreğinde ekonomik daralma yaşanmıştır. Pandeminin merkezi olan Çin'de ise bu ekonomik daralma 2020 yılının ilk çeyreğinde görülmüştür. Yaşanan şokun ardından üretim artışının zaman almasına bağlı olarak ABD ekonomisinde kademeli bir toparlanma gerçekleşmiştir. 2020 yılının üçüncü çeyreğinde güçlü bir ekonomik toparlanma yaşanmakla birlikte dördüncü çeyreğe girerken bu ivmenin tekrar yavaşladığı gözlenmektedir (IMF, 2020a:5; IMF, 2020b: 2).

ABD ekonomisinde Covid-19'un yol açtığı üretim düşüşü istihdamı da olumsuz yönde etkilemiştir. Covid-19 krizinin yarattığı emsalsiz durumda işsizliği ölçmek son derece zor bir hal almıştır. Çünkü Covid-19'un nasıl ilerleyeceğine ilişkin belirsizlik işten çıkarmaların geçici mi yoksa kalıcı mı olduğunu anlamayı zorlaştırmıştır (Moreira ve Hick, 2020).

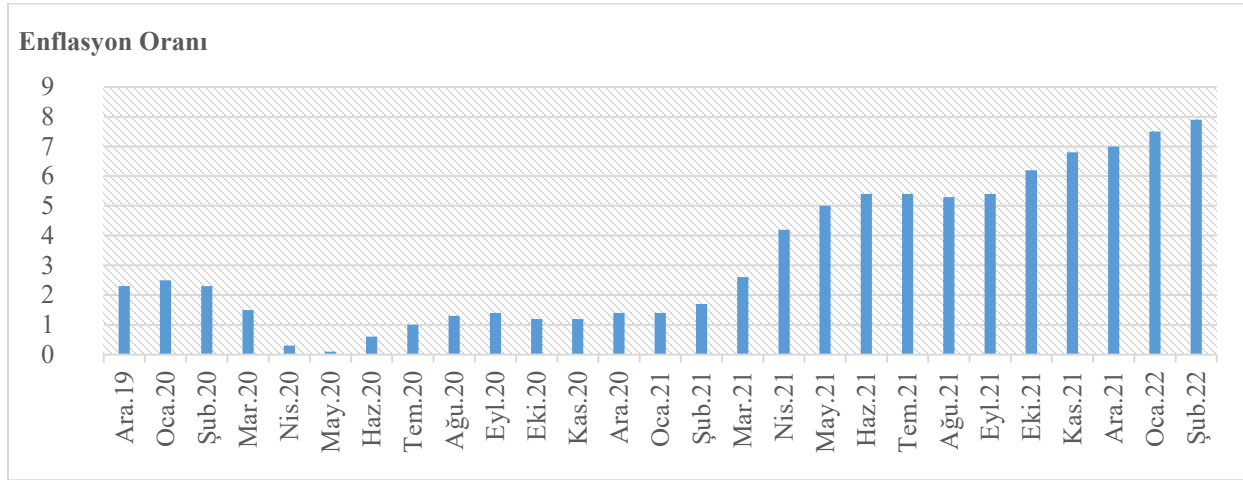

Grafik 7. ABD İşsizlik Oranı (U.S. Bureau of Labor Statistics – BLS verilerinden derlenmiştir)

Covid-19 pandemisiyle ABD'de işsizlik oranı tarihi seviyelerine yükselmiştir. ABD işgücü istatistikleri ofisinin istihdam durum (2020-Nisan) bültenine göre, ABD'de işsizlik oranı 2020 yılının Nisan ayında 10,3 puan artarak yüzde 14,7'ye kadar yükselmiştir. Bu yükseliş ABD işgücü istatistikleri ofisi tarafından 1948 yılından bu yana bu serinin tarihindeki en yüksek oran ve en büyük aylık artışa işaret etmektedir. 2020 yılının Nisan ayında işsiz sayısı 15,9 milyon artarak 23,1 milyona kadar yükselmiştir. Geçici olarak işten çıkarıldığını bildiren işsizlerin sayısı ise 2020 yılının Nisan ayında 16,2 milyon artarak 18,1 milyona ulaşmıştır. Kalıcı olarak işini kaybedenlerin sayısı ise 544.000 artarak 2 milyona yükselmiştir. Beş haftadan daha kısa süre işsiz olan bireylerin

sayısı nisan ayında 10,7 milyon artarak 14,3 milyona yükselmiş ve işsizlerin neredeyse üçte ikisine ulaşmıştır. İşgücüne katılım oranı aylık yüzde 2,5 puan azalarak yüzde 60,2'ye gerilemiş ve böylece 1973 yılından bu yana en düşük seviyeyi (yüzde 60) görmüştür. Toplam istihdam nisan ayında keskin bir düşüşle 22,4 milyon azalarak 133,4 milyona gerilemiştir. İstihdam-nüfus oranı yüzde 51,3 iken, nisan ayı boyunca 8,7 puan düşüş göstermiştir. 2021 yılı sonu itibariyle işsizlik oranları pandemi öncesi seviyelerine gerilemiştir. Ancak IMF (2021b) raporları işsizlik oranlarında yaşanan olumlu gelişmelere rağmen halen işgücü piyasasında önemli bir durgunluğun devam ettiğini vurgulamaktadır.

Covid-19 pandemisi ile bozulan göstergelerden bir diğeri ise yükselen enflasyon oranlarıdır. ABD'de pandemi döneminde gözlemlenen tüketici enflasyonu rakamları ABD'nin son 40 yılının en yüksek enflasyon seviyesini temsil etmektedir. Enflasyonda bu denli yüksek oranlar en son 1980'li yıllarda görülmüştür.

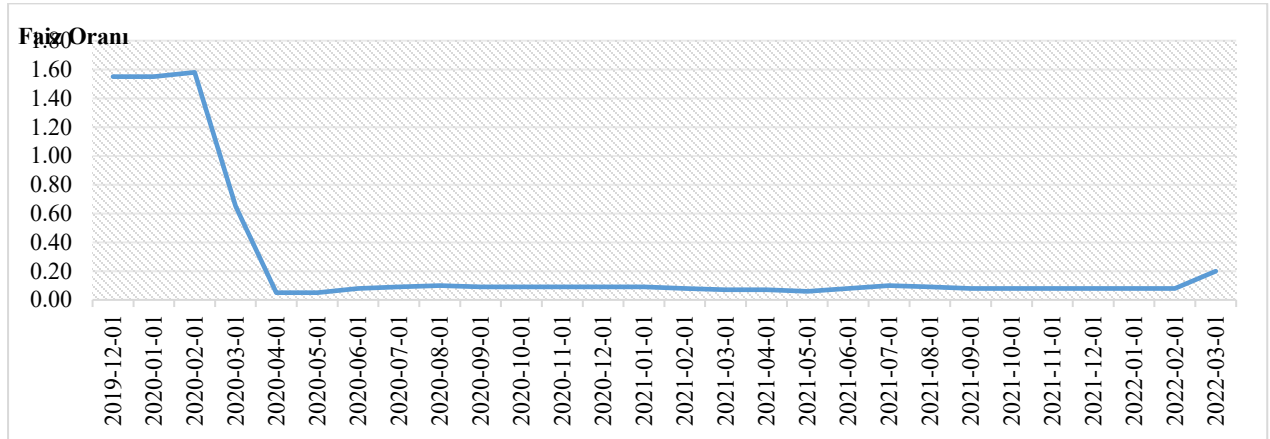

Grafik 8. ABD Tüketici Fiyat Endeksi 12 Aylık Değişim Oranları (%) (BLS verilerinden derlenmiştir)

2021 yılından bu yana ABD'de enflasyon dikkate değer bir yükseliş göstermiş ve ABD ekonomisi için bu durum bir sorun olmaya başlamıştır. ABD'de Tüketici Fiyat Endeksi 2022 yılının Ocak ayında 12 aylık yüzde 7,5'lik artışın ardından 2021 yılının Şubat ayından 2022 yılının Şubat ayına kadar yüzde 7,9 artış göstermiştir. Böylece gıda fiyatları yüzde 7,9 artarak, 1981 yılının Temmuz ayından bu yana en yüksek 12 aylık artışa ulaşmıştır. ABD'de fiyatlar 2021 yılının Şubat ayından 2022 yılının Şubat ayına göre yüzde 25,6 artarken, gıda ve enerji hariç tüm kalemler için fiyatlar yüzde 6,4 artış göstermiştir (BLS). ABD'de enflasyondaki bu hızlı artış büyük ölçüde pandemi kaynaklı arz-talep uyumsuzluklarının, yükselen emtia fiyatlarının ve politikayla ilgili

gelişmelerden (kira ve ipotek ertelemelerinin sona ermesiyle ABD tüketici fiyatlarının barınma bileşenindeki artış gibi) kaynaklanmaktadır (IMF, 2021b: 8).

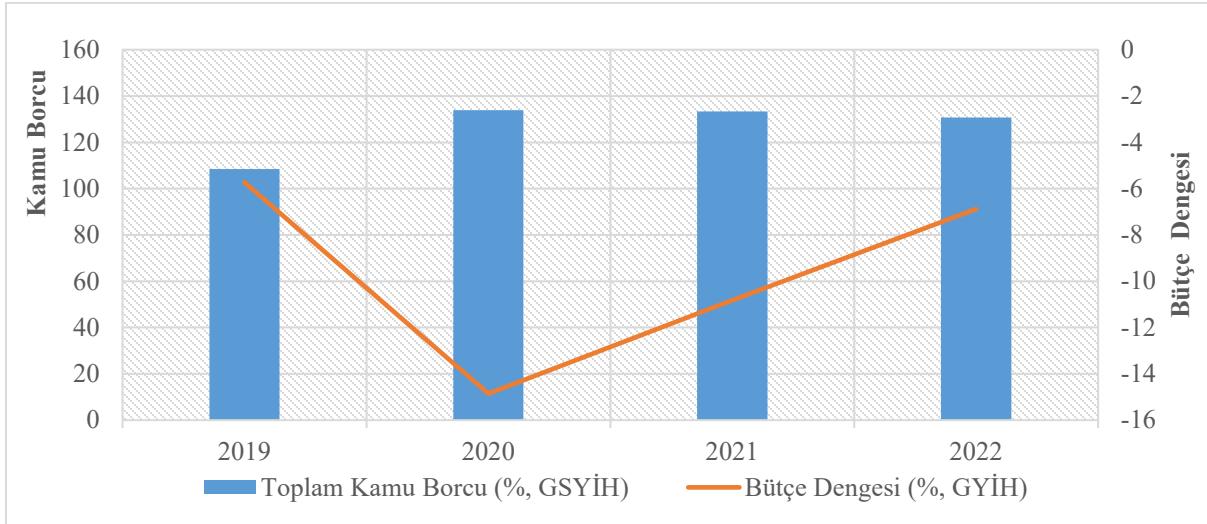
Merkez bankaları ekonomide fiyat istikrarını, işgücü piyasalarını ve büyümeyi bozacak koşullar oluştuğunda para politikaları aracılığıyla müdahale etmektedirler. Keza Covid-19 sürecinde ABD hükümetince uygulanan mali destek ve önlemlerle birlikte FED'in uyguladığı düşük faiz politikaları, bilanço genişlemesi ve parasal önlemler göz ardı edilemeyecek büyüklüklere ulaşmıştır. Covid-19 krizinin ortaya çıkışı ile FED fonlama faizini toplamda 150 baz puan indirerek % 0 - 0,25 aralığına çekmiştir. Bununla birlikte, niceliksel genişleme yoluyla FED'in bilançosu yaklaşık 8,95 trilyon ABD dolarına kadar artırılmıştır. Covid-19 pandemisinin etkilerinin ortaya çıktığı 2020 yılının Mart ayından bu yana geçen iki yıllık süre zarfında işsizlik oranlarının pandemi öncesi seviyelerine yaklaşması, büyüme oranlarında görece meydana gelen toparlanma ve en önemlisi de pandemi süresince geçici olduğu düşünülen enflasyon seviyelerinin kalıcı olduğu yönünde işaretlerin artması ile FED politika faizinde 2022 yılının Mart ayında 25 baz puan bir artış gerçekleştirmiştir. Bu şekilde FED, 2018 yılından bu yana ilk defa bir faiz artışı yapmıştır. Bilanço daraltmasına yönelik varlık alımlarını azaltım sürecine ilişkin bir gelişme gerçekleşmemiş olsa da FED ileriki toplantılarda bu sürecin başlayacağına ilişkin açıklamalarda bulunmuştur.

Grafik 8. ABD Federal Fonlama Faizi (FRED verilerinden derlenmiştir)

Pandemiyle birlikte başvurulan genişletici para ve maliye politikaları kamu harcamalarını artırmış, bütçe gelirlerini ise azaltmıştır. Kamu harcamalarında meydana gelen büyük çaplı artışlara ilaveten, hazinenin vergi indirimleri aracılığıyla vazgeçilen vergi alacakları da kamu gelirlerinde önemli bir azalışa yol açmıştır. Pandeminin kısa sürede bitmeyeceğinin anlaşılması üzerine ABD

hükümeti yeni önlemler almıştır. Nitekim sonrasında ABD kongresi trilyonlarca dolarlık yeni harcama paketleri ilan etmek zorunda kalmıştır.

Grafik 9. ABD'de Kamu Borcu ve Bütçe Dengesi (Fiscal Monitor (2021c) verilerinden derlenmiştir)

2021 yılının Ekim-Kasım aylarında vergi gelirleri geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 23,6 artış göstermiştir. Böylece vergi gelirleri bütçe yılının ilk iki ayı için rekor düzeyde bir büyüklüğe ulaşarak 565,1 milyar ABD doları olmuştur. Kamu gelirlerindeki artış, kurumsal kârların arttığını ve milyonlarca insanın işe geri döndüğünü ve bireysel vergi ödemelerinin arttığı ve nihayetinde canlanan bir ekonomiyi yansıtmaktadır. Ayrıca işletmelerin vergi indirimi kapsamında 2020 yılında ertelenen sosyal güvenlik vergi paylarını ödemeleri de bu artışa katkı sağlamıştır. Kamu harcamaları ise, 2021 bütçe yılının ilk iki ayı için rekor düzeyde bir artış ile (geçen yılın aynı iki ayına göre yüzde 3,9 daha fazla yükselerek) toplam 921,5 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Harcamalardaki artışı dengeleyen kamu gelirlerindeki bu keskin artışa bağlı olarak ABD'nin bütçe açığı azalarak, 2020 mali yılında 3,13 trilyon ABD dolarından 2021 mali yılında 2,77 trilyon ABD dolarına gerilemiştir. Bununla birlikte Kongre Bütçe Ofisi (Congressional Budget Office-CBO) 2022 bütçe yılı için açığının 1,2 trilyon ABD dolarına ineceğini tahmin etmektedir (ECLAC, 2021: 23, 24). 2020 ve 2021 yıllarında gayri safi millî hasılaya oranla bütçe açığı sırasıyla yüzde -14,85 ve yüzde -10,82 seviyesine yükselmiştir.

Pandemiye yönelik uygulamaya konulan tedbirler bütçe açıklarının yanında kamu borçlarında da bir artışa yol açmıştır. Federal borçlar bütçe açığı/fazlasından büyük ölçüde etkilenmektedir. Harcama için yeterli gelir olmadığında hükümet aradaki farkı kapatmak için borç

almaktadır. Belirli bir yılda fazla gelir oluştuğunda bu fonların çoğu federal borcu ödemek için kullanılmaktadır. ABD'nin 2021 yılında kamu borcu 28.43 trilyon dolara ulaşmıştır. 2020 yılında toplam borç 1.48 trilyon dolar artmıştır. Zaman içinde federal borçtaki değişimi ortaya koymanın bir başka yolu ise federal borcun Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranını izlemektir. Bu oran da zamanla artmıştır. 2019 yılında borç/GSYİH oranı yüzde 108 iken, pandemi sürecinde daha fazla yükselerek hem 2020 hem de 2021 yıllarında yaklaşık yüzde 130 seviyesine kadar tırmanmıştır (Grafik 9). ABD'nin toplam federal borcu son on yılda her yıl artmasına rağmen faiz gideri oldukça istikrarlı kalmıştır. 2021 yılının faiz gideri geçen yıla göre 40 milyar dolar (% 8) yükselerek 562 milyar dolar olmuştur. Kamu borçlarının çoğu Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yerli yatırımcılara ait olması önemli başka bir avantaj sunmaktadır. Ancak düşük borçlanma maliyetleri borç biriktirmeyi teşvik edebilmektedir. Nitekim 2001'den beri ABD'nin borcu istikrarlı bir şekilde artmaktadır (U.S. Bureau of the Fiscal Service).

5. Covid-19 Pandemisinin Ortaya Çıkardığı Küresel Güçlükler

Ekonomik krizlere karşı alınan önlemler krizlerin derinliğine göre değişiklik gösterebilmektedir. Dahası dünya tarihinde ekonomik krizlerin olumsuz sonuçlarının hangi şekilde azaltılacağı, krizlerden çıkışın nasıl sağlanacağı, üretim faaliyetlerinin tekrardan ne şekilde canlanacağı, para ve maliye politikalarından hangisinin efektif olacağına kadar çok sayıda soru halen güncelliğini korumaktadır.

2021 yılında ABD ekonomisinde ve diğer gelişmiş ekonomilerde ön plana çıkan sorunların başında yükselen enflasyon gelmektedir. Politika yapıcıların enflasyonla mücadelede sıkı veya gevşek para politikaları tercihleri ise ABD ekonomisi için yeni ekonomik sorunları gündeme getirmiştir. ABD'deki mevcut enflasyonun sorumlusu olarak artan toplam taleple birlikte ekonominin arz cephesinde gelişen şoklar ve Covid-19 süresince uygulanan politikalar olmuştur. Bu süreçte uygulanan gevşek para ve maliye politikaları ile hanehalkının karantina süresince biriken tasarruflarının tetiklediği tüketici harcamaları toplam talepte büyük bir artışa yol açmıştır (Roubini, 2022). Nitekim tüketici harcamaları ABD ekonomisinin yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. Pandemi süresince hanehalkları ekonomik teşvikler ve işsizlik sigortası gibi devlet transferleri nedeniyle tüketim harcamalarını artırmışlardır. Bununla birlikte bu süreç ucuz sermayeye ulaşımı kolaylaştırmıştır (Furman, 2022). Arz cephesinde ise; karantina koşullarında, tedarik zincirlerinde ve emek arzında yaşanan aksamaların yol açtığı dar boğazlar sorunları gittikçe

büyütmüştür. Ukrayna savaşı ve Çin'in Covid-19 ile mücadelede uyguladığı “sıfır-Covid” politikası arz cephesinde emtia fiyatları (enerji, endüstriyel metaller, gıda, gübreler vb.) ve tedarik zinciri sorunlarına yenilerini eklemiştir. Merkez bankaları enflasyonla müdahalede uygulayacakları para politikalarının sonuçları konusunda bir ikileme karşı karşıyadır. Nitekim para politikası önlemlerinin sertliği, resesyon ya da daha çok işsizlik şeklinde kendini gösterecek ve ekonomide sert bir inişe yol açabilecektir. Para politikası yapımcılarının önceliği hızlı bir şekilde enflasyonla mücadele etmek ise geleneksel olmayan genişletici politikaları ortadan kaldırmalı ve faiz oranlarını sert bir şekilde yükseltmelidirler. Aksine amaçları büyüme ve istihdamı sürdürmek ise o halde para politikaları daha yavaş bir şekilde uygulamaya konulmalıdır. Ancak bu durumda da hedefin üzerinde kalıcı bir enflasyon ile karşı karşıya kalınacaktır (Roubini, 2022).

Pandemi süresince sağlanan desteklerin geri çekilme zamanı planlanırken ekonomik toparlanmanın tehlikeye atılmaması gerekmektedir. Zira kamu maliyesi açısından bu desteğin süresiz olarak devam ettirilemeyeceği bilinmelidir. Bir noktadan sonra toparlanma hızlandığında ülkelerin mali pozisyonlarını düzeltmeye yönelik geçişe başlamaları gerekecektir (OECD, 2021: 32). Pandeminin ortaya çıkardığı koşullar büyüme oranlarını düşürerek, kamu borcu ve bütçe açığını yükseltmiştir. ABD ekonomisi küresel finans krizi ve Covid-19 krizinin neden olduğu ikiz şoka rağmen hala büyük bir mali alana sahiptir. Gelişmiş ekonomiler için yüksek borç seviyeleri, sürdürülebilirliğin de ötesinde kamu maliyesinin öngörülemeyen şoklara yanıt verme esnekliğini kaybetmesine yol açması nedeniyle sorun oluşturmaktadır. CBO'nun 2020 yılının Ekim ayı raporuna göre; ABD'nin 2050 yılına kadar borç/GSYİH oranı yüzde 190'a ulaşacaktır. ABD ekonomisini bekleyen başka bir tehlike ise demografik değişime bağlı olarak artması beklenen kamu harcamalarıdır. Bebek patlaması kuşağının önümüzdeki on beş yıl içinde emekliye ayrılmasıyla birlikte yetersiz finanse edilen sosyal güvenlik kurumu ve yaşlı nüfus açısından ortaya çıkacak harcamalar için bütçeden büyük transferler gerçekleştirilmesi gerekecektir (Rogoff, 2021). OECD'nin 2007-2020 yıllarına ilişkin verileri ABD bütçesinden en fazla kamu harcamasının sağlık ve sosyal koruma alanlarında yapıldığını göstermektedir. 2020 yılında ABD bütçesinde kamu harcamaları içerisinde en yüksek paya sosyal koruma harcamaları (% 25) ve sağlık harcamaları (% 22) sahiptir. Sosyal koruma harcamaları içerisinde ise en büyük ağırlığı yaşlı nüfus için yapılan harcamalar oluşturmaktadır. Benzer şekilde 2020 yılında yaşlı bağımlılık oranı[†] % 28,4 ve

[†]Yaşlı bağımlılık oranı (%)={((65+ yaş)/(20~64 arası nüfus))x100.

potansiyel destek oranı[‡] ise % 3,5'tür. Amerikan nüfusunun yaşlanmasına bağlı olarak çalışan aktif nüfusun azalması hazinenin daha az vergi geliri elde etmesine ve daha yüksek kamu harcaması yapmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede nüfusun demografik değişimi dikkate alınarak maliye politikası yeniden değerlendirilmeli ve daha etkili ve esnek politikalara odaklanılmalıdır.

Covid-19 pandemisi ülkelerin var olan yapısal zorluklarını ortaya çıkarmış ve devletleri ve hükümetleri çok yönlü zorlu ekonomik koşullarla mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Bu zorlukların üstesinden gelmek çok çeşitli vergi, harcama ve yönetim reformları gerektirmektedir. Mali araçların optimal bileşimi, ülkeye özgü çok çeşitli faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. ABD'nin de içinde olduğu pek çok OECD ülkesinin emeklilik, sağlık ve uzun vadeli bakım harcamaları bütçe üzerinde önemli ölçüde yukarı yönlü baskıya sahiptir. Bu noktada yüksek vergilendirme ve harcama düzeylerine sahip olan ülkeler harcama büyümesini sınırlamaya ve verimliliğini artırmaya ihtiyaç duyulabilir. Vergi oranlarının ayarlanması, vergi tabanlarının genişletilmesi ve vergi kompozisyonunun değiştirilmesi gibi vergi sisteminde yapılan değişiklikler yoluyla vergi gelirlerinde artış sağlanabilir. Kamu harcaması tarafında ise, ülkelerin önceliklerini belirleyerek düşük öncelikli veya etkisiz harcamaları azaltarak ve öncelikli politika alanları için kaynakların düzenlenmesi ile harcamalar sınırlandırılabilir (OECD, 2021: 5-31).

Covid-19 pandemisi zorlu geçen iki yılda pek çok alanda köklü değişimlere yol açmıştır. Bu değişim büyük bir zorluk olarak değerlendirilebileceği gibi yeni fırsatları da ortaya çıkarmıştır. Pandemi ile birlikte tüketici tercihleri, üretim ve çalışma modellerinin değiştiği, yeni iş kolları ve dijitalleşmenin ivme kazandığı yeni bir ekonomi anlayışı ortaya çıkmıştır. Öyle ki pandeminin ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçlar; tüketim, tasarruf ve yatırım kalıplarını neredeyse kökten değiştirmiştir. Bu dönemde özellikle dijital teknolojinin gelişimi hız kazanmış ve kullanım alanları genişlemiştir. Yaşanan bu değişime hızlı adapte olan bireyler ve firmalar için pandemi neredeyse bir fırsata dönüşmüştür. Ekonomilerin bu yöndeki gelişmeleri göz ardı etmeden söz konusu süreçte entegre olacak destekleyici politikalar üretmesi pandemi sonrası dönem için fayda sağlayacaktır.

Covid-19 krizi kamu maliyesinde dijitalleşmeyi artırmıştır. Dijitalleşmenin sunduğu imkânlar, vergi idareleri ve vergi mükellefleri açısından daha fazla kullanılabilir hale gelmiştir. Vergi idareleri, giderek daha büyük ve daha entegre veri setleri kullanmakta ve risk yönetimini ve

[‡]Potansiyel destek oran (%) = $\{(20\sim 64 \text{ arası nüfus}) / (65+ \text{ yaş})\} \times 100$. İlgili veriler Birleşmiş Milletler (United Nations) veri kaynağından sağlanmıştır.

uyumluluğu geliştirmek için analitik araçlar ve teknikler uygulamaktadır (OECD, 2021: 31). Bu gelişmeler ile dijitalleşmenin sunduğu olanaklardan daha fazla yararlanılarak vergi kayıp ve kaçakçılığının azaltılması sağlanabilir. Örneğin kripto paralar ile hayatımıza giren blok zinciri teknolojisi sayesinde vergi denetimlerinde etkinlik artırabilir. Bununla birlikte artan dijitalleşmenin sunduğu imkânlar ile ortaya çıkan yeni vergilendirilebilir dijital kaynakların hızla niteliğinin belirlenerek vergi kapsamına alınması vergi gelirlerinde artış sağlayabilecektir.

Covid-19 krizi ile birlikte tedarik zincirlerinin ekonomi için önemi daha fazla ön plana çıkmıştır. Küresel tedarik zinciri, firmaların en düşük maliyetle ucuz kaynağa sahip olan ülkelerden kaynak temini başta olmak üzere üretimin bölünmesi, ülkeler arasında daha iyi bir işbölümüne ve böylece uzmanlaşmadan daha fazla kazanıma imkân tanımaktadır. Dış kaynak kullanımı; doğal afetler, jeopolitik, teknolojik, sözleşmeye dayalı veya talep faktörleri noktasında risk içermektedir. Şimdi ise dış kaynak kullanımı Covid-19 krizine bağlı olarak üretimin aksamana yol açan pek çok riski ortaya çıkarmıştır. Bu riskleri azaltabilmek için ülkelerin üretim ağlarının kümelenmesi yerine daha fazla çeşitlendirilmesi önerilmektedir (Song ve Zhou, 2020:10).

Her ne kadar pandemiler tüm ülkeleri aynı anda etkilese de, ülkelerin sahip oldukları dinamikler krizlerle baş edebilmesi açısından farklı avantaj ve dezavantajlar yaratmıştır. Ekonomik dengeleri sağlam ve daha az borçlu ülkeler bu konuda daha avantajlı konumda olurken, istikrarsız ve gelişmemiş ülkeler daha dezavantajlı konumda olmuştur. Ancak gelişmiş ülkeler açısından bir dönem avantaj olan olgular küresel ekonomiler için risk barındırabilmektedir. Örneğin başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülke merkez bankasının pandemiyle birlikte ortaya koyduğu pek çok genişletici ekonomi politikalarından (geleneksel ve geleneksel olmayan para politikaları) zamanla daraltıcı ekonomi politikalarına geçmeleri, dünya büyümesi üzerinde yıkıcı etkileri olacak yeni bir mali krize yol açabilecek bir kredi sıkışıklığına neden olabilir veya bir borç krizini tetikleyebilir. Pandemiyle birlikte ortaya çıkan stagflasyon riskini azaltmak için, başta ABD olmak üzere, gelişmiş ülkelerin ortaya koyduğu her türlü çabanın daha fazla gözetilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde gelişmekte olan ülke ekonomilerinin bu politikalardan kaynaklı sorunları da acil bir öncelik olarak ortaya çıkacaktır.

Hemen hemen tüm ekonomik faaliyetlerde enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. BP (2020) raporuna göre, 2019 yılında dünyadaki enerji kaynaklarının % 84'ünü fosil yakıtlar oluşturmaktadır. Petrol ise bu yakıtların % 33'ününü oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar petrol

rezervlerinin yarım yüzyıl sonra tükeneceğini göstermektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları ve kaya gazı çalışmalarında yaşanan gelişmelere rağmen şu an için bu kaynaklar dünyanın enerji ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Öte yandan küresel ekonomide enerji bağımlılığına yönelik riskler (ambargo, arz kısıntısı vs.) her geçen gün artmaktadır. Yakın gelecekte ekonomileri bekleyen temel tehlikelerden biri de enerji krizleridir. Bu bağlamda alternatif enerji kaynakları için ARGE çalışmalarına öncelik verilmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımların arttırılması enerji bağımlılığına yönelik ortaya çıkabilecek risklerin bertaraf edilmesi açısından önem arz etmektedir.

Küresel ekonominin yakın geleceğinde ciddi belirsizlikler yaşanmaya devam edecektir. Ancak her bakımdan temel gıda ve enerji emtialarının arzını arttırmak esas olmalıdır. Politika yapıcılar petrol ve gıda fiyatlarındaki artışa karşı koymalıdır. Aynı şekilde pandemiyle birlikte yükselişe geçen küresel enflasyona karşı koyulurken, gelir kaybına uğrayan kesime yönelik sosyal politikalar gözetilmelidir.

Netice itibariyle Covid-19 pandemisi ile birlikte enerji ve gıda fiyatlarında yaşanan dalgalanma, üretim faaliyetlerinin aksaması, büyümenin yavaşlaması, enflasyonun yükselmesi de dahil pek çok ekonomik gösterge olumsuz etkilenmiştir. Covid-19'un tetiklemesi düşünülen potansiyel küresel risklere karşı çok daha geniş bir küresel iş birliğinden geçen yeni bir formüle ihtiyaç vardır. Her ülke ekonomisinin kendine özgü dinamikleri olmasına karşın ülkeler sağlık, gıda gibi öncelikli konularda daha iş birliği içerisinde olmalıdır ve başta ABD olmak üzere birçok ülke var olan sorunlar arasında önceliklerini belirlemeli ve kaynaklarını ona göre yönetmelidir.

6. Sonuç

Dünya ülkeleri savaş, salgın hastalık, ekonomik kriz, doğal afetler gibi irili ufaklı birçok krizin geniş yer kapladığı çok sayıda olaya sahne olmuştur. Yaşadığımız dönemde etkileri bakımından insanlık tarihini derinden etkileyen son tehdit ise Covid-19 pandemisidir. Öyle ki Covid-19 pandemisi bireyler, firmalar, sektörler, hükümetler ve devletler ölçeğinde çok boyutlu ekonomik ve sosyal sorunlara yol açmıştır.

Covid-19 her ne kadar bir sağlık krizi olarak ortaya çıksa da kısa süre içerisinde ekonomik bir krize dönüşmüştür. Bu kriz politika yapıcılarını zorlu ekonomik koşullarla karşı karşıya bırakmıştır. Hükümetler pandeminin yayılımını önlemek ve sağlık alanında ortaya çıkan ihtiyaçları gidermek üzere acil eylem planları oluşturmuşlardır.

Covid-19 krizi, zorlu geçen iki yılda pek çok alanda köklü değişimlere yol açmıştır. Bu değişim büyük bir zorluk olarak değerlendirilebileceği gibi yeni fırsatları da ortaya çıkarmıştır. Karantina önlemleri çevresinde ortaya koyulan uzaktan çalışma modelleri özellikle dijitalleşme ve e-ticarete yönelik alanlarda farklı nitelikte uygulamalar hız kazanmıştır. Öyle ki pandemi ile birlikte tüketici tercihleri, üretim ve çalışma modellerinin değiştiği, yeni iş kolları ve dijitalleşmenin ivme kazandığı yeni bir ekonomi anlayışı ortaya çıkmıştır. Pandeminin ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçlar; tüketim, tasarruf ve yatırım kalıplarını neredeyse kökten değiştirmiştir. Özellikle dijital teknolojinin gelişimi hız kazanmış ve kullanım alanları genişlemiştir. Yaşanan bu değişime hızlı adapte olan bireyler ve firmalar için pandemi bir fırsata dönüşmüştür.

Covid-19 pandemisi ülkelerin var olan yapısal zorluklarını ortaya çıkarmış ve devletleri çok yönlü zorlu ekonomik koşullarla mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’de pandemiye karşı parasal ve mali önlemlere başvurarak ekonomiye müdahale etmiş ve bu çerçevede çok sayıda acil destek ve önlem paketi açıklamıştır. ABD gibi gelişmiş ülkelerin Covid-19 ile mücadele kapsamında piyasalara verdiği her türlü destek zamanla fiyatlar genel düzeyini bozmuş ve küresel enflasyon sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Pandemiyle birlikte ortaya koyulan politikalar ve neticeleri stagflasyon riskini daha çok ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla hem ABD hem de diğer ülkelerin majör merkez bankaları pandemi sonrasında uygulayacakları ekonomi politikaları setinde yeni bir mali krize yol açabilecek bir kredi sıkışıklığına veya bir borç krizine mahal vermeyecek şekilde yapacakları politika önlemlerine özen göstermelidirler. Aksi halde mal ve hizmet ticaretinde sınırların kalktığı küresel ekonomide birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomi yeni ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalabilir. Özellikle gelişmiş ülkeler parasal sıkılaştırmaya giderken gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkabilecek riskleri dikkate almaları gerekmektedir.

Tüm bu gelişmeler göstermektedir ki, küresel ekonomi yakın gelecekte belirsizlikler yaşanmaya devam edecektir. Covid-19 süreci eşliğinde insanlığın birçok seçim yapması gerekecektir. En önemlisi de Covid-19’un tetiklemesi düşünülen potansiyel küresel risklere karşı çok daha geniş bir küresel işbirliğinden geçen yeni bir formüle ihtiyacın varlığıdır. Küresel sistemin revizyonuyla birlikte değişime uğrayacak olan küresel ekonomik koşullar her ülke tarafından dikkatle takip edilmeli ve politikalar bu yönde oluşturulmalıdır.

Kaynaklar

- Ahir, H., Bloom, N., & Furceri, D. (2018). World Uncertainty Index. Stanford mimeo.
- Altig, D., Baker, S., Barrero, J. M., Bloom, N., Bunn, P., Chen, S., ... & Thwaites, G. (2020). Economic uncertainty before and during the COVID-19 pandemic. *Journal of Public Economics*, 191, 104274.
- Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J., & Terry, S. J. (2020). Covid-Induced Economic Uncertainty (No. w26983). *National Bureau of Economic Research*.
- Bekkers, E., & Schroeter, S. (2020). An economic analysis of the US-China trade conflict (No. ERSD-2020-04), *WTO Staff Working Paper*.
- British Petroleum Company. (2020). BP statistical review of world energy. London: British Petroleum Co.
- Bureau of Labor Statistics, Employment Situation News Release, Alınan yer https://www.bls.gov/news.release/archives/empsit_05082020.htm
- Bureau of Labor Statistics, U.S. Department of Labor, *The Economics Daily*, Consumer prices for food up 7.9 percent for year ended February 2022 at. Alınan yer <https://www.bls.gov/opub/ted/2022/consumer-prices-for-food-up-7-9-percent-for-year-ended-february-2022.htm>
- Bureau of the Fiscal Service, Your Guide to America's Finances. Alınan yer [USA Spending.gov](https://www.USA Spending.gov)
- Congressional Research Service (2021). Global Economic Effects of COVID-19. Alınan yer <https://crsreports.congress.gov>.
- Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), United States economic outlook: third quarter of 2021 (LC/WAS/TS.2021/10), Santiago, 2021.
- Furman, J. (2022). Will US Consumers Keep Spending?, Project Syndicate, (E.t. 31 Mayıs, 2022).
- IMF (2019). World Economic Outlook: Growth Slowdown, Precarious Recovery. Washington, DC, April.
- IMF (2020a). World Economic Outlook: The Great Lockdown. Washington, DC, April.
- IMF (2020b). World Economic Outlook: A Long and Difficult Ascent. Washington, DC, October.
- IMF (2021a). Policy Responses to Covid-19, Alınan yer <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>.
- IMF (2021b). World Economic Outlook: Recovery during a Pandemic—Health Concerns, Supply Disruptions, Price Pressures. Washington, DC, October.

- IMF (2021c). Fiscal Monitor: Strengthening the Credibility of Public Finances. Washington, October.
- Li, R., Pei, S., Chen, B., Song, Y., Zhang, T., Yang, W., & Shaman, J. (2020). Substantial undocumented infection facilitates the rapid dissemination of novel coronavirus (SARS-CoV-2). *Science*, 368(6490), 489-493.
- Lu, F. (2018). China–US trade disputes in 2018: An overview. *China & World Economy*, 26(5), 83-103.
- Moreira, A., & Hick, R. (2021). COVID-19, the Great Recession and social policy: Is this time different?. *Social Policy & Administration*, 55(2), 261-279.
- OECD (2021), Tax and Fiscal Policies after the COVID-19 Crisis: OECD Report for the G20 Finance Ministers and Central Bank Governors, October 2021, Italy.
- OECD (2022), Alman yer [GDP growth Quarterly National Accounts, 21 February](#)
- OECD, Government at a Glance- Public finance and economics, Alman yer <https://stats.oecd.org/Index.aspx?queryid=82342>
- Rogoff, K. (2021). Fiscal sustainability in the aftermath of the great pause. *Journal of Policy Modeling*, 43(4), 783-793.
- Roubini, N. (2022). Don't Bet on a Soft Landing, Project Syndicate, Alman yer <https://www.project-syndicate.org/commentary/reducing-inflation-likely-to-cause-recession-by-nouriel-roubini-2022-05?barrier=accesspaylog>.
- Song, L., & Zhou, Y. (2020). The COVID-19 pandemic and its impact on the global economy: what does it take to turn crisis into opportunity?. *China & World Economy*, 28(4), 1-25.
- Steinbock, D. (2018). US-China trade war and its global impacts. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 4(04), 515-542.
- Smith, W. A., Chiew, C. J., & Lee, V. J. (2020). Can we contain the COVID-19 outbreak with the same measures as for SARS?. *The lancet infectious diseases*, 20(5), e102-e107.
- WHO (2020), WHO timeline-COVID-19. Alman yer <https://www.who.int/news-room/detail/27-04-2020-who-timeline---covid-19>.
- WHO (2003), Summary table of SARS cases by country, 1 November 2002–7 August 2003, Alman yer https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/232250/WER7835_310-311.PDF?sequence=1&isAllowed=y
- WHO, Alman yer <https://covid19.who.int/>.
- The World Uncertainty Index-WUI, <https://worlduncertaintyindex.com/>

World Bank (2022). Commodity Markets Outlook: The Impact of the War in Ukraine on Commodity Markets, April.

United Nations (2019). Department of Economic and Social Affairs, Population Division World Population Prospects 2019, Online Edition. Rev. 1.

U.S. Trade Representative (USTR), U.S.-China Trade Facts, <https://ustr.gov/> (E.t. 30 Mart, 2022)

Yang, Y., Peng, F., Wang, R., Guan, K., Jiang, T., Xu, G., ... & Chang, C. (2020). The deadly coronaviruses: The 2003 SARS pandemic and the 2020 novel coronavirus epidemic in China. *Journal of autoimmunity*, *109*, 102434.

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume VII, Issue 1, pp. 133-171, 2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beta>

Original Article / Araştırma Makalesi

Received / Alınma: 13.05.2022 Accepted / Kabul: 27.06.2022

Portrait of an Ottoman Province: Social and Economic Characteristics of the Population in Diyarbakir Province towards the End of the 19th Century

Mustafa BULUT^a

^aAssistant Professor, Dicle University, Diyarbakir Vocational School of Social Sciences, Department of Management and Organization, Diyarbakir, TURKEY.

<https://orcid.org/0000-0002-3747-7887>

ABSTRACT

It has been an on-going fact since ancient times to conduct a census, count households and to collect data about the population of the country due to reasons such as imposing taxes, determining the number of men to be recruited for the army and working on road construction. The province of Diyarbakir always maintained its position as one of the most important cities of the Ottoman Empire in terms of commercial and economic aspects as well as being an administrative, military and cultural centre. Diyarbakir is a centre with significant characteristics in terms of ethnic, religious and sectarian diversity. Sunnis, Alevis, Armenians, Şemsiler (Sun Worshipers), Assyrians, Chaldeans, Yazidis, etc. have lived together in Diyarbakir. In this study, primarily the information obtained by scanning British Consulate reports in the National Archives in London, Diyarbakir Annuals, and local and foreign sources related to the subject have been searched and the data have been analysed comparatively. The Muslim and non-Muslim population has been revealed in detail and the social and economic characteristics of the population have been evaluated. Initially, the population of the Ottoman Empire including Diyarbakir, which is the subject of the study and the social and economic characteristics of the population, have been discussed in order to make the assessments accurately.

Keywords

Diyarbakir Province, Population, Education, Social, Economic

JEL Classification

N35, N95

CONTACT Mustafa BULUT ✉ mbulut@dicle.edu.tr 📧 Dicle University, Diyarbakir Vocational School of Social Sciences, Department of Management and Organization, Diyarbakir, TURKEY

Osmanlı Vilayeti Portresi: 19. Yüzyılın Sonlarına Doğru Diyarbakır Vilayetinde Nüfus (Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri)

ÖZ

Askere alınacak erkeklerin sayısını belirlemek, yol yapımı ve benzeri işlerde çalıştırmak, vergi toplamak gibi nedenlerle insanları, haneleri saymak ve ülke nüfusu hakkında bilgiler derlemek eski zamanlardan beri süregelen bir olgudur. Diyarbakır Vilayeti, idarî, askerî ve kültürel bir merkez olmanın yanı sıra, ticarî ve ekonomik açıdan da Osmanlı'nın en önemli şehirlerinden biri olma özelliğini daima korumuştur. Diyarbakır, etnik, dini ve mezhep farklılıkları açısından da kayda değer özelliklere sahip bir merkezdir. Sünniler, Aleviler, Ermeniler, Şemsiler, Süryaniler, Keldaniler, Yezidiler vs. Diyarbakır'da birlikte yaşamışlardır. Bu çalışmada, Diyarbakır Salnameleri ve Londra'daki Ulusal Arşiv'de bulunan İngiliz Konsolosluk raporları taranarak elde edilen bilgiler başta olmak üzere, konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynaklar araştırılmış, veriler karşılaştırılarak analizleri yapılmıştır. Müslüman ve Müslüman olmayan nüfus detaylı şekilde ortaya çıkarılmış, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri değerlendirilmiştir. Değerlendirmelerin sağlıklı yapılabilmesi için, önce Diyarbakır Vilayetinin de bünyesinde olduğu Osmanlı Devleti'nin, çalışmaya konu olan dönemdeki nüfusu ile nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler
Diyarbakır Vilayeti,
Nüfus, Eğitim,
Sosyal, Ekonomik

JEL Kodu
N35, N95

1. Introduction

Since ancient times, population censuses have been conducted for different purposes, primarily to determine the people to be recruited for the army and to collect taxes. In ancient Egypt, censuses were conducted to share lands after the flood caused by the Nile River and to employ people in the construction of the pyramids. It is told in the Story of Birth (Birth of Christ) that Mary and Joseph had to travel to Bethlehem in order to join the census and pay taxes, following Roman Emperor Caesar Augustus' order that every man would be counted in his birthplace (Humphreys, 1991, p 401). A census was conducted by Demetrios of Phaleron in the late 4th century BC, who was governor of Athens on behalf of the Macedonians (Wees, 2011, p 95).

Nowadays, censuses reveal numerous data about the population such as the following: female-male population ratio, literacy rate, the number of people living in villages and cities, the population of different cultural and religious communities, the number of employees in each sector, the rate of unemployment, the number of children at school age, and the need for classrooms and other institutions like hospitals.

It is highly probable that any kind of social and economic investments to be made in settlements, where the social and economic characteristics of the population are analysed correctly,

will be feasible within the scope of calculable risk and will reach its intended purpose. This means rational use of resources that are already limited in the public and private sectors.

It is clear that the detailed knowledge of the population of communities with diverse cultures and beliefs will provide benefits in identifying and solving possible social problems that may arise in relation to these groups.

Although there were no means of transportation and access facilities like today in the past, especially towards the end of the 19th century, comprehensive censuses were conducted for public services such as military service, tax, and education. These censuses were used to take precautions against possible religious and ethnic problems that might arise from the structure of the population, and social and economic policies to be implemented in the region were determined by analysing the obtained data. In addition, within the scope of population geography, the effects of climate, water resources, underground treasures, landforms, soil, and vegetation that were effective in the region were determined by considering the distribution of the population.

2. Material and Method

It is seen in literature reviews that numerous studies have been done on the subject. However, there is limitedness in the resources used. It is not possible to make a reliable comparison between the data, as sufficient domestic and foreign sources are not used. In addition to the works of competent scientists in this field, this study is different in terms of benefiting from different domestic and foreign sources such as provincial yearbooks, official statistics, travel records, and consulate reports.

The study covers Diyarbakir Province, known as Diyarbekir / Diarbekr in the past, which was one of the important provinces of the Ottoman Empire. In order to make reliable assessments regarding the population and schooling in the province, detailed data about other sandjaks, especially the central sandjak, have been used where necessary.

3. Aim of the Study

In literature surveys and studies analyzed about the population, the distribution of the population according to races and religions, the levels of schooling, the number of teachers and students in Diyarbakir Province towards the end of the 19th century, it has been generally seen that

one source has been studied, domestic and foreign different sources have not been used, and there haven't had any comparisons between sources.

For the sake of example, instead of comparing the population from different sources, generally one of the following three ways has been followed. First, the official census results have been based on. The population has to be determined by projections, because many of these censuses could not be finalized and census could not be conducted everywhere in the province due to transportation, and security problems etc.; and in the censuses that were finalized, women and soldiers, as well, in many places were not taken into consideration.

Secondly, the information provided in the Provincial Yearbooks has been found sufficient. The third way is that the data shared by travellers visiting the province has been found sufficient. When these studies are carefully analyzed, it is seen that unilateral information and data do not lead to reliable results on issues such as population studies, that are very important, but that can easily be speculated with a biased approach. For instance, while the Muslim population is exaggerated in the provincial yearbooks written by the state clerk, the non-Muslim population is exaggerated in the records of priests, who come to the province for missionary activities.

This study aims to bring together different data by using different sources, to get correct results by making comparisons on these data, and to contribute to those who will work on this subject from now on.

4. Population Phenomenon

To be able to understand the physical, human and economic characteristics of a settlement and produce solution-oriented policies for the problems experienced by it is possible by considering the development process of the settlement. In this context, it is primarily necessary to elicit the previous social and economic characteristics of the population (age structure of the population, gender structure, births, deaths, population growth, educational status, distribution of the population that can be employed to economic activity areas, migration) and other social and economic data that can be obtained.

Qualitative and quantitative findings, such as the ethnic and religious structures of the countries, their cultural background, their development and regressions, their educational status

and their standards of living, are directly related to the amount, characteristics and distribution of the population.

The population phenomenon is especially important in researching societies in terms of social, economic and historical aspects, making conclusions and making accurate evaluations.

4.1. Population, and Social and Economic Characteristics of the Population in the Ottoman Empire

Starting from the foundation years of the Ottoman Empire, in order to collect soldiers and to receive taxes, certain processes such as census, determination and registration of land and real estate were carried out regularly (Barkan, 1951, p 9). Registry Books about farming are particularly considered as the oldest records that can provide significant information about the population (Karal, 1995, p 6). Registry Books are not a census in the typical sense. Because a large proportion of the population, such as women, children and the troops, was not recorded in since they weren't recruited, didn't pay tax or for some other reason. However, it is possible to reveal the social and economic characteristics of the population, to follow demographic changes and transformations, to analyse the data and to make evaluations by means of Registry Books. Thus, substantive analyses on the subjects such as the population and settlement movements, the size of villages and towns, Muslim and non-Muslim population ratio can be conducted (Öz, 2000, pp 17-32).

The first general census in the Ottoman Empire in the modern sense was conducted in 1831 long afterwards the censuses in the United States in 1790 and in France and Britain in 1801 (Bogue, 1969, p. 17). Following the census in 1831, the general censuses were conducted in 1844, 1859/60, 1881/82, and 1905 (Eldem, 1970, p 49), and the records kept were updated.

Approximately 40 years after the first general census in the Ottoman Empire, the following detailed information was obtained in the general census conducted in 1881/1882, which had planned to be held in 1870 but could not be conducted for some reason: name of the family who were in the village or district, name of head of household, name of individuals in household, birth dates of individuals in household, age of individuals in household, degree of relationship, physical features, individuals' profession, household income and tax on income, the current status of the males who is unable to work in household, if any men from the household had gone elsewhere, the name of this place etc. (Prime Ministry Ottoman Archive, 1881). Important information about the social and economic characteristics of the population was obtained owing to these data.

Table 1 shows the population of the Muslim and non - Muslim in the Ottoman Empire, in Anatolia and Rumelia, according to the selected years (Shaw & Shaw, 1977, pp 117).

It is noteworthy that in 1843, the Muslim male population in Anatolia increased by 64 % compared to the 1831 census. Different reasons for this increase in population, compared to 12 years ago, can be listed. The remarkable example on the aspect of districts is that the rate of male births in Şebinkarahisar in 1841-42 was 4,1%, whereas it was 19,59% in 1843-44 (Kıvrım, 2015, p 21).

Table 1

The Male Population of the Ottoman Empire 1831- 1906

Year	Anatolia Male Population			Rumelia Male Population		
	Muslims	Non-Muslims	Total	Muslims	Non-Muslims	Total
1831	1.988.027	395.849	2.383.876	513.448	856.318	1.369.766
1843	3.101.980	-	-	873.077	-	-
1882	5.379.225	1.262.600	6.641.825	946.659	810.525	1.757.184
1895	6.084.419	1.221.209	7.305.628	1.237.325	1.186.615	2.423.940
1906	6.846.340	1.481.836	8.328.176	1.179.151	1.186.880	2.366.031

There are also some differences in the amount of population at the different sources, as well. For example, there are differences between the 1831 census figures shown on the table above and the figures of source (Behar, 2011) indicating that a total of 2,170,847 male population (1,939,236 Muslim and 230,519 rayah), are in Anatolia and that a total of 1,334,691 male population (500,697 Muslim and 833,994 rayah) are in Rumelia.

Towards the end of the 19th century, the following table is seen from the point of view of nationality / religious societies. While the Muslim population accounts for 74.07% of the total population, the Greek population consists of more than half (52 %) of the remaining 25,93 % (Shaw & Shaw, 1977, pp 240).

Table 2

Distribution of the Ottoman Population in 1897

Nation / Religion	Males	Females	Total	%
Muslim	7.499.798	6.612.147	14.111.945	74,07
Greek	1.341.049	1.228.863	2.569.912	13,49
Armenian Orthodox	546.030	496.344	1.042.374	5,47

Bulgarian	449.286	380.903	830.189	4,36
Catholic	65.912	54.567	120.479	0,64
Jewish	117.767	97.658	215.425	1,13
Protestant	22.963	21.397	44.360	0,24
Latin	12.280	10.055	22.335	0,12
Maronite	15.262	17.154	32.416	0,17
Chaldean	3.866	1.902	5.768	0,03
Assyrian	19.500	16.054	35.554	0,18
Gypsy	10.309	9.241	19.550	0,10
Total	10.104.022	8.946.285	19.050.307	100,00

As in almost every period, the Ottoman population in 1897 appears with different figures in different sources. For example, in another source, the Muslim population is 10,222,839, the Greek population including Orthodox and Catholics is 1,021,363, the Armenians are 1,106,086, and the remaining communities are 140,082, with a total of 12,490,370 people (Güran (1997, pp. 23-25; Karpat (1985, pp. 162-189).

One of the remarkable points in the table is that the male population, which constitutes 53,04 % of the total population, is considerably higher than the female population (46,96 %). There is a difference of 6.07 % in favour of male population.

Referring to today's population, male and female population both in the world and in Turkey, which is the successor of the Ottoman Empire, is very close to each other. According to the Turkey Statistical Institute data by the end of 2017, 50,16 % (40,535,135) of the total population of 80.810.525 in Turkey is male, while 49,84 % (40.275.390) is female. The 6,07 % difference in the table is thought to be due to the fact that women are not taken into consideration in the census, which is the traditional approach of that period.

Table 3

Distribution of the Ottoman Population by Religion

Year	Muslims	Non-Muslims	Total
1884	12.590.352	4.553.507	17.143.859
1888	13.059.496	4.661.579	17.721.075
1892	13.411.361	4.763.381	18.174.742
1895	13.763.249	4.832.149	18.595.398
1897	14.111.945	4.938.362	19.050.307
1906	15.518.478	5.379.139	20.897.617

Source: İstatistik-i Umumi, Istanbul University Library, TY5651.

The population and religious distribution in the Ottoman Empire during the period we have analysed, it is seen that both the Muslim and the non-Muslim population have slightly increased systematically.

5. Education Status

In the Ottoman Empire, the deterioration of the central government, the army and the navy as well as the financial system and social balance caused education to deteriorate, as well. The Ottoman Empire, starting from the end of the 16th century, had to live with political, administrative, military, economic and social problems for a long time due to some vital problems such as the long and tiring wars, lost lands, internal uprisings, and economic stalemates. According to Islamic law, the world was based on two separate axes as *dârülharb* (non-Muslim countries) and *dârüislâm* (Muslim countries) (*İslâm Ansiklopedisi*, 1991, Vol. 08, p. 536). It was avoided from the Western values for both religious and political reasons. Renaissance, geographical discoveries, reform movements, industrial revolution, agricultural revolution were ignored. Furthermore, these steps taken by the West were underestimated, and even a massive development, such as the industrial revolution, was regarded as an unnecessary waste of resources.

The approach to being far from the developments in the West has also manifested itself in the field of education, which is the basic element of growth and development. This approach continued until the early 18th century. As a natural consequence of this approach, education has pretty much fallen behind the West in education, as well.

The Ottoman Empire, which opened to the West with the Tulip Period (1718-1730) (*İnalçık & Seyitdanlıoğlu*, 2006, pp 110-111), tried to learn about the Western education within the scope of reforms besides exploiting the culture, art, industry, agriculture, military and technological power of the West (Lewis, 2004, pp 46-48).

In the Ottoman Empire, primary education became compulsory until the age of 12 with Regulation for Public Education in 1869. The teaching methods were modernized and the criteria that would increase general knowledge of teachers were introduced.

Table 4 presents the number of schools and students in 1867 and 1895. When the data obtained at 28 years intervals are analysed, it is seen that there is a significant increase in the number of schools and students in general (Shaw & Shaw, 1977, pp 112).

Table 4

The Progress of Ottoman Education

School/ Students	Gender	1867	1895
Secular Elementary Schools		11.008	28.615
Secular Elementary Students	boys	242.017	640.721
	girls	126.454	253.349
Military Rusdiye Students	boys	8.247	8.247
	girls	-	-
Millet Elementary Schools		-	-
Millet Elementary Students	boys	-	239.449
	girls	-	77.740
Foreign Elementary Schools		-	-
Foreign Elementary Students	boys	-	8.519
	girls	-	8160
Total Number of Elementary Students	boys	-	896.936
	girls	-	339.249
Total Population of Elementary School Age	boys	-	1.001.294
	girls	-	924.175
Rusdiye Schools		108	426
Rusdiye School Students		7.830	33.469
Military Idadi Schools*		-	9
Military Idadi Students		-	5.492
Millet Rusdiye Schools		-	687
Millet Rusdiye Students		-	76.359
Foreign Middle Schools		-	74
Foreign Middle Students		-	6.557
Total Middle Schools		-	1.169
Total Middle Students		-	109.877
Male Population of Middle School Age (10 to 15)		-	980.320

While the number of students in the elementary education age is 1.925.469, the number of students receiving elementary education is 1.236.185. It is understood that 65 % of the population in elementary education age attend school. While the male population in the secondary school age is 980.320, the number of students is 109.877. This means only 12 % of the male population in secondary school age attend school.

Table 5 presents the number of schools in 1895 and the number of Muslim and non-Muslim Ottoman students (Shaw & Shaw, 1977, pp 113).

Table 5

Distribution of the Ottoman Students in 1895

Schools / Students	Muslims	Non-Muslims	Total
State and Muslim Elementary School Students	854.841	80	854.921
State Rusdiye School Students	31.469	4.262	35.731
State Idadi School Students	4.892	527	5.419
Military School Students	15.338	13	15.351
Naval School Students	1.734	—	1.734
Non-Muslim Millet Elementary School Students	—	317.089	317.089
Non-Muslim Millet Rusdiye School Students	—	76.359	76.359
Non-Muslim Millet Idadi School Students	—	10.720	10.720
Foreign Rusdiye School Students	—	6.557	6.557
Foreign Idadi School Students	-	8.315	8.315
Foreign Elementary School Students	-	16.679	16.679
Civil Service Academy (Mekteb-i Mulkiye-i Sahane)	415	31	446
School Of Law (Mekteb-I Hukuk-U Sahane)	334	38	372
Civil Medical School (Tibbiye-i Mulkiye-i Sahane)	127	336	463
Normal School for Men (Dar ul-Muallimin)	125	-	125
School of Fine Arts (Sanayi Nefise)	57	86	143
School of Commerce (Ticaret-i Hamidi)	114	4	118
Galata Saray Lycee (Mekteb-i Sultani)	382	317	699
Normal School for Women (Dar ul-Muallimat)	350	-	350
School for Orphans (Dar ul - Safaka)	421	-	421
School of Veterinary Medicine (Mulkiye-i Baytar)	51	9	60
Agricultural School (Halkalı Ziraat Mektebi)	59	14	73
Crafts and Arts School (Mekteb-i Sanayi)	220	32	252
Men's Normal Schools for Elementary Education	277	-	277
School for Deaf Mutes	16	-	16
Special and Private Schools in Istanbul	5.818	-	5.818
Total	917.040	441.468	1.358.508
Total Population of School-Going Ages (5 to 25)	-	-	6.653.236
Total Population of the Empire (1895)	14.111.945	4.938.362	19.050.307

As seen in Table 5, in 1895, 90 % of school-age boys and more than 1/3 of girls went to school. In the following years, this level was rarely exceeded. Approximately 1.3 million of the total population are students. According to population rates, the non-Muslim population has a higher schooling rate than the Muslim population.

6. Economic Situation in the Ottoman Empire

The Ottoman Empire, which had a closed economy and started to open to the West with the Tulip Period, began in 1718 (İnalçık & Seyitdanlıoğlu, 2006, pp 110-111), become seriously interested in the economic developments in the West after the 1830s. The process of integration with the West in terms of financial and real economy started with the Tanzimat. The wind of change blowing through the Tanzimat Period, which was a reform process, influenced many areas, particularly administrative, economic, military, legal, social, cultural and literary (Lewis, 2004, pp 46-48). The 1838 Trade Agreement, which was implemented in this period without the introduction of protection measures against the imported products, was one of the important factors that made the Ottoman Empire an open market for Europe, and made Ottoman economy dependent on foreign countries (Williamson, 2013, p 102).

Since the trade and finance sector was in the hands of the non-Muslim population in the Ottoman Empire, there was no significant capital accumulation of the Muslim population. It remained a poor agricultural country, although the majority of the population lived in villages and had fertile lands. Labour and capital were scarce compared to the relative abundance of land from production factors. Labour shortage hampered investments to ensure more efficient use of soil; capital shortage prevented investments to ensure more efficient use of labour and these two factors caused rural communities, which constitute the vast majority of the population, to sustain their production efforts with a undeveloped technology such as agriculture (Güran, 1987, p 229-230).

The people living in the villages earned their livelihood on small-scale family lands not on large farms (Quataert, 1987, p 194). In the agricultural sector, only subsistence production was made due to the following reasons; the small lands in the hands of the peasants, lack of the means to bring the agricultural products to the market (Tabakoğlu, 1997, p 213), and the fact that the technology was not used in the sector.

7. General Situation in Diyarbakir Province

There are a number of factors that make a city valuable. The primary of these factors is its relative location, which has its own characteristics that emerge due to important transportation routes, water, underground and above ground resources, production-consumption regions, political regions and landforms. Besides its relative location, its historical, social, economic and cultural potentials also add value to the city's value.

Diyarbakir is an important trade centre established on the historical Silk Road, at the intersection of highways connecting Iran and Anatolia, Mesopotamia and the Caucasus. The Hurrians lived in the region in 2000s BC (Grousset, 1947) and the city where they lived was surrounded by the walls, (Beysanoğlu, 1987). With its 4000 years old walls; with the Tigris River, which has brought civilization to its valley; with Hevsel Gardens - one of the oldest granaries of Mesopotamia, the homeland of agriculture- which was registered as a Unesco Cultural Heritage together with Diyarbakir Castle in 2015, and with other historical and cultural assets (Unesco, 2015), Diyarbakir is a sum of values. For this reason, it has been the centre of thought, art, culture and science for many centuries.

7.1. Location, Borders, Administrative Structure of Diyarbakir Province

The borders of Diyarbakir Province were changed many times until the end of the 19th century. With these regulations, the geographical location of the province also changed (Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 5, p 190).

J. Lewis Farley, in his book named Turkey, stated that Diyarbakir, which is established on the banks of the Tigris River and describes it as the most important region of the Kurdistan State, is located in the longitude of 37°55' north latitude and 39°52' east longitude (Farley, 1866, p. 214).

In 1891, it was stated that Diyarbakir Province is located at 36°40'-40°20' east longitude and 36°30'-39°3' north latitude; and the farthest north-east border is 25 km to the north of Murat River (East Euphrates); and is 220 km away from the south of Trabzon port (Cuinet, 1891, p 407).

In the same year, it is seen that Diyarbakir Province is bordered with Mamuretulaziz, Erzurum, and Bitlis provinces from the north, Aleppo and Mosul provinces from the south, Bitlis and Van provinces from the east, Mamuretulaziz provinces extending from the north on the west. In the yearbook of 1894-1895, Diyarbakir is bordered with Erzurum from the north, Bitlis and Van from the north-east, Mamuretulaziz from the north-west, Aleppo from the south-west, Mosul from the south-east, Zor Sandjak from the south and has the surface area of 46.800 km² (Diyarbakir Yearbooks, Vol. 4, 1999, p 157).

In the yearbook of 1894-1895, it was emphasized that Diyarbakir Central Sandjak stretches at 37°27 '20 seconds north latitude, 38°2' east longitude where the northern region of Mesopotamia ends and its height from the sea level is 626 meters (Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 4, p 157).

In 1900, Diyarbakir Province is bordered with Erzurum from the north, Bitlis from the north-east, Van from the south-east, Mosul and Zor Sandjak from the south, Aleppo from the south-west, and Mamuretulaziz Province from the north-west. Its area is approximately 48.250 km². 26.494 km² of this is mountainous and stony, 1.722 km² is forested, and the rest is pasture and arable areas (Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 5, p 183).

In the French consulate report dated 1867, Diyarbakir Province is divided into three Sandjaks. These are the Sandjaks of Diyarbakir, Mardin and Siirt (French Consulate Raport, 1867, p 170).

In the yearbook of 1869-1870, Diyarbakir Province is divided into four Sandjaks. These are listed as; Diyarbakir Central Sandjak, Mamuretulaziz Sandjak (known as Elazig nowadays), Siirt Sandjak and Mardin Sandjak (Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 1, pp 74-79).

Table 6a

Administrative Distribution of Diyarbakir Vilayet in 1870

Sandjaks	The Year of 1870		
	Districts	Townships	Villages
Diyarbakir (Headquarters)	Diyarbakir (Central District)		
	Siverek		
	Lice	Undefined	925
	Silvan		
	Re'sülayn		
	-		
Mardin	Mardin (Central District)		
	Cizre		
	Midyat	Undefined	868
	-		
	-		
Ergani	Not included to Vilayet		-
Mamuretülaziz	Mamuretülaziz (Central District)		
	Ergani Madeni		
	Palu	Undefined	1.872
	Keban Madeni		
	Malatya		
	Hısn-ı Mansur		
Siirt	Siirt (Central District)	Undefined	980

Eruh
Garzan
Şirvan

Total Number of Villages **4.615**

Source: Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 1, pp 74-79; Cuiet, V., La Turquie d'Asie, Vol. 2, 1891, p.408.

Table 6b

Administrative Distribution of Diyarbakir Vilayet in 1890

Sandjaks	The Year of 1890		
	Districts	Townships	Villages
Diyarbakir (Headquarters)	Diyarbakir (Central District)	Undefined	1.056
	Siverek		
	Lice		
	Silvan		
	-		
	Derik		
Mardin	Mardin (Central District)	Nefs-Cizre, Hüsnan, Mihran, Şah, Arous, Cheh, Penen, Zeber, Salvyi	1.062
	Cizre		
	Midyat		
	Nusaybin		
	Avine (Savur)		
Ergani	Ergani (Central District)	Ergani - Eğil	1.083
	Palu	Achmichan, Bulanık, Ohi, Karaçor, Hevas, Gökdere, Dechid, Sivan	
	Çermik	Çüngüş	
Mamuretülaziz	Not included to Vilayet (Palu District included to Ergani Sandjak)		-
Siirt	Not included to Vilayet		-
Total Number of Villages			3.201

Source. Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 1, pp 74-79; Cuinet, V., La Turquie d'Asie, Vol. 2, 1891, p.408.

With the secession of Siirt Sandjak from the province in 1885, the province consisted of three sancaks, 13 districts and 3.180 villages (Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 3, p 14). An administrative arrangement was launched in 1890. There was no change in the number of Sandjaks, but Siverek District was seceded from the Sandjak of Ergani. However, the number of villages increased compared to 1885.

In 1890, the province was divided administratively into three Sandjaks, thirteen districts and fifty-four sub-districts. It housed a total of 3,201 towns and villages (Cuinet, 1891, Vol. 2, p 408). There was a small increase in the number of villages, which was 3180 in 1885.

The administrative structure of Diyarbakir Province has been changed many times, as mentioned earlier. It was administered as a state for a long time and was considered as a province after the secession of Mamuretulaziz Province in 1288 (Gregorian 1870). The administrative structure, which was changed many times later, took the form above in 1901 (Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 5, p 190).

7.2. Population in Diyarbakir Province, Social and Economic Characteristics of Population

When the resources related to the population, including travelogues, yearbooks, consular reports, and general statistics including population data, are studied, it is seen that the population in Diyarbakir Province tends to increase in some periods and decrease in other periods. It is observed that the population increases in periods when there is no security problem in the region, public order is provided, and administrators have good public relations; and the population decreases during the epidemic diseases such as plague and cholera, famine and security problems arising from some tribes.

French traveller Jean Baptiste Tavernier, who visited the city of Diyarbakir in 1664, stated that two-thirds of the Christians with a population of over 20,000 were Armenians and the rest were Nestorians and few Jews. There were also a few Capuchins who did not have homes and were forced to stay in an inn (Tavernier, 1677, p 272).

According to the figures given by Domenico Sestini in *Voyage de Constantinople a Bassora parle Tigre et l'Euphrate*, the population of Diyarbakir reached 400,000 in 1756 and the population

decreased to 100,000 in the following year with a terrible loss due to the plague (Sestini , 1798, p 95).

Rabbi David D'Beth Hillel, who visited the city in 1825, stated that 40 Jewish families lived in the central Sandjak of Diyarbakir; and they told him that it was the city of Calney in the Torah (Hillel, 1832, p 46).

Missionary Reverend Horatio Southgate, who visited the city in 1838, gave the distribution of the households in Diyarbakir as in Table 7; however he did not specify his source but stated that he obtained it in the most correct way (Southgate, 1840, pp 295-296).

Table 7

Distribution of the Number of Households to Communities

Communities	Number of Housing
Mussulman*	1.500
Armenian	500
Jacobite**	300
Armenian Catholic	150
Chaldean	100
Jewish	50
Assyrian Catholic	25
Greek	20
Total	2.645

Source. Southgate, H., 1840, pp 295-296. * Musselmans subdivided into three classes; Turks, Kurds and Arabs. ** Including 15 families of the Shemsieh.

According to Table 7, the number of Muslim households corresponds to 56.71% of the total households. The number of Armenian households, which are not specified for any congregation, corresponds to 18.90% of the total households and the number of Armenian Catholic households corresponds to 5.67% of the total households. The total number of households of the two Armenian communities is 650. In this case, the total number of Armenian households is around 24.57% of the total number of households, in other words, about ¼ of the total number of households.

Diyarbakir Province was not included in the census of 1831, the first census conducted in the Ottoman Empire in a modern sense. In a population book that is thought to be belong to the period after 1844, it was determined that there are twenty-six districts in Diyarbakir Province and the total population of these districts is 201.847 people (Yılmazçelik, 1995, pp 101-102).

Until the end of the first half of the 19th century, it had not been possible to determine the population of Diyarbakir Province from official sources. Therefore, the numbers and information given by foreign travellers about the population are used.

Table 8, which belongs to the second half of the 19th century but does not specify the year, gives detailed information about the male and female population of the Diyarbakir Province according to communities.

Table 8

Population of Diyarbakir Vilayet

Community	Foreign		Domestic		Total		Grand Total
	Female	Male	Female	Male	Female	Male	
Islam	1.349	1.822	112.113	125.290	113.462	127.112	240.257
Armenian	70	218	21.152	23.851	21.222	24.069	45.291
Greek	1	13	669	754	670	767	1.437
Catholic	91	108	2.954	3.179	3.045	3.287	6.332
Assyrian	46	82	6.287	7.234	6.333	7.316	13.649
Protestant	9	21	1.857	208	1.866	2.109	3.975
Jewish	-	2	569	599	569	601	1.170
Latin	-	-	8	8	8	8	16
Total	1.566	2.266	145.609	163.003	147.175	165.269	312.444

Source. Yılmazçelik, İ., 1995, p 103.

According to Table 8, the Muslim population corresponds to 76.90% of the total population, while the non-Muslim population corresponds to 23.10% of the total population.

When the French Consulate report of 1867 is analyzed, it is seen that the population of the province of Diyarbakir, which consists of Diyarbakir, Mardin and Siirt Sandjaks, is estimated to be 640,000 (French Consulate Report, 1867, p 169). Population distribution is shown on Table 9.

Table 9

Distribution of Population in Diyarbakir in 1867

Communities	Number of Housing	Observations
Muslims	66.000	
Christians	21.600	
Bedouin Arabs	13.500	
Kurds	8.600	
Nomadic Kurds	10.200	Number of tents
Qizilbash Kurds	2.500	
Yezidis	1.600	

Circassians	4.000	9 people counted per house or tent
Total	128.000	

Source. French Consulate Report, 1867, p 169.

Assuming that an average of 5 people live in each household, it is revealed that 640,000 people live in 128,000 households. Looking at these figures, the ratio of Christians to the total population is around 1/5; and the number of people living per square kilometre is approximately 18.

Table 10

Distribution of Population in the Central Sandjak of Diyarbakir in 1867

Communities	Number of Housing
Muslim (Turk, Kurd, Arab)	2.900
Christian (Catholic, Assyrian, Chaldean, Armenian, Protestant, Gregorian)	3.100
Total	6.000

Source. French Consulate Report, 1867, p 169.

By year 1867, the population covered 6,000 houses in the central Sandjak, including 2,900 Muslims and 3,100 Christians. The Christian population consists of Catholics, Syriacs, Chaldeans, Armenians, Protestants and Gregorian communities. Protestants consist of 320 families (French. Cons., 1867, p 169).

British Consul to Erzurum, J G Taylor, in the report he sent to the British Ministry of Foreign Affairs on March 19, 1869 regarding the social and political conditions of the region, shows the distribution of the population in Diyarbakir, Erzurum and Elazığ as follows;

Table 11

Population Distribution in 1869

Communities	Diyarbakir	Elazığ	Erzurum
Turks	30.000	140.000	272.500
Kurds	391.000	100.000	357.000
Christians	108.000	130.000	411.000
Jews	1.000	---	1.200
Yezidis	8.000	---	2.000
Qizilbashes	12.500	30.000	158.000
Terekemes	---	---	29.000
Arabs	118.000	---	---

Chechens	15.000	---	---
Total	683.500	400.000	1.230.700

Source: British Consulate Report, Turkey No.16, 1877:16-36.

Consul J.G. Taylor shows the total populations of Turkish, Kurdish, Christian and Qizilbash, which he described as 4 basic communities, as follows;

Table 12

Population of Four Basic Communities in 1869

Communities	Population	Population Rate (%)
Turks	442.500	20,68
Kurds	848.000	39,63
Christians	649.000	30,32
Qizilbashes	200.500	9,37
Total	2.140.000	100,00

Source: British Consulate Report, Turkey No.16, 1877:16-36.

According to the Table, the Kurdish population in the four main communities in Diyarbakir, Erzurum and Elazığ corresponds to approximately 40% of the total population, while Christians account for 30%, Turks 21% and Qizilbashes 9%.

In the 1871-1872 Yearbook, the number of Muslim and non-Muslim male population, houses and villages of the province are as follows;

Table 13

Population, Number of Housing and Villages in 1871

Sandjaks	Mussulman (Male)	Non-Mussulman (Male)	Total Population	Housing	District	Village
Diyarbakir	98.902	20.712	119.614	47.111	6	1.606
Elazığ	55.000	20.535	75.535	24.822	6	974
Malatya	39.078	15.959	55.037	22.266	4	756
Siirt	52.143	17.306	69.449	28.334	5	1015
Mardin	60.844	13.123	73.967	29.107	5	850
Total	305.967	87.635	393.602	151.640	26	5.201

Source: Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 1, 1869-1874, pp 218-223.

In fact, it is emphasized that the population, the number of houses and villages is higher than specified, but since the documents are not received from some townships, it is not added to the total (Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 1, 1869-1874, p 222).

Table 14

Distribution of Male's Population by Sandjaks in Diyarbakir in 1880

Communities		Diyarbakir Province			Mamuretülaziz (Harput) Province	
		Diyarbakir Sandjak	Mardin Sandjak	Malatya Sandjak	Ergani Madeni Sandjak	Harput Sandjak
Armenians	Gregorians	10.977	6.788	5.805	9.669	31.674
	Catholics	482	1.538	499	120	700
	Protestants	709	221	235	437	1.502
Greeks	Orthodox	120	-	-	524	416
	Catholics	33	-	-	-	251
Assyrians	Nestorians	-	-	-	-	-
	Chaldeans	459	302	-	-	-
	Jacobites, etc.	845	2.693	193	202	211
Jews	142	74	-	189	-	
Gypsies	-	-	-	-	-	
Mahommedan		32.297	41.408	66.833	93.023	75.871
Non-Mahommedan		13.767	11.616	6.732	11.141	34.754
Sandjaks Total		46.064	53.024	73.565	104.164	110.625
Province Total		172.653			214.789	

Source. National Archives, 1880, F.O. (Foreign Office) 424 / 107, No. 104/2, London, p. 176; Şimşir, B., British Documents on Ottoman Armenians, 1989, Vol. 2, 1880-1890, pp. 129-130.

Since there is no data on which district, sub-district and village population is included in the Sandjaks, it is clear that a consistent assessment cannot be made regarding the population of Mardin Sandjak to be 53,024 and the population of Diyarbakir Central Sandjak to be 46,064 while the population of Ergani Maden to be 104,164. In addition, in this document, Malatya Sandjak is shown as a Sandjak of Diyarbakir Province and Ergani Maden is shown as a Sandjak of Harput Province.

The population status of the province, which is taken from different sources and belonging to different periods, together with the data compiled by the British Consulate and sent to the British Embassy in Istanbul, is shown in Table 15.

Table 15

The Comparative Population of Diyarbakir Between 1869-1880 (Including Siirt Sandjak)

Communities		Consulate Data (1869)	Armenian Patriarch's Data	Yearbook (Salname) (1879)	Official Figures (1880)	Private
Armenians	Gregorian	108.000	88.800	-	76.958	-
	Catholic					

	Protestant				
Assyrians	Nestorian				
	Chaldean				
	Jacobite	55.000 (6)	-	10.212	19.200
	Catholic				
Greeks		5.000	-	306	370
Jews	1.000	-	-	432	-
Gypsies	-	-	-	-	-
Turks, etc.	45.000 (3)	55.000 (7)	-		
Kurds Kurmandji	391.000 (4)	30.000 (8)	-	328.174	-
Zazas and Qizilbashes (1)	12.500 (5)	55.000 (9)	-		
Arabs	118.000	-	-	-	-
Yezidis (2)	8.000	5.000	-	-	-
Non-Mahommedan	109.000	148.800	129.092	87.908	-
Mahommedan	574.500	145.000	562.778	328.174	-
GRAND TOTAL	683.500	293.800	691.870	416.082	-

Source. National Archives, 1880, F.O. (Foreign Office) 424 / 107, No. 104/2, London, p. 176; Şimşir, B., British Documents on Ottoman Armenians, 1989, Vol. 2, 1880-1890, p 132. (1) Includes Zaza or Qizilbash Kurds and Qizilbash Turks. (2) The Yezidis are shown in the Muslim group. (3) 30,000 Turks and 15,000 Chechens. (4) It is not clear whether the Zaza Kurds are added. (5) Qizilbash Turks. (6) The Patriarch alleges that there are apparently 40,000 Nesturi and 15,000 Catholic Assyrians. In fact, there is no permanent Nesturi in Diyarbakir Province. There are Yakubi or Ancient Syriaes and Chaldeans. (7) 40,000 Turks and 15,000 Circassians. (8) They are called Arab Kurds by the Patriarch. (9) The Patriarch stated as 40.000 Alawites and 15.000 Qizilbashes (Şimşir, B, 1989, p.132).

In the report of Erzurum Consul Henry Trotter sent to Ambassador George J. Goschen on 7 September 1880, in official statistics he stated that the Muslim population in Diyarbakir Province is shown as 328.174, the Christian population as 87,908; the Muslim population in Harput Province is shown as 337,788, Christian population as 91,790; and the Muslim population in Erzurum, Van and Bitlis is shown as 821.476, and the Christian population as 387.064.

Table 16

Distribution of the Population by Sandjaks in 1890

Population, Number of Housing, Workplace and Village	Sandjaks			Total
	Diyarbakir	Mardin	Ergani	
Male Population (Central District)	11.124	3.737	3.470	18.331
Housing (Central District)	4.164	2.291	1.272	7.727
Sandjak Population (Male)	69.368	50.759	50.952	171.079
Housing (Sandjak)	23.597	28.588	24.703	76.888
Workplace (Sandjak)	3.916	1.159	1.277	6.352
Village	1.056	1.062	1.062	3.180

Source. Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 4, 1890-1900, p 62.

The total male population of the province is 171.079. Of these, 133.455 are Muslim and 37.624 are non-Muslim population.

It is estimated that the number of women who are not added to the population is more than men; the entire male population is native to the province; and the non-native people are not added to the population, hence, the population is estimated to be more than twice what is said. (Diyarbakir Yearbooks, 1999, Vol. 4, 1890-1900, p 62).

By 1890, the total population of females and males in Diyarbakir Province was 471,462. When the population of the province is divided according to races or communities, the following table is seen (Cuinet, 1891, p 412).

Table 17

The Population of Diyarbakir Vilayet in 1890

Communities	Sandjaks			Total		
	Diyarbakır	Ergani	Mardin	Community	Religious	
Mussulmans	Literally muslim (Mussulmans proprement dits)*	36.481	35.382	38.781	110.644	
	Turks and Turkmens	57.207	66.666	76.127	200.000	328.644
	Circassians	3.334	3.354	3.312	10.000	
	Syrians - Arabs	2.668	2.030	3.302	8.000	
Undefined Religions	Yezidis - Qizilbashes	2.000	2.500	1.500	6.000	9.000
	Gypsies	1.000	500	1.500	3.000	
Eastern Christians	Gregorian Armenians	28.984	17.300	11.606	57.890	
	Catholic Armenians	1.845	325	8.000	10.170	
	Protestant Armenians	1.544	525	9.000	11.069	
	Orthodox Greeks	900	1.750	6.600	9.250	
	Catholic Greeks	60	-	130	190	132.549
	Catholic Chaldeans	1.600	-	14.820	16.420	
	Catholic Assyrians	810	180	4.000	4.990	
Jakobite Assyrians	5.200	3.600	13.754	22.554		
Latin Christians	Capuchins	2	-	4	6	
	Franciscans.	4	-	6	10	
Jews	284	405	580	1.269	1.269	
Sandjaks' Total	143.923	134.517	193.022	471.462		
Grand Total of Diyarbakir Province					471.462	

Source. Cuinet, V., La Turquie d'Asie, Vol. 2, 1891, p.412. * It is thought that the term "Mussulmans proprement dits" is used for the Kurds; because the Kurds, which constitutes approximately 40% of the total population of Diyarbakir, Elazığ and Erzurum Provinces in a report of the British consulate in Erzurum dated 1867, are not shown anywhere in this table with their own name.

According to these figures, while the Muslim population constitutes 69.7% of the total population, the non-Muslim population constitutes 30.3% of the total population.

According to the data in the yearbook of 1894 - 1895, women account for 45.34% of the total population, which is 398.785 in 1893, while men account for 54.66%. It is thought that the big difference of 9,32 % between male and female is caused by the fact that women are not included in the census in many parts of the province. It is emphasized in the 1890 -1891 yearbook that similar situation has been experienced before.

Table 18

The General Population of Diyarbakir Vilayet in 1893

Communities	Diyarbakir Vilayet		
	Female	Male	Total
Islam	141.865	172.855	314.720
Armenian	21.601	24.636	46.237
Catholic Armenian	3.104	3.333	6.437
Greek	549	654	1.203
Catholic Greek	28	39	67
Süryani-i Kadim	8.588	9.255	17.843
Catholic Assyrian	769	792	1.561
Protestant	2.185	2.337	4.522
Jew	608	626	1.234
Chaldean	619	742	1.361
Yezidi	852	2.669	3.521
Gypsy	41	38	79
Total	180.809	217.976	398.785

Source. Diyarbakir Yearbooks, Vol. 4, 1890-1900, p 166.

In the year 1890-1891, the total male population of the province is shown as 171,079, whereas the female population not included in the census is stated to be much more than the males (Diyarbakir Yearbooks, Vol. 4, 1890-1900: 62).

However, in the 1894-1895 Yearbook, while the population figures of 1893 covering Diyarbakir, Mardin and Ergani Madeni Sandjaks are given, it is seen that the male population is higher (Diyarbakir Yearbooks, Vol. 4, 1890-1900, p 166). This raises doubts about the accuracy of the numbers.

The population of Diyarbakir Province, the surface area of which is shown as 359.000 km², was 373.000 in 1884 and 415.000 in 1897. With those who do not participate in the census the population is estimated to be 565,000 in 1897 and 542,000 with a decrease in 1901 (Eldem, 1970,

p. 52). It will be seen that there is a continuous decline in the population of the province in the following years.

In the 1900-1901 yearbook, according to the records in the Provincial Directorate of Population (Vilayet Nüfus Nezareti Dairesi) in 1898, the population -excluding those who Arabicised and the nomadic tribes- is 413,525 people; 330000 Muslim; 44,000 Armenians; and 39,525 Jews, Gypsies and Yezidis. (Diyarbakir Yearbooks, Vol. 5, 1900-1905, p. 186).

In the 1901-1902 Yearbook, the population is as in Table 19;

Table 19

Population of Diyarbakir Vilayet between 1901-1902

Community	Male	Female	Grand Total
Mussulmans	205.828	169.700	375.528
Armenians	24.685	23.540	48.225
Assyrians	12.506	10.242	22.748
Catholics	5.945	5.220	11.165
Protestants	2.987	2.567	5.554
Jews	1.438	1.358	2.796
Yezidis and Gypsies	1.049	733	1.782
Orthodox	756	744	1.500
Chaldeans	776	663	1.439
Foreign Nationals	19	-	19
Total	255.993	214.767	470.760

Source. Diyarbakir Yearbooks, Vol. 5, 1900-1905, p 186.

In the yearbook, the total of the male population is seen as 255,933. However, when the figures are added up one by one, the number 255.989 comes to light with 4 people missing. Therefore, the total population should be 470,756.

In the 1903-1904 yearbook, it is emphasized that all of 470,741 people living in the province, except 19 people, who are subject to foreign nationals, are all Ottoman, the people do not have any complaints from the Ottoman administration, and the majority speaks Turkish, Arabic and Kurdish. (Diyarbakir Yearbooks, Vol. 5, 1900-1905, p 293)

As it can be seen, serious and comprehensive censuses, results of which cannot be objected to, were either not conducted or concluded. When the population tables are analyzed, even though they belong to different times, the population estimates reflected from different sources cause

significant differences in the numbers between the communities in parallel with the approaches of the data sources.

Therefore, even though the data related to the population of these periods provide some serious evaluations, it is impossible to make the evaluations in a complete and undoubted manner due to problems arising from censuses and data sources.

7.3. Social Status and Education in Diyarbakir Province

Despite the general economic and social difficulties in the Ottoman Empire, Muslims and non-Muslims in Diyarbakir Province lived in unity and solidarity in every aspect of life until the heinous incidents in Diyarbakir Central Sandjak between 1 and 3 November 1895 (Verheij, 2013, p 237).

Diyarbakir Province remained as one of the most important provinces of the Ottoman Empire until the late 19th century due to its geographical location and strategic importance. As previously emphasized, a number of factors such as located on the historical Silk Road at the intersection of the highways connecting Iran and Anatolia, Mesopotamia and the Caucasus, being the supply centre of the armies going to the East, and hosting the fertile lands, has always made Diyarbakir the attraction centre.

While it is difficult to get detailed information about the schools in the province in Diyarbakir, some information about the Rusdiye Mektepleri (Ottoman Junior High School) can be found. The data prepared by Vital Cuinet using the French consulate documents in 1891 are more detailed.

Using this data, it is possible to draw a conclusion towards the education and training activities of that period with the enrolment rate in Diyarbakir Province and the number of students and teachers towards the end of the nineteenth century.

Regarding the schools in the Diyarbakir Province, although it gives only the number of students, there is some information about schools in the yearbook of 1870-1871. By 1876, there was an increase in both the number of schools and 340% in the number of students, which was 250.

If it is necessary to show this information on a table;

Table 20

Schools and Students Number in Diyarbakir Vilayeti in 1871 and 1876

School Name	The Year 1871		The Year 1876	
	Number of Students	Descriptions	Number of Students	Descriptions
Diyarbakir Rusdiye School	150	-	125	Teacher's Name
Ergani Madeni Rusdiye School		About to be opened	30	//
Eğil Rusdiye School		//	30	//
Çermik Rusdiye School		//	25	//
Çüngüş Madeni Rusdiye School		//	21	//
Siverek Rusdiye School	20	//	25	//
Hani Rusdiye School		//	15	//
Elazığ Sandjak Rusdiye School		//	85	//
Elazığ District Rusdiye School		//	40	//
Palu Rusdiye School		//	25	//
Arapkir Rusdiye School		//	65	//
Eğir Rusdiye School		//	70	//
Keban Rusdiye School		//	25	//
Pertek Rusdiye School		//	30	//
Mardin Rusdiye School	25	//	45	//
Siirt Rusdiye School	25	//	41	//
Malatya Rusdiye School	-	//	100	//
Besni Rusdiye School		//	25	//
Hisn-ı Mansur Rusdiye School		//	30	//
Diyarbakir Protestant Rusdiye School	30	//	-	Number is not given
Total	250	//	852	

Source. Diyarbakir Yearbooks, Vol. 1, 1869-1874, p 130; Diyarbakir Yearbooks, Vol. 2, 1874-1876, pp 330-331.

Assuming all of the above figures are correct, it is seen that there is a significant increase in schooling between 1871 and 1876.

By 1885, the situation in the Diyarbakir Province Central Sandjak is as follows;

Table 21

Schooling in Diyarbakir Central Sandjak in 1885

Type of School	Teacher Number	Student Number
Teacher's School (Dârü'l Muallimîn)	1	6
Military Rusdiye School	1	155

Rusdiye-i Mülkiye Mektebi	1	68
School for Girls	1	55
Elementary School (Sıbyan Mektebi)	35	500
Total	39	784

Source. Diyarbakir Yearbooks, Vol. 3, 1877-1885, p 308.

In addition to these, on the one hand, Primary Schools (İbtidâî Mekteb) are opened instead of the Elementary Schools (Sıbyan Mektebi) (Diyarbakir Yearbooks, Vol. 3, 1877-1885, p 308).

In 1890, there are 1805 schools operating at different levels of education and training in Diyarbakir Province. It is seen that there are 1842 teachers in 1792 schools where 60,430 male students attend; and there are 31 female primary school teachers in 13 schools where 1081 female students attend (Cuinet, 1891, p 412).

In Diyarbakir Sandjak, there are a total of 21,349 students, 20,742 of which are primary school students, in 656 schools where 685 teachers work. When this ratio is compared to the population of the Sandjak in 1890, which is 143.923, it is seen that approximately 1/7 of the population is student.

In the Sandjak of Ergani, there are a total of 15,185 students, 15,090 of which are primary school students, in 457 schools where 470 teachers work. When this ratio is compared to the population of the Sandjak in 1890, which is 134.517, it turns out that approximately 1/9 of the population is student.

In the Sandjak of Mardin, there are a total of 24,977 students, 24,767 of which are primary school students, in 692 schools where 721 teachers work. When this ratio is compared to the population of the Sandjak in 1890, which is 193.022, it is seen that approximately 1/8 of the population is student.

As it can be seen in Table 22, despite the fact that Mardin Sandjak took the first place in terms of both the number of schools and the number of teachers among the Sandjaks of Diyarbakir Province; when the population ratio and the number of students are compared Diyarbakir takes the first place with approximately 1/7.

Table 22a/22b/22c and 22d, show the schooling rate of the Province in detail.

Latins	Boys	“	“	“	“	“	“	1	170	4
	Girls	“	“	“	“	“	“	1	210	6
Jews	Boys	“	“	“	“	“	“	“	“	“
	Girls	“	“	“	“	“	“	“	“	“
Total		3	110	5	1	100	7	688	24.737	709
692 Schools - 27.997 Students - 721 Teachers										

Source. Cuinet, V., La Turquie d'Asie, Vol.2, 1891, p.142.

Table 22d

Distribution of Schools, Students and Teachers in the Sandjacks of Diyarbakir Vilayet – 1890

Sandjacks	Schools	Students	Teachers
Diyarbakir	656	21.349	685
Ergani	457	15.185	470
Mardin	692	27.997	721
Total	1.805	61.511	1.876

Source. Cuinet, V., La Turquie d'Asie, Vol.2, 1891, p.142.

Towards the end of the 19th century, we find out the following facts while we are examining the schools and educational status in Diyarbakir Province;

Muslim schools are divided into three categories. The first category includes madrasas. These are the schools where teachers from the ulema class teach; and the students study law and Islamic theology.

The second were schools, which are often referred to as high school (rusddiy), but differently depending on the degree of education provided, such as higher education or secondary education, civil or military. Normal schools, which are affiliated with the Ministry of National Education ((Maarifi Umumiye Nezareti)), where both male teachers and female primary school teachers teach, are included in this category.

The third category includes primary schools in mosques and neighbourhoods. Although these schools (sibyan mektepleri) were informal education institutions at primary level, Muslim children were taught the Qur'an, the methods of performing the salaah, prayers and suras for the salaah, and some writing. Until the end of the Tanzimat Period, since the only educational institution providing education for primary school children in the Ottoman state was sibyan mektepleri, which taught in traditional methods but the desired level of efficiency could not be obtained; elementary schools (iptidai mektepler), where innovations in teaching could easily be applied, were opened.

The schools of various Christian communities were administered, maintained and gave education with the support of the churches of these communities, private donations, personal donations, charitable funds, and families' monthly taxes. Girls and boys received education at primary level in these schools. The language of instruction is each community's own language. Gregorian Armenians added Turkish to this.

The Catholic Armenians, who studied in Latin schools which were run by religious missionaries affiliated with the Capuchin and Franciscan sects, learned French and Italian as well as their own language and Turkish.

Protestant Armenians were studying in schools supporting American missions with a very extensive program. In these schools, where the level of education should be evaluated as primary school, education was given in Armenian, Turkish and English (Cuinet, 1891, pp 414-415).

In these schools, classes were taught by the people called missionaries, who spread throughout the world with the authority to spread the Christian faith and lead rites since the 16th century. Their main means were modern institutions such as schools, printing houses, books and hospitals. Missionaries took part in these schools gradually and became an instrument of economic-commercial interests, political-cultural influence and spread with the help of a well-functioning system (Kocabaşoğlu, 1991, p 15).

According to the report of the British Consulate in 1869, Diyarbakir, Bitlis, Erzurum, Elazığ and Mardin were the stations of American missionaries. There were 86 stations, some of which received aid from the locals. The entire mission is known as East Turkey Mission (British Consulate Report, 1877, pp 16-36).

In the 1927 General Population Census, the principles of census, which were prepared by the International Statistical Institute and accepted and recommended at the 1872 Petersburg Conference, were followed (International Statistical Institute, 1872, p 444). In the general population census of 1927, the family name (nickname, repute, father name), gender, date of birth and age, birthplace, marital status, mother tongue, permanent residence, nationality, literacy status, religion and disability status were asked; and the literacy rate of the population aged 7 and over in Diyarbakir was 8.06% for males and 1.33% for females. In this census, which was conducted one year before Turkish alphabet reform, the literate average who spoke Arabic was around 4.61% (General Directorate of Statistics of the Prime Ministry, 1929, pp 22-23). Given this situation,

despite all schooling efforts, it is possible to say that the literacy rate was quite low in the Diyarbakir Province in the late 19th century.

7.4. Economic Performance of Population and Its Reflection to National and International Fairs

Diyarbakir, which has not lost its commercial importance since it has been at the crossroads of important roads for centuries, continued to be an important trade centre in the 19th century even though the trade routes changed direction.

The results of the household, population and real estate census, which was carried out in 1869 and covers only the Diyarbakir Central Sandjak, provide significant information on the vitality of the trade life (Diyarbakir Yearbooks, Vol. I, 1870-1871, p 134).

According to the accounting loges announced by the Registry Directorate, as a result of the census conducted on March 12, 1869, the list of the economic entities recorded in the Diyarbakir Sandjak, where 10800 men, 10572 women, a total of 21.372 people live, is as follows; 1840 shops, 31 stores, 76 timber and so on warehouse, 8 inns, 12 public baths, 34 coffee shops, 28 mills, 6 rice mills, 24 bulgur mills, 36 bakeries, 159 barns, 2 haylofts, 12 manufactories of linseed oil, 4 taverns, 2 slaughterhouses, 1 lime kiln, 1 surety funds, 2 soap workshop, 2 timber merchants, 1 camping site for postmen, 1 post office, 1 plaster workshop, 29 tanneries, 4 tannery rooms, 1 knitwear workshop, 1 glass workshop, 21 dyehouses, 1 breeding house, 6 spinning mills, 1 coffee roasting workshop, 1 muvakkithane (formerly a building attached to a mosque to determine the time for ezan), 149 fields, 308 gardens, 22 grove, 85 ice lakes, 17 cold rooms, 24 market gardens, 7 vineyards, 1 copper workshop, 1 customs shed.

When the census results are evaluated, the presence of a total of 1840 shops and 31 stores operating in different areas in a settlement where 21.372 people live, means that 1 shop or store has fallen to about 10 people. This shows that economic activities are not only inward-oriented, but there is a strong demand for the purchase of goods or services from outside.

Armenians played a more active role in the production and trade areas in this period, in Diyarbakir Province than other communities as in previous periods. This is better understood when the list of those, whose products were rewarded in the agriculture and art exhibition opened in the Central Sandjak of Diyarbakir in 1904, is surveyed.

The fact that Diyarbakir traders attend both national fairs and almost every international fair, especially Balıkesir Fair, which is the most comprehensive of Anatolian fairs (Şen, 1996, p. 17), with range of products, gives some clues about the economic quality of the province. Traders from Diyarbakir attended the International Philadelphia Exhibition in 1876 with the following products; stone and copper in the pavilion of minerals, ores, stone and mineral products; alizarin in the pavilion of chemical products; silk fabrics in the pavilion of silk and silk fabrics; gold and silver engraved products in the pavilion of clothing, jewellery, ornaments; in addition, with plants grown in the provincial territory and used in the pharmaceutical industry; wild apples, dried figs, almonds, mahaleb, wheat, barley, maize, leather and morocco leather, wine, wool etc (United States Centennial Commission, 1876, pp. 291-292). They participated in the 1893 Chicago World's Fair, as well, with the above-mentioned products, woven products, red silks, yellow and red cotton fabrics (Pushman, 1893, pp. 7-8).

The products exhibited at the Diyarbakir Agriculture and Industry Exhibition opened in 1903 represent the region's economic performance and qualified production capacity.

Entrepreneurs from Diyarbakir did not prefer to sell the goods they sent for both national and international exhibitions there and get their money later. For this reason, they did not want to send goods to the Chicago World's Fair. The Ministry of Internal Affairs sent a letter to the ministry of Public Works and Commerce remarking this issue and it was reported in the letter dated December 19, 1892 that the goods to be sent from Diyarbakir were purchased and paid for through the chambers of commerce, and these goods were placed in seven containers (Prime Ministry Ottoman Archive, 1892).

You could not meet European traders in fairs held in Anatolia in the 19th century. The Europeans found in fairs were consular members who came as buyers, just like in the Buca Fair. Traders from Konya, Damascus, Aleppo, Diyarbakir, Mosul, Tokat and Kayseri regions used to participate in this fair (Şen, 1996, pp. 84-85). Ali Efendi from Diyarbakir with his red silk; Mustafa and Abdullah Efendi from Diyarbakir with their yellow and red cotton fabrics; Hacı Halil Efendi from İzmir with his various carpets and rugs and Hacı Mikail from İzmir with his silver embroidery attracted attention (Önsoy, 1988, pp. 84-90).

Diyarbakir Agriculture and Industry Exhibition was held in 1903. This exhibition was one of the national fairs showing Ottoman progress and economic development. The products

manufactured in the region and agricultural crops were once again exhibited in the exhibition opened on 7 November 1903. The goods clearly revealed the economic performance and quality production capacity of the regional entrepreneurs. The exhibition included stands such as the pavilion of agriculture and mining goods, pavilion of carpet and rug, pavilion of traditional calligraphy and painting, pavilion of leather and silk textile, pavilion of jewellery, pavilion of leather and leather accessories, pavilion of agricultural and mining goods. One of the products that attracted attention was the famous Diyarbakir watermelon, which was exhibited among agricultural products. Besides the elegant and quality fabrics and dresses, shoes and slippers were also noteworthy at the exhibition (Işıklı, 2012, pp. 180-182).

Diyarbakir Governorship, on the other hand, purchased the local goods to be sent for the 1893 Chicago Fair through commerce chambers, and paid for these goods from "subdivision of treasury" (Prime Ministry Ottoman Archive, 1892).

One of the important results of the positive effects of international fairs on the Ottoman was that it made the organization of the internal fair a state policy. Especially towards the end of the 1890s, Sultan Abdulhamid II, with an edict, made all governors responsible for organizing fairs in the provincial centres. In this period, which can be described as the Internal Fairs Period, fairs started to be organized within the scope to be considered quite serious in all important production and administration centres from Edirne to Konya, Trabzon to İzmir, Bursa to Aleppo, Diyarbakir to Ankara. While the agricultural and industrial goods of that province were exhibited in these fairs, each province was trying to stand out with its innovative inventions.

8. Conclusion

Since the foundation years of the Ottoman Empire, in order to levy taxes and recruit soldiers, census, in other words, population, land and real estate detection (cadastral) and registration procedures were conducted at certain time intervals. The records made in the conquered land and for the purpose of recruiting soldiers and collecting taxes periodically in a significant part of the country constituted the first samples of the population services. These records are not censuses in the sense we know. For example, a large proportion of the population, such as women, children, and the soldiers, was not recorded because they were not recruited, did not pay taxes, or for other reasons. Despite all these negativities, it is understood from the analyzes that the Ottoman

State paid special attention to the registration of land and population and keeping records related to them.

After the Ottoman-Russian war, with the 1831 census, which covers all provinces of the Empire and evaluated as the first census in the modern sense, several census were conducted to determine the male population and financial resources; and important information about the country's agriculture, industry, land and property status was obtained. However, the censuses conducted were either not finalized or covered the whole country, or women were not added to the census. Therefore, the information obtained remains limited and very different results emerge in comparisons between domestic and foreign sources.

The geographical position and economic wealth of the Ottoman Empire has always attracted the attention of Western countries. The Ottoman economy, which was predominantly based on agriculture and commerce, was not interested in capitalism, finance and capital accumulation and industrialization starting to develop in Europe in the 16th century, and it considered industrialization efforts as an unnecessary waste of resources.

As a natural result of this approach, the industry of the Ottoman State was insufficient to exploit the country's agricultural and mineral wealth by the end of the 19th century. Despite being a country of agriculture, agricultural products were not self-sufficient, trade was in the hands of minorities and foreigners, mines were also operated by foreign companies, and its treasury depended on foreign debt. Despite all these negative developments, it can be said that there were development efforts in the Ottoman State since the second half of the 19th century, especially with the acceleration of foreign capital inflows after the establishment of the Ottoman Public Debt Administration (Duyun-u Umumiye).

Diyarbakir Province has been the centre of commerce, science and art throughout history, and one of the most important provinces of the Ottoman State in terms of transportation, since it is on the historical Silk Road, at the intersection of the highways. Until the end of the 19th century, communities and sects of different ethnic origins and beliefs lived peacefully together in Diyarbakir and its neighbourhood. Armenians had the biggest share in the non-Muslim population. Armenians had the largest ratio in the non-Muslim population. Armenians, the majority of whom were engaged in crafts and commerce and had an important place in the social and economic life of Diyarbakir, served in public service at different levels, as well.

In the general census of 1927, the literacy rate of people aged 7 and over in Diyarbakir was around 8% for men and 1.5% for women. In this census, which was conducted one year before Turkish alphabet reform, the literate average who spoke Arabic was around 5%. Despite all schooling efforts, the rate of literacy is seen to be quite low in Diyarbakir Province, which has been described as a centre of trade, science and art throughout history.

Goods produced in the province of Diyarbakir catered to the needs of the people of the city, and were offered to the surrounding towns and abroad. The fact that the produced goods were demanded at home and abroad, especially in fairs, showed that Diyarbakir was at an advanced level in production. In addition to industrial production, Diyarbakir has been a region that feeds other regions and provides raw materials throughout history. In the Ottoman period, non-Muslims were more active in trade and production in Diyarbakir than compared to Muslims.

Epidemic diseases, famines and ethnic events that occurred in the late 19th and early 20th centuries caused great destruction both in the social and economic life of Diyarbakir Province. While around 20% of the population in Diyarbakir province was non-Muslim in the early 20th century; when the general census of 1935 was analysed, the ratio of non-Muslims within the total population fell below 1%.

Due to these disasters, Diyarbakir, which was one of the prominent industrial cities of the Ottoman State until the end of the 19th century, declined to a situation that could produce what it only consumed in the first years of the Republic, in the 1920s.

Future studies should focus on the socio-economic development of Diyarbakir Province and its decline in industrialization in the Republican period.

References

- Barkan, Ö. L. (1951). Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, *Türkiyat Mecmuası, Sayı 10 (1951-53)*, p. 9.
- Behar, C. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, 2nd Ed., Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 2, Ankara, TÜİK (DİE) Matbaası, pp. 23 – 24.
- Beysanoğlu, Ş. (1987). *Anıtlar ve Kitâbeleri ile Diyarbakir Tarihi*, Vol. I, Ankara, Neyir Matbaası, p. 63.
- Bogue, D. J. (1969), *Principles of Demography*. New York, John Wiley & Sons Inc, p. 17.
- British Consulate Report. (1877). *Blue Books Turkey No. 16-13/1, (1869)*, Public Record Office, 1877, London, p. 16-36.
- Cuinet, V. (1891). *La Turquie d'Asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province De L'Asie Mineure*, Ed. Ernest Leroux, Tome II, Paris, 1891, p.407, p. 408, p. 412, p. 142, pp. 414-415.
- Diyarbakir Yearbooks (Diyarbakir Salnameleri). (1999). *Vol. I (1869-1874), Vol. 2 (1874-1876), Vol. 3 (1877-1885), Vol. 4 (1890-1900), Vol. V (1900-1905)*, Diyarbakir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, Acar Matbaası.
- Eldem, V. (1970). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, p. 49, p. 52.
- Farley, J. L. (1866). *Turkey*, London, S. Low, Son & Marston, p. 214.
- French Consulate Report. (1867). *Turquie d'Asie Province de Diarbekir, Reports de 1867-Commerce, Produits Agricoles et Industriels, Statistique, Renseignements Divers, AAE, CCC, Vol.3.* p. 170, p. 169, p. 152.
- General Directorate of Statistics of the Prime Ministry (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü). (1929). *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri - Fasikül III*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, pp. 22-23.
- Grousset, R. (1947). *Histoire de l'Arménie des Origines à 1071*, Paris, Payot, p.41.
- Güran, T. (1987). Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840–1910, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı:1, pp. 229-230.
- Güran, T. (1997). *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 5*, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü, pp. 23-25.
- Hillel, David D'Beth. (1832). *The Travels of Rabbi David D'Beth Hillel: From Jerusalem, through Arabia, Koordistan, part of Persia and India to Madras*, Printed for the Author, p. 46.

- Humphreys, C. J. (1991). The Star of Bethlehem a Comet in 5-BC and the Date of the Birth of Christ, *Quarterly Journal of the Royal Astronomical Society, Vol. 32, NO.4/DEC, P.389*, p. 401.
- International Statistical Congress. (1872). Report on the Eighth Congress, *Held at St. Petersburg, 22nd/10th August to 29th/17th*, p.444.
- Işıklı, A. (2012). *Türkiye Fuar Albümü Osmanlı Dönemi, The Album of Turkish Fairs Ottoman Era, İstanbul, İdistanbul Fuar Merkezi Yayınları*, pp. 180-182.
- 2012., İstanbul, İstanbul Fuar Merkezi Yayınları, pp. 180-182.
- İnalçık, H. & Seyitdanlıoğlu, M. (2006). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara, Phoenix Yayınevi, pp. 110-111.
- İslâm Ansiklopedisi. (1991). Türk Diyanet Vakfı, İstanbul, Vol. 08, p. 536.
- İstatistik-i Umumi, p. 15; Istanbul University Library, TY5651.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, p. 6.
- Karpat, K. (1985). Ottoman Population 1830- 1914: Demographic and Social Characteristics. *Madison, WISC: The University of Wisconsin Press. International Journal of Middle East Studies, 18*, pp. 162-189.
- Kıvrım, İ. (2015). Nüfus Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Şebinkarahisar'ın (Karahisar-1 Şarkî) Nüfus Yapısı, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, p. 21.
- Kocabaşoğlu, U. (1991). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, 2nd. Ed., İstanbul, Arba Araştırma Basım Yayın Tic., p. 15.
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çeviri Metin Kıratlı), 9th Ed., Ankara, TTK Yayınları, pp. 46-48.
- National Archives. (1880). F.O. (Foreign Office) 424 / 107, No. 104/2, London, p. 176.
- Önsoy, R. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, pp. 84-90.
- Öz, M. (2000). *Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler*, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, (Ed.: İnalçık H., Pamuk Ş.) Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, pp. 17-32.
- Prime Ministry Ottoman Archive. (1881). Bab-1 Defteri Ceride Odası Defterleri (D.CRD.d.) No: 39990; No: 40411; No: 40420; No: 40422; No: 40475, No: 40491. Nüfus Defterleri (NFS.d.), No: 36; No: 41; No: 607; No: 1032; No: 1653.
- Prime Ministry Ottoman Archive. (1892). BOA, DH.MKT, 2032/17).
- Pushman, H. T. (1893). *The Exhibits of the Ottoman Empire at the World's Columbian Exposition, 1893, Chicago*, Publisher Imperial Ottoman Commission, pp. 7-8.

- Quataert, D. (1987). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, Çev. Sabri Tekay, Ankara, Yurt Yayınları, p. 194.
- Sestini, D. (1798). *Voyage de Constantinople a Bassora, en 1781, par le Tigre et l'Euphrate: et retour à Constantinople, en 1782, par le désert et Alexandrie*, Paris, p. 95.
- Shaw, S. J. & Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 2, pp. 117-241.
- Southgate, H. (1840). *Narrative of a tour through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia with an introduction, and occasional observations upon the condition of Mohammedanism and Christianity in those countries*, Tilt and Bogue in London, pp. 295-296.
- Şen, Ö. (1996). *Osmanlı Panayırları (18-19. Yüzyıl)*, Eren Yayınları, İstanbul, p. 17, pp. 84-85.
- Şimşir, B. N. (1989). *British Documents on Ottoman Armenians*, Atatürk Supreme Council for Culture, Language, and History, Turkish Historical Society Printing Office, Vol II (1880 – 1890), pp. 129-130, p. 132.
- Tabakoğlu, A. (1997). *Türk İktisat Tarihi*, 3rd Ed., İstanbul, Dergah yayınları, p. 213.
- Tavernier, J. B. (1677). *Les Six Voyages, en Turquie, en Perse, et aux Indes*, Paris, Gervais Clouzier et Claude Barbin, p. 272.
- United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2015). *World Heritage List - 2015*, <https://whc.unesco.org/en/list/>.
- United States Centennial Commission. (1876). *Official Catalogue of the International Philadelphia Exhibition*, Published for the Centennial Catalogue Company by J.R. Nagle and Company, pp. 291-292
- Verheij, J. (2013). “Diyarbakir ve 1895 Ermeni Krizi”, (Çev. Altuğ Yılmaz), *Diyarbakir Tebliğleri, Diyarbakir ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarih Konferansı*, Hrant Dink Yayınları, p. 237.
- Wees, H. V. (2011). Demetrius and Draco: Athens' Property Classes and Population in and 317 BC, *The Journal of Hellenic Studies, Vol. 131*, Published by The Society for the Promotion of Hellenic Studies, p. 95.
- Williamson, J. G. (2013). *Trade and Poverty*, London, MIT Press, p. 102.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakir (1790-1840)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, pp. 101-102.

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume VII, Issue 1, pp. 173-188, 2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beta>

Original Article / Araştırma Makalesi

Received / Alınma: 15.05.2022 Accepted / Kabul: 26.06.2022

Katılım Endeksinin Döviz Kuru ve Altın Fiyatlarıyla İlişkisi: Türkiye için ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Burak SERTKAYA^a

^aDr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Çorum, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0001-9551-3439>

ÖZ

Finansal ürün yelpazesinin gelişmesiyle birlikte tüm yatırımcılar kendilerine uygun nitelikte olan yatırım araçlarına ilgi duymaktadır. Bu bağlamda, katılım endeksleri son yıllarda yatırımcılara alternatif yatırım fırsatları sunmaktadır. Bu çalışmada döviz kuru ve altın fiyatlarının Katılım-50 endeksi üzerine olan etkisi ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelenmiştir. Çalışmada, 2014:8 - 2021:12 dönemi için haftalık veriler kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre gram altın fiyatının Katılım-50 endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Uzun dönemde gram altın fiyatında yaşanacak bir artışın Katılım-50 endeksini artırması beklenmektedir. Aynı şekilde USD/TL kurunun Katılım-50 endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Uzun dönemde USD/TL kurunda meydana gelecek bir artışın Katılım-50 endeksini azaltması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Katılım Endeksi,
Döviz Kuru, Altın
Fiyatları, ARDL Sınır
Testi

JEL Kodu

C58, F31, G11

İLETİŞİM Burak SERTKAYA ✉ buraksertkaya@hitit.edu.tr ☎ Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Çorum, TÜRKİYE

The Relationship of Participation Index with Exchange Rate and Gold Prices: ARDL Bounds Test Approach for Turkey

ABSTRACT

With the development of the financial product range, all investors are interested in investment instruments that are suitable for them. In this context, participation indices offer alternative investment opportunities to investors in recent years. In this study, the effect of exchange rate and gold prices on the Participation-50 index was examined with the ARDL bounds test approach. In the study, weekly data for the period 2014:8 - 2021:12 were used. According to the findings, it is seen that the gram gold price has a statistically significant and positive effect on the Participation-50 index. An increase in the gram gold price in the long run is expected to increase the Participation-50 index. Likewise, it has been found that the USD/TL rate has a statistically significant and negative effect on the Participation-50 index. In the long run, an increase in the USD/TL rate is expected to decrease the Participation-50 index.

Keywords

Participation Index, Exchange Rate, Gold Prices, ARDL Bounds Test

JEL Classification

C58, F31, G11

1. Giriş

Fonlar ekonomik birimler arasında sürekli bir şekilde el değiştirmekte ve fonların aktarımı sırasında ortaya çıkan çok sayıda belge finansal varlıkları ortaya çıkarmaktadır. Bu maksatla genel olarak finansal varlıkları, borçlanma hakkı sağlayan finansal varlıklar ve ortaklık hakkı sağlayan sermaye piyasası araçları olarak ikiye ayırabiliriz. Finansal varlıkların sayısındaki artışta bağlı olarak da, İslami kurallara göre oluşturulmuş finansal varlıklar alternatif olarak yatırımcıların portföyleri içerisinde kendine geniş bir yer bulmuştur. Bu kapsamda ekonomiye aktarılamayan ve bu sebeple atıl kalmış fonların ekonomiye kazandırılması amacıyla faizsizlik prensibine ve İslami hassasiyetlere göre oluşturulmuş birçok finansal varlık geliştirilmiştir. Borsaların içinde yer alan katılım endeksleri ise bu bakımdan önemli bir finansal olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslami finans sektörünün sağladığı geniş yatırım ürünü yelpazesinden biri olan İslami hisse senedi piyasaları, son yıllarda uluslararası yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Portföy yöneticileri ve yatırımcılar İslami etik değerler kodunun farklılaştırıcı özelliklerine dayanan İslami hisse senedi evrenine giderek daha fazla ilgi duymaktadır. İslami hisse senedi endeksleri, geleneksel emsallerine kıyasla daha iyi çeşitlendirme avantajları sunabileceğinden, portföylerinin riskini en aza indirmek için İslami hisse senedi endekslerini kullanabilirler. Bir şirketin İslami hisse senedi endeksine dâhil edilmeye uygun olması için kabaca üç aşamadan geçmesi gerekir: (i) iş, belirli

işletmeleri hariç tutacak şekilde “helal” olmalı; (ii) belirli mali oran limitlerini karşılamalı ve (iii) bu kriterlere göre sürekli izlemeye dayanmalıdır (Mensi vd. 2017: 2457). Türkiye’deki BIST endeksleri arasında yer alan Katılım Endeksi ise katılım bankacılığı nezdinde BIST’te işlem gören hisse senetlerinin başında gelmektedir. Benzer bir ifade ile katılım endeksi, BIST bünyesinde işlem gören hisselerin katılım bankacılığı prensiplerine uyanlarının meydana getirdiği bir borsa endeksidir. Buna göre katılım endeksi hisseleri belirlenirken şirketin, faize dayalı finans, ticaret, hizmet ve aracılık; alkollü içecek, kumar, şans oyunu; domuz eti ve benzeri gıda; turizm, eğlence, basın, yayın, reklam; tütün mamulleri, silah; vadeli altın, gümüş ve döviz ticareti ile uğraşmaması dikkate alınır (Sakarya vd. 2018: 103; Güçlü, 2022: 111). Katılım endekslerini bu bakımdan, birikimlerini sermaye piyasalarında değerlendirme arzusunda olan öte yandan bazı hassasiyetler dolayısıyla sermaye piyasalarına sıcak bakmayan tasarruf sahiplerinin sermaye piyasalarına eklenmesini hedefleyen endeksler olarak kabul edebiliriz.

Katılım-30 endeksi 06.01.2011 tarihinde, Katılım-50 endeksi ise 09.07.2014 tarihinden itibaren hesaplanmaya başlanmıştır. Her iki endeksin de uluslararası İslami endekslerinin tarama kriterlerine benzer finansal ve faaliyet ölçütleri bulunmaktadır. Katılım endeksi ilk olarak 30 adet hisse senedini içerecek şekilde yayınlanmaya başlanmıştır. Öte yandan söz konusu endeksin Türkiye’de işlem gören ilk İslami hisse senedi endeksi olma vasfı taşıdığı bilinmektedir. İlk başlarda Katılım endeksi olan bilinen bu endeks, 09.07.2014 tarihinde 50 hisse senedini içeren Katılım-50 endeksinin yayınlanması ile adı Katılım-50 endeksi olarak genişletilmiştir. Katılım-50 endeksi, “Katılım Bankalarının çalışma prensipleri gereğince oluşturulmuş, yatırımcıların yatırım yapabileceği payların fiyat ve performans açısından ölçülmesine olanak sağlayan bir endekstir”. (Çürük, 2018: 59; Güçlü, 2019: 116; Çolak, 2019; Emeç, 2021:66).

Türk finansal sistemi içerisinde katılım endeksinin yeri ve önemi gittikçe artmaktadır. Aynı zamanda katılım bankacılığın gelişmesi ve tasarrufların İslami kriterlere göre değerlendirilmesi noktasında mercek altına alınmaya başlanmıştır. Zaman içinde işlem hacmi yükselen katılım endekslerinin alternatif finansal yatırım araçları ile ilişkisinin ortaya koyulması birikimlerini bu alanda değerlendirmek isteyen yatırımcıların yatırım kararları üzerinde etkili olacaktır. Bu kapsamda bu çalışmada, USD/TL kuru ile gram altın fiyatlarının Katılım-50 endeksi üzerine olan etkisi ARDL sınır testi yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın giriş bölümünü katılım endekslerini çeşitli yönlerden inceleyen alan yazını takip etmektedir. Devamında ise çalışmanın

veri seti ile yöntemi açıklanarak, analiz neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son olarak çalışma, sonuç ve değerlendirme başlığıyla sonlandırılarak yatırımcılara önerilerde bulunulmuştur.

2. Alan Yazını

Katılım endeksleri son yıllarda çok sayıda akademik çalışmaya konu olmuş bir alandır. Özellikle 2010'lu yıllardan sonra katılım endeksiyle ilgili ortaya koyulan çalışmaların yoğunluğu araştırmacıların ilgisini bu tarafa yöneltmiştir. Alan yazınına bakıldığında çok sayıda çalışmaya rastlanılmaktadır. Çalışmanın bu kısmında katılım endekslerini farklı göstergeler ve farklı yöntemlerle inceleyen çalışmaların özetlenmiş bir hali sunulmuştur.

Ajayi ve Mougoue (1996), 8 gelişmiş ülke ekonomisine yönelik döviz kurları ile borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 1985'ten 1991 yılına kadar günlük verilerin kullanıldığı çalışmada, para birimindeki değer kayıplarının hem kısa hem de uzun vadede borsayı olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Kim (2003), Amerika Birleşik Devletleri için 1974:01 ve 1998:12 dönemleri arasındaki aylık verileri kullanmış ve Johansen Eşbütünleşme Analizi neticesinde S&P 500 endeksinin döviz kuru ile negatif ilişkili olduğunu saptamıştır. Diğer yandan çalışmada S&P 500 hisse senedi fiyatının sanayi üretimi ile pozitif, faiz oranı ve enflasyon ile negatif ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur.

Balı ve Cinel (2011), panel analiz yöntemini kullanarak altın fiyatlarının IMKB-100 endeksine etkisini araştırmışlardır. 1995 - 2011 dönemi ele alan çalışmada altın fiyatlarının IMKB-100 Endeksine direkt bir etkisinin bulunmadığı ortaya çıkarılmıştır. Bulgular neticesinde ise altın ithalat tutarının IMKB-100 Endeksi üzerinde daha etkili olduğunun sonucuna ulaşılmıştır.

Hussin, Muhammad, Abu ve Awang (2012), Ocak 2007 – Aralık 2011 dönemine ilişkin aylık veriler kullandıkları çalışmalarında Malezya'da petrol fiyatı, makroekonomik değişkenler ve İslami hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi Eşbütünleşme analizi, çok değişkenli Granger Nedensellik Testi, Etki-Tepki Fonksiyonu ve Varyans Ayırıştırma Analizi yöntemleri çerçevesinde ele almışlardır. Elde edilen bulgular, İslami hisse senedi fiyatlarının petrol fiyatı ve döviz kuru değişkenleri ile eş bütünleşik olduğunu göstermiştir. Eşbütünleşme ilişkisi analizine dayalı olarak, İslami hisse senedi fiyatı petrol fiyatı değişkeni ile pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkilidir. İslami hisse senedi piyasaları döviz kuru ile negatif ilişkilidir. Granger nedensellik testi kullanılarak,

Malezya'daki İslami hisse senedi getirisinden kaynaklanan tek petrol fiyatı değişkeni Granger kaynaklıdır. Dolayısıyla Malezya'da kısa ve uzun vadede petrol fiyat şoku İslami hisse senedi getirisini etkileyecektir.

İbrahim (2012)'in Malezya ekonomisi için TGARCH-EGARCH yöntemi çerçevesinde ortaya koyduğu araştırmasında, 1 Ağustos 2001- 31 Mart 2010 dönemi için toplamda 2261 günlük gözlem verisini kullanarak geliştirdiği model ile altın fiyatları ve sermaye piyasalarının performansı üzerine pozitif ancak sınırlı bir korelasyon olduğu yönünde saptamalarda bulunmuştur.

Anand ve Madhogaria (2012), 6 ülke (Hindistan, Çin, ABD, İngiltere, Almanya, Japonya) için Ocak 2002 - Aralık 2011 dönemine ait altın fiyatları ile hisse senedi piyasası arasındaki dinamik ilişkiyi ele almışlardır. Granger Nedensellik Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli kullanılarak test edilen çalışma neticesinde, ekonomik darboğaz dönemlerinde bireylerin güvenli liman olarak altına yatırım yapmayı tercih ettiği saptanmıştır.

Tokmak (2013), 2001-2012 dönemi için Türkiye piyasası üzerine ele aldığı çalışmasında, Dinamik Koşullu Korelasyon (DCC-GARCH) Modeli çerçevesinde Altın, döviz kuru, DİBS ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bulgular, altının hisse senetlerinden ortalamada riskten korunma özelliği gösterdiği ortaya koyulmuştur. Yine, altının %5 ve %2.5'lük aşırı negatif hisse getiri dilimleri açısından güvenli bir liman olma özelliği taşıdığı saptanmıştır. Öte yandan altın için güvenli liman olmak bir devamlılık taşımamaktadır.

Chen ve Lin (2014)'in yaptıkları çalışmada 1960'tan 2000'li yıllara kadar fiyatların keskin bir şekilde yükseldiği 4 ABD piyasası üzerine altın ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Elde edilen bulgulara göre fiyatların keskin düşüş gösterdiği zamanlarda altın, hisse senedi piyasalarında riskten korunmanın bir nevi aracı olarak görülmüştür. Öte yandan piyasanın yükseldiği dönemlerde altın, küçük şirket hisse senetleri dışında bir riskten korunma aracı olarak görülmemiştir.

Kumar (2014), İslami borsa riski için bir hedge veya güvenli liman olarak altının rolünü Hindistan'ın sektörel endeksleri arasındaki getiri ve oynaklığını haftalık veriler bazında Markov yaklaşımını kullanarak araştırmıştır. Ampirik sonuçlar göstermiştir ki, bir yandan dikkate alınan tüm piyasalar için düşük oynaklık rejimi ve yüksek oynaklık rejimi olmak üzere iki farklı rejimin varlığını ortaya koymuştur. Daha doğrusu yüksek oynaklık rejimi incelenen dönemde meydana

gelen başlıca ekonomik ve siyasi olaylarla örtüşmüştür. Ampirik bulgular iki piyasa arasındaki dinamik koşullu korelasyonun zaman içinde pozitif ve negatif değerler arasında değiştiğini göstermektedir. Negatif değerler daha çok 2000-2002 dot-com balonunun patlaması, 2008 subprime krizi ve 2011-2012 Avrupa borç krizi gibi kriz dönemlerinde tespit edilmiştir.

Choudhry vd. (2015), yakın tarihli bir küresel ekonomik kriz döneminde İngiltere, ABD ve Japonya'daki hisse senedi piyasalarında altın ve hisse senedi getirileri ile hisse senedi oynaklığı arasındaki doğrusal olmayan dinamik hareketleri analiz etmiştir. Bulgular, altının statik piyasa koşullarında yedi borsada riskten korunma aracı olarak kullanılmadığını ortaya koymuştur. Buna göre altın getirileri ile hisse senedi getirileri arasındaki çift yönlü bağımlılık ve borsa oynaklığı nedeniyle, altının finansal kriz döneminde güvenli liman olarak iyi performans göstermeyebileceğini göstermiştir. Öte yandan istikrarlı finansal koşullarda altın, hisse senedi piyasası getirilerine ve oynaklığa karşı bir riskten korunma aracı olarak kullanılabilir.

Mohsina ve Islam (2017), 2007 - 2016 dönemine ilişkin aylık verileri kullanarak Hindistan için çeşitli makroekonomik değişkenlerin İslami hisse senedi piyasasının performansı üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre döviz kuru ve faiz oranlarının İslami hisse senedi piyasası üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Yazarlara göre, Hindistan'daki İslami hisse senedi piyasasının performansını iyileştirmek için döviz kurları ve faiz oranlarının kontrol edilmesi gerekmektedir.

Chkili (2017) çalışmasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için haftalık veriler üzerinden İslami borsa riski için hedge veya güvenli liman olarak altının rolünü araştırmak üzere Markov geçiş yaklaşımını kullanmaktadır. Ampirik sonuçlar bir yandan, dikkate alınan tüm piyasalar için düşük oynaklık rejimi ve yüksek oynaklık rejimi olmak üzere iki farklı rejimin varlığını ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, altının zayıf bir hedge varlığı olması ile birlikte birçok İslami endeks açısından güvenli liman vasfı ortaya koyulmuştur. Bu sonucun ise portföy çeşitlendirmesi ve riskten korunma stratejisi seçimi için önemli etkileri olduğu saptanmıştır.

Tuna (2018) ise çalışmasında altın, gümüş, platin ve paladyum gibi değerli maden fiyatları ile 21'i gelişmiş ve 11'i gelişen ülke olan 32 farklı ekonominin İslami hisse senedi piyasaları arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığını incelemeyi amaçlamıştır. Daha özelden çalışmada, altın, gümüş, platin ve paladyum gibi değerli metaller ile İslami hisse senedi piyasaları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı Pedroni Panel Eşbütünleşme Analizi kullanılarak analiz edilmiştir.

Buna göre gelişmekte olan ülkelerde altın ve paladyum etkili portföy çeşitlendirme araçları olmasına rağmen gümüş ve platin değildir.

Erdoğan vd. (2019), döviz kurları ile Türk sermaye piyasaları arasındaki volatilité yayılma etkisinin varlığını 2011-2019 dönemi için günlük veriler halinde incelemişlerdir. Çalışmada BIST-100 endeksi ile Katılım-30 endeksi kullanılmış olup volatilité yayılma etkisi nedensellik testi ile sınanmıştır. Buna göre volatilité yayılma etkisinin sermaye piyasalarından döviz kurlarına yönelik olduğu, öte yandan BIST-100 ile İslami hisse senedi endeksleri arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ögel ve Gökgöz (2020), 7 Ocak 2011 - 29 Mart 2019 dönemi için günlük verilerle faiz oranı, USD/TL ve EURO/TL döviz kuru değişkenleri ile BIST-100 ve Katılım-30 endeksleri arasındaki ilişkiyi yapısal kırılmaları dikkate alan tek kırılmalı eşbütünleşme analizi ve Fourier Granger Nedensellik Analizi çerçevesinde test etmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlanmamıştır. Öte yandan USD/TL kurundan BIST-100 ve Katılım-30 endeksine doğru nedensel bir ilişki; EURO/TL'den ise saptanmadığı ortaya koyulmuştur. Ancak faiz oranlarından BIST-100 endeksine doğru bir nedensel ilişki saptanırken; Katılım-30 endeksine doğru nedensel bir ilişki saptanmamıştır.

Yiğiter ve Tanyıldızı (2020) tarafından, 2011-2018 dönemi için Katılım-30 endeksinin Türkiye'nin temel iktisadi unsurlarına karşı olan duyarlılığı Granger Nedensellik Analizi çerçevesinde sınanmıştır. Elde edilen ampirik sonuçlara göre Katılım-30 endeksi; faizin, enflasyonun ve döviz kurunun nedeni değildir.

Emeç (2021), 2011:02 - 2021:05 dönemi için aylık veriler bazında Türkiye'de altın fiyatları, katılım bankalarının topladıkları fon miktarları ve katılım endeksi arasındaki ilişkiyi Fourier Eşbütünleşme Testi ve Genelleştirilmiş Varyans Analizi çerçevesinde incelemiştir. Buna göre Fourier Eşbütünleşme analizi neticesinde seriler uzun dönemde birlikte hareket etmişlerdir. Diğer yandan Genelleştirilmiş Varyans Analizi sonucunda uzun dönemde katılım endeksinin altın fiyatı ve fon miktarından etkilendiği ortaya koyulmuştur. Bu bulgular neticesinde tasarruflarını katılım endeksinde değerlendiren yatırımcıların bir kısmı, fon ve altın tasarruflarını ikame edilebilmektedir. Altın ve fon yatırımları uzun vadede istikrarını korurken katılım endeks yatırımcıları için aynı durum geçerli değildir.

İlgili alan yazınına ilişkin araştırmaların neticeleri irdelendiğinde, kurulan modellerdeki ekonomik değişkenlerin belli başlı göstergeler üzerine yoğunlaştığı, belli endekslerin referans alındığı görülmektedir. Literatür incelemelerine dayanarak hisse senedi piyasaları, döviz kuru, değerli metaller ve farklı değişkenler arasında kurulan ilişkilerin genel olarak tekdüze olmadığı sonucuna varılmıştır. Elde edilen bulgular ülkelerin ekonomik durumuna ve analizde kullanılan metodolojiye bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

3. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada 2014:8 – 2021:12 dönem aralığındaki haftalık veriler kullanılarak gram altın fiyatları ile USD/TL kurunun Katılım-50 endeksi üzerindeki etkisi ARDL sınır testi ile sınıanmıştır. Çalışmada kullanılan verilerin tümü investing.com sitesinden sağlanmıştır. Modelde, Katılım-50 bağımlı seri (LKat50), döviz kuru (LUSD/TL) ve gram altın (LGram) bağımsız serilerdir. Tüm değişkenlerin doğrusallığının sağlanması amacıyla logaritması alınarak modele dâhil edilmiştir.

3.2. Yöntem ve Bulgular

Zaman serilerinde ilk aşama analize dâhil edilen değişkenlerden tutarlı ve güvenilir sonuç elde edebilmek amacıyla değişkenlerin durağan olup olmadığı saptanır. Birim kök testi olarak da ifade edilen durağanlık testi sonuçlarında değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin ortaya çıkabilmesi için serilerin birim kök içermemesi gerekmektedir. Aksi halde bu durum sahte regresyon sorununa yol açmakta ve analiz sonucu değişkenler arasındaki gerçek ilişkiyi vermemektedir (Gujarati, 1999: 726). Dolayısıyla analizden elde edilen sonuçların doğru değerlendirilebilmesi için herhangi bir serinin durağanlığının sınıanması yani birim kök içerip içermediği önem kazanmaktadır.

Diğer yandan ekonometrik analizlerde durağanlığın sınıanması için birçok birim kök testi kullanılmakla birlikte Dickey-Fuller (DF, 1979), Genişletilmiş (Augmented) Dickey-Fuller (ADF, 1981) ve Phillips-Perron (1988) analizlerde yaygın olarak kullanılan birim kök testleridir. Bu bağlamda çalışmada değişkenlerin durağanlık analizleri Genişletilmiş (Augmented) Dickey-Fuller (ADF, 1981) ve Phillips-Perron (1988) testleri ile elde edilmiştir.

Bu kapsamda birim kök testleri hem sabitli hem de sabitli-trendli modeller bazında analiz edilmiştir. ARDL testinde, modeldeki serilerde I(0) ve I(1)'de durağanlığı araştırılmaktadır. Tablo

1 incelendiğinde ise tüm değişkenlerin ADF ve PP test sonuçlarına göre birinci farkta durağan olduğu gözlenmiştir. Bu bakımdan tüm değişkenlerin birinci farkı alındığında durağan olmasından dolayı çalışmada ARDL sınır testinin kullanılması kararlaştırılmıştır.

Tablo 1

ADF ve Phillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları (Düzey ve Birinci Fark)

		LKat50		LGram		LUSD/TL	
		Sabitli	Sabit ve Trend	Sabitli	Sabit ve Trend	Sabitli	Sabit ve Trend
ADF Testi	Düzey	0.92557 (0.9958)	-1.01449 (0.93959)	0.75712 (0.9932)	-2.62597 (0.2690)	0.10607 (0.9659)	-3.90228 (0.0128)**
	Birinci Fark	-18.0094 (0.0000)***	-18.0981 (0.0000)***	-20.5462 (0.0000)***	-20.5745 (0.0000)***	-18.3870 (0.0000)***	-18.3527 (0.0000)***
PP Testi	Düzey	0.83068 (0.9945)	-1.13038 (0.9214)	0.58345 (0.9892)	-3.39004 (0.0542)*	-0.23031 (0.9317)	-3.76305 (0.0195)**
	Birinci Fark	-18.00131 (0.0000)***	-18.09817 (0.0000)***	-20.60733 (0.0000)***	-20.58244 (0.0000)***	-18.62267 (0.0000)***	-18.57691 (0.0000)***

Not. ADF testinde maksimum gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre 12 olarak alınmıştır. PP testinde ise gecikme uzunluğu Bartell-Kernel yöntemi ve bant genişliği Newey Bandwith yöntemi ile belirlenmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

ARDL Sınır Testi yaklaşımı Peseran ve Smith (1998), Peseran ve Shin (1999) ve Peseran vd. (2001) tarafından geliştirilmiştir. Bu analiz diğer eşbütünleşme analizlerine göre bazı üstünlükler barındırmaktadır. Serilerin farklı durağanlık ve gecikmelerde bulunmalarına izin vermesi, diğer yandan aynı anda hem kısa ve hem de uzun dönemli olası ilişkinin katsayısını hesaplayabilme durumu bu üstünlüklerin bazılarıdır. Diğer yandan ARDL Sınır Testi yaklaşımının uygulanabilir olması için serilerin I(2) ve üstü derecelerde durağan olmaması gerekmektedir (Peseran vd. 2001; Kamaruddin ve Jusoff, 2009). ARDL sınır testi iki aşamadan meydana gelmektedir. İlkinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı ortaya koyulur. İkincisinde ise uzun dönem ve kısa dönem nedensellik ilişkisi hata düzeltme terimi (ECT) çerçevesinde tahmin edilir. Bu kapsamda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını saptamak amacıyla modelin çalışmaya uyarlanmış formu eşitlik (1)'de ortaya koyulmuştur.

$$\Delta LKat50_t = \varphi_0 + \omega_1 LKat50_{t-1} + \omega_2 LGram_{t-1} + \omega_3 LUSD/TL_{t-1} + \sum_{i=1}^a \gamma_{1i} \Delta LKat50_{t-k} + \sum_{i=0}^b \gamma_{2i} \Delta LGram_{t-k} + \sum_{i=0}^c \gamma_{3i} \Delta LUSD/TL_{t-k} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada φ_0 sabit terimini, ε_t hata terimini, Δ serilerin birinci farkını, $\omega_{1,2}$ uzun dönem çarpanlarını ve a, b ve c ise değişkenlere ait gecikme uzunluğunu temsil etmektedir.

ARDL modelinde eşbütünleşmenin varlığı;

$H_0: \omega_1 = \omega_2 = 0$ (Eşbütünleşme yoktur.)

$H_1: \omega_1 \neq \omega_2 \neq 0$ (Eşbütünleşme vardır.) hipotezleri ile test edilmektedir. Test sonuçlarından elde edilen F istatistiği sonuçları sınırın üstündeyse H_0 reddedilerek eşbütünleşme vardır; sınırın altındaysa H_0 reddedilemeyerek eşbütünleşme yoktur sonucuna varılmaktadır. Eğer elde edilen sonuç alt sınır ve üst sınırın arasında kalırsa herhangi bir yorum yapılamamaktadır (Pesaran vd. 2001). Bu bağlamda çalışmaya ilişkin tanımlayıcı istatistik test sonuçları Tablo 2’de detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 2

ARDL Sınır Testi Tanımlayıcı İstatistik Test Sonuçları

ARDL Testi	F İstatistiği	Diagnostik Testler			Sonuç
		Değişen Varyans χ^2	Otokorelasyon χ^2	Ramsey Reset Testi	
F(Kat50-Gram-USD/TL) (1,1,1)	4.126408	53.58496 (0.000)	3.006250 (0.2224)	1.557552 (0.1202)	Eşbütünleşme
Anlamlılık Seviyesi					
F(Kat50-Gram-USD/TL)		Alt sınır I(0)		Üst Sınır I(1)	
1%		4.35		5.39	
5%		3.23		4.05	
10%		2.71		3.45	

Tablo 2’de verilen F istatistikleri sonuçlarına bakıldığında, Kat50 ile Gram ve USD/TL kuru arasında %5 düzeyde uzun dönemli bir eşbütünleşmenin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelde elde edilen kalıntılar normal dağılım özelliği göstermemiştir. Ancak finansal verilerin kendine has özelliğinden dolayı söz konusu kalıntıların normal dağılım özelliği göstermesi beklenmez. Tanımlayıcı istatistik test sonuçlarına göre ise modelde değişen varyans sorunu olduğundan dolayı Huber-White-Hinkley (HC1) heteroscedasticity tutarlı standart hatalar ve kovaryans kullanılmıştır. Son olarak modelde otokorelasyon sorunu ve model kurma hatasının olmadığı saptanmıştır. Buna göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu belirlendikten sonra değişkenlerin kısa dönemdeki ilişkisi hata düzeltme modeli ile belirlenmiştir. Hata düzeltme modelinin çalışmaya uyarlanmış formu ise eşitlik (2)’de sunulmuştur.

$$\Delta LKat50_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^a \gamma_{1i} \Delta LKat50_{t-k} + \sum_{i=0}^b \gamma_{2i} \Delta LGram_{t-k} + \sum_{i=0}^c \gamma_{3i} \Delta LUSD/TL_{t-k} + \beta ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

ECT_{t-1} uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değerini gösterirken β katsayısı kısa dönemde meydana gelen şoklardan sonra sistemin uzun dönem dengesine uyarlanma hızını göstermektedir (Oteng-Abayie ve Frimpong, 2006; 10). Hata düzeltme teriminin (ECT) yorumlanabilmesi için katsayısının 0 ve -1 arasında ve istatistiki olarak anlamlı olması beklenmektedir. Modelde ise hata düzeltme terimi katsayısı olan ECT negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu kapsamda değişkenlere ait kısa ve uzun dönem sonuçları ile ARDL modeli hata düzeltme katsayısı tahmini Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3

Değişkenlere İlişkin Kısa ve Uzun Dönem Test Sonuçları ile Hata Düzeltme Katsayısı Tahminleri

Kısa Dönem Katsayıları		Uzun Dönem Katsayıları	
Değişkenler	Katsayılar	Değişkenler	Katsayılar
LKat50(-1)	0.973667 (0.0000)***	LGram	2.288795 (0.0021)***
LGram	0.285212 (0.0503)*	LUSD/TL	-1.982319 (0.0363)**
LGram(-1)	-0.224941(0.1272)	C	-1.978455 (0.4310)
LUSD/TL	-0.367660 (0.0366)**		
LUSD/TL(-1)	0.315460 (0.0803)*		
C	-0.052099 (0.3836)		
F istatistiği	12722.40 (0.0000)***		
Hata Düzeltme Katsayısı Tahminleri			
D(LGram)	0.285212 (0.0003)***		
D(LUSD/TL)	-0.367660 (0.0000)***		
ECT(-1)	-0.026333 (0.0001)***		

Not. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

ARDL uzun dönem katsayıları incelendiği zaman modeldeki değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre gram altın fiyatlarının Kat50 endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Uzun dönemde gram altın fiyatlarında görülecek yüzde birlik bir artışın Kat50 endeksini yüzde 2.28 artırması beklenmektedir. Aynı şekilde USD/TL kurunun Kat50 endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisinin olduğu görülmüştür. Uzun dönemde USD/TL kurunda meydana gelecek yüzde birlik bir artışın Kat50 endeksini yüzde 1.98 oranında azaltması beklenmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Tasarruf sahiplerinin birikimlerini muhafaza ederken dikkate aldıkları önemli kriterlerin başında, yatırım yaptıkları finansal ürünlerin getirileri ve bu ürünlerin içerdiği riskler gelmektedir. Söz konusu ürünlerin kısa ve uzun dönemli fiyat hareketleri, tasarruf sahiplerinin finansal davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Son yıllarda yükseliş eğilimi gösteren İslami finans; yatırım yapma imkânları çerçevesinde ekonomiye aktarılamayan ve bu sebeple de atıl kalmış fonların ekonomiye kazandırılması amacıyla faizsizlik prensibine ve İslami hassasiyetlere göre oluşturulmuş birçok finansal varlığın ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Borsaların içinde yer alan katılım endeksleri ise bu bakımdan önemli bir finansal olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de katılım endeksi ile altın ve döviz kurları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada 2014:8 – 2021:12 dönem aralığındaki haftalık veriler kullanılarak gram altın fiyatları ile USD/TL kurunun Katılım-50 endeksi üzerine olan etkisi ARDL sınır testi yaklaşımıyla sınanmıştır. Ulaşılan bulgular, gram altın fiyatlarının Kat50 endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Buna göre uzun dönemde gram altın fiyatlarındaki yüzde birlik bir artışın Kat50 endeksini yüzde 2.28 artırması beklenmektedir. Aynı şekilde USD/TL kurunun Kat50 endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Uzun dönemde USD/TL kurunda yaşanacak yüzde birlik artışın Kat50 endeksini yüzde 1.98 oranında azaltması beklenmektedir.

Elde edilen bu bulguların finans alanında karar vericilere ve yatırımcılara dikkate değer bir çıktı sağlayacağı düşünülmektedir. Öyle ki ortaya konulan değişkenler bazında İslami hisse senedi piyasasının getiri bazında farklılaştığı görülmektedir. Bu durumun ise yatırımcılara portföy çeşitlendirmesi bağlamında yarar getireceği düşünülebilir. Nitekim birikimlerini katılım endeksinde değerlendiren tasarruf sahipleri ile profesyonel yatırımcılar, döviz ve altın varlıklarını katılım endeksi ile ikame edebilme imkânına sahip olabilecektir. Zaman zaman döviz darboğazına sürüklenen Türkiye için İslami hassasiyete sahip olan yatırımcıların döviz pozisyonlarını borsaya alternatif bir çığa gibi düşünmeleri olasıdır. Bu durum ise sermaye piyasalarına yatırım yapmak isteyen inancılı yatırımcıların daha fazla borsalara çekilmesine yardımcı olacaktır. Çalışmada öne çıkan bir diğer sonuç ise gram altın fiyatlarının uzun dönemde Kat50 endeksiyle tespit edilen pozitif ilişkisidir. Burada da altın fiyatlarındaki artışın katılım endeksini beslediği görülmektedir. Netice itibarıyla çalışmaya dâhil edilen değişkenlerin katılım endeksi üzerinde etkili olduğu

görülmekte ve bu noktadan hareketle yatırımcıların alacakları pozisyonlarda altın fiyat hareketlerini ve döviz kuru fiyat tahminlerini yakından takip etmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Ajayi, R. A. & Mougoue, M. (1996). On The Dynamic Relation Between Stock Prices and Exchange Rates, *Journal of Financial Research* 19(2), 193-207
- Anand, R. & Madhogaria, S. (2012). Is gold a safe haven? An econometric analysis. *Procedia Economics and Finance*, 1, 24-33.
- Balı, S. & Cinel, M. O. (2011). Altın fiyatlarının IMKB 100 endeksi'ne etkisi ve bu etkinin ölçülmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4). 45-63.
- Chen, A.S. & Lin, J.W. (2014). The relation between gold and stocks: an analysis of severe bear markets, *Applied Economics Letters*, Vol. 21 No. 3, pp. 158-170.
- Chkili, W. (2017). Is Gold a Hedge or Safe Haven for Islamic Stock Market Movements? A Markov Switching Approach. *Journal of Multinational Financial Management*, 42, 152-163.
- Choudhry, T., Hassan, S. S. & Shabi, S. (2015). Relationship between gold and stock markets during the global financial crisis: Evidence from nonlinear causality tests. *International Review of Financial Analysis*, (41), 247-256.
- Çolak, K. U. (2019). *İslami Endeksler ve Hisse Senedi Yatırımlarının İslami Finans İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Çürük, A. S. (2018). Sermaye Piyasalarında İslami Endekslerin Kullanımı: Borsa İstanbul Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 13(22). 51-62.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4).
- Emeç, A. S. (2021). Türkiye'de Katılım Endeksi, Altın Fiyatları ve Katılım Fonları Arasındaki İlişki. *Journal of Pure Social Sciences (Pak Sosyal Bilimler Dergisi)-eISSN: 2757-914X*, 2(2), 63-75.
- Erdoğan, S., Gedikli, A. & Çevik, E. İ. (2019, November). Türkiye'de Döviz Kurları İle Katılım Endeksi Arasındaki İlişki. *International Congress of Management Economy and Policy 2019 Autumn Proceedings Book*, 1-8.
- Gujarati, D. N. & Porter, D. C. (1999). *Essentials of econometrics*, Irwin/McGraw-Hill, 4th. Edition, Boston. Alınan yer Academia
- Güçlü, F. (2019). Katılım 30 Endeksinin Zamanla Değişen Betası. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, BOR Özel Sayısı*, 115-126.

- Güçlü, F. (2022). İslami Duyarlılık Portföy Performansını Etkiler Mi? İslami Hisse Senedi Yatırımlarına Farklı Bir Bakış Açısı. *TESAM Akademi Dergisi*, 9(1), 105-128.
- Hussin, M.Y.M, Muhammad, F., Hussin, M.F.A. & Abdul Razak, A. (2012). The Relationship between Oil Price, Exchange Rate and Islamic Stock Market in Malaysia. *Research Journal of Finance and Accounting*, 3(5), 83 - 92.
- Ibrahim, M. H. (2012). Financial Market Risk and Gold Investment in an Emerging Market: The Case of Malaysia. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(1), 25-34.
- Kamaruddin, R. & Jusoff, K. (2009). An ARDL approach in food and beverages industry growth process in Malaysia. *International Business Research*, 2(3), 98-107.
- Kim, K. (2003). Dollar Exchange Rate and Stock Price: Evidence from Multivariate Cointegration and Error Correction Model, *Review of Financial Economics*, 12, 301-313.
- Kumar, D. (2014). Return and volatility transmission between gold and stock sectors: application of portfolio management and hedging effectiveness. *IIMB Management Review* 26, 5–16.
- Mensi, W., Hammoudeh, S., Sensoy, A. & Yoon, S. M. (2017). Analysing dynamic linkages and hedging strategies between Islamic and conventional sector equity indexes. *Applied Economics*, 49(25), 2456-2479.
- Mohsina, H. & Islam, K. U. (2017). Impact of Macroeconomic Variables on Islamic Stock Market Returns: Evidence from Nifty 50 Shariah Index. *Journal of Commerce and Accounting Research*, 6 (1), 37 - 44.
- Oteng-Abayie, E. F. & Frimpong, J. M. (2006). Aggregate import demand and expenditure components in Ghana: An econometric analysis. *MPRA Paper No. 599*,10.
- Ögel, S. & Gökğöz, H. (2020). BİST 100 ve Katılım Endeksinin Faiz ve Döviz Kurlarıyla İlişkinin Analizi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (114), 353-374.
- Pesaran, H. M. & Smith, R. P. (1998). Structural Analysis of Cointegrating Vars. *Journal of Economic Surveys*, 12(5), 471-505.
- Pesaran, M.H. & Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, Strom, S. (ed.) *Cambridge University Press*.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics* 16 (3), 289–326.
- Phillips, P.C.B. & Perron, P. (1988). Testing for unit roots in time series regression. *Biometrika*, 75, 335–346.

- Sakarya, Ş., Zeren, F. & Akkuş, H. T. (2018). Zayıf Formda Piyasa Etkinliğinin Katılım Endekslerinde Test Edilmesi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 101-113.
- Tomak, S. (2013). Altın Güvenli Liman Mı? Hisse Senetleri, DİBS, Döviz Kuru ve Altın Getirileri Arasındaki İlişkilerin Analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 21-36.
- Tuna, G. (2018). Interaction between precious metals price and Islamic stock markets, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*. Vol. 12.
- Yiğiter, Ş. Y. & Tanyıldızı, H. (2020). Temel Ekonomik Faktörlerin Katılım 30 Endeksine Etkisi: Şubat 2011-Mayıs 2018 Örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 183-197.

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume VII, Issue 1, pp. 189-208, 2022

<https://dergipark.org.tr/pub/beta>

Original Article / Araştırma Makalesi

Received / Alınma: 15.05.2022 Accepted / Kabul: 28.06.2022

Küresel Su Stresi ve Ölçüm Yöntemleri

Nihal GÖKÇE^a

^a Öğr. Gör. Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksek Okulu, Çorum, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0003-0030-658X>

ÖZ

Dünyada yaklaşık 332,5 milyon kübik mil sudan oluşan su kaynaklarının %96'sı okyanus ve denizleri içeren tuzlu su kaynaklarıdır. Geriye kalan %4'lük tatlı su kaynaklarının %68'i buzullarda sıkışmış halde bulunurken, %30'u ise toprak altı suyu olarak yer almaktadır. Kullanılabilir su kaynaklarının doğal nedenlerle bu kadar az olmasının yanı sıra; sanayileşme ve kentleşmenin yarattığı çevre kirliliği, sera gazı emisyonlarının sürekli ve önemli ölçüde artması sonucu oluşan küresel ısınma kaynaklı kuraklık ve yağış rejimlerinde görülen değişiklikler ile geometrik olarak artan nüfus gibi beşeri faktörler kişi başına düşen temiz su miktarının daha da azalmasına yol açmaktadır. Su, kıtlık derecesi giderek artan bir doğal kaynakken, özellikle az gelişmiş ülkelerde yaşanan yoksulluk, bu ülkelerde yaşayan insanların suya erişimini iyice zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada ele alınan veriler, dünyanın özellikle 2030 ve sonrasında çok daha ciddi bir su sorunu ile karşı karşıya kalacağını göstermektedir. Çalışmanın öncelikli amacı, dünyada su stresini ölçen önemli indekslerden biri olan 'Su Yoksulluğu İndeksi' (Water Poverty Index-WPI) ile ilgili olarak ülkemizdeki literatür eksikliğinin giderilmesine katkı sağlamaktır. Söz konusu eksikliğin giderilmesi, özellikle bizim gibi su stresi yaşayan ülkelerde gerekli bilimsel çalışmaların yapılarak, politika yapıcılar ve toplum nezdinde konu ile ilgili farkındalığı artırmak açısından oldukça önemlidir. Ayrıca, gelecekte tartışmaya açılması muhtemel görünen su karnesi uygulamasına gerek duyulmaması için, suyun geleceği adına, neler yapabileceğimizi bir kez daha gözden geçirmek yine bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Su Kıtlığı, Su Stresi, Su Yönetimi, Falkenmark İndeksi, Su Yoksulluğu İndeksi.

JEL Kodu

Q25, Q54, Q56.

İLETİŞİM Nihal GÖKÇE ✉ nihalgokce@hitit.edu.tr 📧 Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksek Okulu, Çorum, TÜRKİYE

Global Water Stress and Measurement Methods

ABSTRACT

Consisting of approximately 332.5 million cubic miles of water in the world, 96% of the water resources are salt water resources including the oceans and seas. Of the remaining 4%, 68% of the freshwater resources are trapped in glaciers, while 30% is underground water. In addition to the fact that usable water resources are so few due to natural reasons; Environmental pollution caused by industrialization and urbanization, drought caused by global warming as a result of continuous and significant increase in greenhouse gas emissions, and human factors such as changes in precipitation regimes and geometrically increasing population lead to a further decrease in the amount of clean water per capita. While water is a natural resource that is increasingly scarce, the poverty experienced especially in underdeveloped countries makes it more difficult for people living in these countries to access water. The data discussed in this study show that the world will face a much more serious water problem, especially in 2030 and beyond. The primary aim of the study is to contribute to the elimination of the lack of literature in our country regarding the 'water poverty index' (WPI), which is one of the important indices measuring water stress in the world. This is very important in terms of raising awareness of the issue in the eyes of policy makers and the society, especially in countries like ours, which are experiencing water stress by conducting the necessary scientific studies. In addition, the aim of this study is to review once again what we can do for the future of water so that the water rationing application, which seems likely to be discussed in the future, is not needed.

Keywords

Water Scarcity, Water Stress, Water Management, Falkenmark Index, Water Poverty Index

JEL Classification

Q25, Q54, Q56

1. Giriş

Yaşamı sürdürebilmek için en temel kaynaklardan biri olan su, kullanılabilir haliyle zaten doğada az bulunurken, insanoğlu olarak var olan temiz su kaynaklarını vahşice kullanmakta ya da kirletmektedir. Gelecekte de türünün varlığını sürdürebilmek için kendine dünya dışında başka yaşam alanları arayan bilim insanları, öncelikli olarak bu alanlarda sudan bir iz bulmaya çalışmaktadır. Bir tarafta insanlık için başka gezegen arayışı sürerken diğer tarafta bu arayışa sebep olan faktörlerden biri olan su kıtlığını azaltma yönünde atılan adımlar yetersiz kalmakta ve canlılar için hayati kaynak olan su yeryüzünde giderek tükenmektedir.

Genel olarak kabul görmüş su kıtlığı tanımı, fiziksel veya sosyal su kıtlığını ifade etmektedir. Fiziksel su kıtlığı, su kaynaklarının az veya yetersiz bulunması nedeniyle ortaya çıkarken, sosyal su kıtlığı dengesiz güç ilişkileri, yoksulluk ve ilgili eşitsizliklerden kaynaklanır. Su kıtlığı ayrıca talebe dayalı kıtlık (su stresi) ve nüfus kaynaklı kıtlık (su kıtlığı) olarak ikiye ayrılmaktadır (Falkenmark, Bertell, vd., 2007).

Su stresi, belirli bir dönemde suya olan talep mevcut hacmi aştığında veya düşük kalite su kullanımını kısıtladığında ortaya çıkar. Genellikle kullanım-kullanılabilirlik oranı ile ölçülür (Rockström, Falkenmark, vd., 2009). İklim değişikliği ile birlikte artan nüfusun, önümüzdeki on yıllar içinde su stresini önemli ölçüde artıracığı tahmin edilmektedir (Döll, 2002). Ayrıca, su stresi ne kadar yüksekse, nüfusun değişen su kıtlığına karşı o kadar savunmasız olduğu öne sürülmektedir. Su kıtlığı, yoksulluğun ürünlerinden biridir ve su kıtlığı, insan ve finans gibi kaynakların eksikliğinden veya harekete geçirilememesinden de kaynaklanabilmektedir. Bu nedenle, su kıtlığının insani, finansal ve kurumsal yoksulluk ile güçlü bir bağlantısı olduğu ima edilmektedir (Abrams 1999; Sullivan, Meigh, vd. 2006 ve Meigh, McKenzie, vd.1999).

Günümüzde, neredeyse dünyanın birçok yerinde su stresi araştırmalarına sektörel ve akademik ilgi gösterilmektedir. Falkenmark indeksi, sosyal su stresi indeksi (social water stress index), su kaynakları kırılganlık indeksi (water resources vulnerability index), su bulunabilirlik indeksi (water availability index), su yoksulluğu indeksi (water poverty index) gibi indeksler bu amaçla yakın zamanda geliştirilen göstergelerden bazılarıdır.

20. yüzyılda sanayinin gelişimi ve nüfus artışı gibi faktörlere bağlı olarak önceki yüzyıla göre beş kat artan su tüketiminin, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde 20. yüzyıla göre %30 oranında artacağı öngörülmektedir. Bu artışın bir sonucu olarak 2025 yılına geldiğimizde yaklaşık 1,8 milyar insanın mutlak su kıtlığı olan bölgelerde yaşayacağı ve dünya nüfusunun üçte ikisinin ise su sıkıntısı sorunu ile karşı karşıya kalabileceği ifade edilmektedir. 2030 yılına geldiğimizde ise, dünya nüfusunun neredeyse yarısının yüksek su sıkıntısı yaşanan bölgelerde hayatını sürdürmeye çalışacağı ve farklı senaryolara göre 24 ile 700 milyon arası insanın su sorunu nedeniyle yerinden edileceği varsayılmaktadır (FAO, 2007). Bununla beraber, 2050 yılına kadar dünya nüfusunun yarısından fazlasının su sıkıntısı çeken bölgelerde yaşayacağı öngörülmektedir (Schlosser, Strzepek, vd. 2014). Bu çalışmalar var olan su kaynaklarını bugünden iyi korumanın ve yönetmenin hayatın devamlılığı açısından bir zaruriyet halini aldığını göstermektedir. Yaşamsal önemi dışında; iktisadi kalkınmada vazgeçilemez bir üretim faktörü olması, enerji üretiminde hammadde görevi görmesi, ekosistemsel döngünün bozulmadan sürdürülmesinde önemli rol oynaması ve stratejik önemi açısından da su kaynaklarını doğru kullanmak gerekmektedir. Kaynakları iyi yönetmenin temellerinden biri de söz konusu kaynaklara erişim olanaklarını ve kaynakların kullanımını etkileyen sosyo-ekonomik faktörleri düzenli olarak izlemektir. Su üzerinden değerlendirildiğinde bu etkilerin hesaplanmasını sağlayan en kapsamlı indeks “su yoksulluğu indeksi”dir. Su

yoksulluğu indeksi suya erişimi sağlayan, zorlaştıran, engelleyen; doğal, çevresel ve sosyo-ekonomik faktörleri göz önünde bulundurması ve aynı zamanda su kıtlığı tespitini standart hale getirmesi açısından önemli bir indekstir. Aynı zamanda farklı su azlığı oranlarının neden kaynaklandığını, diğer bir deyişle su sorununun arka planını gösterdiği için çok boyutlu su kıtlığı tespitinde literatürde ilginç tartışmalara yol açabilmektedir. Bu da indeksi daha ilginç ve cazip kılmaktadır (Wurtz, Angeliaume vd., 2019:147).

Su stresi ve su yoksulluğu ile ilgili uluslararası literatürde çok sayıda makale ve çalışma raporu görülmektedir. Bu çalışmaların temeldeki ortak amacı, su kıtlığı ve kırılganlığını değerlendirmek ve kamu otoriteleri ile halkın sistemin mevcut durumuna ilişkin daha net çıkarımlar elde etmesine yardımcı olmaktır. Brown ve Matlock (2011), tüm endeksleri temel insan gereksinimleriyle ilgili dört genel kategoriye ayırarak incelemiştir. İlgili indekslerin amacı, gereksinimleri ve ulusal ölçekte nüfus büyüklüğünün bir fonksiyonu olarak mevcut su kaynaklarını tahmin etmektir. Buna göre, nüfus için yeterli su yoksa, alan su kıtlığı alanı olarak kabul edilecektir. Shalamzari ve Zhang (2018) makalesinde, geniş bir sosyo-ekonomik, topografik ve çevresel çeşitliliğe sahip İran'ın Golestan Eyaleti'nde ve ülkenin diğer bölgelerinde kapsamlı bir su kıtlığı değerlendirme aracı olarak, su yoksulluğu indeksinin uygulanabilirliğini göstermeyi amaçlamışlardır. Feitelson & Chenoweth (2002), su yoksulluğunu bir ulus veya bölgede yaşayan tüm insanların her zaman sürdürülebilir temiz su maliyetini karşılayamadığı bir durum olarak tanımlamıştır. Güvensiz su altyapıları ve ağlarının da fiziksel su yoksulluğunu şiddetlendirebileceği vurgulanmıştır. Lawrence, Meigh vd. (2003), yetersiz su mevcudiyeti ve yetersiz gelirin her ikisinin de su kıtlığına yol açtığını belirtmiştir. İndekslerin gerçeklikle daha uyumlu olması için uyarlanabilir kapasitenin önemini vurgulamışlardır. Gallopın (2006)'ya göre, uyarlanabilir kapasite; sistemin bir rahatsızlığa uyum sağlama, olası hasarı orta düzeyde tutma, fırsatlardan yararlanma ve meydana gelen bir dönüşümün sonuçlarıyla başa çıkma yeteneğidir. Su yoksulluğunu, mevcut iklim koşullarında bir kişinin gıda üretimi ve hanehalkı kullanımlarını karşılamak için gerekli olan miktara oranı olarak tanımlayan Salameh (2000) tarafından ise daha geniş bir perspektif benimsenmiştir. İndeksin ana avantajlarından biri, su kıtlığının ciddiyetini haneler perspektifinden değerlendirmektir. Pérez-Foguet & Garriga (2011) havza bazlı bir indeks önermiş ve bir vaka çalışması olarak Peru'daki bir havzada başarılı kabul edilen pilot uygulama yapmıştır. El-Gafy (2018), su yoksulluğu indeksini Mısır valilikleri düzeyinde uygulamış ve su sektöründe ulaşılması gereken öncelikleri belirlemiştir. Nikolaou & Neocleous (2020)

makalesinde, Ege ve Akdeniz bölgesinde hassas alanlarda iklim değişikliğinin etkisi altında sürdürülebilir sulama mevcudiyetlerini su yoksulluğu indeksi temelinde incelemiş ve projeksiyonlar yapmıştır.

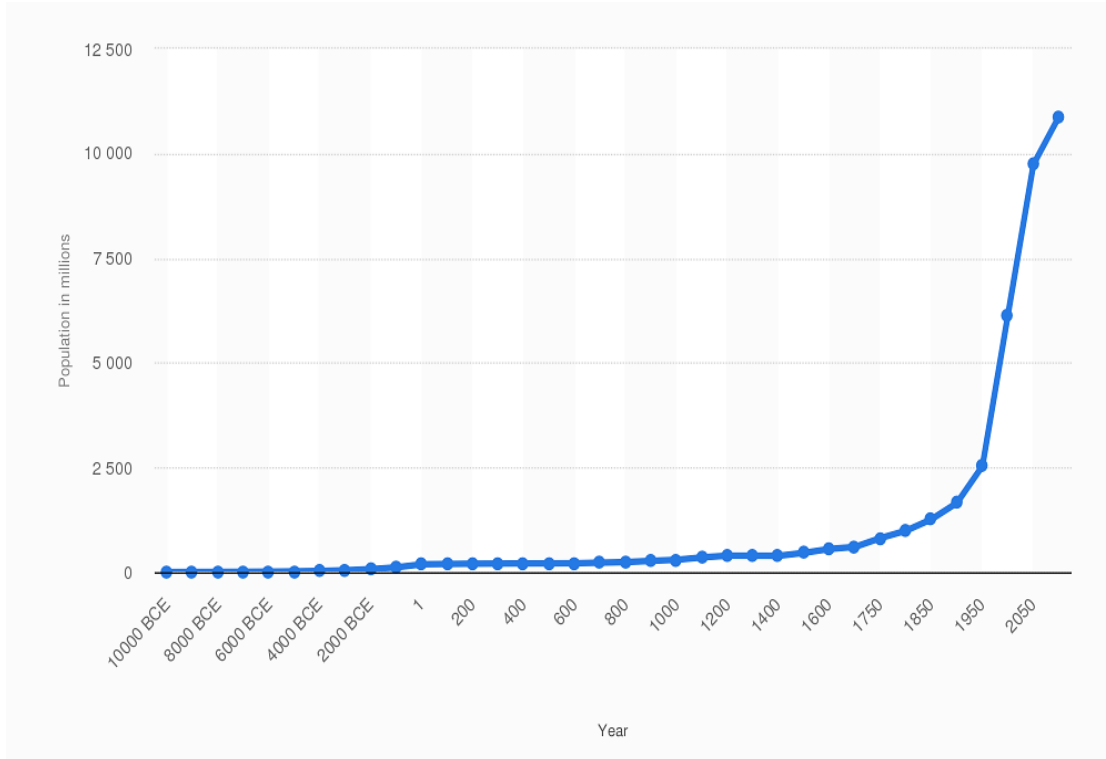
Ülkemiz verileri kullanılarak su yoksulluğu indeksi araştırmaları veya bu indeksleri teorik olarak inceleyen çalışmalar literatürde bulunamamıştır.

Bu makale, dünyada su stresini ölçmede sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri olan su yoksulluğu indeksi ile ilgili ülkemizdeki literatür açığını kapatmaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda makalenin literatüre bir katkı sunacağı beklenmektedir. Çalışmada su yoksulluğu indeksi hesaplama yöntemi teorik olarak açıklanmış ve bundan sonra ülkemizde yapılacak çalışmalara zemin hazırlanması sağlanmıştır. Bu konuda bilimsel çalışmalara ağırlık vermek su kaynakları ve yönetiminde hangi noktada olduğumuzu ve kullanımı etkileyen sosyo-ekonomik faktörleri açıkça ortaya koyacağından, çözüm aşamasında politika yapıcıların daha rasyonel kararlar almasında önemli bir rol üstlenecektir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın amacı ve önemi ayrıntılı olarak açıklanmıştır. İkinci bölümde; dünyada su kaynaklarının dağılımı, miktarı, su kıtlığı ve kıtlığı etkileyen faktörler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde; bir bölgedeki su miktarını ifade etmekte ölçüt olarak kullanılan “stres” kavramı, su azlığı anlamına gelen “su stresi” ve onun alt-üst seviyeleri ile birlikte Falkenmark indeksi kapsamında kategorize edilmiş ve farklı ülke örnekleri üzerinden açıklanmıştır. Ayrıca su stresini ölçmede uluslararası literatürde yaygın olarak kullanılan “su yoksulluğu indeksi” ayrıntılı olarak incelenmiş ve hesaplama yöntemi açıklanmıştır. OECD ülkeleri için su yoksulluğu indeks değerleri tablolastırılarak verilmiş ve böylece ülkeler arası mukayese yapma olanağı tanınmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, politika önerilerine yer verilmiştir.

2. Yeryüzü Su Kaynakları ve Su Kıtlığı Sorunsalı

Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkışı ile birlikte ekonomik refah seviyesinde meydana gelen artış; nüfusun, üretimin ve tüketimin döngüsel hızda artmasına neden olmuştur. Nitekim Statista verilerine göre 1800'lerin başında bir milyar civarında olan insan nüfusu, son iki yüz yılda dramatik biçimde artarak bugün sekiz milyara yaklaşmıştır (Statista, 2022). 2050 yılı için yapılan istatistiksel tahminler, dünya nüfusunun söz konusu yılda on milyara yaklaşacağına işaret etmektedir (UN, 2019a).

Şekil 1. Tahmini Dünya Nüfusu M.Ö.10000-M.S.2100 Yılları Arası, Statista 2022.

Dünya nüfusunda ve dolayısıyla tüketimde meydana gelen artışa paralel olarak, bireylerin tüketim davranış kalıplarının yeniden şekillendirilmesi, üretimi ihtiyacın ötesinde çeşitlendirerek artırmakta ve tüm bu faktörler su tüketim miktarını yakından etkilemektedir. Giydiğimiz tişörtten okuduğumuz gazeteğe, ayağımızdaki ayakkabıdan içtiğimiz bir fincan kahveye kadar tükettiğimiz her mal ve hizmet görüldüğünden çok daha fazla suyun tüketilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla insanoğlu aslında doğrudan tükettiğinden çok daha fazla suyu dolaylı olarak tüketmektedir. Genellikle literatürde sanal su ya da gizlenmiş su olarak adlandırılan ve ürünlerin ilk aşamasından son aşamasına gelinceye kadar ki üretim süreçlerinde kullanılan su miktarını, diğer bir deyişle su ayak izini gösteren bu hesaplamaları bilmek, gelecekte daha büyük boyutlara ulaşması muhtemel su krizlerinin sadece doğrudan su kullanımını kısıtlayarak sağlayamayacağını anlamak açısından önemlidir (Sawyer, 2014). Kullanılan su miktarının giderek artmasının yanı sıra çevre sorunları nedeniyle kullanılabilir su kaynaklarının kirlenmesi ve azalması, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin yağış ve kuraklık gibi olayların seyrini etkilemesi dünyayı ciddi bir su sorunu ile karşı karşıya bırakmaktadır.

İçinde yaşadığımız gezegenin çok büyük bir kısmı sularla kaplı olmasına rağmen, kullanılabilir tatlı su kaynakları toplam suyun %1'inden azına tekabül etmektedir (UNESCO, 2021). Bu da aslında su sorununu dünyanın en eski sorunlarından biri haline getirmektedir. Dünyada yaklaşık 332,5 milyon kübik mil sudan oluşan su kaynaklarının yaklaşık %96'sı okyanus ve denizleri içeren tuzlu su kaynaklarıdır. Geriye kalan %4'lük tatlı su kaynaklarının %68'i buzullarda sıkışmış halde bulunurken, %30'u ise toprak altı suyu olarak yer almaktadır (USGS, 2018).

Tablo 1'de dünyadaki su kaynaklarının dağılımı verilmektedir:

Tablo 1
Dünyadaki Su Kaynaklarının Dağılımı

Su Kaynağı	Su Hacmi (kübik mil)	Su Hacmi (km ³)	Tatlı su oranı (%)	Toplam suya oranı (%)
Okyanuslar, Denizler, Körfezler	321 000 000	1 338 000 000	-	96,54
Buzullar ve Kalıcı Karlar	5 773 000	24 064 000	68,7	1,74
Yer altı Suları	5 614 000	23 400 000	-	1,69
<i>a)Tatlısu</i>	2 526 000	10 530 000	30,1	0,76
<i>b)Tuzlusu</i>	3 088 000	12 870 000	-	0,93
Toprak Nemi	3 959	16 500	0,05	0,001
Yer Buzu ve Permafrost	71 970	300 000	0,86	0,022
<u>Göller</u>	42 320	176 400	-	0,013
<i>a)Tatlısu</i>	21 830	91 000	0,26	0,007
<i>b)Tuzlusu</i>	20 490	85 400	-	0,006
Atmosfer	3 095	12 900	0,04	0,001
Bataklık Suyu	2 752	11 470	0,03	0,0008
Nehirler	509	2 120	0,006	0,0002
Biyolojik Su	269	1 120	0,003	0,0001

Kaynak: USGS, 2018.

Tablo 1'de dağılımı verilen su kaynaklarından, kullanıma uygun olan tatlı su kaynaklarının %70'i tarım arazilerinin sulanmasında harcanmaktadır. Geriye kalan %30'luk kısmın %19'u sanayi sektöründe, %11'i ise ev yaşamında kullanılmaktadır (Ritchie & Roser, 2018). Ev yaşamında kullanılan su miktarında gelişmiş ve az gelişmiş veyahut gelişmekte olan ülkeler arasında günlük kullanım miktarı açısından önemli oranda farklılıklar görülmektedir. Bugünün gelişmiş Batılı ülkelerinde evsel günlük su kullanım miktarı kişi başı 500-800 m³ civarındayken, gelişmekte olan

ülkelerde kişi başı kullanım miktarı 50-80 m³ aralığına kadar düşebilmektedir. Az gelişmiş ve daha ziyade yoksul olan kesimlerde ise su kıtlığı, bölgede su kaynakları olsa dahi, yoksulluktan dolayı erişim zorlukları ortaya çıktığından kişi başı günlük tüketim miktarını 20m³'e kadar azaltabilmektedir (UNESCO, 2000).

1950'lerden itibaren yeryüzünde kullanılabilir su miktarı değişmezken, yer altı sularını kullanma oranı üç katına çıkmıştır (WWAP, 2012). Nüfus artış hızı, tüketim davranışları ve iklim değişikliğinin etkilerini hesaba kattığımızda önümüzdeki yıllarda su ihtiyacı daha da artarken, su miktarının azalacağı aşikârdır. Kısaca, arzın talebi karşılayamaz duruma gelmesi olarak tanımlayabileceğimiz bu durum bize suyun varlığını korumak zorunda olduğumuzu ve bu nedenle dünya paydaşları olarak en doğru tüketim yollarını bularak, uygulamamız gerektiğini hatırlatmaktadır. Aksi halde kullanacağımız su miktarını politika yapıcıların belirlediği, musluklarımızdan su akmadığı bir yaşam biçimine doğru yaklaştığımızı söyleyebiliriz.

Suyu doğru yönetmek ve kullanmak için ise öncelikli olarak elimizdeki kaynak miktarını, bu kaynak miktarını etkileyen faktörleri, bu kaynaklara yeterli miktarda ulaşım ulaşılamadığımızı, ulaşamıyorsak bunun nedenlerini, gereksiz kaynak kullanımının olup olmadığını ve gelecekte karşılaşılabileceğimiz senaryoları bilimsel olarak ortaya koymamız gerekmektedir. Bunları belirlemede kullanılan yöntemlerden biri de su stresi düzeyinin ölçülmesidir.

3. Su Stresi Düzeyinin Belirlenmesinde Kullanılan Yöntemler

Su stresi düzeyinin belirlenmesinde kullanılan yöntemler genel olarak su mevcudiyeti ile insan nüfusu arasındaki bir ilişkiyi dikkate alır. Bu ilişki, ulusal ölçekte kişi başına yıllık su mevcudiyetini kullanır. Bu işleyişin altında yatan temel mantık, bir kişinin ihtiyaçlarını karşılamak için ne kadar suya ihtiyaç olduğunu bilinmesiyle başlar. Bu durumda kişi başına su mevcudiyeti bir kıtlık ölçüsünün önemli bileşenini oluşturur (Rijsberman, 2006).

Dünyada su stresini belirlemek için yaygın olarak kullanılan iki indeks bulunmaktadır. Bunlar Falkenmark indeksi ve Su Yoksulluğu İndeksleridir.

3.1. Falkenmark İndeksi

Falkenmark, Lundqvist & Widstrand (1989), ülkelerin toplam nüfusu ve toplam su kaynağı miktarını ilişkilendirmiştir. Ev, tarım, sanayi ve enerji sektörlerindeki su gereksinimlerine ve çevrenin ihtiyaçlarına (doğal sistemin ihtiyaçlarına) ilişkin tahminleri göz önünde bulundurarak,

nüfusun su kaynakları üzerindeki baskısını dikkate alan bir indeks hazırlamıştır. Eşik değer olarak yılda kişi başına 1.700 m³ yenilenebilir su kaynağı önermişlerdir. Yenilenebilir su kaynakları açısından bu seviyeyi sürdüremeyen ülkelerin su sıkıntısı yaşadığı belirtilmektedir. İndeks değerleri sınıflandırmasına göre bir ülkede, su arzı 1000 m³'ün altına düştüğünde su kıtlığı, 500 m³'ün altına düştüğünde ise mutlak kıtlık yaşamaktadır.

Falkenmark indeksine göre bir alanda kişi başına düşen su miktarına göre su stresinin olup olmadığının, varsa derecesinin ne olduğunun sınıflandırması yapılmıştır. Bu sınıflandırma Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2

Falkenmark İndeks Değerleri

Su (m³/kişi/yıl)	Sınıflandırma
1700 m ³ ve daha fazla	Su sorunu olmayan stressiz alanlar
1700-1000 m ³	Su stresinin olduğu alanlar
1000-500 m ³	Su kıtlığı yaşanan alanlar
500 m ³ ve daha az	Kesin su kıtlığı olan alanlar

Falkenmark indeksi, yalınlık, kullanım kolaylığı ve ihtiyaç duyulan verilere kolayca erişilebilmesi nedeniyle yaygın olarak kullanılmaktadır.

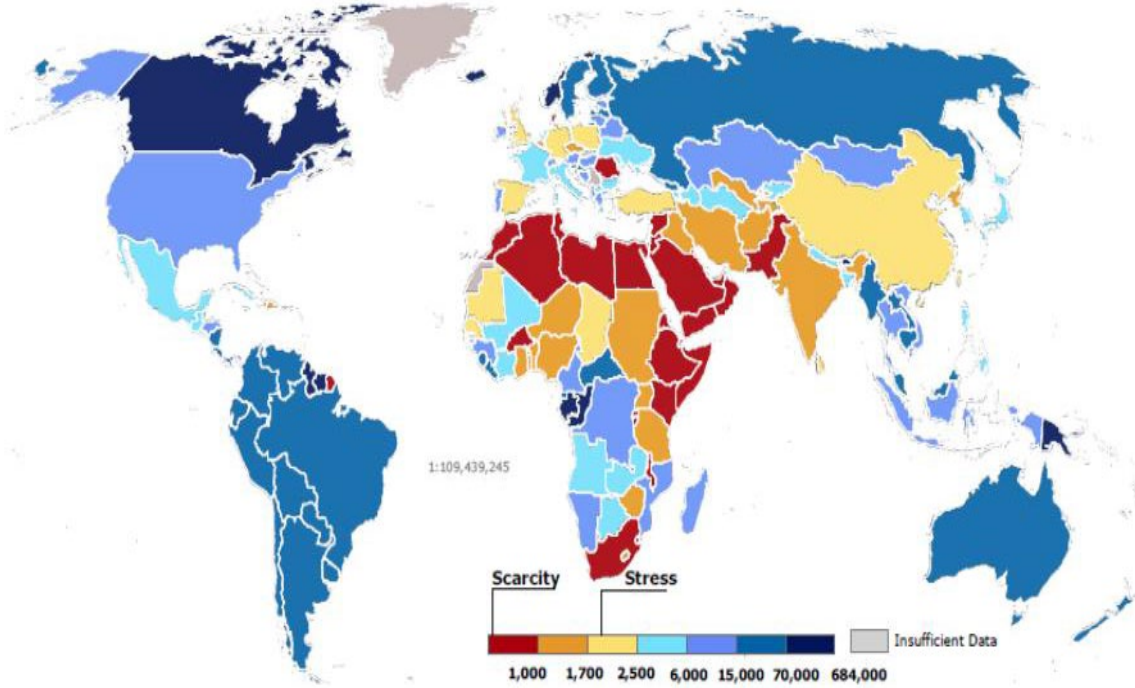
Verilerin ulaşılabilir ve anlaşılabilir olması Falkenmark indeksi için avantaj olarak değerlendirilir. İndeksin kabul edilen sınırlamaları temelde üç başlıkta değerlendirilebilir:

- i. Yıllık verilerin, ulusal ortalamaların özellikle küçük ölçeklerde önemli olabilecek kıtlığını gizleyebilmektedir.
- ii. İndeks, suyun kullanılabilirliğini değiştirebilen altyapının kullanılabilirliğini hesaba katmaz.
- iii. Ülkelere göre değişebilen eşik değerlerini (örneğin yaşam tarzı, iklim vb.) dikkate almaz.

Ohlsson (1998, 1999), Falkenmark indeksini, bir toplumun “uyarlanabilir kapasitesini” (diğer bir ifadeyle ekonomik, teknolojik yollarla strese uyum sağlama kapasitesini) hesaba katarak revize etmiştir. Ohlsson, Falkenmark'ın indeksini ağırlıklandırmak için Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme İndeksi'ni kullanmış ve buna “Sosyal Su Stresi İndeksi” adını vermiştir. Bu indeks bir ülkenin su kıtlığına uyum sağlama yeteneğini de dikkate alarak su

dağıtımındaki eşitlik, siyasi katılım ve eğitime erişimin önemli göstergeler olduğunu öne sürmektedir.

Harita 1’de dünya su kıtlığı tahmini Falkenmark indeksine göre hazırlanmıştır.

Harita 1: 2030 Yılı için Dünya Su Kıtlığı Tahmini (USAID, 2010).

Harita 2030 yılında dünyanın genelinde yaşanması beklenen su kıtlığını göstermektedir. Harita incelendiğinde; önümüzdeki on yılda yüksek olasılıkla Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Filistin, İsrail, Ürdün, Güney Afrika, Pakistan başta olmak üzere pek çok ülkenin su kaynaklarına erişimde zorlanacağını ve mutlak su kıtlığının yaşandığı ülkeler arasında yer alacağı görülmektedir. İstatistikler hâlihazırda iki milyar insanın su stresine maruz kalınan bölgelerde yaşadığını göstermektedir. Küresel nüfusun %45’ini oluşturan yaklaşık 3,4 milyar insan güvenli bir şekilde yönetilen sanitasyon tesislerine ulaşımdan yoksundur. Yapılan birçok araştırmaya göre 2030 yılına kadar %40’lık bir küresel su açığı ile karşı karşıya kalınacaktır (UNESCO, 2021:6). Bu durum iklim değişikliği, küresel ısınma ve salgın hastalıklar gibi olumsuz koşullar da eklendiğinde canlıları tahmin edilenden çok daha fazla etkileme gücüne sahiptir.

3.2. Su Yoksulluğu İndeksi

Su stresini hesaplamada Falkenmark indeksine göre çok daha kapsamlı olan indeks ‘Su Yoksulluğu İndeksi’dir. İngiltere Ekoloji ve Hidroloji Merkezi ve Dünya Su Konseyi tarafından geliştirilen indeks, su yoksulluğunu insani gelişme indeksine benzer biçimde hesaplayarak, ülkelerin birbirlerine göre konumlarını da belirlemektedir (The Economist, 2002). Su Yoksulluğu İndeksi, bir toplumda, bölgede veya ülkede suyla ilgili yoksulluğun derecesini ölçmek için matematiksel veriye dayalı kullanılan bir araçtır (Cho & Ogwang, 2014). Su yoksulluğu indeksi; kaynaklar, giriş, kapasite, kullanım ve çevre olmak üzere beş ana bileşenden oluşmaktadır.

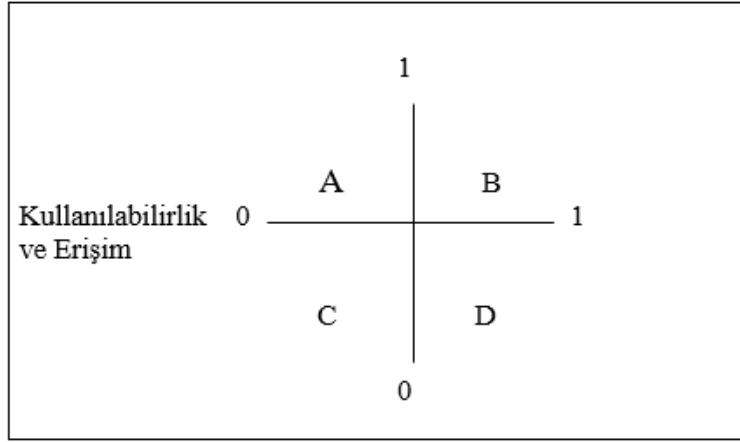
Tablo 3

İndeks Yapısı ve Kullanılan Veriler

Su Yoksulluğu İndeksi Bileşenleri	Kullanılan Veriler
Kaynaklar	<ul style="list-style-type: none"> • Dâhili tatlı su akışları • Harici girişler • Nüfus
Erişim	<ul style="list-style-type: none"> • Temiz suya erişimi olan nüfusun yüzdesi • Sanitasyona erişimi olan nüfusun yüzdesi • Kişi başına düzen su kaynaklarına göre, sulamaya erişimi olan nüfusun yüzdesi
Kapasite	<ul style="list-style-type: none"> • Kişi başına düşen milli gelir • Beş yaş altı ölüm oranları • Eğitime kayıtlı kişi sayısı • Gini gelir dağılımı katsayısı
Kullanım	<ul style="list-style-type: none"> • Litre cinsinden günlük evsel su kullanımı • Tarım ve sanayi sektörlerinin GSYH’deki paylarına göre su kullanım miktarı
Çevre	<ul style="list-style-type: none"> • Su kalitesi • Su stresi (kirlilik) • Çevre düzenlemesi ve yönetimi • Bilgi kapasitesi • Tehdit altındaki türlere dayalı biyolojik çeşitlilik

Su yoksulluğu indeksinin amacı, hanehalkı refahını su mevcudiyeti ile ilişkilendiren ve su kıtlığının insan nüfusu üzerindeki etkilerini gösteren disiplinler arası bir ölçüyü elde etmektir. Böyle bir indeks, su kıtlığıyla ilişkili hem fiziksel hem de sosyoekonomik faktörleri hesaba katarak ülkeleri ve ülkeler içindeki toplulukları sıralamayı olanaklı kılar. Su yoksulluğu indeksi, su temini ve yönetimi ile ilgili ulusal ve uluslararası kuruluşların hem mevcut kaynakları hem de bu kaynaklara erişim ve kullanımı etkileyen sosyo-ekonomik faktörleri izlemesini sağlar (Sullivan,

2002; Lawrence, Meigh & Sullivan, 2002). Su yoksulluğu indeksinin temel amacı, suyun mevcudiyet ölçümlerini, insanların suya erişim kapasitesi ölçümleriyle birleştirmektir. Yazarlara göre, insanlar mevcut olmadığı için temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeterli suya sahip olamama anlamında “su fakiri” olabilirler. Kullanılabilir suyu elde etmek için uzun bir yolu yürümek zorunda kalabilirler veya yakınlarda suya erişimleri olsa bile çeşitli nedenlerle kaynak sınırlı olabilir. Diğer bir ifadeyle; insanlar aynı zamanda “gelir yoksulu” oldukları için “su yoksulu” olabilirler; su olmasına rağmen parasını ödeyemezler. Bu nedenle indeksin altında yatan kavramsal çerçevenin su mevcudiyeti, suya erişim, suya erişimi sürdürme kapasitesi, su kullanımı ve su kalitesine etki eden çevresel faktörler ile suyun sürdürdüğü ekolojiyi içermesi gerekir (Sullivan, 2002).

Şekil 2: Su Yoksulluğu İndeksi için Matris Yaklaşımı

Sullivan (2002) makalesine göre indeks için kavramsal çerçeve Şekil 2'deki dört eksenli bir diyagramda gösterilebilir. A bölgesi, kapasite ve kullanım açısından nispeten yüksek puan alan, ancak kullanılabilirlik ve erişim açısından düşük puan alan bir ülke veya topluluğu belirtir. B bölgesi, her iki faktör grubunda da nispeten yüksek puanlar göstermektedir. C bölgesi hem su hem de gelir yoksulluğunu gösterirken, D bölgesi nispeten düşük kapasite ve kullanımı, ancak yüksek kullanılabilirlik ve erişimi kapsar. Sunum kolaylığı için beşinci faktör olan çevre burada verilmemiştir.

Su yoksulluğu indeksi hesaplaması, insani gelişme indeksi ile karşılaştırılabilir bir metodoloji kullanarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla, su temininde ülkelerin birbirlerine göre konumlarını ölçen bir indeks oluşturulması amaçlanmıştır. Her biri birkaç alt bileşene sahip beş ana bileşenden oluşan

bir indeks oluşturulmuştur. Temel kavramsal çerçeveye karşılık gelen indeksin ana bileşenleri şunlardır: Kaynaklar, Erişim, Kapasite, Kullanım ve Çevre.

Temel hesaplama (1) nolu denklemde sunulmuştur.

$$(x_i - x_{\min}) / (x_{\max} - x_{\min}) \quad (1)$$

Burada x_i , x_{\min} ve x_{\max} sırasıyla i ülkesi için orijinal değer, en düşük değer ve en yüksek değerdir.

Böylece indeks, bir ülkenin göreceli konumunu gösterir ve 0 ile 1 arasındadır. 1'in üzerinde veya sıfırın altında kalan tüm değerler 1 ve 0'a sabitlenir. Beş bileşenin her birinde, bileşen indeksini elde etmek için alt bileşen indekslerinin ortalaması alınır. Beş bileşen indeksinin her biri 20 ile çarpılır ve daha sonra 0 ila 100 aralığında olan su yoksulluğu indeksi için nihai indeks puanını elde etmek üzere toplanır (Lawrence, Meigh & Sullivan, 2002).

İndeksin hesaplamasında kullanılan alt indeksler olan kaynaklar, erişim, kapasite, kullanım ve çevreyi açıklayacak olursak;

Kaynaklar: İç su kaynaklarından ve dış su girişlerinden oluşur. Dış su girişleri bir ülke içinde dâhili olarak üretilenlerden daha az güvenli olduğundan, dış su girişlerine daha az ağırlık vermek için %50'si dikkate alınır.

Erişim: Bu indeksin üç bileşeni vardır:

- i) Güvenli suya erişimi olan nüfusun yüzdesi
- ii) Sanitasyona (sağlık tedbirlerine ve temizliğe) erişimi olan nüfusun yüzdesi
- iii) Ekilebilir arazinin bir oranı olarak sulanan araziye iç su kaynaklarıyla ilişkilendiren bir indeks.

Bu indeks, tarıma dayalı nispeten düşük gelirli ülkelerin temel su ve sanitasyon ihtiyaçlarını hesaba katmaya çalışır ve artan gıda gereksinimi için su mevcudiyetinin önemli olduğunu kabul eder.

Kapasite: Bu indeksin dört bileşeni vardır:

- i) Para biriminin satın alma gücüne göre ayarlanmış, kişi başına düşen ortalama gelir
- ii) 5 yaş altı ölüm oranı (1000 canlı doğumda)
- iii) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) eğitim indeksi
- iv) Gini katsayısı.

Kapasite alt indeksi, suya erişimi etkileyebilecek sosyo-ekonomik değişkenleri dikkate alır. Gini katsayısını kullanarak eşit olmayan gelir dağılımı ile temiz suya erişimden yararlanma kapasitesini ilişkilendirir.

Kullanım: Bu indeksin üç bileşeni vardır:

- i) Kişi başına evsel su kullanımı
- ii) Kişi başına endüstriyel su kullanımı
- iii) Kişi başına tarımsal su kullanımı.

Çevre: Bu indeks, su temini ve yönetimini yansıtan ve Çevresel Sürdürülebilirlik İndeksinde (ESI) yer alan bir dizi çevresel göstereyi dikkate alır. Bir ülkenin su ve genel olarak çevre ve ilgili bilgilere ne derece önem verildiğini de kapsar (Sullivan, 2002).

Bulunan değerlere göre ülkeler bir sınıflandırmaya tabi tutulur. Su yoksulluğu indeksine göre sınıflandırma Tablo 4'te sunulmuştur:

Tablo 4
Su Yoksulluğu İndeksi Sınıflandırması

Su yoksulluğu sınıflandırması (Su yoksulluğu indeksine göre)	Skor
Şiddetli	0 - 47,9
Yüksek	48,0 - 55,9
Orta	56,0 - 61,9
Orta-düşük	62,0 - 67,9
Düşük	68,0 - 100,0

Kaynak: Guppy, 2014

Su yoksulluğu indeksi, ilgili çeşitli yönleri ve sorunları bir araya getiren bütünsel bir bakış açısıyla, ülkeler arasında su sektöründeki performansı karşılaştıran uluslararası bir ölçüt olarak kullanılmaktadır.

Tablo 5
OECD Ülkeleri Su Yoksulluğu İndeksi (WPI)

Ülke	Kaynaklar	Erişim	Kapasite	Kullanım	Çevre	Su Yoksulluğu İndeksi
Türkiye	7,8	9,5	13,1	13,1	9,5	53,1
ABD	10,3	14,1	16,7	1,3	16,2	58,5
Avusturya	10,1	13,4	18,8	14,2	15,7	72,2
Kanada	15,5	13,5	18,7	6,5	16,1	70,4
Hollanda	7,9	17,3	18,2	16,0	14,3	73,8
Fransa	7,9	13,9	18,0	10,8	14,2	64,9
Almanya	6,5	13,6	18,0	9,6	13,5	61,3
Lüksemburg	-	-	-	-	-	-
İngiltere	7,3	13,5	17,8	16,4	16,0	71,0
İtalya	7,7	14,9	17,4	6,7	9,9	56,6
Belçika	6,0	13,6	18,5	11,1	5,4	54,6
İrlanda	11,2	13,3	19,1	16,3	11,9	71,9
Danimarka	5,5	14,7	17,6	12,4	14,3	64,5
Yunanistan	9,3	15,7	17,4	14,4	9,3	66,0
İsveç	12,1	13,6	17,9	8,9	14,6	67,2
İsviçre	9,5	13,7	18,0	10,9	15,0	67,0
İspanya	7,6	14,6	19,0	9,8	11,8	62,9
İzlanda	19,9	13,4	19,2	11,9	10,0	74,4
Norveç	15,5	14,3	17,0	11,4	15,7	73,8
Portekiz	9,0	14,8	17,1	9,0	13,2	63,1
Finlandiya	12,2	13,5	18,0	18,7	17,4	79,9
Japonya	8,1	17,5	18,9	6,9	12,8	64,2
Avustralya	11,9	13,7	17,6	6,9	13,2	63,3
Kore	6,1	16,9	17,7	8,5	10,4	59,5
Yeni Zelanda	15,9	13,7	17,4	-0,3	14,1	60,8
Meksika	8,1	12,1	14,1	15,5	9,5	59,2
Macaristan	9,5	13,5	16,9	13,5	12,4	65,7
Çekya	6,2	13,4	18,2	14,9	12,2	64,9
Polonya	6,2	13,3	16,0	14,6	11,2	61,3
Slovakya	10,3	14,1	18,1	12,0	13,5	68,0
Estonya	-	-	-	-	-	-
Slovenya	10,4	13,4	17,9	7,3	10,4	59,4
İsrail	0,8	16,3	16,8	14,1	7,5	55,6
Şili	13,1	16,2	13,8	14,9	12,5	70,5
Letonya	-	-	-	-	-	-
Litvanya	-	-	-	-	-	-
Kolombiya	12,6	12,9	12,9	15,8	11,0	65,3
Kosta Rika	12,5	13,7	15,2	14,2	10,2	65,7

Tablo 5'te OECD ülkeleri için hesaplanan su yoksulluğu indeksleri gösterilmektedir. İndeksin ana bileşenlerinin her biri için indeks değerleri hesaplanmış ve son sütunda toplanarak, ülkelerin su yoksulluğu indeks değerine ulaşılmıştır. Yayımlanan veri olmadığı için; Lüksemburg, Estonya, Letonya ve Litvanya için bu değerlere ulaşılamamıştır. Geriye kalan 34 ülkenin su yoksulluk indeks değerleri incelendiğinde; Avusturya, Kanada, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İzlanda, Norveç, Finlandiya, Slovakya ve Şili'de su stresi gibi bir sorunun yaşanmadığını görülmektedir. Türkiye, Belçika ve İsrail ise yüksek oranda su kıtlığı içerisinde olan ülkeler arasında yer almaktadır. Su yoksulluğu içerisinde bulunan bu üç ülkeden en fazla kıtlık yaşayan ülke ise Türkiye'dir. Bu nedenle ülkemizde suyun geleceği ile ilgili çalışma ve farkındalıkların artırılması daha da önem kazanmaktadır.

4. Sonuç

Etkili su yönetimi, su mevcudiyeti ve su talebi arasında açık bir bağlantı kurulmasını gerektirir. Günümüzde su kaynağı modellemelerinin doğruluğunda farklı bilim dallarının katkılarıyla geliştirilmeler yapılmaya devam edilmektedir. Şüphesiz su talebi kalıpları hakkında çok daha fazlasının bilinmesi gerektiği bir gerçektir. Benzer olarak, herhangi bir kaynağın daha verimli kullanılabilmesi için bu bilgilerin etkin olarak değerlendirilmesi gerektiği de açıktır. Çevre politikasının diğer alanlarında olduğu gibi, insan davranışını değiştirmek, daha sürdürülebilir bir yaşam biçimine ulaşmak için genellikle bir ön koşuldur ve bunu başarmak için, sektörlerin tüketim davranışları hakkında çok daha fazlasının bilinmesi gerekmektedir (Raskin ve Gleick, 1997). Genel su talebi üzerinde en büyük etkiye sahip olan unsur iktisadi yapıdır. Su talebini etkileyen bilgiler toplum düzeyinde katılımcı bir şekilde toplanabilirse, hem su ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılması hem de bu bilgilerin politika yapıcılara nasıl iletileceği konusunda toplum güçlenecektir. Hanehalkı ve toplum düzeyinde su stresi hakkında bilgi sağlayarak, yerel olarak oluşturulan bu veriler su yoksulluk indeksinin temelini oluşturur. Su yoksulluk indeksinin toplumlar nezdinde kabul edilebilir bir gösterge olması için istişare ve katılım yoluyla belirlenen uygun bir metodolojinin hesaplamalarda kullanılması gerekir.

Artan nüfus ve tüketim davranışlarının değişimi ile birlikte talebi her geçen gün katlanarak artan suyun yönetimi, gelecek nesillerin ciddi bir su kıtlığı ile karşı karşıya kalmaması açısından önem arz etmektedir. Üretimin, özellikle de tarımın suya bağlı olması su kıtlığı durumunda, içecek temiz suya erişimin mümkün olduğu çözümleri bulsak dahi, tarımsal üretimi darboğaza

sürükleyecektir. Toplam kullanılabilir tatlı su kaynaklarının %70'inin tarıma tahsis ediliyor olması, özellikle tarım uygulamalarında suyun verimli kullanımını ön plana çıkarmaktadır. Bu konuda Almanya'da geliştirilen yöntemlerden biri de balıkçılık ve tarımı bir araya getiren akuaponik sistemdir. Hidroponik yani topraksız tarım ile balık yetiştiriciliğinin birlikte yapıldığı bu sistemde, kökleri doğrudan suda olan bitkiler balıklardan gelen zengin su ile beslenmektedir. Bol miktarda amonyak içeren balık dışkısının bakteriler aracılığı ile nitrata dönüştürülmesi sayesinde bu zengin içerikli su, bitkiler için doğal bir gübre halini almaktadır. Aynı zamanda bitkilerin, balıklar tarafından kirletilen suyu arıtmasının da sağlandığı akuaponik sistemde; bitkiler kendileri için gerekli besinleri aldıktan sonra, artık nitrat içermeyen su balıklara geri dönmekte ve böylece kapalı su döngüsüne sahip verimli bir sistem işlemektedir (Mayoral, vd., 2020:141). Tarımda kullanılan bir diğer yöntem ise, bitkilerin yetişmesinin her aşamasında ne kadar suya ihtiyacı olduğunu kesin olarak tespit eden elektronik sensör sistemidir. Bitkinin hücre içi basınç seviyesini ölçen sensörler, verileri bir sunucuya göndermekte ve böylece bitkilerin her aşamada ne kadar suya ihtiyacı olduğu tam olarak tespit edilebilmektedir (Kuncham & Rao, 2014). Bu sistem tarımda aşırı su kullanımının önüne geçtiği gibi, aynı zamanda yetersiz sulamayı da önleyerek tarımsal verimliliği artırmaktadır.

Su ile ilgili bir diğer önemli nokta ise, bazı bölgelerde suya erişimi güçleştiren yoksulluktur. Bu bağlamda su yoksulluğu indeksi; yoksulluk, sosyal yoksulluk, sağlık, çevresel bütünlük ve su mevcudiyeti arasındaki bağlantıları daha açık hale getirerek, politika yapımcıların bu sorunların nedenleriyle başa çıkmak üzere uygun mekanizmalar geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Günümüzde hangi bölgelerin su kıtlığı ile karşı karşıya olduğunun ve gelecekte hangilerinin karşı karşıya kalacağına nedenleriyle birlikte belirlenmesi, izlenmesi ve bu doğrultuda çözüm politikaları geliştirilmesi su kaynaklarının verimli kullanımına olanak tanıyacaktır. Ayrıca, son yüzyılda dünya nüfusu yaklaşık 4,25 kat artarken, su tüketiminin 6 kat artması ihtiyaç kavramının yeniden tanımlanmasını ve tüketim kalıplarımızı gözden geçirmemizi gerekli kılmaktadır (Wada vd., 2016). Kimya, tekstil ve gıda başta olmak üzere üretimde kullanılan su miktarının yüksek olduğu sektörlerde üretim süreçlerinin yeniden gözden geçirilmesi, su kullanımını azaltıcı yöntemlerin uygulamaya konulması, üretiminde çok fazla miktarda su kullanılan ürünlerin aşırı tüketiminin kontrol altına alınması ve ihracatının sınırlandırılması, atık suların arıtılarak üretimin farklı aşamalarında yeniden kullanımının sağlanması suyun geleceği açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Abrams, I. (1999). Poverty and water supply and sanitation services. *Workshop on Financing Community Water Supply and Sanitation*, White River, RSA.
- Brown A. and Matlock, D.M. (2011). A Review of Water Scarcity Indices and Methodologies. University of Arkansas The Sustainability Consortium, April.
- Cho D.I., & Ogowang T. (2014). Water poverty index. In: Michalos A.C. (eds) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_3703.
- Döll, P. (2002). Impact of climate change and variability on irrigation requirements: A global perspective. *Climate Change*, vol. 54, 269–293.
- El-Gafy, I. K. (2018). The water poverty index as an assistant tool for drawing strategies of the Egyptian water sector. *Ain Shams Engineering Journal*, 9(12), 173-186.
- FAO (2007). *Coping with water scarcity*. Challenge of the twenty-first century. UN-Water.
- Falkenmark, M., Lundqvist, J., & Widstrand, C. (1989). Macro-scale water scarcity requires micro-scale approaches. *Natural Resources Forum*. 13(4): 258–267.
- Falkenmark, M., Bertell, A., vd. (2007). On the verge of a new water scarcity: A call for good governance and human ingenuity. *SIWI Policy Brief*, Stockholm.
- Feitelson, E., Chenoweth, J. (2002). Water poverty: Towards a meaningful indicator. *Water Policy*, 4, 263–281.
- Gallopin, G.C. (2006). Linkages between vulnerability, resilience, and adaptive capacity. *Global Environmental Change*, 16, 293–303.
- Guppy, L. (2014). The water poverty index in rural Cambodia and Vietnam: A holistic snapshot to improve water management planning. *Natural Resources Forum*, Blackwell Publishing, 38(3), 203-219.
- Kuncham, S.V. and Rao, V.N. (2014). “Sensors for managing water resources in agriculture”, *IOSR Journal of Electronics and Communication Engineering*, 9(2), 145-163, March-April.
- Lawrence P., Meigh J., & Sullivan C. (2002). The water poverty index: An international comparison. *Keele Economics Research Papers*, Keele University.
- Lawrence P., Meigh J., & Sullivan C. (2003). The water poverty index: An international comparison. *Natural Resources Forum*, 27, 189–199.
- Mayoral, L.A.J., Dimitrov, R.I., Yamada, S. (2020). “Technical Manual of Aquaponics Combined with Open Culture Adapting to Arid Regions”. SATREPS, Fukui Print, Tottori, Japan.

- Meigh, J., McKenzie, A., & Sene, K. (1999). A grid-based approach to water scarcity estimates for eastern and southern Africa. *Water Resource Management*, 13, 85–115.
- Nikolaou, G., Neocleous, D., vd. (2020). Implementing sustainable irrigation in water-scarce regions under the impact of climate change. *Agronomy*, 10, 1120, 1-33.
- Ohlsson, L (1998). Water and social resource scarcity. *FAO Issue Paper*, FAO, Rome.
- Ohlsson, L. (1999). Environment, scarcity and conflict: A study of Malthusian concerns. *Department of Peace and Development Research*, University of Göteborg, Göteborg.
- Pérez-Foguet, A., & Garriga, G.R. (2011). Analyzing water poverty in basins. *Water Resources Managing*, 25, 3595.
- Raskin, P., Gleick, P., vd. (1997). Comprehensive assessment of the freshwater resources of the world. *Water Futures: Assessment of Long-Range Patterns and Problems*, Stockholm Environment Institute, Sweden.
- Rijsberman, F.R. (2006). Water scarcity: Fact or fiction?. *Agricultural Water Management*, 80(1-3), 5-22.
- Ritchie, H., & Roser, M. (2018). Water use and stress. *Our World in Data*. Alınan yer: <https://ourworldindata.org/water-use-stress>.
- Rockström, J, Falkenmark M., vd. (2009). Future water availability for global food production: The potential of green water for increasing resilience to global change. *Water Resource*, 45(7), 451–461.
- Salameh, E. (2000). Redefining the water poverty index. *Water International*, 25, 469–473.
- Shalamzari, M. J., & Zhang, W. (2018). Assessing water scarcity using the water poverty index (WPI) in Golestan province of Iran. *Water*, 10, 1079, 1-22.
- Sawyer, K.O. (2014). Eating water up: The water ‘footprint’ of food. *National Geographic*, December.
- Schlosser, C.A., Strzepek, K., vd. (2014). The future of global water stress: An integrated assessment. *Earth’s Future*, 2(8), 341-361.
- Statista (2022). Estimated global population from 10,000 BCE to 2100. Alınan yer: <https://www.statista.com/statistics/1006502/global-population-ten-thousand-bc-to-2050/>.
- Sullivan C. (2002). Calculating a water poverty index. *World Development*, 30(7), 1195–1210.
- Sullvian, C., Meigh, J., & Lawrance, P. (2006). Application of the water poverty index at different scales: A cautionary tale. *Water International*, 31(3).
- The Economist (2002). Water overty. *Emerging-Market Indicators.*, Alınan yer: <https://www.economist.com/emerging-market-indicators/2002/12/19/water-poverty>.

- UNESCO (2000). water use in the world: Present situation/future needs. Alınan yer: <http://webworld.unesco.org/water/ihp/publications/waterway/webpc/pag16.html>.
- UNESCO (2021). *The united nations world water development report 2021: Valuing water; facts and figures*. UNESCO World Water Assessment Programme.
- United Nations (2019a). *Department of Economic and Social Affairs Population Dynamics*. World Population Prospects.
- USAID (2010). Summary of the World Water Crisis and USG Investments in the Water Sector, USA.
- USGS (2018). Where is earth's water, water science school. *USGS Science for a Changing World*, June 6, Alınan yer: <https://www.usgs.gov/special-topics/water-science-school/science/where-earths-water#:~:text=Notice%20how%20of%20the%20world's,freshwater%20is%20in%20the%20ground>.
- Wada, Y., Flörke, M., Hanasaki, N., vd. (2016). Modeling global water use for the 21st century: The water futures and solutions (wfas) initiative and its approaches. *Geoscientific Model Development Journal*, 9(1), 175-222.
- Wurtz, M., Angeliaume, A., Herrera, A.T.M., vd. (2019). A spatial application of the water poverty index (WPI) in the State of Chihuahua, Mexico. *Water Policy*, 21(1), 147-161.
- WWAP (World Water Assessment Programme) (2012). *Managing Water under Uncertainty and Risk*. The United Nations World Water Development Report, 4, UNESCO, Paris.

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume VII, Issue 1, pp. 209-224, 2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beta>

Original Article / Araştırma Makalesi

Received / Alınma: 21.05.2022 Accepted / Kabul: 30.06.2022

Dünya Ekonomisinde Artan Eşitsizlikler

Yusuf MURATOĞLU^a

^aDr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Çorum, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0003-1495-924X>

ÖZ

Ekonomi literatürü incelendiğinde son dönemde küresel eşitsizliğin düzeyi ve eğilimi konusuna önemli bir ilginin olduğu görülmektedir. Ekonomik eşitsizlik yaygındır ve kaçınılmaz bir olgudur. Eğer artan eşitsizlik doğru düzgün izlenmez ve nedenleri ortaya konulmazsa dünya ekonomisinde büyük sorunlar ortaya çıkarabilir. Bu çalışmanın amacı küresel çaptaki eşitsizliğe ait gelişmeleri ortaya koymaktır. Çalışmada ilk önce küreselleşme ve gelir dağılımındaki eşitsizlik ortaya koyulacak, daha sonra dünyada eşitsizliğin düzeyi 1980-2021 yılı verilerinden yararlanılarak açıklanmaya çalışılacak ve son bölümde COVID-19 pandemisinin eşitsizliğe etkisi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Gelir Dağılımı,
Eşitsizlik,
Küreselleşme

JEL Kodu

D30, D63, F60.

İLETİŞİM Yusuf MURATOĞLU ✉ yusufmuratoglu@gmail.com 📧 Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Çorum, TÜRKİYE

Rising Inequalities in the World Economy

ABSTRACT

When the economics literature is examined, it is seen that there is a recent interest in the level and trend of global inequality. Economic inequality is a widespread and inevitable phenomenon. If increasing inequality is not properly monitored and its causes are not revealed, it can cause major problems in the world economy. The aim of this study is to reveal the developments in global inequality. In the study, firstly, globalization and inequality in income distribution will be revealed, then the level of inequality in the world will be explained by using the data of 1980-2021, and in the last section, the effect of the COVID-19 pandemic on inequality will be discussed.

Keywords

Income
Distribution,
Inequality,
Globalization

JEL Classification

D30, D63, F60.

1. Giriş

Geçen yüzyılın başından beri, eşitsizlik dönemin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. 1950'lerin ikinci yarısından 1970'lere kadar ekonomik büyüme ve eşitsizlik ile ilgili görüşlerin daha çok Kuznets (1955) ve Solow (1956) modellerine dayandığı görülmektedir. Kuznet hipotezine göre az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik büyüme önce eşitsizliğe yol açacak ekonomi gelişirken bir süre sonra bu durum azalacaktır. Solow büyüme modeline göre ise yoksul ülkeler daha hızlı büyüme eğiliminde olacaktır ve kişi başına geliri yüksek ülkeleri yakalayacaklardır. Bu dönemde kalkınma sürecindeki yoksul ülkeler altyapı ve sermaye oluşturma projeleri için Bretton Woods sisteminin kurduğu Dünya Bankası ve diğer kurumlardan destek sağlayarak ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmış, yoksulluğu azaltma beklentisi içine girmişlerdir. Fakat 1970'li yıllarda dünyanın çeşitli bölgelerinde gelir dağılımı bozulmuştur.

Özellikle 1980'lerden sonra gelir eşitsizliği artan bir önem kazanmıştır. Bunun en önemli nedenleri, 1980'lerde Batılı ülkelerde artan eşitsizlik, ardından 1990'larda geçiş ekonomilerinde meydana gelen eşitsizlik patlaması, eşitsizliğin iktisat teorisine geçmişe göre daha iyi bir şekilde dahil edilmesi ve gelir dağılımı verilerinin büyük ölçüde artmasıdır (Milanovic, 2002:51). Bununla birlikte birçok ülkede eşitsizlikler küreselleşme sorunlarıyla bağlantılı olarak artmaktadır.

Küreselleşmenin başlangıcından yıllar sonra Dünya Ekonomik Forumu'nun Küresel Riskler 2013 raporunu hazırlamak için yaptığı ankette, katılımcılar küresel gelir eşitsizliğini gelecekteki on yıl içinde ortaya çıkması en muhtemel küresel risk olarak tanımlamıştır (World Economic Forum, 2013:10).

1980'lerden bu yana ülkeler için önemli bir diğer konu ekonomik büyüme olmuştur ve büyümeyi artırıcı yönde politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Bugün analiz edildiğinde uygulanan politikaların büyümeyi artırsa bile gelir dağılımı üzerinde beklenen etkiyi göstermediği söylenebilir.

Lockwood (2021)'a göre son elli yılda küresel yoksulluk azalmış ve bir takım politika yapıcıları, bilim adamları ve kamu yorumcuları, kişilerin durumundaki iyileşmenin nedeninin küreselleşmenin yönlendirdiği yoksullukla mücadele önlemleri ve ekonomik büyüme olduğunu savunmuştur. Düşen yoksulluk oranları başarı olarak değerlendirilmesine rağmen, hayal edilemeyecek kadar yüksek düzeyde zenginlik ve gelir eşitsizliği ile iç içe geçmiştir. Bu durumun sonucunda küresel olarak ve ülke içinde gelir dağılımının da bozulmalar meydana gelmiştir.

Eşitsizlik kapitalist üretim tarzının yapısından kaynaklanırken, küreselleşme ile birlikte artmıştır. Son zamanlarda, çeşitli küresel eşitsizlik kavramlarının düzeyi ve eğilimleri konusundaki ekonomi literatürüne önemli bir ilgi olmuştur. Küresel eşitsizlik eğilimleriyle ilgili literatür, küresel kişiler arası eşitsizlik düzeylerini tahmin etmeye odaklanmaya başlamıştır. Bu yaklaşımda, tüm dünya vatandaşlarının küresel gelir dağılımı, ulusal hesaplardan ve/veya anket verilerinden oluşturulmaktadır. Eşitsizlik daha sonra bu küresel kişiler arası gelir dağılımına dayalı olarak ölçülmektedir.

2018 Dünya eşitsizlik raporuna göre standart eşitsizlik ölçüleri genellikle hanehalkı araştırmalarından yola çıkılarak yapılmaktadır ve yapılan araştırmalarda en üst basamaktaki bireylerin gelir ve servetlerine olduğundan düşük değerler verilmektedir (World Inequality Report, 2018).

Bununla birlikte gelir eşitsizliğini ve bu konu ile ilgili politik konuları küresel perspektiften ele alırken ulus devletleri incelemek gerekmektedir. Konu her ne kadar ulus devletleri ilgilendirse de bu çalışmada gelir eşitsizliği küresel olarak ele alınmaktadır.

2018 Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre ekonomik eşitsizlik yaygındır ve bir ölçüde kaçınılmazdır. Eğer artan eşitsizlik doğru izlenmez ve irdelenmezse, çeşitli politik, ekonomik ve sosyal felaketlere yol açabilir. Bu çalışmaların çıkış nedeni, son küreselleşme çağının eşitsizlik üzerinde ne gibi etkileri olabileceğine dair endişelerden gelmiştir. Çalışmanın amacı küresel eşitsizlikteki gelişmeleri ortaya koymaktır. Bu amaçla ilk olarak küreselleşme süreci, 19. yüzyılın küresel ekonomik kurumları ele alınarak açıklanmaya çalışılmış, bu sürecin ve neoliberal

politikaların eşitsizliğe etkisi tartışılmıştır. Daha sonra eşitsizliğin düzeyi çeşitli verilerle ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Son bölümde de COVID-19 pandemisinin eşitsizliğe etkisi üzerinde durulmuştur.

2. Küreselleşme ve Gelir Dağılımında Eşitsizlik

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin nedenleri ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ve ekonomik yapılarındaki farklılığa bağlı olarak ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. İktisat teorisi literatürü incelediğinde 1980'den sonra büyüme-eşitsizlik ilişkisine daha fazla ilgi gösterildiği görülmektedir. Bununla birlikte küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi son 25 yılda yaygın bir ilgi görmüştür.

Literatürün bir kolu, ABD, Batı Avrupa ve diğer zengin ülkelerdeki ücret ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaşırken, literatürün diğer bir kolu, küreselleşmenin kişi başına ortalama büyüme oranlarındaki farklılıklar yoluyla dünya gelir dağılımını nasıl etkilediğine odaklanmıştır. Ticaretin, piyasa reformlarının ve ekonomik birleşmelerin gelir dağılımına etkisini inceleyen çalışmalar da mevcuttur (Milanovic, 2005:21-22). Fakat gelir eşitsizliğinin nedenlerini belirlemek pek kolay bir iş değildir.

Wade'e göre de dünya gelir eşitsizliğindeki artış ile diğer değişkenler arasında nedensellik kurmak zordur. Fakat fakir ve zengin ülkeler arasındaki nüfus artışı farkı dünya gelir eşitsizliğindeki artışın bir nedenidir. Petrol dışı emtia fiyatlarındaki düşüş- 1980 ile 1990'ların başları arasında reel olarak yarıdan fazla düşüş - özellikle en yoksul ülkeleri etkileyen bir diğer unsurdur. Borç tuzağı bir diğer nedendir. Hızlı büyüyen orta gelirli gelişmekte olan ülkeler, yurtiçi gelirlerinin karşılayabileceğinden daha fazla yatırım ve tüketim yapmak ister ve yurt dışından borç alma eğilimindedir. Bu ülkeler geri ödeme kapasiteleri yüksek olduğunda daha elverişli, geri ödeme kapasiteleri düşük olduğunda elverişsiz koşullarda borç alırlar. Finansal sistemlerini liberalleştiren, açan ve ardından tüketim yerine yatırımı artırmak için bile olsa ağır borç alan ülkelerin, önemli bir finansal kriz riskiyle karşı karşıya kaldığına dair 1980'lerde ve 1990'larda birçok örnek mevcuttur. Bir kriz ülkeleri dünya gelir hiyerarşisinde geri çekmektedir. Diğer bir neden teknolojik gelişmedir. Yüksek katma değerli faaliyetler (inovasyon dahil) düşük maliyetli gelişmekte olan ülkelere dağılmak yerine (yüksek maliyetli) Batı ekonomilerinde kümelenme eğilimindedir (Wade, 2001:38-39).

Birdsall'a göre küresel ekonominin, ülkeler arasında ve özellikle gelişmekte olan ülkeler içinde, mevcut eşitsizliğini sürdürme veya artırma eğiliminin üç tane nedeni vardır. İlk olarak, küresel piyasalar, en üretken varlıklara sahip ülkeleri ve bireyleri ödüllendirir. İkinci olarak küresel ekonomide, negatif dışsallıklar, savunmasızlar için yeni maliyetler doğurur ve zaten zayıf ve dezavantajlı olanların karşı karşıya olduğu riskleri artırır. Son olarak küresel ekonomide, mevcut kurallar, halihazırda ekonomik güce sahip olan ülkelerin ve bireylerin çoğuna fayda sağlama eğilimindedir. Daha zengin ve daha güçlü olanın, küresel kuralların tasarımını ve uygulanmasını - hatta onları kısıtlamayı amaçlayan bu kurallar bile- kendi avantajları doğrultusunda etkilemesi doğaldır (Birdsall, 2006:22).

Robinson'a göre küreselleşme, kapitalist sistemdeki bir dizi temel kaymanın etkisiyle yeni bir dönem oluşturmaktadır. Bu kaymalar, 1) Birikimin ulusal boyutta olduğu uluslararası piyasalarla bütünleşmiş bir dünya ekonomisinden, birikimin küreselleştiği küresel bir ekonomiye geçiş, 2) Ulusötesi sermayenin yükselişi ve her ülkenin yeni bir küresel üretim sistemine ve finansal sisteme bütünleşmesi, 3) Küresel birikime dayanan yeni bir ulusötesi kapitalist sınıfın ortaya çıkışı, 4) Ulusötesi siyasi ve ekonomik kurumlardan ve ulusötesi güçler tarafından nüfuz edilmiş ve dönüştürülmüş ulus devlet aygıtlarından oluşan ulusötesi devlet, 5) Küresel toplumda yeni eşitsizlik ve tahakküm ilişkilerinin ortaya çıkışı, şeklindedir (Robinson, 2010: 289-290).

Küreselleşme sürecini anlamak için, 19. yüzyılın küresel ekonomik kurumlarını ve bunların nasıl bozulduğunu incelemek gerekir. Altın standardı 19. yüzyılda küresel finans sisteminin merkezi kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sisteme göre, para birimleri sabit oranlarda altına çevrilebilmekte ve herhangi iki para birimi arasındaki döviz kuru, değerlerinin altın cinsinden oranıyla hesaplanmaktaydı. Deflasyona bağlı olarak 1920'lerde işsizlikte meydana gelen yüksek artışın da etkisiyle Büyük Buhran sırasında altın standardı terk edilmiştir. Böylece ikinci dünya savaşının sonuna kadar süren, uluslararası sermaye ve mal hareketlerinin katı bir şekilde kontrol altında tutulduğu bir döneme girilmiştir. Yeni sistemin amacı, mal ticaretini genişletirken, döviz piyasalarındaki dalgalanmaların istikrarsızlık yaratmamasını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda sermaye hareketleri üzerindeki sıkı kısıtlamalar korunmuştur.

1945'ten 1960'ların sonuna kadar, Bretton Woods sistemi, Keynesyen makroekonomik politikaların kullanımıyla birlikte, çoğu gelişmiş ülkede etkin bir şekilde işlemiştir. 1945'ten 1970'e

kadar olan dönem, gelişmiş ülkelerde tam istihdam ve hızlı ekonomik büyüme olarak kapitalizmin tarihinde benzersizdir (Quiggin, 1999:244).

Fakat enflasyon oranlarının sürekli yükselmesi ABD dolarının rezerv para birimi olarak uluslararası gücünü ve Keynesyen politikalara olan güveni zayıflatmıştır. Bununla birlikte uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar gevşetilince Bretton Woods sistemi çökmüştür.

Sonuç, uluslararası sermaye piyasalarının hızlı bir şekilde kuralsızlaştırılmasıydı; bu, yerel sermaye piyasalarının kuralsızlaştırılması için baskıyı artırmıştır ve bunun sonucunda, ulusal ve uluslararası sermayenin taleplerini karşılamak için her türlü hükümet faaliyetinin yeniden yönlendirilmesini sağlamıştır (Quiggin, 1999:245).

Bretton Woods sisteminin çökmesi ve Keynesyen politikaların terk edilmesi, çeşitli şekillerde serbest piyasa politikalarına dönüşe katkıda bulunmuştur. Makroekonomik başarısızlıklar hükümet müdahalesinin etkinliğine olan inancı zedelemiştir.

1970'ten sonra dünya ticaretinin büyüme hızı gerilemiştir. Dünya üretiminin büyüme hızı daha fazla düşmüştür. 1970 yılında yavaşlamanın başlamasından bu yana, birçok ülkede eşitsizlik artmıştır. ABD'de standart ölçülerde lise eğitimi almış işçilerin reel ücretleri 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca düşmüş ve 1990'ların ortasında 1970'li yıllardaki değerlerine dönmemiştir (Freeman 1995).

Gelir eşitsizliğinde değişiklikler yaşanmasının bir diğer nedeni de fordizmin yerini post-fordizme bırakmasıdır. Fordizmin ortaya çıkış tarihi ile ilgili bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bununla birlikte, fordizmin krizi hakkında nispeten geniş bir fikir birliği vardır. 1960'ların sonundan 1973 petrol krizi boyunca yaşanan kriz, post-fordist çağa ve esnek çalışma şartlarına, sanayisizleşmeye, enformasyonalizme ve bilgiye dayalı ekonomiye geçişi işaret etmektedir (Markantonatou, 2007:120-121). 1960'ların sonlarında, üretimin uluslararasılaşması, ulusal kapitalistlerin kriz ışığında kar oranını yeniden tesis etmek için izledikleri temel strateji olarak ortaya çıkmıştır(Cox, 2002:81).

Savaş sonrası düzenin krizi, Fordizmden post-Fordizme, ölçek ekonomilerinden esnek ekonomilere geçişi hızlandırmıştır. Standartlaştırılmış ürünlerin seri üretimi için yarı vasıflı işçiler çalıştıran büyük entegre fabrika, modası geçmiş bir organizasyon modeli haline gelmiştir. Yeni model; finans, araştırma ve geliştirme, teknolojik organizasyon ve inovasyonla ilgilenen nispeten

küçük bir çekirdek kadro ile üretimin merkez-çevre yapısına dayanmaktadır. Çevre üretim sürecinin bağımlı bileşenlerinden oluşmaktadır. Bu bileşenler dış kaynak, geçici ve yarı zamanlı işçilerdir. Merkez-çevre modeline göre yeniden yapılanma, etnik köken, cinsiyet, milliyet, din veya coğrafi konuma göre bölünmüş daha güvencesiz bir şekilde istihdam edilen işgücünün kullanımını kolaylaştırmıştır. Bu durum sendikaların gücünü zayıflatmıştır ve üretim sürecinde sermayenin gücünü güçlendirmiştir (Cox,2002:81).

Bu geçiş dönemi siyasal olarak değerlendirildiğinde ulusal, Keynesyen, müdahaleci Keynesyen devlet tipinden neoliberal devlete geçiş dönemini temsil etmektedir (Şimşek, 2017:45).

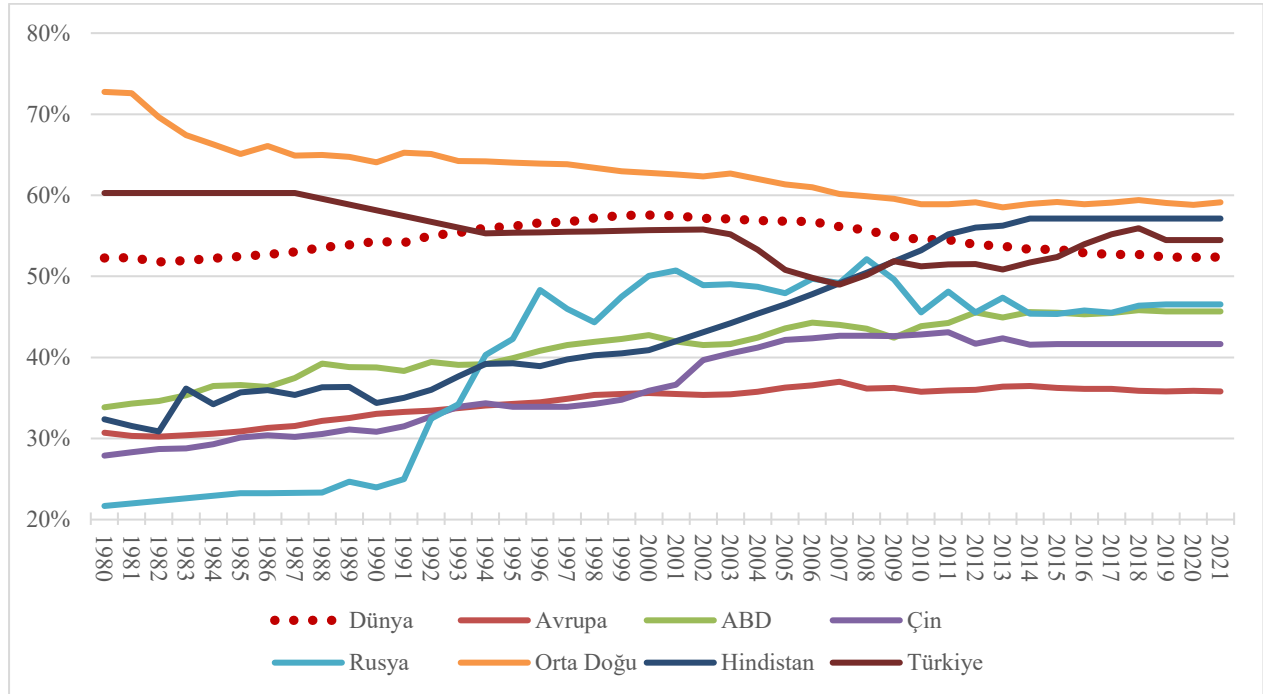
Üretimin uluslararasılaştırılması, devletin uluslararasılaştırılması ve ulus ötesi bir güç bloğunun oluşturulması neoliberal politikaların uygulanması ile yakından ilişkilidir. Neoliberalizmin yükselişi genel olarak Fordizmin krizi tarafından sağlanmıştır (Tauss,2012:60). Neoliberalizm, özelleştirme, serbestleştirme ve deregülasyon yoluyla elde edilen ekonomizm ve piyasacılığa dayanmaktadır (Scholte, 2005:7). 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında, neoliberalizm, “sermaye sahibi üst kesimlerinin gelir ve servetinin iyileştirilmesini” amaçlayan, kapitalizmin yapısal krizine yanıt olarak siyasi bir projeye ve bir birikim stratejisine dönüştürülmüştür (Duménil ve Levy, 2005:14).

Küresel bir politika olarak neoliberalizm genel olarak iki döneme ayrılmaktadır. Temel hatlarıyla Washington Uzlaşması neoliberal politikaların küresel ölçüde uygulanmasını amaç edinen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Washington Uzlaşması temelde serbestleşme politikaları ile iktisadi ilerleme arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu görüşünü savunmaktadır ve on öneriden oluşan basit bir setten meydana gelmektedir (mali disiplin; kamu harcamalarının yeniden yönlendirilmesi; vergi reformu; finansal serbestleşme; tek, rekabetçi bir döviz kurunun benimsenmesi; ticaretin serbestleştirilmesi; doğrudan yabancı yatırımın önündeki engellerin kaldırılması; devlete ait işletmelerin özelleştirilmesi; piyasaya girişin ve rekabetin serbestleştirilmesi; mülkiyet hakkını güvence altına alması). Uygulamada bunun gerçekleşmemesi Washington Uzlaşmasının yerini Post Washington Uzlaşmasına bırakmasına neden olmuştur. Post Washington Uzlaşması neoliberal politikaların uygulama alanı bulduğu bir diğer süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Post Washington Uzlaşması incelendiğinde içerisinde özelleştirme, liberalleştirme ve deregülasyonların yer aldığı görülmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde yine neoliberalizm varlığını sürdürmektedir (Şimşek, 2017:52-54).

Neoliberal düzenlemeler, eşitsizliğin artmasına birçok şekilde katkıda bulunmuştur. En açık şekilde, vergi ve refah sistemlerindeki neoliberal düzenlemeler, daha az artan oranlı vergi sistemleri ve cömert olmayan sosyal güvenlik sistemleri ile sonuçlanmış, böylece vergi sonrası gelir dağılımındaki eşitsizliği artırmıştır. Neoliberal düzenlemeler, işgücü piyasası eşitsizliğine iki şekilde katkıda bulunmuştur. Birincisi, genel olarak yöneticileri ve yüksek vasıflı işçileri tercih etmişlerdir ve daha az vasıflı işçilerin çıkarlarını koruyan müdahaleleri kaldırmışlardır. Yüksek vasıflı işçiler için ücretlerin artırılması ve daha az vasıflı işçiler için ücretlerin düşürülmesi açıkça daha büyük eşitsizliğe yol açmaktadır. Sendikaların zayıflaması, daha az vasıflı işçileri yüksek vasıflı işçilerden daha ciddi şekilde etkilemiştir (Quiggin, 1999:256-257).

3. Dünyada Eşitsizliğin Düzeyi

Gelir eşitsizliği dünyanın her bölgesinde artmaya devam ederken, artış hızı ülkeden ülkeye ve bölgesel olarak değişmektedir. Gelir eşitsizliğindeki çeşitlilik ulusal, küresel, kurumsal ve politik nedenlerin şekillendirmesiyle ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın bu kısmında çeşitli veriler yardımıyla eşitsizliğin durumu incelenmiştir.

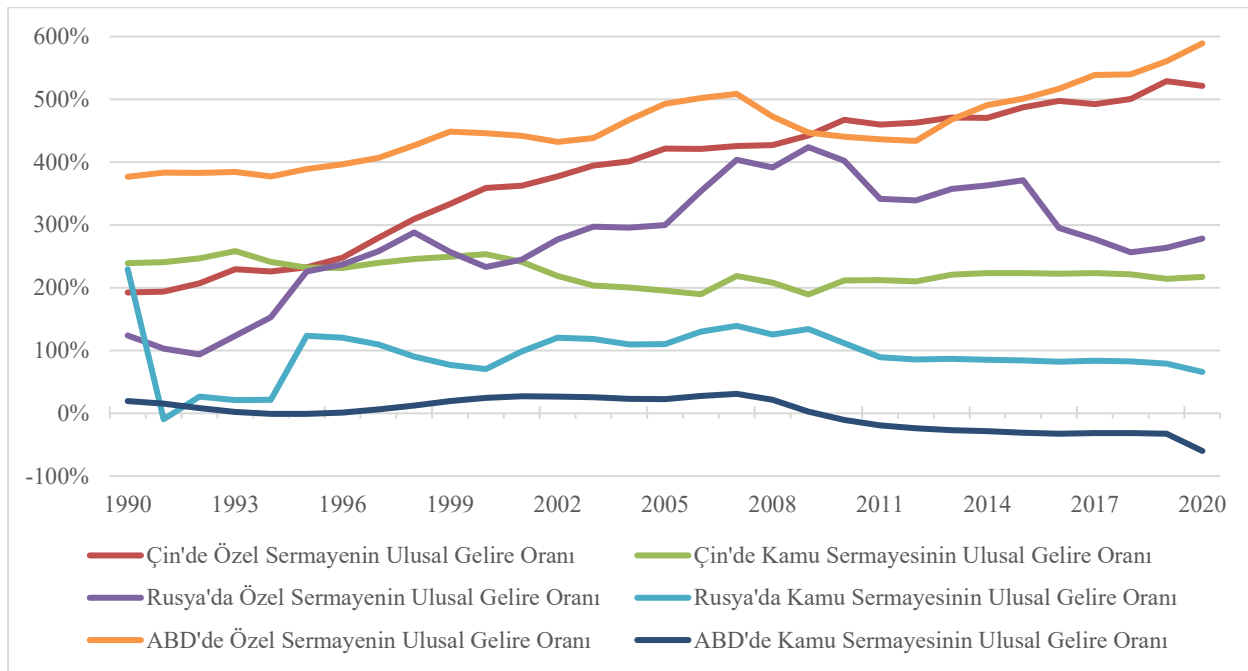

Şekil 1. %10'luk Kesimin Gelir Payları, World Inequality Database'deki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

1980 yılından günümüze gelir eşitsizliği ABD, Çin, Rusya ve Hindistan'da hızla artarken Avrupa'da kısmi bir artış söz konusudur. Orta Doğu ve Türkiye'de eşitsizlik yüksek seviyede sabit kalmıştır.

Serbestleşme politikalarının yansıması olarak eşitsizlikteki artış Rusya'da hızlı ve yüksek, Çin'de orta derece olmuştur. Gelir eşitsizliğinin en düşük olduğu bölge Avrupa iken en yüksek olduğu bölge Ortadoğu'dur.

Şekil 1'deki veriler incelendiğinde eşitsizliğin bölgesel olarak büyük değişiklikler gösterdiği görülmektedir. Verilere göre 2021 yılında ülkedeki en üst %10'luk gelir dilimini temsil eden kesimin ulusal gelirden aldığı pay Avrupa'da %36, Çin'de %42, Abd'de %46, Rusya'da %47, Türkiye'de %54, Hindistan'da %57 ve en eşitsiz bölgelerden biri olan Orta Doğu'da %59'dur. Dünya'da ise en üst %10'luk gelir dilimini temsil eden kesimin ulusal gelirden aldığı pay %52'dir.

Şekil 2. Özel Sermayenin ve Kamu Sermayesinin Net Ulusal Gelire Oranı, World Inequality Database'deki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

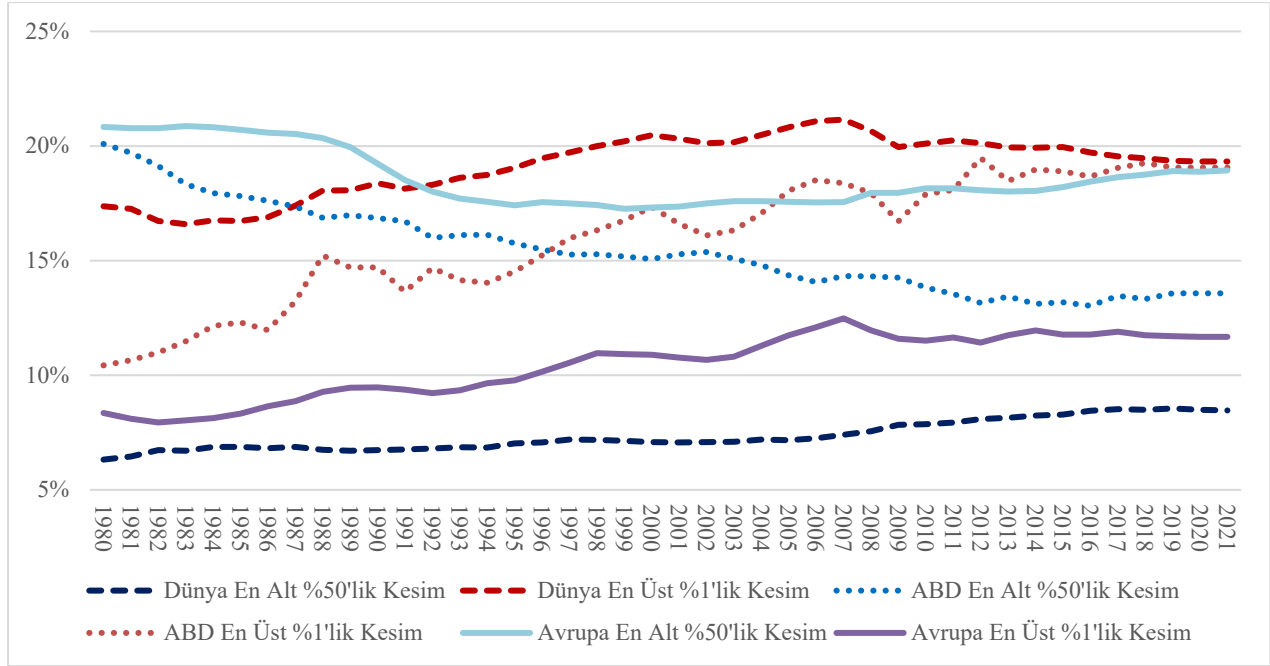
Eşitsizliğin ortaya çıkmasında ve artmasındaki bir diğer etken de özel ve kamusal sermayenin mülkiyetindeki eşitsizlikler ve mülkiyette meydana gelen değişimlerdir. Ülke verileri incelendiğinde 1980'lerden itibaren kamusal sermaye azalmış ve özel sermaye artmıştır. Bu durumu kamudan öze servet transferi olarak yorumlayabiliriz.

Şekil 2’de dünya ekonomisine yön veren üç ülkenin verisi yer almaktadır. Ülkelerden bir tanesi Rusya olduğu için veriler 1990 yılından sonraki dönem için şekle dahil edilmiştir. Şekil 2’ye göre 2020 yılında ABD’de net kamu sermayesi ulusal gelirin $-%60$ ’ı iken net özel sermaye ulusal gelirin $\%589$ ’udur. Ulusal gelir artarken kamu sermayesi eksi değerdedir. Çin’de 1990 yılında net kamu sermayesi ulusal gelirin $\%239$ ’u iken bu oran 2020’de $\%217$ ’ye düşmüştür. Ülkede 1990’da net özel sermaye ulusal gelirin $\%192$ ’si iken 2020’de $\%522$ ’ye artmıştır. Rusya’da 1990’da net kamu sermayesi ulusal gelirin $\%229$ ’u iken 2020 yılında $\%66$ ’ya gerilemiştir. Ülkede 1990 yılında net özel sermaye ulusal gelirin $\%124$ ’iken 2020 yılında ulusal gelirin $\%278$ ’ine yükselmiştir.

İncelediğimiz ülkelerde ulusal servetin arttığı ama kamusal servetten özel servete doğru bir transfer olduğu gözlemlenmektedir. 1980’lerden itibaren kamusal servet her ülkede azalmıştır. Çin ve Rusya’da ekonomik yapıda meydana gelen değişiklikler özel servetin Çin’de 2 buçuk kat ve Rusya’da 2 kat artmasına neden olmuştur. Ayrıca 2009 yılında iki ülkede özel servetin ulusal gelire oranı ABD’nin oranına çok yaklaşmıştır.

Net kamusal sermayenin ulusal gelire oranı devletin kontrolündeki servet hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlarken net özel sermayenin ulusal gelire oranı kişilerin kontrolündeki servet hakkında bilgi vermektedir. Bu iki tip servetin toplamı ulusal servet değerini verir. Eşitsizliğin seviyesini belirleyen en önemli nedenlerden bir tanesi özel servet ve kamu serveti arasındaki dengedir (World Inequality Report, 2018:15).

1980’den itibaren Asya’da özellikle Çin ve Hindistan’da kaydedilen yüksek büyüme oranları dünya nüfusunun gelirinin artmasına neden olmuştur. Küresel gelirdeki büyümenin dünya nüfusuna dağılımını inceleyecek olursak, 1980’de en üst $\%1$ ’lik kesim küresel gelirin $\%17$ ’sini alırken, bu oran sürekli artarak 2000 yılında $\%21$ ’e yükselmiştir. 2000 yılından sonra en üst $\%1$ ’lik kesimin küresel gelirden aldığı pay azalma eğilimi göstermiş, daha sonra tekrar artmaya başlamışsa da 2008 yılında finansal krize bağlı olarak azalma eğilimi göstermeye devam etmiş ve 2018 yılından itibaren $\%19$ seviyelerinde kalmıştır. En alt $\%50$ ’lik kesim 1980 yılında küresel gelirin $\%6$ ’sını almıştır ve oran artarak 2000’li yıllara gelindiğinde $\%7$ ’ye yükselmiş ve 2019 yılında $\%9$ ve sonrasındaki yıllarda $\%8$ ’e gerilemiştir.

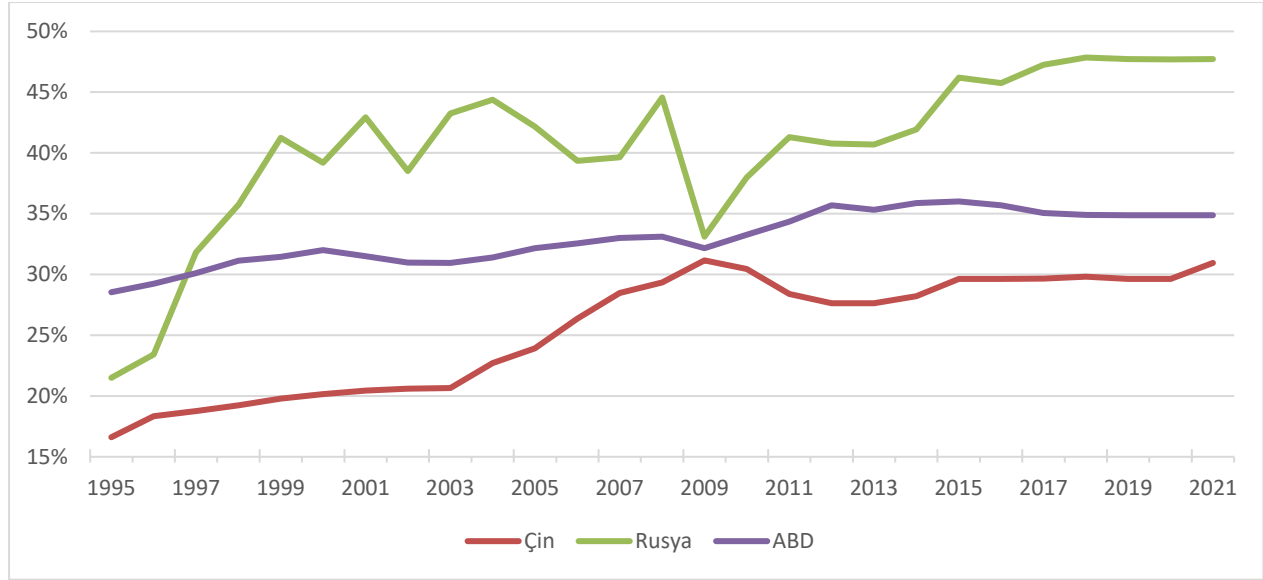
Şekil 3. Dünyanın En Üst %1'lik Kesiminin ve En Alt %50'lik Kesiminin Küresel Gelirden Aldığı Pay, World Inequality Database'deki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

1980-2021 döneminde hem en üst %1'lik kesimin hem de en alt %50'lik kesimin büyüme oranlarından yararlandığını söyleyebiliriz. Fakat en üst %1'lik kesim küresel gelir büyümesinden, en alt %50'lik kesimin aldığı payın yaklaşık olarak iki katını almıştır. Diğer gelir gruplarında yer alan kişilerin gelirindeki büyüme düşüktür.

Küresel eşitsizlikte sabit bir artış meydana gelmemiştir. 2018 Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre bu zaman diliminde küresel orta sınıfın gelirinde daralma meydana gelmiştir.

2000'den sonraki süreçte ülkeler arası gelir eşitsizliği azalmıştır. Fakat ABD, Çin ve Rusya'yı ele aldığımızda üç ülkede de ülke içindeki gelir eşitsizliği artmıştır. ABD'de 1980'de en üst %1'lik kesim ulusal gelirin %10'unu, Çin'de %7'sini, Rusya'da %4'ünü alırken, 2019'da sırasıyla %19'unu, %14'ünü, %21'ini almıştır.

1980'de ABD'de en alt %50'lik kesim ise ulusal gelirin %20'sini, Çin'de %25'ini, Rusya'da %29'unu almıştır. 2019 yılına gelindiğinde en alt %50'lik kesimin ulusal gelirden aldıkları pay sırasıyla %13, %14, %17 olmuştur. Üç ülkede de en üst %1'lik kesimin ulusal gelirden aldığı pay artarken, en alt %50'lik kesimin ulusal gelirden aldığı pay azalmıştır.

Şekil 4. En Üst %1'lik Kesimin Servet Payı, World Inequality Database'deki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Servet eşitsizliğinin artış hızı 1980 yılından itibaren ülkelerde farklılık göstermiştir. Özelleştirmeler ve kamudan öze yapılan transferlerle, ülke içindeki artan eşitsizlik bireyler arası servet eşitsizliğini artırmıştır. ABD'yi incelediğimizde en üst %1'lik kesimin servet payının 1995'te %29'dan 2021'de %35'e yükseldiğini görebiliriz. Kapitalist ekonomiye geçen Rusya ve Çin'i ele aldığımızda en üst %1'lik kesimin servet payının 1995'te sırasıyla %22 ve %17 olduğunu, 2021'de ise bu payın sırasıyla %48 ve %31'a yükseldiğini söyleyebiliriz.

Milanovic'e göre bu yüzyılda Asya ülkelerinin ekonomik açıdan Batı'yı yakalaması büyük olasılıkla gerçekleşebilir. Çin'de beklenen büyüme oranları sağlanmasa bile diğer Asya ülkelerinde hızlı bir ekonomik büyüme sağlanabilecektir. Çin'deki büyüme yirmi birinci yüzyılın başlarına kadar küresel yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmıştır. Fakat önümüzdeki dönemde Çin'in hızlı büyümesi küresel eşitsizliği artıracaktır. Küresel eşitsizliğin azalması için Çin'in dışındaki diğer ülkelerde hızlı büyümesi gerekmektedir. İlerleyen dönemde Asya ülkelerinde gelirlerin artması, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika gelir düzeyine erişmesi küresel eşitsizliği azaltıcı yönde etki yapacaktır (Milanovic, 2018:228-230).

Dünya eşitsizlik raporuna göre ülkeler tarafından 1980'den beri izlenen geliri eşitsizliği yolu izlenmeye devam edilirse küresel gelir eşitsizliği artacaktır. Eğer ABD'nin 1980'den beri

izlediği yol diğer ülkeler tarafından izlenirse gelir eşitsizliği daha çok artacaktır. Ülkeler Avrupa Birliği'nin izlediği yolu izlerlerse eşitsizlik azalacaktır (World Inequality Report, 2018:18).

4. COVID-19 Pandemisi ve Eşitsizlik

COVID-19 pandemisi büyük bir küresel ekonomik gerilemeye yol açan ve hane halkı için yıkıcı ekonomik etkileri olan benzeri görülmemiş bir halk sağlığı sorunu olarak karşımıza çıkmıştır. Diğer ekonomik şoklarla karşılaştırıldığında, COVID-19 salgını ekonomik aktiviteyi farklı kanallardan etkilemektedir. Hükümetler COVID-19'un yayılmasını yavaşlatmak için bir dizi tedbir almak zorunda kalmıştır. Sosyal mesafeyi korumak için, zorunlu olmayan işletmeler kapatılmış, seyahat kısıtlanmış ve bazen vatandaşların evlerinde kalmasını gerektiren düzenlemeler uygulanmıştır.

Geçmiş pandemiler incelendiğinde en yüksek ölüm oranlarının en yoksul nüfusta olduğu görülmektedir (Ahmed vd., 2020:1). COVID-19 pandemisi de, daha az eğitilmiş ve daha düşük ücretli çalışanların hayatlarını ve geçim kaynaklarını, daha eğitilmiş ve daha iyi ücretli insanlardan daha fazla tehdit etmektedir. Çünkü daha eğitilmiş ve daha iyi ücretli çalışanların çoğu güvenli bir şekilde evde çalışmaya devam edebilmektedir (Deaton, 2021:2). Bonacini vd. (2021) Evden çalışmanın erkek, yaşlı, daha iyi eğitilmiş ve daha yüksek ücretli işçiler için daha kolay olduğunu ve bunun işgücü gelir eşitsizliğini artırdığını öne sürmektedir. Adams-Prassl vd. (2020), Mart ve Nisan 2020 döneminde, pandeminin işgücüne katılım ve çalışma süresi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu, pandemi kaynaklı krizden ülke içinde daha az eğitilmiş işçilerin ve kadınların daha çok etkilendiğini ortaya koymuşlardır ve pandeminin önceden var olan eşitsizliği daha da şiddetlendirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Cinsiyet eşitsizliği üzerinde duran bir başka çalışmada Alon vd. (2020), erkek istihdamını kadın istihdamından daha ciddi şekilde etkileyen “düzenli” durgunluklarla karşılaştırıldığında, sosyal mesafe önlemleriyle ilgili istihdam düşüşünün, kadın istihdamının yüksek olduğu sektörler üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Guven vd.(2020) Avustralya'da COVID-19'un kısa dönemde işgücü piyasasına etkilerini incelemişler, COVID-19'un işgücüne katılımı azalttığını, işsizliği artırdığını ve haftalık çalışma saatlerini azalttığını bulmuşlardır. Bununla birlikte, pandeminin ve karantinanın, eksik istihdamı ve iş arama çabalarını önemli ölçüde artırdığını ortaya koyarlarken; lise mezunu işçilerin, iş gücüne katılımlarında ve çalışma saatlerinde diğerlerine göre daha büyük azalmalar yaşadıklarını göstermektedirler. Çalışmaya göre, işsizlikten en çok göçmenler ve daha kısa çalışma süresi olan

veya uzaktan çalışmaya uygun olmayan mesleklere sahip kişiler etkilenmiştir. Bottan vd. (2020), Ocak ve Nisan 2020 arasında Latin Amerika ve Karayipler'de COVID-19'un ekonomik eşitsizliği daha da arttıracığına dair kanıtlar sunmaktadır. Ülkelerarası karşılaştırmalar, daha yüksek kayıt dışılık oranlarına sahip ülkelerde pandeminin etkilerinin daha güçlü olduğunu göstermektedir.

Literatür incelendiğinde COVID-19 farklı gelir grupları, meslek grupları, cinsiyet ve göçmenler arasındaki eşitsizliği artırmıştır. Fakat daha eşit ülkeler COVID-19 kriziyle daha iyi başa çıkmış görülmektedir. Eşitsizlikler, popülasyonları savunmasız hale getirir. Daha büyük eşitsizliklere sahip ülkeler, daha zayıf kamu hizmetlerine ve onları COVID-19 dahil olmak üzere hastalık ve ölüm riskine en fazla maruz bırakan yaşam ve çalışma koşullarına sahip olan daha savunmasız nüfusa sahiptir (Wildman, 2021:460).

5. Sonuç

Bugün eşitsizlik ülkeden ülkeye ve bölgesel olarak büyük değişiklikler göstermektedir. 1960'ların sonunda fordizm krizi, fordist üretim tarzının yerini post fordist üretim tarzına bırakmasına neden olmuştur. Bu süreçte neoliberal politikalar yükselmiş ve Washington Uzlaşması ile birlikte küresel çapta uygulanmaya başlamıştır.

Ulusötesileşme devletin ekonomideki rolünü değiştirmiştir. İlerleyen süreçte neoliberal politikalar başarısızlıkları nedeniyle eleştirilmiş ve Washington Uzlaşması yerini Post Washington Uzlaşmasına bırakmıştır. Post Washington Uzlaşması incelendiğinde yine temelinde neoliberal politikaların yer aldığı görülmektedir. Küresel çapta uygulanan neoliberal politikaların ülke içi ve ülkelerarası eşitsizliğe büyük etkileri olmuştur.

Yaşanan süreçler sonucu en üst %1'lik kesim küresel gelir büyümesinin, en alt %50'lik kesime göre yaklaşık olarak iki katını almıştır. 1980'lerden itibaren kamusal servet azalmış ve özel servet artmıştır. Kamudan özel sektöre yapılan transferler, bireyler arası servet eşitsizliğini artırmıştır. COVID-19 pandemisi de eşitsizlik yaratan süreçlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Her ne kadar zengin ülkeler yoksullaşmış ve borçlu olsalar da eşitsizliği azaltmak veya eşitsizliğin artmasını önlemek için eğitim, sağlık ve çevre eksenli birtakım yatırımlar yapmak zorundadırlar. Bununla birlikte doğru vergileme stratejileri gelir eşitsizliğinin azaltıcı etki yapacaktır.

Kaynakça

- Adams-Prassl, A., Boneva, T., Golin, M., & Rauh, C. (2020). "Inequality in the impact of the coronavirus shock: Evidence from real time surveys." *Journal of Public Economics*, 189, 104245.
- Ahmed, F., Ahmed, N. E., Pissarides, C., & Stiglitz, J. (2020). Why inequality could spread COVID-19. *The Lancet Public Health*, 5(5), e240.
- Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J. & Tertilt, M. (2020). "The impact of COVID-19 on gender equality." NBER Working Paper No. 26947.
- Birdsall, N. (2006). *The World is Flat: Inequality and Injustice in Our Global Economy*. United Nation University, World Institute for Development Economics Reseach.
- Bonacini, L., Gallo, G., & Scicchitano, S. (2020). "Working from home and income inequality: risks of a 'new normal' with COVID-19." *Journal of Population Economics*, 34, 303-360.
- Bottan, N., Hoffmann, B., and Vera-Cossio, D. (2020). "The unequal impact of the coronavirus pandemic: Evidence from seventeen developing countries." *PloS One*, 15, e0239797.
- Cox, R., W. 2002. Power and knowledge. In *The political economy of a plural world: Critical reflections on power, morals and civilization*, Robert W. Cox (ed.), 76-95. London/ New York: Routledge.
- Deaton, A. (2021). *Covid-19 and global income inequality* (No. w28392). National Bureau of Economic Research.
- Duménil, G. & Dominique L. 2005. The neoliberal (counter-) revolution. In *Neoliberalism: A critical reader*, Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston (eds.), 9-19. London/Ann Arbor: Pluto Press.
- Freeman, R. B. (1995). Are your wages set in Beijing?. *Journal of Economic perspectives*, 9(3), 15-32.
- Güven, C., Sotirakopoulos, P., & Ulker, A. (2020). "Short-term labour market effects of COVID-19 and the Associated National Lockdown in Australia: Evidence from longitudinal labour force survey." GLO Discussion Paper No. 635.
- Kuznets, S. (1955). American Economic Association. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Lockwood, E. (2021). The international political economy of global inequality. *Review of International Political Economy*, 28(2), 421-445.
- Markantonatou, M. (2007). The ideal-typical transition from Fordism to post-Fordism: A neopositivist problem setting. *European Research Studies*, 10 (1-2), 119-129.

- Milanovic, B. (2002). True world income distribution, 1988 and 1993: First calculation based on household surveys alone. *The economic journal*, 112(476), 51-92.
- Milanovic, B. (2005). Can we discern the effect of globalization on income distribution? Evidence from household surveys. *The World Bank Economic Review*, 19(1), 21-44.
- Milanovic, B. (2018). Küresel Eşitsizlik: Küreselleşme Çağı için Yeni Bir Yaklaşım. *Efil Yayınevi, Ankara*.
- Quiggin, J. (1999). Globalisation, Neoliberalism and Inequality in Australia. *The Economic and Labour Relations Review*, 10(2), 240–259.
- Robinson, W.I. (2010). The crisis of global capitalism: Cyclical, structural, or systemic?. In M. Konings (Ed.), *The great credit crash*. London: Verso, pp. 289-310.
- Scholte, J. A. (2005). The sources of neoliberal globalization. UNRISD Overarching Concerns Programme, Paper Number 8.
- Solow, R.M. (1956). “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1, pp. 65-94.
- Şimşek, O. (2017). *Küreselleşme ve yeni devlet kapitalizminin yükselişi*. Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları.
- Tauss, A. (2012). Contextualizing the current crisis: Post-fordism, neoliberal restructuring, and financialization. *Colombia Internacional*, (76), 51-79.
- Wade, R.H. (2001) The rising inequality of world income distribution. *Finance & Development*, 38(4), 37-39.
- Wildman, J. (2021). COVID-19 and income inequality in OECD countries. *The European Journal of Health Economics*, 22(3), 455-462.
- World Economic Forum. (2013). *Global Risks 2013*. Eighth Edition. Geneva, Switzerland: World Economic Forum.
- World Inequality Report (2018). Paris. World Inequality Lab.

Bulletin of Economic Theory and Analysis

Volume VII, Issue 1, pp. 225-238, 2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beta>

Original Article / Araştırma Makalesi

Received / Alınma: 07.06.2022 Accepted / Kabul: 26.06.2022

Büyüme ve Yolsuzluk İlişkisinin Analizi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği*

Semih ÇETİN^a

^aArş. Gör. Dr. Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Çorum, TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0003-3290-1375>

ÖZ

1980'lere kadar yolsuzluk kavramı genellikle sosyoloji, siyaset bilimi ve ceza hukuku alanlarında araştırılmıştır. Daha sonraları, bir kamusal başarısızlık olarak görülmeye başlanan yolsuzluğun ekonomik performansla olan bağlantısının gittikçe belirginleşmesiyle birlikte özellikle kamu ekonomisi alanında çalışan iktisatçılar ilgilerini bu alana çevirmişlerdir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için yolsuzluk kavramının ve büyüme dinamiklerinin araştırılması önem taşımaktadır. Bu tartışmaya katkı yapmak amacıyla çalışmada yolsuzluğun büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Söz konusu ilişki 2002-2019 yılları arasında 27 gelişmekte olan ülke için tam değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS) yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, büyüme ve yolsuzluk arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin var olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler
Yolsuzluk, Büyüme,
Panel Veri Analizi
(FMOLS)

JEL Kodu
D73, H11, C23, O47.

İLETİŞİM Semih ÇETİN ✉ semihcetin@hitit.edu.tr Hitit Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Çorum, TÜRKİYE

* Bu çalışma Fiscaeconomia International Congress on Social Sciences Fscongress 2021: Economic, Social and Political Impacts of COVID-19 Pandemic, konferansında Dr. Semih Çetin tarafından sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Analysis of the Relationship Between Growth and Corruption: Evidence From Developing Countries

ABSTRACT

Until the 1980s, the concept of corruption has been generally studied in the fields of sociology, political science and criminal law. Later, As the link between corruption, which was seen as a government failure, and economic performance has become increasingly evident, economists working in the field of public finance have turned their attention to this field. It is important to investigate the concept of corruption and growth dynamics, especially for developing countries. In order to contribute this discussion, the paper examines the effect of corruption on growth. This relationship is investigated by fully modified least squares (FMOLS) method for a sample of 27 developing countries between 2002 and 2019 period. The findings of the study suggest that there is a negative and statistically significant relationship between growth and corruption.

Keywords

Corruption, Growth, Panel Data Analysis (FMOLS)

JEL Classification

D73, H11, C23, O47

1. Giriş

Yolsuzluk yeni bir olgu değildir. İki bin yıl öncesi Hindistan'ından, 700 yıl öncesinin ortaçağına kadar giden bir geçmişe sahiptir (Tanzi, 1998: 559). Yakın zamana kadar yolsuzluk kavramı genellikle sosyoloji, siyaset ve hukuk alanlarında araştırılmıştır. Peki ne olmuştur da özellikle 1990'lar ile birlikte yolsuzluk olgusu tüm dünyada daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır? Bu sorunun cevabı çok net olmamakla birlikte, bir kamusal başarısızlık olarak görülmeye başlanan yolsuzluğun ekonominin temellerini etkileme kabiliyeti olduğunun anlaşılması ile birlikte iktisatçıların ilgilerini bu alana çevirdikleri söylenebilir.

Literatürde bazı araştırmacılar yolsuzluğun büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğundan söz etseler de çalışmaların önemli bir kısmı yolsuzluğun ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini ifade etmektedir. Dünya ülkelerine bakıldığında geri kalmışlık ve yolsuzluğun bir arada yer aldığı görülmektedir (Mo, 2001: 611). Ayrıca geri kalmış ülkelerde yolsuzluğun sosyal maliyetlerinin de çok büyük olabileceği belirtilmektedir. Çünkü yatırımlar, yolsuzluk yapılmasına uygun alanlarda (gizlilik sağlanabilecek altyapı yatırımları ve savunma gibi) yoğunlaşırken, eğitim ve sağlık gibi yolsuzluk imkanının düşük olduğu alanlara daha az yapılmaktadır (Shleifer ve Vishny, 1993: 615). Bu durumun, büyüme üzerinde negatif etkisinin olacağı öngörülebilir.

Yolsuzluk tanımı yapılırken genellikle kamu görevlilerinin kişisel çıkarları için, görevlerini kötüye kullandıkları belirtilmektedir (Bardhan, 1997: 1321). Dünya Bankası, yolsuzluğu kamu

faaliyetlerinde yolsuzluğun olmayacağı sonucuna varılmamalıdır. Özellikle büyük özel işletmelerde, örneğin tedarikte ve hatta işe alımda yolsuzluğun mevcut olduğu bilinmektedir (Tanzi 1998: 564).

Günümüzün gelişmiş ülkeleri, yolsuzluk olgusu ile uzun yıllar önce karşılaşmışlardır. Yakın tarihte ise söz konusu ülkelerde yolsuzluğun oldukça azaldığı gözlemlenmektedir (Myrdal, 1977: 173). Diğer taraftan gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, yolsuzluğun görece yaygın olduğu bilinmektedir. Yolsuzluğun güveni aşındırdığı, demokrasiyi zayıflattığı, ekonomik gelişmeyi engellediği, eşitsizliği, yoksulluğu, sosyal bölünmeyi ve çevresel krizleri derinleştirdiği ileri sürülmektedir. Yolsuzluğun sebep olabileceği bu olumsuzluklar, halihazırda kalkınma problemleri yaşayan gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler açısından fazlasıyla önem arz etmektedir (Mauro, 1995: 706).

Yolsuzluğun artmasının temel sebepleri arasında, yönetimlerin karar alma süreçlerindeki şeffaflığı kaybetmesi ve süreç içerisinde kontrol ve denge unsurlarının işlevlerini yerine getirmemesi gösterilmektedir. Ayrıca bu durum, keyfi karar almayı teşvik ederek yolsuzluğa zemin hazırlamaktadır (Keefer ve Knack, 1997: 594). Ek olarak, yolsuzluğun az gelişmişlikle alakası olduğu savını destekler bir şekilde, şeffaflık ve hesap verilebilirlik eksikliklerinin bu ülkelerde görece daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Ekonomik büyümenin belirleyicileri iktisat literatüründeki en önemli tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır (Çetin, 2020: 352). Literatürde bu belirleyiciler arasında yoksulluğun da olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede çalışmada yolsuzluğun büyüme üzerine olan etkisi araştırılmıştır. Bu etki 27 gelişmekte olan ülkenin 2002-2019 yıllarına ait verileri kullanılarak heterojen panel eşbütünleşme yaklaşımı ile incelenmiştir. Çalışma üç ana başlıktan oluşmakta olup birinci başlık altında yolsuzluğun büyüme üzerine olan etkilerine yönelik literatüre, ikinci başlık altında tahmin yöntemi ve elde edilen sonuçlara ilişkin açıklamalara, üçüncü ve son bölümde ise elde edilen temel bulgulara ilişkin değerlendirmeler ve önerilere yer verilmiştir.

2. Literatür Taraması

Literatürde yolsuzluğun ekonomi üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların çoğunluğu, yolsuzluk ve büyüme ilişkisine odaklanmıştır. Bu ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar arasında temel olarak iki görüş söz konusudur. İki görüş arasındaki farklılık, yolsuzluğun etkinliği artırıp artırmayacağı ve büyümeyi hangi yönde etkileyeceği çerçevesinde şekillenmiştir. Erken dönem

çalışmalarda, yolsuzluğun etkinliği artırabileceği ve büyümeyi pozitif etkileyebileceği savunulurken, son 30 yıldaki çalışmalar genellikle aksini iddia etmektedir. Yolsuzluğun büyümeyi olumlu etkilediğini savunan yazarlar Leff (1964), Nye (1967), Huntington(1968), Friedrich (1972) yolsuzluğun sıkı kısıtlamalara tabi olan firmaların bürokrasinin çarklarını yağlayarak GSYH'nın büyümesinin önündeki engelleri kaldıracağını ve büyümenin sağlanacağını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca kamu politikalarının firmalar arasındaki rekabeti ve dolayısıyla toplam çıktıyı kısıtlayıcı yapıda olabileceği, yolsuzluğun da bu kısıtı ortadan kaldırabileceği belirtilmiştir. Benzer şekilde Lui (1985) ve Acemoğlu ve Verdier (1998), yolsuzluğun, devlet hizmetlerinin daha verimli ve hızlı bir şekilde ifa edilmesini teşvik eden bir olgu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşün aksine Myrdal (1977) yolsuzluğun işleri hızlandırmak yerine, daha fazla rüşvet almak isteyen memurların görevlerini daha uzun sürede tamamlamalarına sebep olacağını belirtmektedir. Buna ek olarak Acemoğlu ve Verdier (1998), yolsuzluğun önlenmesinin de belirli bir maliyeti olduğu için ikinci en iyi durumda, optimum bir yolsuzluk seviyesinin kabul edilebileceğini belirtmiştir.

Yolsuzluğun ekonomik büyümeyi neden olumsuz etkileyebileceği ile ilgili Shleifer ve Vishny (1993) iki temel sebep göstermiştir. Birincisi, rüşvetin kurumlarda yaygınlaşmasına sebep olan zayıf bir merkezi hükümetin varlığı (bu zayıflık ülkede yatırım yapmanın maliyetini artırarak ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir) ikincisi ise yolsuzluğun doğasında yer alan gizli olma durumudur. Bu durumun, yatırımları eğitim ve sağlık gibi projelerden, savunma ve altyapı gibi yapılacak yolsuzluğu gizleyebilme imkanı daha yüksek olan, projelere kaydırılmasına sebep olacağı ifade edilmiştir.

Literatürdeki ilgili ampirik çalışmalar genellikle yolsuzluğun ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini sonucuna ulaşmıştır. Konuyu inceleyen ilk ampirik çalışmalardan biri olan Mauro (1995), 1960-1985 yıllarını arasındaki dönemi 70 ülke için incelemiş ve yolsuzluğun doğrudan (kaynakların sektörler arasında etkin olamayan şekilde dağıtılmasına yol açarak) ve dolaylı olarak büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Mauro, bürokrasinin ne kadar fazla olduğuna bakılmaksızın, yolsuzluğun yatırım oranını düşürdüğünü ortaya koymuştur. Buradan hareketle, Levine ve Renelt (1992) ile de paralel olarak, büyümenin önemli bir belirleyicisi olan yatırımlardaki azalmanın da büyümeyi olumsuz etkilediğini ifade etmiştir (dolaylı etki). Keefer ve Knack (1997) ise çalışmalarında gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin zaman içerisinde, gelişmiş ülkelere daha hızlı büyüyerek onları yakalayabilecekleri savını incelemişlerdir. Sonuç olarak söz konusu yakınsamanın gerçekleşmediği görülmüş ve bunun sebepleri araştırılmıştır.

Buna göre, içerisinde yolsuzluk göstergesinin de yer aldığı kurumsal faktörlerin, ülkelerin büyüme oranları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmış, gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerin düşük kurumsal kalitelerinin büyüme yavaşlattığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan Mauro (1998) 1982-1995 yılları arasında yaklaşık 100 ülke için yaptığı çalışmada, yolsuzluk ve kamu harcama bileşimi arasındaki ilişkiyi incelemiş ve yolsuzluğun kamu harcama bileşimlerini değiştirerek eğitim harcamalarını azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Bunun sebebini, yozlaşmış hükümetlerin bazı harcama kalemleri için rüşvet toplamayı diğerlerine göre daha kolay bulmaları olarak açıklanmıştır. Son olarak da yolsuzluk ile eğitim harcamaları arasındaki negatif ilişkinin, eğitim harcamalarının ekonomik büyümenin önemli bir belirleyici olması sebebiyle, söz konusu ilişkiden büyümenin de olumsuz etkileneceğini belirtmiştir. Benzer şekilde Tanzi (1998) yolsuzluğun, piyasaları ve kaynak tahsisini bozacağını ve bu nedenle ekonomik verimliliğin ve büyümenin azalmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir*. Gupta vd. (2002)'de 1980-1997 dönemi için yolsuzluğun yoksulluk ve gelir dağılımı üzerine olan etkisi incelenmiş, sonuç olarak yolsuzluğun yoksulluk, gelir dağılımı ve büyüme üzerinde olumsuz etkilerinin söz konusu olduğunu bulmuştur. Özellikle büyüme üzerindeki olumsuz etkinin yoksul kesimler üzerinde daha büyük baskı yarattığı ifade edilmiştir. Swaleheen (2011), 1984-2007 yılları için 117 ülkenin yer aldığı çalışmada, yolsuzluğun büyüme üzerindeki etkisini ve yatırımların bu ilişkideki rolünü incelemiştir. Sonuç olarak yolsuzluğun büyüme üzerindeki, yatırım ve diğer kanallar üzerinden aktarılan, dolaylı etkisinin yanı sıra doğrudan etkisinin de var olduğu oraya konulmuş ve bu doğrudan etkinin negatif olduğu belirtilmiştir.

Meon ve Sekkat (2005)'de, 1970-1998 yılları arasında 71 ülkeyi kapsayan bir örneklemede, yolsuzluğun büyüme ve yatırım üzerindeki etkisi ile yönetim kalitesi arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Önceki çalışmalarda olduğu gibi, yolsuzluğun hem büyüme hem de yatırım üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan yolsuzluğun büyüme üzerine olan negatif etkisinin, yatırımlar üzerine olan olumsuz etkisinden bağımsız olarak gerçekleştiği vurgulanmıştır. Ancak bu etkilerin, yönetim kalitesine bağlı olarak farklılık gösterdiği; yönetim kalitesi bozulduğunda daha da derinleşme eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluğun büyüme üzerindeki etkisinin, düşük kurumsal kalite sebebiyle daha büyük olmasını beklemek yanlış olmayacaktır. Aidt vd. (2008) ise çalışmada politik

* Yolsuzluk, piyasalar ve kaynak tahsisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Tanzi, 1998: 583)

hesap verilebilirliğin yolsuzluk ve büyüme üzerindeki etkisini hem teorik hem de ampirik modeller çerçevesinde incelemiştir. Sonuç olarak, yönetim sistemlerine özgü farklılıkların önemli olduğu belirtilmiş ve zayıf kurumlara sahip yönetimlerde yolsuzluğu etkisinin çok zayıf olduğu veya hiç olmadığı bulunmuştur. Ayrıca sonuçlar göstermiştir ki, yolsuzluğun büyüme üzerindeki etkisi yönetimlere özgü özelliklere göre farklılık göstermektedir. Kurumsal kalitenin yüksek olduğu ülkelerde yolsuzluğun büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin de daha fazla olduğu görülmüştür. Erlich ve Lui (1999) yolsuzluk ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada, yolsuzluğun büyümeyi azaltıcı etkilerinin, beşeri sermayenin düşük olduğu, düşük gelir seviyesine sahip ülkelerde daha fazla olduğunu ifade etmektedir.

Konu ile ilgili diğer önemli bir husus, yolsuzluğun büyümeyi hangi kanallar üzerinden etkilediğidir. Literatürdeki çalışmalarda genellikle yatırım, okullaşma, ticaret politikası ve politik istikrar gibi dolaylı kanalların varlığını ileri sürülmektedir (Pellegrini ve Gerlagh, 2004: 429). Mo (2001) 1970-1985 yılların arasındaki dönem için 54 ülkenin yer aldığı çalışmada, yolsuzluğun büyüme üzerindeki etkisini ve bu etkinin aktarım kanallarını incelemiştir. Sonuç olarak yolsuzluk ile büyüme arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Bunun yanında yolsuzluğun büyümeyi etkilediği en önemli kanalın siyasi istikrarsızlık[†] olduğu ifade edilmiştir. Diğer kanallar ise beşeri sermaye seviyesi (beşeri sermayenin düşmesi ile birlikte azalan verimliliğin büyümeyi olumsuz etkilediği ileri sürülmektedir ve özel yatırımlar olarak belirtilmiştir (Mo, 2001: 74). Pellegrini ve Gerlagh (2004) ise Mo (2000, 2001) çalışmalarında geliştirilen yöntemi kullanarak yolsuzluğun büyümeyi etkilediği düşünülen doğrudan ve dolaylı aktarım kanallarını ampirik olarak incelemiştir. Özellikle, yolsuzluğun yatırım, eğitim, ticaret politikası ve siyasi istikrar üzerindeki etkisine odaklanarak ve bu kanalların yolsuzluğun büyüme üzerindeki genel olumsuz etkisine katkı sağlayıp sağlamadığını araştırmışlardır. Çalışmada, yolsuzluğun yatırımlar ve ticaret politikaları üzerindeki etkileri ile büyümeyi yavaşlattığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Hodge vd. (2011)'de yolsuzluğun büyümeyi dolaylı olarak etkilediği aktarım kanallarını incelemiştir. Çalışma sonucunda iki zıt etkinin varlığını ortaya konulmuştur. Yolsuzluğun yatırım, beşeri sermaye ve siyasi istikrarsızlık üzerindeki olumsuz etkileriyle büyümeyi yavaşlattığı diğer taraftan kamu

[†] Literatürde de ifade edildiği gibi yolsuzluk, eşitsizliğin artması için fırsat yaratmakta, üretken faaliyetlerin geri dönüşlerini azaltmakta ve dolayısıyla rant kollama ve yolsuzluk faaliyetlerini daha cazip hale getirmektedir. Diğer taraftan eşitsizliğin artması sadece yoksul bireylerde hayal kırıklığı yaratmakla kalmaz, aynı zamanda üretkenlik artışını, yatırımları ve iş fırsatlarını da azaltır. Bu faktörlerin bir araya gelerek sosyopolitik istikrarsızlık yarattığı ileri sürülmektedir (Mo, 2001: 74).

tüketim harcamalarını azaltıp, ticarete açıklığı artırarak (düşük bir anlamlılık seviyesinde) büyümeyi teşvik ettiği ileri sürülmektedir. Yolsuzluğun büyüme üzerindeki etkisinin bu iki zıt etkinin nihai sonucuna bağlı olduğu belirtilmiştir. Son olarak, Vaal ve Ebben (2011) yaptıkları çalışmada, yolsuzluğun büyüme üzerine iki ayrı etkisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Birincisi, yolsuzluğun doğrudan etkisi (örneğin kaynakların etkin olmayan tahsisi), ikincisi de kurumsal çerçeve üzerindeki dolaylı etkisidir. Dolaylı etkinin büyümeyi olumlu etkileyeceğini, doğrudan etkinin ise olumsuz etkileyeceğini belirten çalışmada, yolsuzluğun büyüme üzerindeki net etkisinin bu iki etkiden hangisinin ön plana çıkacağına bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple, “çarkları yağlama” teorisinde ifade edildiği gibi yolsuzluğun ortadan kaldırılmasının daha düşük büyüme oranına yol açabileceği belirtilmiştir.

Teorik ve ampirik literatür incelendiği genellikle yolsuzluğun büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin varlığı özellikle son dönem çalışmaları tarafından kabul edilmektedir. Diğer taraftan bazı çalışmalarda olumlu ve olumsuz etkilerin bir arada olduğu sonucuna ulaşılmamasının da konu açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler açısından konuya baktığımızda da yolsuzluğun büyüme üzerine olan etkileri açısından da bir konsensüs sağlanamamıştır.

3. Yöntem, Ampirik Analiz ve Sonuçlar

Çalışmada, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek amacıyla 27 gelişmekte olan ülkenin 2002-2019 dönemine ait 18 yıllık verileri kullanılmıştır. Tablo-1 analizde yer alan ülkeleri[‡] göstermektedir.

Tablo 1

Analizde Yer Alan Ülkeler

Ülke Adı	Ülke Adı
Arjantin	Kazakistan
Arnavutluk	Kolombiya
Belarus	Kosta Rika
Belize	Lübnan
Botsvana	Malezya
Brezilya	Meksika

[‡] Yüksek ve orta gelir seviyesine sahip ülkelerin kişi başı milli geliri yıllık 4046-12535 \$ arasında yer almaktadır. Veri kısıtı sebebiyle 27 ülke için çalışma yapılmıştır.

Bulgaristan	Namibya
Dominik Cumhuriyeti	Paraguay
Ekvador	Peru
Endonezya	Rusya Federasyonu
Ermenistan	Tayland
Guatemala	Türkiye
Güney Afrika	Ürdün
İran	

Yolsuzluğun büyüme üzerine olan etkisi denklem (1)'de yer alan regresyon modeli kullanılarak araştırılmıştır:

$$GDPGR_{it} = \alpha_i + \beta_i COR_{it} + \delta_i OPEN_{it} + \gamma_i LPOP_{it} + \phi_i LINF_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklem (1)'de yer alan GDPGR değişkeni büyüme hızını ifade etmektedir. Yolsuzluğun bir göstergesi olarak kullanılan COR değişkeni ise, yolsuzluğun kontrolünü göstermektedir. Çalışmanın literatür taraması kısmında yer alan tartışmalar çerçevesinde, yolsuzluğun kontrolü (yolsuzluk) arttıkça (azaldıkça), büyüme hızının artması beklenmektedir. Regresyon denkleminde dışlanan değişken sorununun ortaya çıkmasını önlemek amacıyla büyüme üzerine olan etkisi literatürde genel olarak kabul gören kontrol değişkenleri eklenmiştir. Bu kontrol değişkenlerinden birincisi, ülkelerin dışa açıklık derecesini gösteren, mal ve hizmet ithalat ve ihracatının toplamının GSYİH'ye oranı olan OPEN değişkenidir. Ülkelerin dışa açıklığının artması, ülkelerin dünya ticaretine daha fazla eklemlenmesi, ülkelerde ihracat temelli ve ithalatla rekabet eden üretim artışı sağlamaktadır. Bunun da büyüme hızını arttıracığı düşünülmektedir[§] (Krueger, 1997, s.1). Denklemde yer alan ikinci kontrol değişkeni ülke büyüklüğünü gösteren, ülke nüfusunun logaritması ile ifade edilen LPOP'tur. Bir ülkenin büyük olması daha büyük bir pazara, daha fazla üretime ve dolayısıyla artan verimliliğe işaret etmektedir. Bu etkenlerin büyümeyi arttıracığı savunulmaktadır (Alesina, 2003, s.304). Modelin son kontrol değişkeni ise tüketici fiyat endeksinde meydana gelen yıllık yüzde değişimin logaritması ile ifade edilen enflasyon oranıdır. Enflasyon yüksek ve öngörülemez olduğunda işletmelerin ve hanehalklarının düşük performans gösterdiği düşünülmektedir. Bu yüksek enflasyon ve belirsizlik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

[§] Literatürde dışa açıklığın büyümeyi pozitif etkilediğini belirten temel bazı çalışmalar arasında Romer (1986) ve Lucas(1988) yer almaktadır. Ayrıca, Romer (1992), Grossman and Helpman (1991) and Barro and Sala-i-Martin (1995) dışa açıklığı yüksek olan ekonomilerin teknolojik gelişmeleri özümsemeye konusunda daha avantajlı olduklarını, bunun da büyümeyi pozitif etkilediğini ifade etmişlerdir.

Ayrıca enflasyon ile yatırım eğilimi arasında bulunan negatif ilişki de büyümeyi olumsuz etkileyen diğer bir etken olduğu ifade edilmektedir (Barro, 2013: 105).

Regresyon denkleminde yer alan GDPGR, OPEN, LPOP, LINF değişkenleri Dünya Bankası veri tabanından elde edilirken, COR değişkeni, metodolojisi Kaufmann, Karay ve Mastruzzi (2010) tarafından oluşturulan Dünya Bankası'nın World Governance Indicators (WGI) veri setinden alınmıştır. Çalışmada kullanılan yolsuzluğun kontrolü indeksi WGI'dan alındığı şekli ile -2.5 ve 2.5 arasında değişmektedir. Veriler denkleme dahil edilebilmesi için normalize edilmiştir.

Çalışmada, yolsuzluğun büyüme üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla 'Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler (Fully Modified Ordinary Least Squares – FMOLS) tahmincisi kullanılmıştır. FMOLS tahmincisi bir panelde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin her ikisinin de durağan olmayan özellikleri ile uzun dönemli ilişkilerdeki parametre heterojenliği sonucunda, Pedroni (1999, 2000)'de önerilmiştir. FMOLS tahmin edicisi, bağımsız değişkenlerin içselliğinden kaynaklanan ikinci dereceden sapmayı ortadan kaldırmak için eşbütünleşme vektörünün OLS tahmin edicisini yarı-parametrik şekilde düzeltmektedir. Pedroni (1999, 2000), eşbütünleşik paneller arasında heterojenliği açıklayan bir yapıya sahip olan "boyutlar arası grup ortalaması FMOLS tahmin edicisini" (between-dimension group-mean panel FMOLS estimator) geliştirmiştir.

FMOLS tahmini öncesinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin eşbütünleşik olması gerekmektedir. Bunun için öncelikle değişkenlerin durağanlığı analizleri yapılmıştır. Bu amaçla, Pedroni (1999) tarafından geliştirilen Levin-Lin ve Im-Pesaran-Shin ADF test istatistikleri kullanılmıştır.

Tablo 2

Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	Levin-Lin ADF	Im-Pesaran-Shin ADF
GDPGR	-0.08	-1.03
COR	3.22	3.10
OPEN	2.33	1.66
LPOP	5.23	5.28
LINF	1.41	1.52

Levin-Lin ve Im-Pesaran-Shin ADF test istatistikleri, normal dağılıma sahip olmalarına rağmen, boş hipotezin reddi dağılımın sol tarafında gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle eksi işaretli büyük değerler birim kök hipotezinin reddine; böylece, değişkenlerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmasına neden olmaktadır. Tablo-2’de yer alan sonuçlara göre, modelde yer alan değişkenlerin durağan olmadıkları görülmektedir.

Çalışmanın ikinci aşamasında, birim kök testleriyle durağan olmadıkları tespit edilen değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin varlığını araştırmak amacıyla değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Pedroni (1999) tarafından geliştirilen panel PP, panel ADF, grup PP ve grup ADF test istatistiklerine göre, “değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur” boş hipotezi ele alınan model için reddedilmiştir. Buna göre, durağan olmayan değişkenlerin doğrusal bileşimlerinin durağan oldukları sonucuna varılmıştır.

Tablo 3

Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Test	İstatistik
Panel PP	-9.03***
Panel ADF	-6.23***
Group PP	-11.90***
Group ADF	-3.62***

*** %1 düzeyinde anlamlılık ifade etmektedir.

Tablo 4. ‘de, çalışmada oluşturulan model için FMOLS tahmin sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre COR değişkeni katsayısının işareti pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre, literatürle uyumlu olarak yolsuzluğun kontrolü arttıkça (yolsuzluk azaldıkça) büyümenin hızlanacağı sonucuna ulaşılmıştır. **Modelde yer alan kontrol değişkenlerine bakıldığında ise OPEN ve LPOP değişkenlerinin katsayıları beklendiği gibi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre dışa açıklık ve ülke büyüklüğü arttıkça büyüme de hızlanmaktadır. Diğer yandan, modeldeki diğer kontrol değişkeni LINF değişkeninin katsayısının işareti de beklendiği gibi negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Enflasyonun artması büyümenin azalmasına sebep olmaktadır.

Tablo 4

** Burada COR değişkeninin “yolsuzluğu” değil “yolsuzluğun kontrolünü” ifade ettiğini hatırlatmak yerinde olacaktır.

FMOLS Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı
Sabit	0.0277 (5.0335)
COR	0.0462 (5.6405)***
OPEN	0.0415 (5.1845)***
LPOP	0.0300 (4.9231)***
LINF	-0.0108 (-10.9023)***

***, %1 düzeyinde anlamlılık ifade etmektedir.

4. Sonuç

Çalışma sonuçları, literatürde çoğunlukla vurgulanan, yolsuzluğun büyümeyi olumsuz etkilediği savını desteklemektedir. Buna göre kamusal bir başarısızlık olan yolsuzluğun, Leff (1964) ve Huntington (1968)'de ifade edildiği gibi “çarkları yağlayan” bir işlev yerine Meon ve Sekkat (2005)'i destekler şekilde “çarkları kumlayan (sand the wheels)” bir etki gösterdiği görülmüştür. Yolsuzluğun büyüme üzerindeki bu olumsuz etkisi hem doğrudan hem de dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Yolsuzluk gelir dağılımını, beşeri sermayeyi, yatırımları, politik istikrarı ve kamu harcama kompozisyonu etkileyerek büyümeyi azaltmaktadır. Özellikle çalışmada örneklem olarak seçilen gelişmekte olan ülkeler açısından konuya baktığımızda yolsuzluğun büyüme üzerindeki bu olumsuz etkisi ayrı bir önem kazanmaktadır. Çünkü bu ülkeler hali hazırda düşük büyüme hızlarından oldukça olumsuz etkilenmektedir. Bununla birlikte yolsuzluğun diğer değişkenleri de olumsuz etkilemesi kalkınma problemlerini derinleştirmektedir.

Yolsuzluğun büyüme ve diğer unsurlar üzerinde olan etkileri, bu olgu ile mücadelenin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin elinde bulunan sınırlı kaynakların etkin kullanımı için yolsuzlukla mücadelenin şart olduğu açıktır. Bu mücadelede özellikle kamu ekonomisi alanında yapılacak şeffaflık, denetim ve hesap verebilirlik reformları önemli görülmektedir. Bu iyileştirmeler resmi ve gayri resmi kurallara, planlara, süreçlere ve eylemlere ışık tutarak yolsuzluğun önüne geçmede önemli bir adım olacaktır. Diğer önemli bir unsur da literatürde Shleifer ve Vishy (1993) tarafından ifade edildiği gibi ekonomik ve politik rekabetin geliştirilmesidir. Çünkü söz konusu gelişimin, yolsuzluğu ve etkilerini azaltarak kamu maliyesini güçlendireceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., Verdier, T. (1998). Property Rights, Corruption and the Allocation of Talent: A General Equilibrium Approach. *The Economic Journal*, 108, 1381-1403.
- Aidt, T., Dutta, J. Sena, V. (2008). Governance Regimes, Corruption and Growth: Theory and Evidence. *Journal of Comparative Economics*, 36, 195–220.
- Alesina, A. (2003). The size of countries: Does it matter? *Journal of the European Economic Association*, 1(2-3), 301-316.
- Bardhan, P. (1997). Corruption and Development: A Review of Issues. *Journal of Economic Literature*, 35(3), 1320- 1346.
- Barro, R. J., (2013). Inflation and Economic Growth. *Annals of Economics and Finance*, 14 (1), 85–109.
- Barro, R. J., Sala-i-Martin, X. (1995). *Economic Growth*. New York; McGraw-Hill.
- Çetin, İ. (2020). Gelişmekte olan Ülkelerde Sosyal Harcamaların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2), 351-364.
- Ehrellich, I., Lui, F. T., (1999). Bureaucratic Corruption and Endogenous Economic Growth. *Journal of Political Economy*, 107(6), 270-293.
- Friedrich, C. J. (1972). *The Pathology of Politics: Violence, Betrayal, Corruption, Secrecy and Propaganda*. New York: Harper and Row.
- Grossman, G., Helpman, E. (1991). *Innovation and Growth in the Global Economy*. Cambridge: MIT Press.
- Gupta, S., Davoodi, H., Alonso-Terme, R. (2002). Does corruption affect income inequality and poverty? *Economics of Governance*, 3: 23–45.
- Hodge, A., Shankar, S., Rao, D., S., P., Duhs, A. (2011). Exploring the Links Between Corruption and Growth, *Review of Development Economics*, 15(3), 474–490.
- Huntington, S., P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Im, K.S., Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Kaufmann, D., Aart Kraay and Massimo Mastruzzi (2010). "The Worldwide Governance Indicators : A Summary of Methodology, Data and Analytical Issues. World Bank Policy Research Working Paper No. 5430.
- Keefer, P., Knack, S. (1997). Why Don't Poor Countries Catch up? A Cross-national Test of an Institutional Explanation. *Western Economic Association International*, 35, 590-602.

- Krueger, A. (1997). Trade Policy and Development: How We Learn. *American Economic Review*, 87(1),1-22.
- Leff, N., H. (1964). Economic Development Through Bureaucratic Corruption. *American Behavioral Scientist*, 82 (2), 337–41.
- Levin, A., Lin, C.F., Chu, C.S.J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108 (1), 1-24.
- Levine, R., Renelt, D. (1992). A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions. *The American Economic Review*, 82 (4), 942-963.
- Lucas, R. E. (1988), On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22 (1), 3-42.
- Lui, F., T. (1985). An Equilibrium Queuing Model of Bribery. *Journal of Political Economy*, 93 (4), 760-781.
- Mauro, P. (1995). Corruption and Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 110 (3), 681-712.
- Mauro, P. (1998). Corruption and the Composition of Government Expenditure, *Journal of Public Economics*, 69, 263–279.
- Meon, P., Sekkat, K. (2005). Does Corruption Grease or Sand the Wheels of Growth? *Public Choice*, 122 (1), 69-97.
- Mo, P. H. (2000). Income Inequality and Economic Growth. *KYKLOS*, 53 (3), 293–316.
- Mo, P. H. (2001). Corruption and Economic Growth. *Journal of Comparative Economics*, 29, 66–79.
- Myrdal, G. (1977). *Asian Drama: An Enquiry in the Poverty of Nations*, New York, NY: The Twentieth Century Fund.
- Nye, J. S. (1967). Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis. *The American Political Science Review*, 61(2), 417-427.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels With Multiple Regressors, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(SI), 653-670.
- Pedroni, P. (2000). Fully-modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels. *Advances in Econometrics*, 15, 93-130.
- Pellegrini, L., Gerlagh R. (2004). Corruption's Effect on Growth and its Transmission Channels. *KYKLOS*, 57 (3), 429–456.
- Romer, P. M. (1986), Increasing Returns and Long-run Growth. *Journal of Political Economy*, 94 (5), 1002-37.

- Romer, P. M. (1992), Two Strategies for Economic Development: Using Ideas and Producing Ideas, World Bank Annual Conference on Economic Development, Washington, DC, The World Bank.
- Shleifer, A., Vishny, R. W. (1993). Corruption. *The Quarterly Journal of Economics*. 108(3), 599-617.
- Swaleheen, M. (2011). Economic Growth with Endogenous Corruption: An Empirical Study. *Public Choice*, 146 (1), 23-41.
- Tanzi, V. (1998). Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures. *IMF Staff Papers*, 45(4), 559-594.
- Vaal, de A., Ebben, W. (2011). Institutions and the Relation between Corruption and Economic Growth, *Review of Development Economics*, 15(1), 108–123.

10.1016/j.jmb.2014.07.005

doi:10.1016/j.jmb.2014.07.005

0022-270X/14/\$ - see front matter © 2014 Elsevier B.V.

All rights reserved.

This article published by Elsevier B.V. This is an open access article under the CC BY-NC-ND 4.0 International license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).

For more information on this journal please go to the journal web site (<http://www.elsevier.com/locate/jmb>).